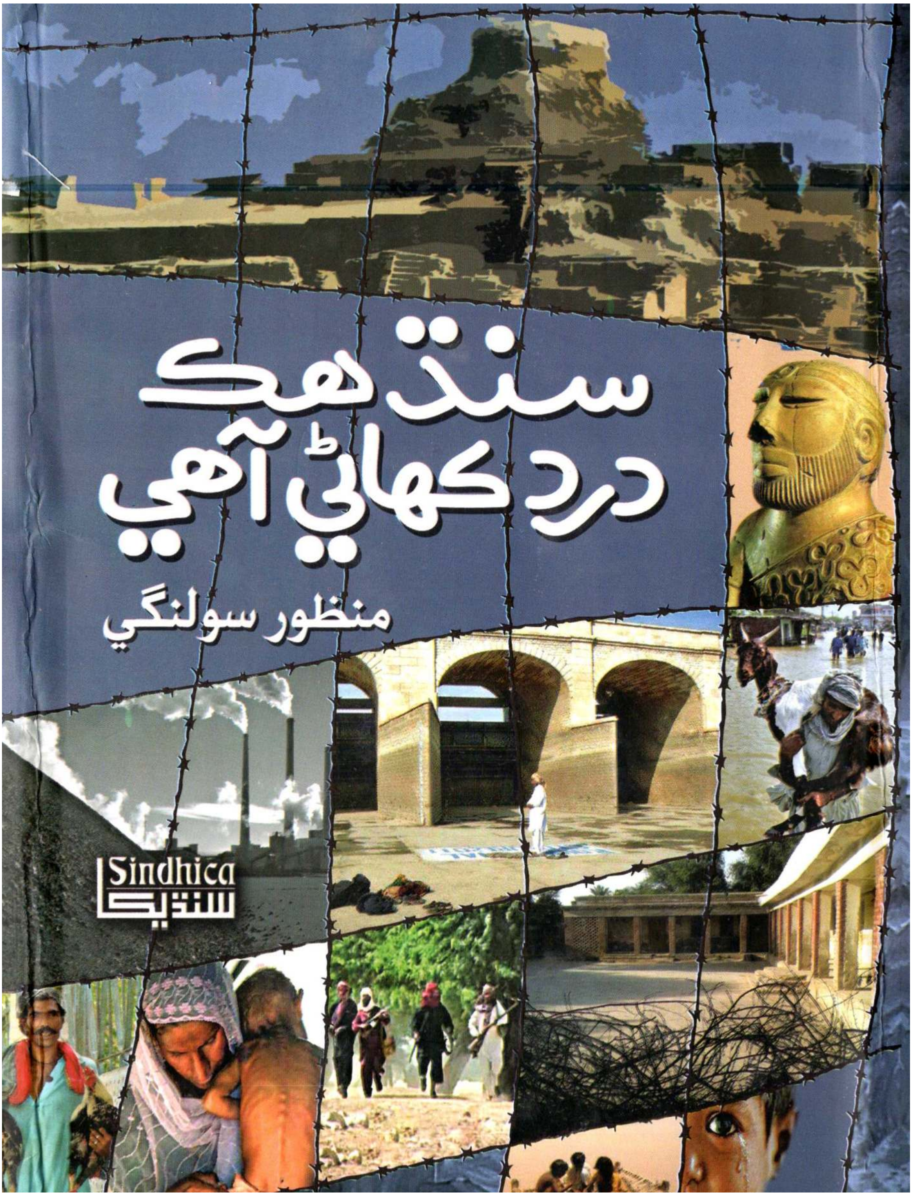

سنڌ هڪ
درد ڪهاڻي آهي
منظور سولنگي
Sindhica
سنڌيڪا

سنڌ هڪ درد ڪهاڻي آهي

(هاڻوڪي سنڌي سماج جي زخميل روح جي روئداد ۽ سنڌ سان
ٿيندڙ انيائن بابت ڊاڪيومينٽرين ۽ رپورٽن جي اسڪرپٽن جو وچور)

ليکڪ

منظور سولنگي

Sindhica
سنڌيڪا

405

ڇپائيندڙ جا حق ۽ واسطا محفوظ

ڪتاب جو نالو: سنڌ هڪ درد ڪهاڻي آهي
ليکڪ: منظور سولنگي
پهريون ڇاپو: 2016ع
لي آئوٽ: امان الله پتي
ڇپائيندڙ: سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي
قيمت: =/400 رپيا
پاران ايم ايڇ پنھور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

Sindh Hik Dard Kahani Aahay
Written by: Manzoor Solangi
Published by: Sindhica Academy,
B-24, National Auto Plaza, Marston Road, Karachi-74400
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

اسٽاڪسٽ

سنڌيڪا اڪيڊمي B_24 ، نيشنل آٽو پلازه مارسٽن روڊ ڪراچي74400. فون: 021_32737290
سنڌيڪا بوڪ شاپ: شاپ نمبر5، ميزنائين فلور، حيدر اباد ٽريڊ سينٽر، حيدر چوڪ، 03133692150-
سنڌيڪا بوڪ شاپ، 19 بلديه پلازه گهنٽا گهر چوڪ سکر فون: 03352233803-03013431537
العماد بوڪ سيلرز، اردو بازار، ڪراچي فون: 0212214521، 0300_343115
ڪاٺياواڙ بوڪ اسٽور اردو بازار ڪراچي- ڪتاب مرڪز فريئر روڊ، عزيز ڪتاب گهر بئراج روڊ، بخاري ڪتاب گهر، قادري بوڪ اسٽور، مهراڻ بوڪ اسٽور، مجاهد بوڪ اسٽور نيم ڪي چاڙهي سکر- سلمان ڪتاب گهر پنوعاقل- پيائي بوڪ هائوس حيدر آباد03223011560 - سنڌي ادبي بورڊ بوڪ شاپ، تلڪ چاڙهي حيدر آباد- شاهه لطيف بوڪ شاپ، ڀٽ شاهه- عثمانيه لائبريري، چنيهاڻي ڪنڊيارو، - نيشنل بوڪ اسٽور، نوراني بوڪ ڊپو بندر روڊ، رابيل ڪتاب گهر اسٽيشن روڊ، رهبر بوڪ اڪيڊمي رابعا سينٽر بندر روڊ لاڙڪاڻو- مدني اسلامي ڪتبخانو، نئون چوڪ دادو- حافظ بوڪ اسٽور، خيرپور بوڪ اسٽور مسجد روڊ، خيرپور ميرس - مشعل ڪتاب گهر پڊعيدن 03063291657 - المهراڻ ڪتاب گهر، زاهد بوڪ ڊپو، سانگهڙ- سيد ماس ميگا اسٽور، جيڪب آباد- ميمڻ بوڪ اسٽور، شاهي بازار نوشهروفيروز- حافظ اينڊ ڪمپني، لياقت مارڪيٽ، نواب شاهه- ديدار بوڪ ڊپو، ٽنڊوالهيار- رفعت بوڪ هائوس، ماتلي- مرچو لال پريمي، بدين- مڪتبه يوسفيه، ميرپورخاص. فون. 0300-3319565، عطار ڪتاب گهر، بدين، مهراڻ ڪتاب گهر، عمر ڪوٽ، حافظ ڪتاب گهر، ڪپرو، سنڌ ڪتاب گهر، مورو، وسيم ڪتاب گهر لکي در. سعيد بوڪ اسٽور، شڪارپور. سومرا بوڪ اسٽور ميهڙ، ساحر ڪتاب گهر، ڪوندي ميهڙ 0346-8948535 ، مڪتبه امام العصر گهوٽڪي، 03033695037

لکپڙهه لاءِ

سنڌيڪا اڪيڊمي

B-24، نيشنل آٽو پلازه مارسٽن روڊ ڪراچي 74400
فون: 021-32737290 ، ويب سائيٽ: www.sindhica.org
اي ميل: sindhicaacademy@gmail.com

فهرست

پبلشر نوٽ......................................6
منظور سولنگيءَ کي جيئڻ مون ڏنو......................................8
منظور سولنگي۔موهن جي دڙي جو دراوڙ......................................13
پنهنجي پاران......................................18

ڀُٽا

شهيد راڻي اسين شرمسار آهيون!!......................................25
شهيد راڻيءَ جا آخري ادائي مهينا......................................32
ڀٽن چا تي چاهيو ؟......................................37
مهراڻ جي واديءَ جي شهيد راڻي......................................45
ڀُٽي هن ملڪ کي چا چا ڏنو؟......................................49
بينظير جو خون ڪنهن ڪنهن کي ٻوڙيندو؟......................................57
شهيد ڀُٽي جي ڪيس جو رڪارڊ درست تيڻ گهرجي......................................62
18 آڪٽوبر۔ پاڪستان جو يوم جمهوريا......................................67
چا پ پ ۽ پنهنجي قائد وانگي 51 سالن جي عمر ۾ ماري ويندي؟......................................72

تعليم

سنڌ جي شعور کي 34 ڏينهن کان لڳل تالا......................................79
سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ پروفيسر بشير احمد چنڙ جو قتل......................................84
سنڌ يونيورسٽيءَ جي بحران جو ڪير ڪير ذميوار آهي؟......................................89
چا سنڌ جي تعليمي ادارن کي رينجرز جي حوالي ڪجي؟......................................95
يونيورسٽيون اسان جو مستقبل آهن......................................100
سنڌ جي فڪري امام جي نالي تي قائم يونيورسٽيءَ جي فڪر جوڳي حالت 105

مهابوڏ ۽ برساتون

مهابوڏ جي مڪ جوابدارن کي سزا ڏيو.......... 111

سنڌ کي پڪين وارو داڻو نہ پر انسانن واري امداد گهرجي 116

سنڌ ۾ بوڏ جي سببن جي ڳڻ طرفي تحقيقات ٿيڻ گهرجي 122

بوڏ متاثرن جي بحالي لاءِ ڇا ڇا ڪرڻ گهرجي؟ 126

بوڏ جي ماريلن سان مذاقون نہ ڪريو 131

مينهن جي بوڙيلن جي ايف آءِ آر ڪنهن تي ڪترائجي؟ 134

ٿُراڻي ۾ مينهن جون تباهڪاريون 139

ٻولي ۽ ثقافت

مهراڻ جي وادي ڇا آهي؟ 145

اچو تہ پنهنجي ثقافت کي پنهنجايون 150

اسان کي پنهنجو ثقافتي ورثو موٽائي ڏيو.......... 158

ثقافت ڪاتي کي مهذب ٿيڻ جي ضرورت آهي!.......... 165

سنڌي ٻولي ۽ پ پ حڪومت جو رويو 173

سنڌي ٻوليءَ کي ڪٿان ڪٿان خطرو آهي؟ 181

سنڌي ٽوپين جو شهر ـ ڪنڊڪوٽ 189

سنڌ جا اشوز

نواز ليگ طرفان نون صوبن جو راڳ 195

متحدا قومي موومينٽ جي خدمت ۾ 202

اچو تہ پنهنجي عوام دوستيءَ جي دعوا کي درست ڪريون.......... 210

پيپلزپارٽيءَ طرفان اهليت تي ملندڙ روزگار.......... 215

سنڌ جي مورن جي مالڪي ڪير ڪندو؟ 220

اچو تہ يتائيءَ واري محبت ڪيون 224

وزيرستان آپريشن ۾ سنڌ جو حصو.......... 228

اعليٰ عدالت کي سلام: اين آر او جي مهرباني، پر ٿورو اڳتي بہ 234

لاڙ کي ڏڪار کان بچايو 238

سنڌ اسيمبلي ميمبرن جي پگهارن وڌائڻ وارو مطالبو............. 241.
پ پ ڪي مشرف جو نظام قبولڻ نہ گهرجي..................... 245.
مڪاني ادارن کي بيت المال سمجهي نہ ورهايو.................. 251.
قوم پرست سياست جو جمهوري انداز........................... 256.
تبديلين جو مهينو ـ آگسٽ.. 262.
ڪراچي جو سدا بهار ـ ميري ويدر ٽاور.......................... 265.
قاضي احمد ۾ بي حُرمت ٽيل ٻاگڙيا ٽيون .... 269.
قاضي احمد : ٻن پاڙيسرين جي جهيڙي ۾ ٽيل 8 قتل.............. 272.
پاڪستان ۾ انساني حقن بابت چرڪائيندڙ رپورٽ..................... 278.
زينب پيو ڪيس: ڪيري ۾ انسانيت مٿان آيل امتحان .... 282.

شخصيتون

ڪنور ڀڳت: سنڌ جي رواداريءَ جي مالها مان ٽٽل مڻيو .... 289.
موهن جي دڙي جو دراوڙ ـ انور پيرزادو.............................. 294.
جڳ کي جيتيندڙ ـ جڳجيت سنگهہ..................................... 299.
غلام مصطفيٰ جتوئي جو وڇوڙو... 304.
ڪرين ۽ ڪهرين ڳالهين وارو سياستدان ـ پيرپاڳارو .... 309.
مذهبي جنون هٿان ماريل پنجاب جو گورنر ـ سلمان تاثير.......... 313.
اقبال ترين جي ڪتاب جي مهورت..................................... 317.
لبيا جي آمر، باغي ۽ انقلابيءَ ڪرنل قذافيءَ جي پڇاڙي........... 323.
ڄام نظام الدين عرف ڄام نندي جو ڏهاڙو .... 328.

پبلشر نوٽ

سنڌين جا درد ۽ ڪرب ۽ سنڌ جون يوڳنائون صدين جو پڙاڏو بڻجي ڪنن ۾ گونجاريبيون رهيون آهن. ويجهي ماضيءَ جو هر دور تاريخ جو هڪ وڏو ڪيڏارو آهي جنهن ڪي سنڌ جي سڄڻن، شاعرن، ليکڪن ۽ ڏاهن پنهنجي زخميل روحن سان لفظن جو ويس ڏئي عام ماڻهن جي آڏو پنهنجي ان درد ۽ ڪرب کي شيئر ڪيو آهي.

اسان جي دور ۾ منظور سولنگي فوجي جنتائن کان وٺي زردارن جي حڪومتن تائين سنڌ سان ٿيندڙ ظلمن کي نه صرف پنهنجي نظمن ۽ تحريرن ۾ قلمبند ڪيو آهي پر ڊاڪيومينٽريز ذريعي انهن دردن جا پاڇولا اسڪرين تي ماڻهن کي ڏيکاري ڪين انهن اهنجن ۽ ايذائن جي پاتال تائين پهچائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

هي ڊاڪيومينٽريز سنڌ جي هڪ جيئري جاڳندي ۽ ڳالهائيندڙ بولهائيندڙ تاريخ آهن. ايندڙ دور ۾ جڏهن تاريخ ڪتابن جي قرطاس مان نڪري واريءَ جي ذرڙن واري چپس تي هميشه لاءِ منتقل ٿيندي ته ان وقت هي ڊاڪيومينٽريز سنڌ جي تاريخ جو هڪ املهه ۽ محقق ماخذ بڻبيون.

هي اسان جي بدقسمتي آهي جو اسان وٽ پنهنجي رياست ڪونهي ۽ سنڌ دوست رياستي ادارا ڪونهن جيڪي سنڌ جي هن تمام وڏي اسڪرپٽ رائيٽر جي قابليتن ۽ مهارتن جو فائدو وٺي سنڌ جي انهن نون نسلن تائين پڄائڻ جو بندوبست ڪن جن مٿان نئين سنڌ اڏڻ جو بار آهي.

منظور سولنگي پنهنجي دور جو هڪ ليجنڊ ليکڪ ۽ ڏاهو ذات ڏٺي آهي، هُن جي ڪرائي ۽ بي غرضي ڪنهن کي پسند نه به هجي پر هُن جي

سنڌ سان غيرمشروط محبت، فدائيت ۽ جاکوڙ تي ڪي بہ ٻہ رايا ناهن رهيا. هن سڄي زندگي هڪ ڪاهوڙي Activist جي حيثيت ۾ گذاري آهي. سنڌ جي اديبن، دانشورن ۽ ليکڪن پاران سنڌ جي وحدت ۽ ان جي اشوز تي آواز ۽ جاڳرتا اڻارڻ واري ويڙھہ ۾ هو سدائين پهرين جوڙ جو ملهہ رهيو آهي.

سندس قومي شاعري، مضمون ۽ هي ڊاڪيومينٽريز واريون تحريرون هُن جي سنڌ سان وابستگي ۽ فدائيت جون هميشہ ساکي رهنديون.

اسان سنڌيڪا اڪيڊميءَ پاران سندس هن يادگار پورهئي کي ڪتاب جي شڪل ۾ محفوظ ڪري موجوده ۽ انهن ايندڙ نسلن لاءِ فائيل ڪري رهيا آهيون، جيڪي سيني مصلحتن جي قيد ڪٽڻ کان آزاد ٿي نئين سنڌ اڏڻ لاءِ پنهنجي قابليتن ۽ مهارتن جو وارو وڄائيندا. ان وقت هي ڪتاب انهن لاءِ ماضيءَ جي درد انگيز داستانن جي پسمنظر مان نڪري مستقبل جي خوشحال سنڌ اڏڻ ۾ بيحد مددگار بڻبو .

نور احمد ميمڻ

چيئرمين، سنڌيڪا اڪيڊمي

منظور سولنگيءَ ڪي جيئن مون ڏٺو

انساني تاريخ ۾ ڪي ڪي ماڻهو ڪمال جا پيدا ٿيا آهن، جن نہ صرف پنهجي ڪردار پر فن ۽ فڪر سان بہ وطن ۽ قوم ڪي مهانتا ڏني، انساني دلين تي راڄ ڪري عزت ۽ احترام ماڻيو آهي. مان سمجهان ٿو تہ ڀٽائي سنڌ جي صدين جي پيڙا، درد، شعور ۽ ضمير جو آواز آهي ۽ ان آواز جا امانتدار اڄ بہ سونهاري سنڌ ۾ پنهنجي هستي ۽ مستيءَ سان موجود آهن. سنڌ جنهن ڇا ڇا نہ ڏٺو ۽ سٺو آهي؟ پنهنجن جون غداريون، ڌارين جون يلغارون، سڄڻن جا سور ۽ ون يونٽ جا وار، ڦهري آمريتون، پناهگيري سازشون، راڻن ۽ راڻين جا رت ۾ ٻڏل لاش، بک ۽ بيمارين ۾ ٻچڙن جا ساڻا ساڻا ماس ۽ ڪانٽرن ۽ زردارن جون ذلالتون،پر پوءِ بہ سنڌ جا سرفروش سورما ۽ يگانا عاشق بکن ۽ ڏکن ۾ پنهنجي وطن جي حفاظت ۽ سلامتي لاءِ سدائين تيار آهن.

اڃا رڃ مان رڙ اچي پئي، اچي پئي
متان ايئن سمجهين، مٺا مور سارا
(اياز)

1985ع ۾ جڏهن آءٌ سنڌ ورسٽيءَ ۾ پڙهڻ آيس تہ اتي هڪ قد ۽ رنگ جي پوري ساري همراهہ سان ملاقات ٿي. جيئن تہ سنڌ ورسٽي ۾ ٻين ملڪن جا شاگرد بہ پڙهندا هئا ۽ ڀهرين نظر سان مون سمجهيو تہ هي يار بہ شايد بنگال يا بهار ڪان پڙهڻ آيو آهي، پر جڏهن تعارف ٿيو تہ خبر پئي تہ هي سولنگي، نالو منظور اٿس ۽ نج پڇ دراوڙ نسل جو سنڌي ماڻهو آهي ۽ نہ صرف نسلن دراوڙ آهي پر مزاجن ۽ افعالن ۾ بہ ميدن جيان مست آهي. مون ڪي ياد ٿو اچي تہ حيرت جي حد تائين آءٌ هن ساٿيءَ ڏانهن

ڇڪبو ويس، مون ڪڏهن به هن ۾ نه محرومي ڏٺي ۽ نه احساس ڪمتري ڏٺي ۽ نه ئي وري ڳوڻاٽو حجاب ۽ حساب. مون اڄ تائين ڪڏهن به منظور کي ڪنهن شهري بابوءَ کان قابو ٿيندي ناهي ڏٺو. جڏهن به ۽ جنهن به ڪچهريءَ ۾ مليو ته محفل جو مور ۽ گفتي ۾ زور رهيو. سنڌ جي تاريخ ۽ جاگرافي هٿ جي لڪيرن جيان، هن جي هنيانءَ تي اڪريل آهي. هو ماڻهوءَ جي لوڏ مان سمجهي ويندو آهي ته اهو ماڻهو سنڌ جي کهڙي ڪنڊ جو آهي يا کهڙي راڄ ڀاڳ جو آهي.

ضياءَ جو سمورو دور سنڌ تي ڪاري ۽ انڌاري رات جيان ڇانئيل رهيو. جوڌن ۽ جوانن پنهنجا سِرَ گهوري جمهوريت جي ويڙهه وڙهي. جتي پيرن، ميرن، سردارن ۽ ڀاڳارن سنڌ جو سودو ڪري پنهنجا ڀيپ ڀريا ۽ ڪاٽي آمر جي اڳيان ڪنڌ جهڪائي سجدا ڪيا، اتي هن ننڍڙي نوجوان فوجي جنتا کي للڪاريندي جهر جهنگ پنهنجو آواز بلند ڪيو ته:

مَنهن ڇپرن لوڙهن ۽ گهر گهر ۾ گوليون
فوج پوليس چوي، ڌاڙيل پيا ڳوليون.

سنڌ ۾ ضيائي آمريت ۾ هي جرئت صرف ڪوميد "ماڇي" دراوڙ ۽ ٻسنڌ جو عاشق ئي ڪري سگهي ٿو.

روس جي ٽٽڻ ڪانپوءِ منظور سولنگي به ٻين ڪامريڊن وانگي صحافت ۾ آيو پر هن اتي به سچ ۽ حق جو نعرو بلند ڪيو. ڪاوش اخبار کي جن بلندين تي منظور پهچايو ان جا گواهه خود اخبار جا مالڪ ۽ ڪارڪن به آهن. جڏهن منظور "سچ وڏو ڏوهاري آهي" لکڻ شروع ڪيو ته سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ هڪ ئي وقت ڪچي ۾ ويٺل ڌاڙيل، راشي ڪامورا، ويڪائو وڏير ، سياسي ڌاڙيوال، ٺيڪيدار ۽ صوبيدار کان وٺي سياسي ڪارڪنن تائين، سڀ اخبار خريد ڪري وڏي آواز ۾ منظور جو سچ پاڻ سان گڏ ٻين کي به ٻڌائيندا هئا ۽ ڪي ته ڪيس فون ڪري داد به ڏيندا هئا ۽ ڪي ڪي وري ڌمڪيون به ڏيندا هئا.

مان نوڪريءَ سانگي ڪجهه سال لاهور ۽ اسلام آباد جي جلاوطني ڪانپوءِ جڏهن سنڌ واپس آيس ته سنڌ ٽي وي تي منظور جي

ڊاڪيومينٽريز جون تعريفون هر دوست کان ٻڌم. جنهن کان پوءِ مونکي ساٿس ملڻ جو شوق ٿيو ۽ انڊس پيپلز فورم جي هڪ پروگرام ۾ آئون ساٿس 15 سالن جي عرصي بعد مليس ته هن يار مونکي ڪو خاص نه ڪيڪاريو. ڪيئي وهم ۽ وسوسا ڪٺي آئون گهر موٽيس پر مدّاح ڪڏهن به مايوس نه ٿيندو آهي، سو آئون ڪڏهن منظور مان مايوس نه ٿيو آهيان.

سنڌ جي وحدت تي وار ۽ سازشون ته گهڻيون پراڻيون آهن پر ويجهي ماضيءَ ۾ مشرف جي مڪاني حڪومتن کانپوءِ سنڌين جي ”محبوب“ پارٽي جي حڪومت ۾ جڏهن ٻٽي مڪاني نظام جو ڪارو قانون سنڌ جي غدار اسيمبلي ميمبرن کان پاس ڪرائي نه صرف سنڌين جي روح کي رنجايو ويو پر سنڌ جي وحدت تي ون يونٽ کانپوءِ وڏو حملو ڪيو ويو تڏهن سنڌ جا باضمير اديب، شاعر، صحافي ۽ قلم ڪار ميدان تي نڪري پيا ۽ سنڌ رائيٽرس اينڊ ٿنڪرس فورم جي پليٽ فارم تان سنڌ ڪپاٽڻ واري حڪومت ۽ پارٽي خلاف ”ٻٽو مڪاني نظام ختم ڪيو“ جي تحريڪ شروع ڪئي. ٻٽي مڪاني نظام جي جدوجهد ۾ منظور کي مون هميشه ثابت قدم ڏٺو ۽ هو پنهنجي سر جو سانگو لاهي سنڌ جي عاشقن جي پهرين صف ۾ غدارن کي للڪاريندي چارڻ جي چنگ وانگي جهر جهنگ وڄندو رهيو ۽ وقت جي ويڪائن جون ننڊون حرام ڪري ڇڏيائين.

”سنڌڙيءَ جا پنج هو غدار ڏس
بي نڪا ۽ بي لڄا منهن ڪار ڏس“

سنڌ جو بيجل ٻڻجي منظور پنهنجي شاعري ۽ گائڪيءَ سان سنڌ جي وحدت جو اهڙو ته رنگ ڄمايو جو ماڻهن پنهنجي موبائيل فون جا رِنگ ٽون يا ڏنون به منظور جي ڪلامن جون رکي ڇڏيون. آخر ڪار ٻٽي مڪاني نظام جي ڪاري قانون جي اڇلايل ٿڪ، اڇلائڻ وارن کي چٽڻي پئي. سچ اهو آهي ته ٻٽي مڪاني نظام جي خلاف جدوجهد ۾ سڀ کان گهڻو منظور ڀوڳيو ڇو ته ڪانٽر حڪمرانن نه صرف منظور جي سرڪاري نوڪري ختم ڪئي پر هڪ وقت اهڙو به آيو جو منظور کي ٽي ويءَ واري پارٽ ٽائيم نوڪري تان به هٿ ڪڻڻو پيو. نوڪريءَ کانسواءِ

منظور اهي ڏينهن ڪيئن گذاريا ان جا گواهه اسان سڀ دوست آهيون. هو هڪ گهڙيءَ لاءِ به مايوس نه ٿيو ۽ وقت جون سختيون سسئي جي سورن يا ماروي جي قيد وانگي مرڪي گذاريون.

ٿوري قُوت قراريا، رهن سبر ست
پنهوارڪي پٽ، پيهي پيچ ملير ۾.

منظور سولنگيءَ جا هن ڪتاب ۾ شامل ڊاڪيومينٽريز جا اسڪرپٽ پڙهي سچ ته مان مداح سان گڏ هن جو عاشق به ٿي پيو آهيان. مان سمجهان ٿو ته منظور جي هنن ڊاڪيومينٽريز کي بغير ڪنهن به فرق ۽ ناغي جي سيني سنڌي چينلن کي هڪ دفعو روزانو هلائڻ گهرجي ته جيئن سنڌ جي هر ماڻهو ۾ سنڌيءَ تائين هي شاهڪار دستاويزي فلمون پهچن. جيڪڏهن ائين ٿئي ته پوءِ مونکي يقين آهي ته نه اسان جي ٻوليءَ کي خطرو هوندو نه ئي ڪا مادرِ علمي ڪڏهن بند ٿيندي، نه اسان جي ثقافتي ميراث کي ڪو مٽائي سگهندو نه ئي سنڌ جي وحدت تي ڪو ڪانٽر وار ڪري سگهندو نه ڪو ڪو چيتو ڪتو ڪنهن استاد محترم جو قتل ڪري سگهندو ۽ نه وري ڪو راوڻ يا ڊڪٽيٽر اسان کان راڻن ۽ راڻين کي جدا ڪري سگهندو.

منهنجي دعويٰ آهي ته منظور جو اسڪرپٽ ”شهيد راڻي اسين شرمسار آهيون“ جيڪڏهن شرمين عبيد جهڙي ماهر ڊائريڪٽر جي حوالي ڪجي ته هوءَ ان تي آرام سان ٽيون آسڪر ايوارڊ حاصل ڪري سگهي ٿي.

سچ اهو آهي ته پ پ جي 8 سالن جي خراب حڪمراني ۾ سنڌ سان ويساهه گهاتين ڪانپوءِ پتا اسان جي دلين مان وسري رهيا آهن پر منظور جي هن ڊاڪيومينٽري ڏسڻ ڪانپوءِ شهيد بي بي ۽ سندس خاندان کي اسان جا ايندڙ نسل به ياد ڪري لڙڪ روڪي نه سگهندا.

مان جيڪو پ پ ۾ زرداريءَ جي غداريءَ ڪري پيٽن کان باغي ٿي چڪو آهيان پر جيترا دفعا به هن اسڪرپٽ کي پڙهان ٿو ته لڙڪ روڪي نه ٿو سگهان ۽ ڪالهه کان بي بي منهنجي اندر ۾پيهر ديرو ڄمائي

وڻني آهي. ڪمال تہ ڏسو ”اڄ جڏهن تنهنجي شهادت کي پنج هزار پهرن کان وڌيڪ عرصو گذري چڪو آهي تڏهن اي شهيد راڻي. اسين جيڪي ڇورا ٻڇي ويل تنهنجا ڀائر ۽ ڀينر آهيون، اهي درد جي مستقل موسم ۾ آهيون. اها سرد شام جيڪا تنهنجي درد جو سنيهو کڻي آئي. اها اسان جي اکين ۾ آڪيرو ڪري ويٺي آهي ۽ هاڻي اسان کي پنهنجي لوءِ جو هر لقاءُ، آهہ و بڪا ۾ ڦٽيندي ۽ پار ڪيڏندي نظر ٿو اچي.“ ڀا وري هي درد ۽ بي حسي ڏسو. ”اي شهيد راڻي ...... اسان شهيد ڀٽي جو ڏک توسان گڏجي ونڊيو اسان شاهنواز ۽ مرتضيٰ جي شهادتن جا ماتم توسان گڏ جي ڪيا، پر اسين تنهنجو غم ڪنهن سان ونڊيون؟ اسان تنهنجي تعزيت ڪنهن سان ڪيون...؟؟“

يا حسين ڪربلا! سنڌ هي درد ۽ پيڙا ڪيئن سهندي؟ هي رت ۾ ٻڏل پهر ۽ زهر ڪيئن پيئندي؟ ڇا هن ماتم کي قيامت تائين نڀائي سگهنداسين؟ ڪاش ڪو اسان جي اکڙين مان لڙڪ اگهي ۽ اسان کي مرڪون موٽائي ڏئي!!

مظفر چانڊيو
ڪراچي
اپريل 2016ع

منظور سولنگي-موهن جي دڙي جو دراوڙ

منظور سولنگي موهن جي دڙي جو اهو دراوڙ آهي جنهن جي دل ۽ دماغ ۾ موهن جي دڙي جي لوڪن جو درد سدائين تازو رهي ٿو. سندس تحقيق ۽ تخليق جو مرڪز ۽ محور اها عظيم سنڌ ۽ ان جا لوڪ آهن جيڪي موهن جي دڙي واري اوج ۽ عروج وڃائڻ کانپوءِ هزارين سالن کان دربدريءَ واري دڳ تي ڀٽڪي رهيا آهن.

ڪولهين،ڀيلن ۽ ميگهواڙن کي هو سنڌ جي اصلوڪن لوڪن يعني موهن جي دڙي جي دراوڙن طور پنهنجي لکڻين ۾ ياد ڪندو رهي ٿو. پنهنجي ئي وطن ۾ جلاوطن بڻيل ۽ دربدريءَ واري زندگي گذاريندڙ ۽ معاشري ۾گهٽ ذات سمجهيا ويندڙ اهي ماڻهو ئي منظور سولنگي جا ڪردار ۽ سورما آهن، جن سان نہ رڳو هو پيار ڪري ٿو پر ڪين پنهنجي وجود جو هڪ ٽٽل حصو بہ سمجهي ٿو ۽ موهن جي دڙي واري عروج واري سنڌ جيَ واپسي ۽ بحالي، انهن ئي ڏڪاريل ۽ وساريل لوڪن جي اڳواٽي ۽ سرواڻي ۾ پسي ٿو. ان خيال جو اظهار هن 2000ع ۾ لکيل پنهنجي هڪ طويل نظم "ملينيم سانگ" ۾ ڪيو آهي.

سنڌ جي قسمتن ۾ تلاطم اچي،
ميڊ، ماڇي دراوڙ ڪو حاڪم ٿئي
ڀيل ۽ باگڙي من اچي ڪو اڳيان،
سنڌ جا نوجوان ، سنڌ جا نوجوان

درد وند ديس ۽ ان جي دربدر لوڪن جا داستان لکڻ ۽ بيان ڪرڻ وقت منظور سولنگي ڪاڪي ڀيرو مل جي ڪتاب "قديم سنڌ" جو جڳهہ

هر ورق ۾ باب بڻجي پوندو آهي ۾ موجوده سنڌ جي ڳوٺن، شهرن، رستن ، ماڳن ۾ ماڻهن تي سندس چاڻ ۽ مهارت ڏسڻ ڪانپوءِ ائين لڳندو آهي ته منظور سولنگي قديم ۽ جديد سنڌ جو اهڙو سنگم آهي جنهن جي تخليق ۾ تعلق جا وار موهن جي دڙي ڪان موجوده دور ۾ جديد سنڌ ڪان قديم سنڌ تائين وقت جي واٽن تي وڇايل آهن.

”سنڌ هڪ درد ڪهاڻي آهي“ واري سندس شاعري ۾ ڌرتيءَ جي درد، سور ۽ سوز کي چڱي ريت محسوس ڪري سگهجي ٿو. هو نه رڳو پاڻ سنڌ جي درد کي گهرائي سان محسوس ۽ بيان ڪري ٿو پر پڙهندڙن ۽ ٻڌندڙن جي جسم مان پيي سيسراٽيون ڪيرائي ڇڏي ٿو.

جيئوٽيڪ منظور سولنگي سان ويجهڙائپ جو موقعو روزاني الک جي معرفت مهيا ٿيو جڏهن 1998ع ۾ هن مون کي سب ايڊيٽر طور نوڪري ڏني. پر سندس شاعري سان شناسائي 13 سالن جي ڄمار ۾ ان وقت ٿي،جڏهن منهنجي مامي اختر سنديلي(مرحوم) جي گهر ۾ وڏي آواز ۾ سندس لکيل مشهور گيت ”منهن، ڇپرن، لوڙهن ۾ گهر گهر ۾ گوليون،فوج پوليس ڇوي- ڏاڙيل پيا ڳوليون“ گونجندي ٻڌو هو. سڄي پاڙي ۾ هڪ ئي ٽيپ هئي جنهن ۾ اهو گيت وڄڻ سان مايون ۽ مرد توڙي ٻار ناني جي گهر اچي گڏ ٿيا هئا.”وري هلاءِ، وري هلاءِ، اهو ڪلام وري ٻڌاءِ“ جي فرمائش ڪان پوءِ ماڻهن کي اهو گيت ايترو ياد ٿي ويو جو هر ڪنهن لکي جهونگارڻ ۽ ڳائڻ شروع ڪيو. شاعر جي خبر ته نه هئي ته ڪير آهي ڇو جو ناليوارو مصرعو ئي نه هو.

هاءِ اسڪول ڪان پوءِ ڪاليج پهتاسين ته ڊي ايس ايف جي دوستن جي ويهڪ ڏوڪري ۾ مشوري جي نالي سان مشهور هوٽل ۾ ٿيندي هئي. هوٽل ۾ ساڳيو ئي گيت هلڻ وقت علي محمد بروهي(جيڪو ڊي ايس ايف سنڌ يونيورسٽي جو ان وقت صدر هو) ڪيسٽ جو ڪوڪو گهرائي سيني ڪارڪنن کي منظور سولنگيءَ جو گيت اڳيان لکيل نالو ڏيکاريو ۽ ٻڌايو ته منظور سولنگي به ڊي ايس ايف ۾ آهي ۽ سنڌ يونيورسٽي ۾ پڙهي پيو. اڳتي هلي خبر پئي ته منظور سولنگي اهڙو غير روايتي شاعر آهي جنهن پنهنجي ڪنهن به شاعري ۾ ڪڏهن به پنهنجو نالو نه وڌو آهي ڇو ته شاعري ڪرڻ وقت هو شعر جي خيال ۾ ايترو گم هوندو آهي جو هن

ڪان پنھنجي نالي ڳڻائڻ واري ڳالھ وسري ويندي آھي. بلڪل ائين جيئن نارائڻ شيام ھڪ شعر ۾ لکيو آھي تہ ”ڪير ٿو تنھنجي گھر اچي، جنھن جي آمد لاءِ گھر سينگارڻ وِيھي رھينءَ پر توکان پنھنجو سينگار وسري ويو“. جيتوڻيڪ ”منھن چيرن لوڙھن“ وارو گيت 1986 ۾ لکيو ويو ھو پر اھو گيت پوءِ 10 سالن تائين سنڌ جي ھر ادبي،سياسي ۽ شعوري محفل جو مھمان خاص رھيو.سولي ۽ عوامي ٻولي ۾ لکيل ان گيت سنڌ جي عام ۽خاص لوڪن کي شھرن توڙي ٻھراڙين ۾ ھڪ جھڙي انداز ۾ متاثر ڪيو.

ان ڪانپوءِ 1990ع ۾ ڪاوش اخبار آئي تہ مون کي ياد آھي تہ منھنجو چاچو غلام مصطفيٰ سنڌيلو (مرحوم) روزانو ڪيسي مان ھڪ ڪاغذ جو ٽڪرو ڪڍي شام جو گھر ۽ اوطاق ۾ ماڻھن کي پڙھي ٻڌائيندو ھو تہ پڙھيل ۽ اڻپڙھيل ماڻھو ٻڌڻ وقت کل ۾ ٻٽجي ويندا ھئا. اھو سلسلو ” سچ وڏو ڏوھاري“ ھو. ان وقت ڪاوش جي مقبوليت جو وڏو سبب اھو طنز ۽ مزاح سان ڀرپور سلسلو ” سچ وڏو ڏوھاري ھو“ جيڪو ” منھن چيرن“ وانگر ھر عام ۽خاص ۾ مقبول ٿيو ھو ۽ صحافتي تخليق جو نادر نمونو ھو. 2000ع ۾ نئين صديءَ جي شروعات تي بہ ھن جيڪو ملينيم سانگ ٺاھيو ۽ ڳايو آھي، ان جھڙو مثال بہ ويجھڙائي واري سنڌي شاعري ۾ نہ ٿو ملي.

منظور سولنگي سنڌ جي آڳرين تي ڳڻڻ جيترن اديبن، شاعرن ۽ صحافين مان آھي جنھن جي سوچڻ، سمجھڻ، لکڻ توڙي بيان ڪرڻ جو انداز نرالو آھي، ڀٽائي جي سٽ، ”اڪ الٽي ڏار“ وانگر ڪنھن وڏي اديب، شاعر ۽ صحافيءَ جو نقل ڪرڻ بدران ھو پنھنجي ذات، ڏانءَ ۽ انداز سان لکندو رھيو آھي.

منظور سولنگي ادب توڙي صحافت ۾ ڪيترائي نوان لفظ، محاورا ۽ انداز متعارف ڪرايا آھن. سنڌ تي وي تي ڪم ڪرڻ دوران ھن ”شھيد راڻي“، ”ڀٽو –صدين جي صدا“، (Bhutto_The Man of Millennium)، ” مھا ٻوڏ“، ”ڀٽائي– سنڌ جو فڪري امام“، جھڙا لفظ، محاورا ۽ عنوان متعارف ڪرايا، جيڪي اڳتي ھلي ضرب المثل بڻجي ويا. بينظير ڀٽو جي شھادت واري شام تي ٿي ” وادي مھراڻ جي شھيد راڻي “ ۽ پوءِ ”شھيد راڻي جا آخري ادائي مھينا“، ”شھيد راڻي اسين شرمسار آھيون“، ”ڀھاڙن سان وڙھندڙ پنکڙي“، ”ڳڙھي خدا بخش– شھيدن جو آستان“، (منظور

سولنگي پڌايو ته ميرن جي چوياري وانگر ڳڙهي خدا بخش ۾شهيد ڀٽن جي چوياري قائم ٿي آهي ۽ شهيد زنده هوندا آهن تنهنڪري ڳڙهي خدا بخش قبرستان نه پر شهيدن جو آستان آهي) 12 مئي جي دهشتگردي خلاف "ميگا شهر ۾ ميگا دهشتگردي"، "اين جي اوز جي مايا جار ۾ قاتل دانشور"، جهڙيون شاهڪار دستاويزي رپورٽون لکي هڻ پنهنجي قلم جي ادائيگي وارو فرض ايمانداري سان ادا پئي ڪيو آهي.

بيگم نصرت ڀٽو جي وڇوڙي تي هن پنهنجي رپورٽ ۾ڪيس "مادر شهداءِ" جو خطاب ڏنو جنهن کي گهڻو ئي ساراهيو ويو پر سنڌ سرڪار جي اطلاعات واري کاتي کان شهيدن جو ڳرو بار برداشت ڪرڻ کان ڇڙهي ويو.جنهن بعد ۾ اشتهارن وسيلي بيگم نصرت ڀٽو کي "مادرِ شهداءِ" بجاءِ "مادر جمهوريت" طورمتعارف ڪرايو.

روزاني الک کي ايڊيٽر طور هن بنا بقايا جي پاڪستان جي پهرين اخبار طور متعارف ڪرائيندي نئين روايت وڌي ملان مکڻ، عيدو ياٽائي، موسو ڪتائي جي فرضي نالن سان لکيو. باربار وفاداريون تبديل ڪندڙ سياستدانن لاءِ " سياسي قلابازيون" سلسلو به ڏاڍو مشهور ٿيو. جڏهن ته معاشري جي متحرڪ ۽ مشهور ڪردارن صوبيدارکان مگڻهار، ٽپيدار کان زميندار، ڪنڊيڪٽر کان سياسي ورڪر، مُلي کان موالي تائين وارن سلسلن به الک اخبار کي مقبوليت جي بلندين تي پهچائي ڇڏيو. ڪالمن ۾ هن " سچ وڏو ڏوهاري" کانسواءِ "نئين معنيٰ"، "اڄ ۽ڪلهه"، " funny and fantastic"، "peep in past"، "20هين صديءَ کي سنڌين ڪيئن ڏٺو؟" به تخليقي ڪمال جا نادر نمونا هئا.

منظور سولنگي سنڌ جي هڪ اهڙي گهڻ رخي۽ گهڻ پاسائين شخصيت آهي،جنهن کي خالق ذات ۽ ڏانءُ، تخليق ۽ تحقيق،سمجهڻ ۽ سمجهائڻ،لکڻ، پڙهائڻ، پرکڻ ۽ پرجهڻ،حفظ ۽ حاضر دماغي، طنز ۽ مزاح، رويي ۽ رجحان بيباڪي ۽ برملائي جهڙين ڪوڙسارين صلاحيتن جي نعمتن سان نوازيو آهي.

ڀٽائي جي سٽ هن جي وصفن تي ٺهڪي بيهندي آهي ته

"پريم تنهنجا پار ڪهڙا چئي ڪهڙا چوان"

هو ڄاڻڻ لاءِ جيترو اڃارو ۽ تاسارو هوندو آهي اوترو ئي سيکارڻ ،

سمجهائڻ ۾سخي مرد آهي. مثالن ۽ دليلن سان سمجهائڻ وارو ڏانءُ ڪو منظور سولنگي کان سکي. سقراط کان ڪنهن پڇيو تہ " تنهنجي نظر ۾ وڏو ماڻهو ڪير آهي" تہ سقراط وراڻيو "منهنجي نظر ۾ وڏو ماڻهو اهو آهي جنهن جي اڳيان ڪو ننڍو ماڻهو ويهي تہ ان کي پنهنجي ننڍائيءَ جو احساس نہ ٿئي"، يناني ساڳئي ڳالهہ هيئن ڪئي تہ" ڄاڻين تہ بہ نہ ڄاڻ، اي در ابوجهن جو" سو منظور سولنگي گهڻو ڪجهہ ڄاڻڻ باوجود ٻين کي ٻڌندو آهي ۽ انهن کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. عام سان عام ۽ خاص سان خاص سلوڪ رکڻ سندس شخصيت جون خوبيون آهن، اعليٰ ۽ زرخيز ذهن رکندڙ منظور سولنگي جي سنگت ۽ صحبت جو سڀ ڪو بہ خاص ماڻهن بدران عام ۽عوامي ماڻهن سان ٻڌل آهي. هو پنهنجي هر وصف ۽ وڙ ۾ ڪوڙي وڏائي ۽ تقليد جي ليبل کان آجو آهي. سندس علم، ڄاڻ ۽ ڏات حاڪمن ۽ ظالمن جي خوشنودي بدران محڪومن ۽ مسڪينن جي ملڪيت ۽ ميراث آهي. جيڪا انهن جي بحالي، ڀلائي ۽ خوشحالي لاءِ هر وقت بناڪنهن موٽ ۽ معاوضي جي تحريرن، تقريرن ۽ شاعري وسيلي گهورينڌي رهي ٿي.

منظورسولنگي بيباڪ ۽ بهادر ماڻهو آهي جيڪو سنڌ ۽ سنڌي ماڻهن جي مسئلن تي چٽو هجڻ سان گڏ قلم ۽ زبان وسيلي وڙهندي وڙهندي ذاتي طور گهڻو ڪجهہ وڃائڻ باوجود ثابت قدم بيٺو آهي.

وڙهي ويل سپ ڪهين، لاکو لوڙ بہ لوڙ
پره قتيان پوڙ، ڪرگل ڪندو ڪيڙي.

(شاهہ)

خدا سنڌ جي ٻين ساڃاهہ وندن,اهل قلم ، اڪابرن، دانشورن ۽ صحافين کي بہ هر ذاتي مفاد کان مٿيرو ٿي سنڌ ۽ ان جي مظلوم لوڪن سان بهادري سان بيهڻ جي اهڙي توفيق ڏي.

تصوير سنڌيلو

ڪراچي

اپريل 2016

پنهنجي پاران

سواءِ هڪ ٻن مضمونن جي ، باقي هن ڪتاب ۾ لکيل تحريرون انهن ڊاڪيومينٽرين ۽ رپورٽن جا اسڪرپٽ آهن، جيڪي مون سنڌ ٽي وي تي 2007 ۽ 2015ع جي اٺن سالن واري عرصي ۾ لکيا. اٺن سالن جي ، وقفي وقفي تي ٻڌل عرصي ۾ ، مون سنڌ ٽي وي نيوز لاءِ اٽڪل پنج سئو رپورٽون ۽ ننڍيون وڏيون ڊاڪيومينٽريون لکيون، جن مان ڪن يادگار ڊاڪيومينٽرين ۽ رپورٽن جا اسڪرپٽ هن ڪتاب ۾ شامل نہ آهن، جنهنجي گم ٿي وڃڻ جو مون کي بہ افسوس آهي. انهن مان هڪ ڊاڪيومينٽري اڪبر بگٽيءَ جي قتل تي ۽ ٻي رپورٽ 12- مئي 2007ع واري ڏينهن تي ان وقت جي چيف جسٽس افتخار چوڌريءَ جي استقبالي جلوس کي روڪڻ دوران ڪيل غارتگريءَ تي " ميگا شهر ۾ ميگا دهشت گرديءَ " جي عنوان سان لکي وئي هئي. اڪبر بگٽي واري ڊاڪيومينٽريءَ تي اسٽيبلشمينٽ سنڌ ٽي وي انتظاميا کي وارننگ ۽ 12 مئي واري رپورٽ تي ڪراچيءَ جي دهشت گردن سنڌ ٽي وي آفيس کي ساڙڻ جي ڌمڪي ڏني هئي.

هن ڪتاب ۾ 2008ع جي عام چونڊن دوران لکيل سنڌ جي ڌري گهٽ سيني ضلعن جا اهي پروفائيل بہ شامل نہ آهن، جيڪي مون ڊاڪيومينٽرين جي صورت ۾ انهن ضلعن جي نالي پوڻ کان وٺي سنڌن جاگرافي، تاريخ ۽ رهڻي ڪهڻي بابت اديبن، شاگردن، شاعرن، ڳائڻن، سگهڙن، سالڪن، سخي مڙسن، صوفين، مولوين، مولودين، ذاڪرن، ڌاڙيلن، سياستدانن، شاگرد اڳواڻن کان وٺندي ملهن، مشڪرن جي حياتي ۽ مشهوريءَ جي سببن بابت لکيا هئا. ان جو سبب اهو هو تہ علي بابا جا لفظ مون کي سدائين " گمراهہ " ڪندا رهيا تہ " اسان جو ڪم رڳو لکڻ آهي، سهيڙڻ ۽ ڇپرائڻ وري ٻين جو ڪم آهي. "

. لکڻ جي شروعات مون 1986ع ۾ ڪئي. ان وقت جي مشهور رسالي " نئون نياپو" ۾ جڏهن پهرين لکڻي يعني خط ڇپيو هو ته مان ايترو خوش ٿيو هوس، جيترو اڄ هن ڪتاب جي ڇپجڻ تي ٿي رهيو آهيان. مون زندگيءَ جي پهرين باقاعده تحرير 1988ع يا 1989ع ۾ شهيد نذير عباسيءَ جي شهادت تي ، روزاني عوامي آواز ۾ لکي هئي. سنڌ جي سياسي ماڻهن ۾ منهنجي سڃاڻپ ان کان اڳي ان وقت ٿي، جڏهن 1986ع ۾ ايم آر ڊي تحريڪ جي ٻئي مرحلي کانپوءِ سنڌ ۾ سرڪاري سرپرستيءَ ۾ پکيڙيل ۽ پکڙائيل بدامني ۽ وري بدامني کي روڪڻ جي بهاني شروع ڪيل فوج ۽ پوليس جي آپريشن ۾ ڳوٺن جا ڳوٺ ساڙيا پئي ويا. ان وقت منهنجو لکيل ۽ ڳائيل " منهن، ڇپرن ، لوڙهن ۽ گهر گهر ۾ گوليون- فوج پوليس چوي، ڏاڙيل پيا ڳوليون" منهنجي سڃاڻپ جو سبب بڻيو هو.

اخبارن ۾نوڪري ڪرڻ ذريعي لکڻ جي شروعات مون روزاني ڪاوش کان ڪئي، جنهن ۾ طنزيا تبصرن جو ڪالم " سچ وڏو ڏوهاري آهي" نهايت گهڻو مشهور ٿيو. ان ڪالم جي تک ۽ تيزي سبب مون سان ڪيترا ماڻهو ملڻ ۽ مون کي ڏسڻ ايندا هئا. پير پاڳاري (شاه مردان شاه) کان جام صادق تائين، ڏاڙيل نظرو ناريجي کان ڏاڙيل پرو ڪلهوڙي تائين ڪيترا ماڻهو مون کي داد ۽ دعوتون پئي ڏيندا هئا. پ پ اڳواڻ خورشيد شاه ۽ مولابخش چانڊيي جو استاد ۽ اڳواڻ مرحوم اسماعيل اڍيجو ۽ جڳديش ملاڻي تقريبن هر روز فون ڪندا هئا ۽ ڪڏهن ڪڏهن قائم علي شاه لاءِ تبصرو ڪرڻ جي فرمائش ۽ ڪڏهن ڪو تبصرو تجويز به ڪندا هئا ته " هيڏڻ لک". ڏاڙيل نظرو ناريجو وري ممتاز ڀٽي تي تبصرو ڪرڻ لاءِ فرمائش ڪري چوندو هو ته " ممتاز صاحب لاءِ هيڏڻ لک" وغيره.

ڪاوش کان پوءِ سنڌ جي ليجنڊ صحافي علي محمد شيخ جي بقول" ته" اسان اخبارون ڪيندا وياسين ۽ اخبارون اسان کي ڪيندديون ويون". 1995ع ۾ مون، عنبرين هيسباڻي ۽ مهيش ڪمار هڪ نئين اخبار ڪيڻ جو فيصلو ڪيو. بعد ۾ ان ۾ (ٻيائو) محمد خان سولنگي، رشيد راڄڙ عبدالرحمان سمون (لالو)، ارشاد گلاباڻي، صادقين، امداد چانڊيو ۽ غلام رسول سهتو کي به شامل ڪيو ويو. ان اخبار جو پهريون نالو

"اخبار" هو جيڪو بعد ۾ "سنڌ"رکيو ويو. ان پروجيڪٽ مان امداد چانڊيئي جي فيصلي ڪن ووٽ ذريعي مون کي، عنبرين ۽ ڀائو محمد خان کي نيڪالي ڏئي باقي دوستن وڃي اخبار ڪڍي.

1998ع ۾ اسان روزاني الک ڪڍي جيڪا پاڪستان جي بنا بقايا واري پهرين ۽ دلچسپ سلسلن سبب مشهور اخبار هئي. پر ان جي ڪاميابيءَ جي اڻن مهينن کانپوءِ هڪ ٺيڪيدار پارٽنر جي فرمائش تي مالڪن مون کي ڪڍي ڇڏيو. 2013ع ۾ سنڌ ٽي وي ۾ رهڻ دوران جيجل اخبار نڪتي. ان اخبار جو نالو ۽ خاڪو مون تجويز ڪيو هو پر اخبار جي شروع ٿيڻ کان مهينو اڳ مون کي خارج ڪيو ويو. 1990 کان 2015 تائين، وچ وارن 25 سالن ۾ مون ڪاوش ڪانسواءِ بختور، تعميرسنڌ، عبرت، سنڌ ٽائمز ۽ برسات نالي سنڌي اخبارن، انگريزي ڊان ۽ اردو امت نالي اخبار ۾ به ڪالم ۽ فيچر لکيا ۽ 96_1995ع دوران به سال ماهوار سنڌي رسالو'سنڌ لائين' به ڪڍيو. سال 2004 ۾ مون کي يونيسڪو ۽ پاڪستان پريس فائونڊيشن جو گڏيل "جينڊر ان جرنلزم ايوارڊ " ڏنو ويو هو.

مون جن جن اخبارن ۽ ميڊيائي ادارن ۾ لکيو ان ۾ سڀ کان وڌيڪ آزادي ۽ قدرداني روزاني ڪاوش، تعمير سنڌ ۽ سنڌ ٽي وي ۾ حاصل ٿي. اخباري سيٺين يا ميڊيا مالڪن ۾ سڀ کان وڌيڪ سمجهدار ۽ ماڻهن جي دردن جو اونو رکندڙ سنڌ ٽي وي جو مالڪ ڊاڪٽر ڪريم راڄپر محسوس ٿيو جيڪو ڪڏهن ڪڏهن اشتهارن سميت ميڊيائي ضرورتن کان مٿاهون ٿي ڪري، لکڻ لاءِ چوندو ۽ ڪڏهن ڪڏهن ڪجهه جملا يا پيرا گراف به شامل ڪرائيندو هو ۽ آءٌ اهي متفق ٿيڻ جي صورت ۾ ان اسڪرپٽ ۾ شامل به ڪندو هئس.

فخر جو لفظ مون کي پسند نه آهي پر اها ڳالهه نهايت سرهائيءَ جي آهي ته 25 سالن جي لکڻ جي عرصي ۾ پنهنجي قلم کي مون ڪڏهن به قسطوبڻائي ڪنهن کان ڪجهه پنڻ جي ڪوشش نه ڪئي آهي ۽ نه قلم کي آڳيڻي ناهي، لفظن جي لبادي ۾ ڪنهن جا عيب ۽ اوگهڙ ڍڪڻ جو سعيو ڪيو آهي، نه ئي وري مون ڪڏهن قلم کي ڏئونڪو ۽ ڪاغذ کي دهل سمجهي ڪنهن جي خوشامدي شان ۾ وڄائي ميڊيا ۾ مڱڻهار ڪي

ڪئي آهي. اهو ئي سبب آهي جو آءٌ غلط يا سهي پر جيئڻ بہ سمجهندو يا سوچيندو آهيان ائين لکي سگهندو آهيان.

خشونت سنگهہ هڪ هنڌ لکيو آهي تہ هن ذوالفقار علي ڀٽي ۽ اندرا گانڌيءَ کان انٽرويو ڪيا هئا. سوال ۽ جواب ٻنهي جا ذري گهٽ ساڳيا هئا، پر ڀٽي جي ٺٺ ٺانگر ۽ اندرا گانڌي جي سادگيءَ مان ائين محسوس ٿيو تہ ڀٽو پاڻ وزيراعظم ٿيو هو پر اندرا گانڌي رڳو پاڻ ئي وزيراعظم نہ هئي پر وزيراعظم (نهروءَ) جي ڌيءَ بہ هئي. ساڳي طرح جڏهن مون کي تصوير سنڌيلي، مظفر چانڊيئي، نور احمد ميمڻ، فياض نائچ، ذوالفقار جيسر، ارباب چانڊيئي ، امداد سومري، منصور مغيري، خالق مغيري، سرمد ڪنراڻي، ڪامريڊ ولي محمد مگڻهار شوڪت نوناري، ڏٽي بخش باريچي، خورشيد ٻگهيئي، ظفر هڪڙي، الله بخش قريشي، سائين اقبال خواجا،غلام حسين خواجا، جاويد سومري، مختيار چانڊيئي، حاڪم ڀٽي، ثنا الله چنڙ، راڻي شير محمد، لالا قادر، ممتاز نهڙئي، ڪاتائو جاني، نصير نهڙيئي، ديدار سولنگي، اختيار ڪلهوڙي، حق نواز ميمڻ ۽ حاجن سمنگ جهڙا سوين دوست ۽ مداح فون تي يا پيغام (sms) ذريعي ڪنهن ڊاڪيومينٽري يا رپورٽ جي اسڪرپٽ تورڙي خيال جي تعريف ڪندا آهن تہ مون کي نهايت گهڻي خوشيءَ ٿيندي آهي، پر مون کي ان کان وڌيڪ خوشي تڏهن ٿيندي آهي، جڏهن ماڻهو مون کي پنهنجي وڏي ڀاءُ ۽ استاد محمد خان سولنگي، چاچي در محمد ڪمال، بابي ماڻل محمد ابراهيم، مامن انجنيئر محمد يعقوب، عبدالحيي يا مولوي عبدالرزاق جا نالا وٺي پڇندا آهن تہ تون فلاڻي جو ڀاءُ، ڀائيٽيو ياڻيج آهين؟ مون کي چڱي طرح ياد آهي تہ 1986ع ۾ جڏهن موري ۾ مون "منهن، ڇپرن، لوڙهن" وارو گيت ڳايو هو تہ راشد مورائي مون کان پڇيو هو تہ ماڻل صاحب ڇا ٿيئي؟ جڏهن مون کيس ٻڌايو تہ مان ان جو پٽ آهيان تہ پاڻ ٺهہ پهہ وراڻيائين تہ ڀلي شاعر جو پٽ آهين.

پڙهڻ، پڙهائڻ،ڳائڻ، ڳارائڻ تورڙي ڊائريون ۽ شاعريون لکڻ جو شغل منهنجي خاندان ۾ ٽن پيڙهين کان هلندڙ آهي. مان ماستر آهيان، منهنجو پيءُ بہ ماستر هو ۽ منهنجي امڙ بہ ماسترياڻي هئي. منهنجو ڏاڏو ۽ نانو بہ 1930ع جي ڏهاڪي کان ملان مڪتب اسڪول هلائيندڙ استاد هئا. مان

ڊائري ان ڪري لکندو آهيان جو منهنجو پيءُ 1943 کان 2002 ۾ هي دنيا ڇڏڻ تائين روزاني ڊائري لکندو هو. بابي اها عادت شايد پنهنجي پيءُ کان سکي هئي. منهنجي ڏاڏي جون لکيل 1930 کان به اڳ واريون ڊائريون اسان وٽ موجود آهن. منهنجا ماما انجنيئر محمد يعقوب ۽ ماستر عبدالحي ڊائريون لکندڙ هئا ۽ آهن. رڳو مرد ئي نه پر منهنجي ماءُ جا ڀائو محمد خان ڏانهن لکيل جيل ۾ خط منهنجي وڏي ڀقي "حليما خاتون" جون لکيل روز مره جون ڊائريون ۽ منهنجي ناني " امان نور خاتون" جون لکيل ترتيبوار ڊائريون به اسان وٽ محفوظ آهن. مون شاعريءَ جو شغل پنهنجي پيءُ کان سکيو جيڪو مائل جي تخلص سان شاعري ڪندو هو. ڀائو محمد خان " معصوم" ۽ چاچي در محمد "ڪمال" جي تخلص سان شاعري ڪئي آهي.منهنجو پيو ڀاءُ نور احمد به ائين ئي شاعر آهي، جيئن منهنجو ڏاڏو حاجي محمد عيسيٰ، ماسڙ صوفي عبدالرحمان "سوزل" ماسات ماستر امير، ڀقات۔ محمد امين، فقير محمد ڀاٽائي ۽ عبدالطيف۔ ماروٽ شبير احمد ۽ چاچو قاري محمد اسحاق شاعر هئا ۽ آهن.ڀهراڙيءَ جي ٻولي مون کي چاچي شفيع محمد، چاچي علي نواز ۽ چاچي ولي محمد جاڙين واري، چاچي محمد ايوب پڊعيدن واري کان سواءِ ڳوٺ جي ٻن سگهڙن چاچي غلام ماچي، لالو ماچي ۽ ننڍي هوندي جي دوستن قابل ڀاٽ ۽ عالم پيرزادي شڪاري تنهن ڪري آءٌ جيڪو ڪجهه لکندو، ڳائيندو يا ڳالهائيندو آهيان، اهو اِيرو يا سيرو جيڪو به آهي ، ان ۾ منهنجي امڙ۔ ابي، ڀقين – چاچين، چاچن –مامن، ڀينرن – ڀائرن، ڀقاتن ۽ ماروٽن کان پوءِ وڏڙن جي دوستن، استادن ۽ ٻين انهن سيني جو حصو آهي، جن منهنجي ڪچڙي وجود کي ٽيپي، ٺاهي، ڪڏهن پيار ۽ ڪڏهن مار جي آويءَ ۾ پچائي، دنيا جي دهشت ڀرئي درياهه ۾ وقت جي ويرن جو مقابلو ڪرڻ لاءِ موڪليو.

غوراب غريبن جو پاڻيءَ ۾ پرتوءِ ٠٠

سيد سات سندوءِ پور بندر پڄائيين

منظور سولنگي

ڪورڙي جا پاڙ – ڪراچي

(وايا ٺاروشاهه ۽ نت سولنگي)

ضلعو نوشهروفيروز اپريل 2016

پُتا

شهيد راڻي اسين شرمسار آهيون!!

اڄ ٻي ورسيءَ جي موقعي تي، جڏهن تنهنجي وڇوڙي کي سوا ست سؤ ڏينهن گذري چڪا آهن ۽ اسين تنهنجي قاتل جو ڪو پيرو به نه ڪڍي سگهيا آهيون. تڏهن اي شهيد راڻي...!!۔ اسان جا ڪنڌ ۽ قلم سڀ جهڪيل آهن. سمجهه ۾ نٿو اچي ته شرمساري جي ان عالم ۾ اسين ڪهڙي منهن سان تنهنجي اڳيان اچون ۽ ڪهڙن لفظن سان توکي ياد ڪيون؟

اڄ جڏهن تنهنجي شهادت کي پنج هزار پهرن کان وڌيڪ عرصو گذري چڪو آهي، تڏهن اي شهيد راڻي اسين جيڪي ڇورا ٻڇڙا ويل تنهنجا پائر ۽ پينر آهيون. اهي درد جي مستقل موسم ۾ آهيون. اها سرد شام جيڪا تنهنجي درد جو سنيهو کڻي آئي. اها اسان جي اکين ۾ آکيرو ڪري ويٺي آهي ۽ هاڻي اسان کي پنهنجي لوءِ جو هر لقاءَ آهه و ٻڪا ۾ پٽيندي ۽ پار ڪيندي نظر ٿو اچي.

تنهنجي شهادت اسان جي دلين ۾ هڪ دائمي ڪربلا قائم ڪري ورتي آهي. جنهن تي اسان جو هڪ هڪ لمحو گريو ڪندو گذري ٿو.

ڪهڙي يار پڇين ٿو دل جي خبر
هت روز ڏهين آ محرم جي.

اي شهيد راڻي...!! هونئن ته اسين خدابخش جي ڳڙهيءَ جا پراڻا پانڌيڙا آهيون ۽ سدائين پنن جي ٻنين جي مٽي ميڙيندي نه ٿڪبا آهيون پر تنهنجي شهادت کان پوءِ اسان اهو ست به نه ساري سگهيا آهيون ته تنهنجي مزار تي اچي ڪا دعا گهرون. اسان توکي سدائين اوچن اسٽيجن تي ڏٺو اسان توکي سدائين ڪنڌ ۽ ڪپاٽ مٿي ڪري

ٻڌو. اسان توکي هوائن ۽ فضائن ۾ گونجندي ڏٺو. تون جيڪا مسيحائن جهڙي طبيعت ۽ ديوتائن جهڙي قد و قامت رکندڙ سنڌوماتريءَ جي سڪيلڌي شهزادي هئينءَ. ان ڪري اسين ڪنڌ جهڪائي قبر ۾ ڪيئن ڏسون؟ اسين نٿا ڏسي سگهون.

هوندئن ته هر جيءَ فاني آهي ۽ موت جو زندگي سان هڪ فطري رشتو آهي پر اي شهيد راڻي...!! الائي ڇو تون اسان کي فنائيت کان فاني ۽ بقائيت جي نشاني لڳندي هئينءَ. اسان سدائين ائين سمجهو هو ته تون نه رڳو پاڻ امرت آهين، پر امرتا بخشيندڙ به آهين. تنهنجي جستجو جيئڊان جي علامت ۽ تنهنجي گفتگو نرواڻ جي ضمانت هوندي هئي. تون ڏاهپ، ذهانت، محنت ۽ عوام سان محبت ۾ بيمثال هئينءَ. تنهن ڪري تنهنجو بخت ۽ ساعت به ڪمال جي هئي. ڏکوئيل ڏيهه جي ڏکاري موسم ۾ وطن جي سڪل وڻن هيٺان جڏهن تون اچي ويهندي هئينءَ ته بخت آسمان مان اوڙڪون ڪري وسندو ۽ زمين مان پاڳ ڦوهارا ڪري نڪرندو هو. اهوئي سبب هو جو ماڻهو توکي پاڳ وان يا بخت جي ديوي ڪري سڏيندا هئا.

شهيد راڻي تون نه رڳو پاڻ دلير هئينءَ پر بهادري بخشيندڙ به هئينءَ. توکي ڏسڻ کان پوءِ هيٺين هانئين وارن لوڪن ۾ هاتين جهڙن حاڪمن سان جهيڙڻ جي سگهه اچي ويندي هئي. قدرت تو ۾ سڀ خوبيون اهڙي ريت اوتيون هيون جو تون ڪڏهن ديوتا، ڪڏهن فرشتا، ڪڏهن معجزو ڪڏهن حادثو ۽ ڪڏهن ڪڏهن وري سيني جو گلدستو لڳندي هئينءَ.

اسان ڪڏهن سوچيو به نه هو ته تون جيڪا زندگيءَ جي جنگ کٽيندڙ آهين اها ڪڏهن زندگي هارائي به سگهين ٿي؟ اسان ته توسان وچن ڪيا هئا ته اسين سڀ مري به توکي بچائينداسين يا توسان گڏجي جيئڻ ۽ مرڻ ڪنداسين. پر نه اسين توکي بچائي سگهياسين ۽ نه وري توکي ماريندڙن جي ٻانهن ۾ هٿ وجهي سگهياسين. تون پنهنجي قولن تي قائم رهڻ ۽ سخن پروريءَ جي جستجو ۾ جهيڙيندي جهيڙيندي ماري به وئينءَ. پر اسان توسان ڪو به واعدو وفا نه ڪري سگهياسين. اسين پنهنجي سخن شڪني تي ۽ ان محسن ڪشيءَ تي ملامت جا

حقدار آهيون، گنهگار آهيون، شرمسار آهيون.

اي شهيد راڻي....!! اسان لاءِ ته اهو ڏينهن به محرم جو هو جنهن ڏينهن شهيد ڀٽي کي سنگينن جي ڇانو ۾ ڳڙهي خدا بخش ۾ دفن ڪيو ويو ۽ اسان لاءِ اهي ڀٽي ڏينهن به ماتم جهڙا هئا جنهن ڏينهن تنهنجي شهزادن ڀائرن، شاهنواز ۽ مرتضيٰ کي ڏار ڏار نموني شهيد ڪري سندن لاش توکي موڪليا ويا پر اسان لاءِ 27 ڊسمبر جو ڏينهن ڪنهن وڏي ڪربلا کان به وڌيڪ ڪهرامي هو. اسان شهيد ڀٽي جو ڏک توسان گڏجي ونڊيو اسان شاهنواز ۽ مرتضيٰ جي شهادتن جا ماتم توسان گڏجي ڪيا پر اسين تنهنجو غم ڪنهن سان ونڊيون؟ اسين تنهنجي تعزيت ڪنهن سان ڪيون؟ ڳڙهي خدا بخش ڏانهن ايندڙ اداس رستا به اسان کان سوال ڪن ٿا ۽ شهيدن جي آستان ڏانهن ويندڙ واٽن جا وڻ به اسان کان پڇن ٿا ته اي ڀٽيندڙ قوم جا پانڌيئڙو..! ڪنهن لاءِ ٿا ڀٽيو؟ ڪيڏانهن ٿا وڃو؟ ذوالفقار علي ڀٽي جي باغ جا سيئي گل پنهنجي مکڙي واري موسم ۾ ئي مروڙيا ويا آهن. وقت کان اڳئي ماريا ويا آهن. ڳڙهي خدابخش جي قبرستان شهيدن جو ايترو استقبال ڪيو آهي جو هاڻي اهو قبرستان مان بدلجي شهيدن جو آستان بڻجي چڪو آهي ۽ هاڻي ان آستان ۾ شهيدن جي چوياري قائم ٿي پئي آهي. اوهين جيڪي راهن جا رولاڪ ۽ روئڻ جا هيراڪ آهيو اهي روئڻ کان سواءِ ٻيو ڪندا به ڇا آهيو؟ اي شهيد راڻي اسان وٽ انهن سوالن جا ڪي به جواب ناهن، شهيد راڻي اسين تنهنجا ته ڇا پر انهن وڻن ۽ واٽن جا به گنهگار آهيون، شرمسار آهيون.

اي شهيد راڻي....!! تون هر غريب ۽ هر شهيد جو خواب به هئينءَ ۽ تعبير به. پر جيڪڏهن ڪو غريب به هجي ۽ شهيد به هجي ته اهو ته تنهنجي سياست جو سورمو بڻجي پوندو هو. توکان جنرل ضياءَ جي آمريت هٿان شهيد ٿيل اياز سمون ۽ ناصر بلوچ ڪڏهن نه وسريا آهن. توکي ادريس طوطي ۽ رزاق جهرنا جهڙا جانباز به سدائين ياد رهيا. پر توکان ته جنرل مشرف جي دور ۾ ڪارساز سانحي ۾ شهيد ٿيندڙ شهيد نظام سمون به ڪڏهن نه وسريو. لاڙڪاڻي جي عوامي جلسي ۾ شهادت کان به ٿي ڏينهن اڳ توکي تنهنجي پاڙيسرن جڏهن سون جو تاج پارايو

هو ته اهو سونو تاج تو شهيد نظام سمي جي ماءُ جي مٿي تي رکيو هو ۽ جڻ ان ست جو ورجاءُ ڪيو ته.

”پلي جايون مائرون، سنڌيون سورمن“

18 آڪٽوبر 2007ع تي ڪارساز سانحي جي ٻئي ڏينهن تي جڏهن اجا شهر تي دهشت جو واسو هو ۽ جڏهن اجان ڪراچيءَ جي شاهراهن تي وهيل شهيدن جو خون تازو ۽ تر هو تڏهن تون دهشت گرديءَ کي للڪاريندي لياري ۾ ڪاهي پئي هئينءَ ۽ پنهنجي گهنگهريالن جيالن، ٻروچن ۽ جدگالن، جن تنهنجي مٿان ڪارساز ۾ سرڪپايا هئا، انهن جي روئندڙ مائرن جي اکڙين جا ڳوڙها اگهڻ وئين هئينءَ ته لياريءَ جي جانثارن جي مائرن کان پنهنجي شهيد پٽن جا درد وسري ويا هئا ۽ لياريءَ جهڙي ڳهيلي وستيءَ جون اهي هزارين گهگهيليون توتان گهور ٿيڻ لاءِ ديوانن وانگي مٿين پيرين اگهاڙي تنهنجي پٺيان نڪري پيون هيون. سالن کان ماڻهو ائين سمجهندا هئا ته لياريءَ ۽ بينظير هڪ وجود جا ٻه نالا آهن.

اي شهيد راڻي....!! تنهنجي والد ذوالفقاري علي ڀٽي رت جو ريج ڏئي جيالن جو جيڪو ٻج پوکيو هو ان کي توئي ته تاتيو ۽ نپايو هو ۽ هي اهي ئي جيالا هئا جيڪي لالا اسد ۽ لالا اسلم جي روپ ۾ ضياءَ جي هاٿيءَ جهڙي مارشل لا کي سونڊ مان هٿ وجهي هشائڻ لاءِ سر ڌڙ جي بازي لڳائيندا هئا. اهي جيالا ئي ته هئا جيڪي آمرن جي اکين جي تارن ۾ تڪي ڏسندا هئا ۽ بندي خانن ۾ ۾ هٿ ٻڌل هوندي به جيئي ڀٽو جا نعرا هڻي انهن کي للڪاريندا هئا. ها هي اهي ئي جيالا هئا جن هر آمريت کي للڪاريو ۽ ملڪي سياست مان آمريت جي دهشت کي ختم ڪيو. هي اهي ئي جيالا هئا جيڪي تنهنجي جلوسن ۾ تنهنجي اڳيان پنهنجا سينا سپر ڪري پاڻ کي پروانن وانگي پيش ڪندا هئا ۽ تنهنجي هر جلوس ۾ شريڪ ٿيڻ کان اڳ مائرن کان موڪلائي، سرن سان سرخ پٽيون ٻڌي جيئي ڀٽو جي نعرن ۾ جهومندا هئا. اي شهيد راڻي....!! ها هي اهي ئي جيالا هئا جيڪي توکي چلولن ٻارن وانگي چنبڙي پوندا هئا. توسان عقيدت واري محبت ڪندا هئا ۽ تنهنجي اڳيان پنهنجي زندگيءَ جي

دردن جون ڪٿائون ڪولي توکان ٿي ان درد ڪشائي جي دوا طلبيندا هئا. انهن جيالن جي گهڻائي اڄ يتيم ٿي وئي آهي. تنهنجي نالي تي ورتل ووٽن تي ڪٽيندڙ وزير اڄڪلهه انهن چلولن جيالن کي ڇڙٻون ٿا ڏين. مٿن ڇڙون ٿا ڪن ۽ کين پنهنجي دربانن کان دڙڪا ٿا ڏيارين. اي شهيد راڻي....!! تنهنجي انهن پيارن سان ٿيندڙ ستم ظريفي تي، دربدريءَ تي، خاڪ بسريءَ تي اسين انهن چلولن ٻارن جا، تنهنجي پيارن جا، گنهگار آهيون، شرمسار آهيون.

اي شهيد راڻي....!! اسان تہ سنڌو ماتريءَ جو سچو ديس توکي ٿي ارپيو هو. ڪشمير جي وادين کان ڪيٽي بندر جي ڪارين تائين، سپت سنڌوءَ جون سڀ ڌارائون ۽ انهن ڌارائن جي درياهن جي ٻنهي ڪنارن تي آباد سنڌو ماتري جا سيئي لوڪ تنهنجا پروانا آهن. رڳو پورب ۽ پڇم ۾ ئي نہ پر عرب ۽ عجم ۾ بہ تون اسانُ جي سڃاڻپ هئينءَ. رڳو ايترو ئي نہ پر انگلستان ۽ ڪرستان جي ملڪ جا ماڻهو بہ اسان کي ”بينظير ڀٽو جي ملڪ جا ماڻهو“ سڏيندا هئا. اي شهيد راڻي..!! اسان توکي پنهنجو سچو ديس ۽ ان جو هر آسيس بہ ارپيو هو ۽ وقت جي رهزنن جڏهن توکي اسان کان الڳ ڪيو تہ اسان پنهنجي اڳيان ايندڙ هر شئي کي ساڙي پسم ڪري ڇڏيو. تنهنجي وطن گير وجود کي ضلعن تائين محدود ڪرڻ، تنهنجي بي ڪنار شخصيت کي شهرن ۾ سوگهو ڪرڻ، توسان بي انصافيءَ جي برابر آهي. ڪجهہ اياڻا سمجهن ٿا تہ شهرن يا شاهراهن تي تنهنجا نالا رکڻ سان سندن فرض ادا ۽ قرض لهي ويندا. ڪي وري ائين سمجهن ٿا تہ تنهنجي نالي ڪرڪيٽ جون ٽورناميٽنون ڪرائڻ سان توکي ڀيٽا ڏيڻ واري رسم ادا ٿي ويندي. پ پ جي تختي ۽ جهنڊي هٺندڙ ڪجهہ وزير ۽ عهديدار نالو تہ تنهنجو وٺن ٿا، سڏائين تنهنجي پارٽيءَ جو ٿا، پر سمورا ڪم تنهنجي فڪر ۽ فلسفي جي ابتڙ ڪن ٿا. اي شهيد راڻي....!! تنهنجي عظمت جي معيار مطابق ڀيٽا نہ ڏيڻ تي اسين تنهنجا قصور وار آهيون، شرمسار آهيون.

پر اي شهيد راڻي..!! اسان کي سڀ کان وڏيڪ شرمندگي تنهنجي قاتل جي ڳولا جي ناڪامي تي آهي. تنهنجي وطن ورڻ کان اڳ اسان

شيني توکي ڪوفين وانگي خط لکيا، پيغام موڪليا ۽ توسان اقرار ڪيا ته راڻي تون پنهنجي راڄ ۾ موٽي اچ. اسين سڀ توسان گڏ هونداسين، اسان توسان اقرار ڪيا ته اسان تنهنجي آجيان ۾ اکيون وڇائينداسين، تنهنجي بچاءَ ۾ جانيون ڏينداسين. توڏي ڪڇندڙ هر آڱر وڍينداسين ۽ توڏانهن اٿندڙ هر ميري اک کي انڌو ڪنداسين ۽ اسان تولاءِ اهو سڀ ڪجهه ڪنداسين جيڪو لفظن ۾ بيان ڪرڻ جهڙو ناهي، پر اهو سڀ ڪجهه چوڻ باوجود اسين توکي بچائي نه سگهياسين ۽ اڄ جڏهن تنهنجي شهادت کي پورا ٻه سال مڪمل ٿيا آهن ته توکي ڪارساز ۾ قتل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندڙ توڙي پنڊيءَ ۾ شهيد ڪندڙ سيئي گڏجي وڃي هڪ جاءِ گڏ ٿيا آهن. اسان تنهنجي قاتلن کي گرفتار ته نه ڪري سگهياسين پر اقتدار جي جار ۾ اهڙا ڦاٿاسين جو اهي قاتل جن جا نالا تون اڳواٽ ٻڌائي وئي هئين، اسين انهن کي ٻانهن ۾ هٿ ٻه نه وجهي سگهياسين.

اي شهيد راڻي...!! تون جڏهن شهيد ٿي هئينءَ تڏهن اسان سوچيو هو ته اسان تنهنجي شهادت تي تاريخ جوڪو طويل سوڳ ملهائينداسين ۽ نه ڄاڻ ڪيترن سالن تائين سوڳ ۾ رهنداسين. زندگيءَ جي هر ماهه کي محرم ۽ هر ڏينهن کي عاشورو ڪري ملهائينداسين، نه پٽڪو ٻڌنداسين، نه سينڌ ڪڍنداسين، نه سرمو پائينداسين نه ٺهڪ ڏئي کلنداسين ۽ ايتري عرصي تائين ڪاري ويس ۾ رهنداسين جيستائين راولپنڊيءَ جي لياقت باغ کان لاڙڪاڻي تائين تنهنجي وهيل خون جي هڪ هڪ قطري جو حساب نه وٺنداسين. اي شهيد راڻي...!!اسين ته تنهنجي آخري جلسي ۾ پراسرار اشارن واري خالد شهنشاهه کان به سندس خاص اشارن جو مطلب معلوم نه ڪري سگهياسين ۽ جيڪڏهن تنهنجي قافلي ۾ ڪي قاتل ۽ ڪانٽر لڪل به هئا ته انهن کي به ڳولي نه سگهياسين.

اي شهيد راڻي...!! اسين تنهنجي قتل کي وساري چڪا آهيون، اسان تنهنجي احسانن کي فراموش ڪري چڪا آهيون، اسان کي توسان ڪيل واعدا به ياد نه رهيا آهن. اسين انڌا، ٻوڙا، گونگا ٻڻجي چڪا آهيون، تنهنڪري اسان مان شرم جو احساس به ڪڻ ٿيندو ٿو وڃي.

پر اي شهيد راڻي....!! اسين جيڪي تنهنجي ديس جا قلمڪار آهيون، شاعر ۽ گائڪ آهيون، اهي توکي ڪهڙين تشبيهن ۾ توريون؟! تولاءِ الفاظ ڪٿان آڻيون؟ تولاءِ جملا ڪيئن جوڙيون؟ توکي شاعريءَ ۾ ڪيئن پوئيون؟ ۽ ان شاعريءَ کي ڪهڙي گائڪيءَ ۾ گنگنايون؟ اسين ته چاهيون ٿا ته توکي "شهيد راڻيءَ" جهڙا اڻکٽ اعزاز ڏيون ۽ تنهنجي نالن جا ڳانا ٻڌي ڳچين ۾ پايون ۽ پٽن جي شهادت تي مهاڀارت جهڙو ڪو رزميا داستان لکون يا خليفي نبي بخش قاسم جهڙو ڪو ڪيڏارو لکون ۽ ان کي ساموندي يا ڪوهياريءَ جي ڳاڙ سُرن ۾ پيٽائي جي فقيرن وانگي، رُون رُون جي راڳ ۾ ڳايون ۽ پوءِ پاڻ به روئون ۽ راڄن کي به روئاريون.

اي شهيد راڻي....!! اسين جيڪي قلم ڪار آهيون ۽ سنڌو ماٿري جي صدين جي تهذيب جو پڙاڏو آهيون. اهي توسان وچن ٿا ڪيون ته جيئن لاڙ جا پيان ۽ پٽ دودي چنيسر جي داستان کي پنهنجي لوڪ گائڪين ۾ زنده رکيو ٿا اچن يا جيئن ڪوهستان ۾ ڳائجندڙ مورا، ڪوهستاني دليري کي دائمي حيثيت ڏيون ٿا اچن، اسين سنڌ جا قلمڪار به پٽن جي شهادتن جي المئي کي ۽ ان المئي جي غم ۽ الم کي تيستائين زنده رکنداسين جيستائين تنهنجا، تنهنجي پيارن ۽ بابي جا ۽ تنهنجي ڪارڪنن جا قاتل تنهنجي وارث عوام هٿان نٿا پڪڙجن ۽ جيستائين سنڌوماٿريءَ جي تهذيب جا ماروئڙا خوشحاليءَ جا گيت ڳائي، اوهان جي اوجاڳيل اکڙين جي جاڳيل جاڳيل خوابن کي ڪو تعبير نٿا ڏين.

(27_ڊسمبر 2009ع تي بينظير ڀٽو جي ٻيين ورسيءَ جي موقعي تي نشر ٿيل)

شهيد راڻيءَ جا آخري اڌائي مهينا

18 آڪٽوبر جي ڏينهن تي، ماڻهن جي سمنڊ ۾ جڏهن هو ڪونج وانگي اڏري لٿي، ته مورڙي جي شهر ۾ لکين ماڻهو اکيون وڇائي هن جي استقبال لاءِ آيا هئا. پنهنجي قائد جي هڪڙي جهلڪ ڏسڻ کان پوءِ هن جي پرستارن جا منهن ته ٻهڪي پيا هئا، پر هو ڌرتيءَ تي پير رکڻ کان اڳئي روئي پئي. ڇا؟- هن سمجهيو پئي ته جهاز جي اها سيڙهي هن کي شهيدن جي ان پيڙهيءَ ڏانهن وٺي ويندي، جنهن جي ٻئي ڇيڙي تي هن جا پيائر ۽ بابو بيٺل آهن؟ يا هن اهو اڳ وات سمجهي ورتو هو ته هو هن پيري هن ملڪ ۾ مارجي ويندي؟ ۽ اباڻي ڌرتي سنڌس لاءِ ڏر تتي بڻائي ويندي ؟ ۽ سنڌس آجيان لاءِ آيل ڇاڇي، ڪانڌي بڻجڻ تي مجبور ڪيا ويندا؟؟. ڪراچي جي هوائي اڏي تي جڏهن سنڌس استقبال لاءِ ٿهڪ هئا ته هو رُني پئي، ۽ جڏهن هوءَ مرڪندي شهادت جي رستي ڏانهن گامزن ٿي آهي، تڏهن اسين سڀ روئڻڪار ۾ آهيون

"ڪبيرا، جب هم پيدا هئي، جگ هنسي، هم روءِ،
ايسي ڪرني ڪر چلو هم هنسي جگ روءِ."

شهيد راڻي جو اڍائي مهيني جو هي سفر، شهاب الدين غوري جي، "ڍائي دن ڪا جهوپڙا" جي نماز وانگي سنڌس سياست جي سمورن فرضن جي ادائيگي جهڙو هو. اڍائي مهينن جي مختصر عرصي ۾ هو پنهنجي شهيد ڪارڪنن جي تعزيت لاءِ به وئي، ۽ پنهنجي وڏڙن جي ٻنين تان به ٿي آئي. پنهنجي اباڻي گهر، نئين ديري ۾ به آئي ۽ ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ جلسا به ڪري آئي. ۽ آخر ۾ ڪيترين ئي وصيتون ڪري عوام

دشمنن سان وڙهندي وڙهندي مارجي به وئي.

”ڏسو هي قدم جي مقتل ڪان عدم ڏي تا وڃن،
متائي جوڙ نئين روپ جنم ڏي تا وڃن،
هي داستان سندا رنج الم ڏي تا وڃن،
ڦڙا لهو جا وري ڪنهن جي قلم ڏي تا وڃن،
هتان ئي پرک ٿئي ٿي حسين ۽ يزيد جي،
نگاهه راهه تي رهي، هي راهه آهه شهيدن جي“
(گدا خاصخيلي)

واديءَ مهراڻ جي شهيد راڻي جو سياسي سفر هونهن ته 30سالن تي پکڙيل هو پر گذريل اڍائي مهينن ۾ هن جڻ، پنهنجي سياست ۽ زندگيءَ جي سمورن بابن کي سهيڙي جڻ ڪتابي شڪل ڏئي ڇڏي. اڍائي مهينن جي آخري سفر ۾ شهيد راڻي جون سڀ سرگرميون انوکيون ۽ عجب جهڙيون هيون. دبئي کان واپسي، 18 آڪٽوبر واري سانحي کان پوءِ پهرين پريس ڪانفرنس، ان کان پوءِ وري ايمرجنسي لڳڻ بعد تڪڙي وطن واپسي، ايمرجنسي کان بعد ۾ اسلام آباد جي چونڪن تي ڪيل جلسا، هتايل چيف جسٽس جي گهر ڏانهن وڃڻ جي ڪوشش، لاهور مان شروع ڪيل لانگ مارچ ۽ آخر ۾ ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ڪيل چونڊ جلسن ۾ محترما بينظير ڀٽو پنهنجي سياست جا پتا، اهڙي ريت پئي کيڏيا جو سندس ڪارڪنن کي رشڪ ۽ سندن دشمنن کي ريس ٿيندي هئي. محترما بينظير ڀٽو جي اهڙن دائن ۽ پيچن سبب سندس مخالف دهلجي پيا. ۽ ان کان پوءِ هنن، محترما جي سفر جو مفاصلو تڪڙ ۾ مختصر ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. ۽ ان ڏينهن کان ئي سندس پٺيان قاتل بگهڙن جي هڪ ٽولي لڳائي وئي. سندس هر سياسي قدم ۽ سرگرمي اهڙي ته تيز ۽ وقتائتي لڳندي هئي جو سندس نقاد به ائين چوڻ تي مجبور ٿيا هئا ته ”محترما هن ڀيري تبديل ٿي آئي آهي“. محترما بينظير ڀٽو جا سياسي قدم ۽ حڪمت عمليون ته جڻ پارٽي اڳواڻن ۽ ڪارڪنن لاءِ رهبري جي رستي وانگي هيون. پر اڍائي مهينن ۾ هن مهمان شهزاديءَ جيڪي

تقريرون ڪيون اهي به جڻ شامِ غريبان جو اهي مجلسون هيون جيڪي ٻڌڻ ڪان پوءِ ڪنهن اڻ ڏٺي ڪربلا جون اڳ ڪتي لڳن ٿيون. ڪراچي جي هوائي اڏي تي سرزمين تي پير رکڻ ڪان اڳ، هن جڏهن رنو ته سنڌس اکين ۾ اوتيل آبشار ڪيتري وقت تائين وهندو رهيو ۽ سنڌس اکين جا لڙڪ ٿي نه پئي بيٺا.

"هر هڪ ڳوڙهو درد جو ڳورو جهڙو پاءَ
سنڌڙي تنهنجي سور جو"

هن پيري شهيد راڻي ايترو ته رنو هو جو سنڌس مهتابي چهرو سرخ ٿي ويو هو. محترما بينظير ڀٽو جي اکين ۾ ايترا لڙڪ اڳ ۾ ڪڏهن به نظر نه آيا هئا. ڪٿي ائين ته نه هو ته هن پنهنجو پاڻ سان عوام جي پاران انهيءَ ڏينهن تعزيت ڪري ڇڏي هئي؟

"ڏونگر اوچا مَ ٿيو. وڏو مَ وڻاهه،
ٿمون نه نيڻاهه، ته پسان پير پرينءَ جو"

ايئرپورٽ تي لاڙيل لڙڪن مان هن ڪجهه قطرا، ان لاءِ به روڪي ورتا هئا،ته هو اهي ڳوڙها، قائد اعظم جي مزار تي عوام سان گڏجي ڳاڙيندي پر ڪارساز جي سانحي هن جا اهي ڳوڙها پڻ روڪي ورتا. فيض ڪيئن نه چيو:

"ان سيٰ مل ڪر، همين رونا ٿا، بهت رونا ٿا،
تنگيءَ وقت ملاقات ني روني نه ديا"

شهيد راڻيءَ، جنهن موت جو پاڇو هوائي اڏي تي محسوس ڪيو اهو موت هن کي ڪارساز وٽ گڏيو. پر هيءَ ان کان به مرعوب نه ٿي. ۽ ٻئي ڏينهن تي بلاول هائوس تي پريس ڪانفرنس ڪندي هن رات جي رهزنن، چورن ۽ چمڙن کي للڪاريندي چيو ته بم ڌماڪن سان ڪيس ڪڏهن به ڊيڄاري نٿو سگهجي. هن اتي اها به وارننگ ڏني ته مٿس ٿيل حملو هڪ فرد تي حملو نه پر جمهوريت ۽ ملڪ جي يڪجهتي تي حملو هو. هي اها پهرين پريس ڪانفرنس هئي جنهن ۾ شهيد ڀٽي جي راڄ ڏياڻي ڏيءَ پنهنجي شهيد ڪارڪنن جي ڏک تي ڳالهائيندي، مٿي

اگهاڙي ٽيڻ جي بہ پرواهہ نہ ڪئي. محترما جي زندگي ۾ اهو بہ پهريون پيرو هو جو ڳالهائڻ دوران هن جو مٿو اگهاڙو ٿي ويو هو ۽ هن کي ان جي ڪا بہ خبر توڙي پرواهہ نہ رهي هئي.

"ڪلهي پاتم ڪنجرو مٿو اگهاڙو
منهنجو ڪجاڙو پينر هاڻ پنيور ۾"

ڪارساز جي ڌماڪي کان پوءِ راتي، راڄڌڻياڻي کي عوام کان پري رکڻ لاءِ خود ڪش حملن جا ڊپ ڏنا ويا. پر هو لطيف جي بيت وانگي جنهن رستي سان ڪالهہ زخمي ٿي نڪتي، ٻئي ڏينهن بہ ان سفر ڏانهن رواني ٿي.

"لنيون، جنيون موچڙا، گاريون گل سندان،
جتان ڪالهہ لڳان، اڄ پڻ پهريان اوڏهين"

پنهنجي اڀائي مهينن جي سفر ۾ محترما جيڪي تقريرون ڪيون،تاريخ ۾ اڳ، هن ڪڏهن بہ اهڙيون تقريرون نہ ڪيون هيون. ماڻهن جا ميڙ ڏسي ۽ جيئي ڀٽو جي نعرن جا پڙلاءَ ٻڌي سندس جذبات جو جوالا مکي ڀڙڪي پوندو هو. سندس تقريرن جا تيور محسوس ڪري ماڻهو چوڻ لڳا هئا تہ "محترما ايڏو ڪڏهن بہ جذباتي نہ هئي، جهڙي هن پيري آهي". نہ رڳو ايترو پر هن ويڳاڻي واديءَ جي شهيد راڻيءَ پنهنجي آخري سفر ۾ ماڻهن کان جيڪي ميثاق ۽ واعدا ورتا اهي بہ اڳ ۾ شايد ڪڏهن نہ ورتا ويا هئا. هن جتي بہ جلسو ٿيو ڪيو اتان جي ماڻهن کان هٿ کڻائي واعدو پئي ورتو. شهيد راڻي جي وچن وٺڻ جي اها ڪهاڻي ڪا هڪ طرفي نہ هئي پر شهيد شهزادن جي شهيد ڀيءُ جي هيءَ سُخن ور ڏيءَ، هر هنڌ عوام سان اهو واعدو پئي ڪيو تہ هوءَ ڪڏهن بہ پنهنجي سينڌ ميري ٿيڻ نہ ڏيندي ۽ هن جو جيئڻ ۽ مرڻ پڻ عوام سان آهي. راولپنڊي جي آخري جلسي ۾ پنهنجي سينڌ ۾ رت جو سينڌور ڀرجڻ کان اڳ مهراڻ جي وادي جي شهيد راڻي پنهنجي پيءُ ذوالفقار علي ڀٽي جي شهادت واري جاءِ کان ٿورو پنڌ تي قربان ٿي، پنهنجي انهن وچنن، ورنن ۽ سخنن کي سچو ثابت ڪري ڏيکاريو جن وچنن جا ڳڻ مهراڻ جي وادي

جا سيئي لوڪ، ڪشمير کان ڪراچي تائين رت گاڏئن ڳوڙهن سان ڳائي رهيا آهن.

"مسجد ۽ مندرن ۾ تثليث ۽ بتن ۾
هندو ٻڌ، سکن ۾ پنڊت، برهمڻن ۾
مشرڪ ۽ مومنن ۾ رندن ۽ زاهدن ۾
مستن ۽ عاقلن ۾ محفل ۽ انجمن ۾
هر هڪ زبان ذهن ۾ بس قيل و مقال تنهنجو
هر جاءِ جلوه گر آ، حسن و جمال تنهنجو

جبلن ۽ ماٿرين ۾ صحرا ۽ بر پٽن ۾
بحرن، رڻن، برن ۾ ريتي سندن ذرن ۾
ميدان جهنگلن ۾ ويران وستين ۾
چشمن، نين، ندين ۾ پاڻي جي وهڪرن ۾
ساري زمين زمن ۾ جاهہ وَ جلال تنهنجو
هر جاءِ جلوه گر آ، حسن و جمال تنهنجو.

(مارچ 2008 ۾ نشر ٿيل)

پٽن ڇا ڏٺو ڇاهيو ؟

ذوالفقار علي ڀٽي کان بينظير ڀٽو تائين، لاڙڪاڻي جي ڀٽن شهادتن جو جيڪو سفر طئي ڪيو آهي، ان مان هڪ اهم سوال اُڀري ٿو ته آخر ڀٽن هن ملڪ ۾ ڇا ڪرڻ پئي چاهيو؟ جنهن جي پاداش ۾ هنن کي هڪ هڪ ڪري الڳ الڳ نمونن سان شهادتن جي راهه جو مسافر بڻايو ويو. ذوالفقار علي ڀٽي پاڻ هڪ هنڌ لکيو آهي ته” مون انهن انسانن جي روحن کي اطمينان ۽ ڇهرن تي مرڪون موٽائڻ لاءِ اڻٿڪ ڪوششون ڪيون آهن، جيڪي ماٺهو موهن جي دڙي جي دور کان تڪليفن جا ڳوڙها ڳاڙهيندا آيا آهن“.

ها ! ان ۾ ڪو شڪ ناهي ته شهيد ذوالفقار علي ڀٽي ۽ سندس واديءَ مهراڻ جي شهيد راڻي ڏيءَ محترما بينظير ڀٽو هن ڏکويل واديءَ جي نپوڙيل ماڻهن جي منهن تي مرڪون موٽائڻ ۽ سندن ڳلن تان ڳڙندڙ ڳوڙهن کي گهٽائڻ لاءِ ساهه جي آخري پساهه تائين اڻٿڪ ڪوشش ڪئي ۽ سندن انهن ڪوشش جي ڪري هن ملڪ جي وساريل ماڻهن مٿان ڏکن ۽ بکن جا ڪجهه پاڇا به لٿا، پر اها وري هڪ ٻي درد ڪهاڻي آهي ته موهن جي دڙي جي واديءِ جي ماڻهن ڄي جن ڏکن جي ڳالهه ڀٽي ڪئي هئي، انهن ڏکن جي ڳوڙهن ۾ هاڻي ڀٽي خاندان جي المين جا ڳوڙها به شامل ٿي ويا آهن ۽ هي ڏکويل ڏيهه هر گذرندڙ ڏينهن کان پوءِ ويتر ڏُکارو ٿي رهيو آهي.

اهو هن ملڪ جي مسڪين ماڻهن جو الميو آهي ته هنن کي به طرفا ڏک مليا آهن. هڪڙا اُهي ڏک جن سان هو صدين کان سلهاڙيل آهن ۽ ٻيا وري اُهي ڏک جيڪي هنن کي سندن درد ڪشا رهبرن جي قتل جي

صورت ۾ مليا.

"سرجيس تہ سور ـ ساماڻيس تہ سک ويا
اهي ٻئي پور ـ مون نماڻي نصيب ٿيا"

پر آخر اهي ڪهڙا سبب هئا جن جي ڪري ذوالفقار علي ڀٽي، سنڌس ٻن پٽن ۽ سنڌس راج ڏياڻي ڌيءَ کي بيدردي سان قتل ڪيو ويو؟! ۽ ائين ٿو لڳي تہ هر دور جي رهزنن جي راهہ ۾ ڀٽا رهبر ٿي اڳيان آيا آهن ۽ پوءِ هر ڀٽي کي چونڊي چونڊي ماريو ويو آهي.

شهيد ڀٽي پنهنجي آخري ڪتاب "جيڪڏهن مونکي قتل ڪيو ويو" ۾ عوام مٿان مڙهيل حاڪمن کي برهمڻن جو نالو ڏنو آهي ۽ اها بہ حقيقت آهي تہ ذڪرڻ ايشيا جي المياتي توڙي طبقاتي تاريخ جا اڏيندڙ اهي برهمڻ آهن، جيڪي پهريائين ڌرم ۽ پوءِ سياست جي نالي ۾ هزارها سالن کان گنگا ۽ مهراڻ جي وادي جي ماڻهن مٿان مسلط ٿيل آهن ۽ هنن برهمڻن پنهنجي جسماني طاقت ۽ ذهني چالاڪي ذريعي هن اونداهي کنڊ جي ڪروڙين ماڻهن جي وسيلن کي هڙپ ڪري، کين ڦري ۽ فقير بڻائي ڇڏيو آهي

"جهہ سي لوڙائو ٿيا، جنين سندي ڏير
تہ ماروئڙا فقير، ڪنهن در ڏيندا دانهڙي ؟"

انهن پنڊتن نہ رڳو هتان جي ماڻهن کي غريب ۽ فقير بڻايو پر کين اهو احساس پڻ ڏياريو تہ غربت هڪ سٺي شيءِ آهي جيڪا سندن مقدر آهي. ذوالفقار علي ڀٽو برِصغير جي اولاهين ڪنڊ جو اهو پهريون ماڻهو هو جنهن مڪاريءَ جي ان سياست کي سڃاتو ۽ رهبري جي پوشاڪ ويڙهيل انهن رهزنن جا چوغا چاڪ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. اياز ڪيڏو نہ سچ چيو آهي

"ڪوئي آهي ؟ ڪوئي آهي ؟ جيڪو سچ چوي
ڏينهن ڏٺي جو هن ڏاڙهڻ تان، جيڪو پردو لاهي
سانگ سياست جا سمجهائي،ناهہ نڳي جا ڏاهي
ڪوئي آهي جيڪو سچ چوي؟"

ڇا ائين نہ ڇئجي تہ ذوالفقار علي ڀٽي ۽ سنڌس شهزادي ڌيءَ

پاڪستان مان غربت جي اونداهي کي ختم ڪرڻ پئي چاهيو ۽ ڪشمير کان ڪيٽي بندر تائين پکڙيل موهن جي دڙي واري مهراڻ جي وادي جي غريب ٻٽايل لوڪن جي هزارها سالن جي تاريخ تبديل ڪرڻ پئي چاهي؟ ها ائين ئي هو بلڪل ائين ئي هو.

موهن جي دڙي جي تهذيب جي تباهي کي ساڍا ٽي هزار سال گذريا آهن ۽ جڏهن کان هي اربيلي تهذيب پوپاري ٿي آهي تڏهن کان ئي هن جا باشندا ڏڪارا ٿيا آهن. موهن جي دڙي جي ناچڻي جنهن جي ٻانهن ۾ ڪلهي کان ڪلائي تائين آڄ جو چوڙيون پاتل هيون، اڄ اها ٻانهياري عورت ڪم ذات سمجهي وڃي ٿي. پيلڻ ۽ ڪولهڻ سڏجي ٿي. ذوالفقار علي ڀٽي جيڪو خواب ڏٺو هو ۽ سندس بختاور ڌيءُ محترما بينظير ڀٽو ان چِٽيل خواب جو جيڪو علم اوچو ڪيو هو اُهو اِهو ئي هو ته هن ملڪ جي هزارين سالن جي رواج کي الٽ، پلٽ ڪرڻو آهي.شهيد ڀٽي هڪڙي هنڌ لکيو آهي ته برِ صغير ۾ عوامي تحريڪون اشوڪ اعظم جي دور کان ئي هلندڙ هيون. پر اُهي ڪهڙيون تحريڪون هيون ؟ جيڪي اڍائي هزار سال اڳ اشوڪِ اعظم جي دور ۾ به زنده هيون. اچو ته ان تي ٿوري نظر وجهون.

عالمن ۽ اڪابرن جو خيال آهي ته گوتم ٻڌ جو نظريو برِ صغير جي برهمڻن جي ٻڌايل اوچ نيچ واري نظام جي خلاف پهريون آواز هو. پر ان وقت جي سياست مذهب ۾ لِڪل هئي تنهن ڪري گوتم جي تحريڪ به مذهبي نظر اچي ٿي. گوتم کان پوءِ ڀڳتن ۽ ڀڪشن جون راڄ ڀڳتيون ۽ عوامي منڊليون به اوچ نيچ جي خلاف هڪ منتشر آواز هيون. سوامي ديا نند سرسوتي جي آريا سماج واري تحريڪ پڻ اوچ نيچ خلاف هڪ وڏو آواز ٿي اُڀري هئي. انهن ئي تحريڪن جي تسلسل طور جواهر لال نهرو پاڻ کي هندستان جو سوشلسٽ اڳواڻ ڪوٺايو هو. ها اِها ئي اُها اوچ نيچ هئي جنهن ذوالفقار علي ڀٽي کي سڀ کان وڌيڪ متاثر ڪيو هو ۽ هِن اهو وچن ڪيو هو ته هن ملڪ جي غريب جي قسمت جي تبديلي سندس منزلِ مقصود آهي. پنهنجي مقصد يا مشن کي پورو ڪرڻ لاءِ شهيد ڀٽي کي صرف 10 سال مليا. 1967ع ۾ هن پارٽي ٺاهڻ جي شروعات ڪئي ۽

1977ع ۾ هن جو تختو اونڌو ڪري ڪيس گرفتار ڪيو ويو ۽ پوءِ ڦاهي تي چاڙهيو ويو. پر سندس اوچي ڪيل هن علم کي سندس شهزادي ڏيءَ محترما بينظير ڀٽو 30 سالن تائين ايستائين اوچو رکيو جيستائين کيس پنهنجي پيءُ جهڙو نه بڻايو ويو.

ڀٽي ڪڏهن به ڀٽي هجڻ تي فخر محسوس نه ڪيو هو. ڇاڪاڻ ته سڄي ملڪ جي محڪوم ماڻهن کي ڀٽي جي ذات تي فخر هو. ڀٽي ڪڏهن به پاڻ کي سردار نه سڏرايو ڇو ته هو هن ملڪ جي انهن ڪروڙين غريبن جي محروم خوابن ۾ سڪاٽل روحن جو به سردار هو جن جي ذاتين جي به هن کي خبر نه هئي. ماڻهو جڏهن هن کي ائين چوندا هئا ته ڀٽا صاحب، توتان اسان جا ٻچا به قربان آهن، يا جڏهن کيس ائين چوندا هئا ته اسان مرشد کي نه پر توکي ووٽ ڏينداسين، ڇو ته هاڻي تون اسان جو مرشد آهين ته هن جي اندر مان خوشيون اُبري ٻاهر نڪرنديون هيون ۽ هن جون اکيون ۽ نڙي آليون ٿي پونديون هيون ۽ پوءِ ڀٽو ڳالهائي نه سگهندو هو. ڀٽي جي تقريرن جي رواني ۾ اهڙا عوامي احساس ڇلولن ٻارن وانگي لڙڪي پوندا هئا ۽ پوءِ هو ڪڏهن ڪڏهن هبڪي پوندو هو. پنهنجي آخري ڪتاب ۾ هو لکي ٿو ته "مان عطاءَ الله شاهه بخاري جهڙي تقرير جو فن نٿو ڄاڻان. هو تقرير جي فن جو بيشڪ ماهر آهي پر پوءِ به ماڻهو هن جهڙن تقرير بازن کي ووٽ نٿا ڏين. منهنجي اردو ڀڳل ٽٽل آهي پر پوءِ به ماڻهون مون کي ووٽ ٿا ڏين. ڇاڪاڻ ته ماڻهون به منهنجي اردو وانگي ڀڳل ٽٽل آهن. مون هنن جون دليون کٽيون آهن مون هنن جي اعتماد کي ڌڪ نه پٽيو آهي ۽ اڄ به جڏهن مان راولپنڊي جي جيل جي هڪ ڪال ڪوٺڙي ۾ موت جو منتظر آهيان تڏهن مان انهن ڀڳل ٽٽل ماڻهن سا ن ويساهه گهاتي نه ڪندس. جيڪڏهن ڪنهن کي ايتري وقت گذرڻ کان پوءِ به هنن جي ويساهه جو ڪو امتحان وٺڻو آهي ته ووٽ ڪرائي ڏسي ۽ پوءِ ڏسو ته مون هنن سان ويساهه گهاتي ڪئي آهي يا هنن کي اعتماد جي عظيم چوٽين تي پهچايو آهي."

جيئن هن ملڪ جي مسڪين ماڻهن جي قسمت بدلائڻ ڀٽي ۽ سندس شهيد ڌيءُ جو خواب هو. بلڪل ائين ئي ڀٽو ۽ سندس شهزادي

ڏيءُ پڻ هن غريب ملڪ جي ماڻهن جو خواب هئا.

"رُڪي نہ جو جهڪي نہ جو مٽي نہ جو دبي نہ جو _ هم وه انقلاب هين، ظلم ڪا جواب هين، هر غريب هر شهيد ڪا همين تو خواب هين."

شهيد ڀٽو جو دور هڪ مختصر دور هو پر پوءِ پنهنجي پيءُ جي ورثي کي سندس وڏور ڏيءُ اهڙي تہ ماناءتي ۽ مٽيادار نموني اڳتي وڌايو جو هن ملڪ جا سڀ ماڻهون اهو ويساهہ ڪرڻ لڳا هئا تہ بينظير ڀٽو ئي هن ملڪ جي مسئلن جي راهہِ نجات آهي.

هو ذهين پيءُ جي فهيم ڏيءُ هئي. هوءِ بخت جي ميزبان هئي ۽ هوءَ سگهہ جو سرچشمو پڻ هئي. هن جي سياست جا گُر ڪنهن عظيم رهنماءُ جو ڏيک ڏيندا هئا ۽ هن جو بختاور وجود آسمان مان نازل ٿيندڙ منوسلوا جهڙي روزي لڳندو هو ۽ هن جون تقريرون ماڻهن ۾ سگهہ جي سور ڦوڪي ڇڏينديون هيون. هن کي مهراڻ جي وادي جا لوڪ پنهنجي حياتي جي اهڙي ئمورتي سمجهندا هئا جهڙا گنگا ۽ جمنا جا لوڪ سرسوتي، لڪشمي ۽ ڪالي ماتا کي سمجهندا آهن.

جيئن ڀٽائي جا فقير چوندا آهن تہ اسين لطيف جي لب مبارڪ مان پيدا ٿيا آهيون، بلڪل ائين ڀٽو بہ چوندو هو تہ مان ماڻهن مان پيدا ٿيو آهيان. ڪال ڪوٺڙي مان لکيل پنهنجي آخري ڪتاب ۾ هو هڪ هنڌ لکي ٿو تہ "مان عوام جي تخليق آهيان." تخليق جو هي تصور صرف ڀٽي جهڙو ماڻهو ئي ڏئي سگهي ٿو.

لاڙڪاڻي جي سردار ۽ زميندار گهراڻي مان صدين جو ڳوهيل، موهن جي دڙي جي مٽيءَ جو هي ماڻهون موئن جي دڙي مان ڏڪاريل دراوڙن لوڪن تائين پڻ پهتو هو. پنهنجي آخري تحرير ۾ هو لکي ٿو تہ "مان پنگين جي جُڳهين تائين پهتو آهيان. مان نادار ماڻهن جي ڪکاون گهرن تائين رسيو آهيان. مان هر گهر ۾ ڳالهايو ويندڙ لفظ آهيان ۽ مان هر ٿمندڙ چِت جي هينان موجود آهيان." حيدرآباد جي ٻاهران ڄامشورو روڊ تي ڪولهين جو اهو پڪو ڳوٺ اڄ بہ موجود آهي جيڪو شهيد ڀٽي پکن ۾ رهندڙ ڪولهين کي ٺهرائي ڏنو هو.

موهن جي دڙي جي تهذيب اُجڙڻ کان پوءِ جيئن ئي بر صغير برهمڻن

جي قبضي هيٺ آيو.

تڏهن ڪان نہ رڳو برهمڻن جي طاقت پر انهن جو علم پڻ هن ملڪ جي مظلوم ماڻهن خلاف استعمال ٿيو آهي.

”علم جنهن سان هر دو جڳ روشن بہ ٿئي
ڏس تہ سو رهبر بہ ٿئي، رهزن بہ ٿئي.“

پر هزارين سالن جي هن سفر ڪان پوءِ پيٽي ۽ پوءِ سندس بختاور ڌيءَ هن ملڪ جي عزت ۽ عظمت جا پيمانا تبديل ڪري ڇڏيا. پيٽو جڏهن پنهنجي وزيرن ڪان ڪوٽ لهرائي سيءَ ۾ ڏڪندڙ غريب ماڻهن کي پاراڻيندو هو تہ سندس اهڙي انداز ۾ غريبن لاءِ بي پناهہ محبت لڪل هوندي هئي. سندس اهڙو انداز تاريخ جي سرحد تي بيٺل ان ڦلاڻي لاکي جهڙو لڳندو هو جنهن لاءِ لطيف چيو هو.

”ريباڙي ريجهاءِ لاکو لولهيٽين سين
ساهو من سنڌياءِ نٽ مٿائي ناڪرو“

هن ملڪ جي غريب ماڻهن ۾ اهو ويساهہ ڪنهن اڻ لُڏندڙ ايمان وانگر هو تہ جيڪڏهن پيٽا حڪومت ۾ ايندا تہ سندن قسمت بدلبي ۽ سندن ويهڻ جي جاءِ تبديل ٿيندي. يعني برهمڻ مان باغي ٿيل هي بادشاهہ کين پٽ تان اٿاري پٽ راڻين سان گڏ ويهاريندو.

برهمڻن جي هن ملڪ ۾ پيٽو ۽ سندس شهزادي ڌيءَ هڪ نئين ريت جا اڳواڻ آهن. هن ملڪ جي روايت آهي تہ ڪارڪن مرندا آهن ۽ انهن جا اڳواڻ هنن جي سرد لاشن مٿان سندن سرخ رت سان پنهنجي سياست جي تاريخ رقم ڪندا آهن. پر ذوالفقار علي پيٽي، سندس پٽن شاهنواز ۽ مرتضيٰ ۽ آخر ۾ سندس شهزادي ڌيءَ شهيد تي اهو ثابت ڪيو تہ مقصد جي مشعل کي ٻاري رکڻ لاءِ جڏهن سڀ ڪجهہ جلي ويو تہ آگ کي زندهہ ۽ ٻاري رکڻ لاءِ هنن پنهنجي حياتي کي بہ آڙاهہ جي حوالي ڪيو.

”جوڳيئڙا جهان ۾ نوري ۽ ناري
ٻري جن ٻاري، آءُ نہ جيئندي ان ري“

شهيد پيٽي جڏهن اهو چيو هو تہ مان هر گهر ۾ ڳالهايو ويندڙ لفظ

آهيان تہ نہ ڄاڻ تڏهن ڪيس ڪيترو اندازو هيو تہ ڪانئس پوءِ سنڌس پٽ ۽ آخر ۾ سنڌس شهزادي ڌيءُ بہ قربانين جي انهن قافلي جي سرواڻي ۾ ايترو اڳتي وڌي ويندا. شهيد ڀٽي جڏهن ائين لکيو هيو تہ مان هر گهر ۾ ڳالهايو ويندڙ لفظ آهيان تڏهن سنڌس اڳيان پنهنجي شهادت هئي. پر اڄ جڏهن انهن چئوڏس شهادتن جو سلسلو شهيد راڻي بينظير ڀٽو تي پورو ٿيو آهي، تڏهن ڀٽو رڳو هر گهر ۾ ڳالهايو ويندڙ لفظ ناهي، پر ڀٽو هر گيت ۽ بيت، هر نوحي ۽ قصيدي، هر تحرير ۽ تقرير، هر خوشي ۽ غم، هر محفل ۽ انجمن ۾ روئڻ، ڳائڻ ۽ ڳالهائڻ جو موضوع آهي. ڀٽو لفظ هڪ ذات مان نڪري هڪ سوچ، هڪ رويو، هڪ ڪيفيت، هڪ قرباني ۽ هڪ وڏي تبديلي جو اهڃاڻ بڻجي ويو آهي. شهيد ڀٽي، ان جي پٽن ۽ ان جي شهزادي ڌيءُ هن ملڪ کي ڇا ڇا ڏنو ۽ هنن هن ملڪ جي مسڪين ماڻهن جي قسمتن جو نقشو ڪيئن تبديل ڪرڻ پئي چاهيو؟ - اهو انهن هزارين ڪتابن ۽ مضمونن جو موضوع آهي، جيڪي نہ ڄاڻ ڪيترن ايندڙ ايامن تائين لکيا ويندا .

شهيد ڀٽو 5 جنوري تي پيدا ٿيو ۽ سنڌس مهراڻ جي وادي جي شهيد راڻي ڌيءُ 27 ڊسمبر تي شهيد ٿي. شهيد ڀٽي جو قتل 4 -اپريل تي ٿيو ۽ شهيد راڻي جو جنم 21 جون تي ٿيو. شهيد شاهنواز 18 جولاءِ تي ماريو ويو ۽ شهيد مير مرتضيٰ ڀٽو 20 سيپٽمبر تي قتل ڪيو ويو. اڄ جڏهن سال جي ڪيلينڊر تي نظر وجهجي ٿي شايد ئي ڪو اهڙو مهينو هجي جنهن ۾ هن بادشاهي خاندان جي المئي جي تاريخ شامل نہ هجي.

هن ملڪ ۾ اهو ڪهڙو گهر ۽ دفتر آهي جنهن ۾ ڀٽي جو ذڪر نٿو ٿئي ؟ هن ملڪ ۾ ڪهڙي اخبار ريڊيو ۽ ٽي وي آهي جتي هي لفظ نہ لکيو نہ پڙهيو ۽ نہ اچاريو وڃي ؟ هن ملڪ ۾ اهڙو ڪهڙو ماڻهو آهي جيڪو ڀٽي کي نٿو سڃاڻي ؟ ڀٽو لفظ هن ملڪ جي اها حقيقت ۽ اهو فسانو آهي، جيڪو حال جو حدون ٽپي ايندڙ زمانن ۾ پيهي ويو آهي. ڀٽو ملڪي سرحدن مان نڪري سٽن سمنڊن جي پراهن ڪنارن تي پهتو آهي. ڀٽو زمينن ۽ زمانن مان نڪري، پاتالن ۽ پولارن ۾ گونجي ٿو. ڀٽو مسيح جي وقت مان نڪري قبل از مسيح جي دور تائين پڳو آهي ۽ اهو

ڏينهن پري ناهي جڏهن هن ملڪ ۾ ان شهيد راجا جو اهو عوامي راڄ قائم ٿيندو جنهن جو هن ڪال ڪوٺڙي جي اونداهي ۾ هڪ تررو ڏٺو هو ۽ موهن جي دڙي جي ماٽري جي ماٽهن جي اکين ۾ هزارين سالن جي درد جي لوڏانيل ڳوڙهن ڪان پوءِ خوشيءَ جا، مرڪن سان گڏ مٺا ڳوڙها نڪرندا.

اکين مان نڪرندڙ ڳوڙهن عرف لڙڪن جو ذائقو جيتوڻيڪ لوڻيانو آهي پر هتي مٺا ڳوڙها ان ڪري ٿو چئجي جو ٻنو لفظ نا ممڪن کي ممڪن بڻائڻ واري ڪيميا آهي.

"ڪيتي ۽ باغ بن ۾، سبزي ۽ ساوڪن ۾
گاهن، ڪکن پنن ۾، ميون وڻن ٽڻن ۾،
پوشاڪ پوپٽن ۾، سورج مُکي گلن ۾
رابيل ۽ رتن ۾، سئوسن سرو سمن ۾
برگ و ۽ گل چمن ۾، جانب جمال تنهنجو
هر جاءِ جلوه گر آ، حُسن و جمال تنهنجو."

(5 جنوري 2009ع تي نشر ٿيل)

مهراڻ جي واديءَ جي شهيد راڻي

مهراڻ جي واديءَ جي راڻي محترما بينظير ڀٽو کي شهيد ڪيو ويو آهي. ڪيس راولپنڊيءَ جي ان ئي شهر ۾ شهيد ڪيو ويو جنهن راولپنڊيءَ جي شهر ۾ 28 سال اڳ واديءَ سنڌ جي محبوب شهزادي ۽ بينظير ڀٽو جي والد ذوالفقار علي ڀٽي کي شهيد ڪيو ويو هو. پنڊيءَ جي بدنصيب شهر ان عظيم ليڊر جو موت به ڏٺو جنهن کي اسلامي دنيا توڙي ٽين دنيا جي غريب ملڪن جو سورمو سڏيو ويو هو ۽ راولپنڊي جي غريب نصيبن واري شهر ان سورميءَ جو سرد لاش به وصول ڪيو جنهن کي دنيا جي پهرين چونڊيل مسلمان وزيراعظم بنجڻ جو اعزاز حاصل هو.

راجا راءِ سهيرس کان پوءِ ذوالفقار علي ڀٽو واديءَ مهراڻ جو اهو اڳواڻ هو جيڪو سنڌ جي ساموندي ڪنارن کان وٺي ڪمشير جي ڪوهسارن تائين، سنڌو ماٿر جي سمورن ماڻهن جو ساهه ۾ سانڍڻ جهڙو سورمو هو. راجا راءِ سهيريس کان ڏيڍ هزار سال پوءِ لاڙڪاڻي جي مٽيءَ اهڙو ماڻهو پيدا ڪيو جيڪو سنڌين، بلوچن، سرائڪين، پنجابين، پٺاڻن توڙي ڪشميرين ۾ هڪ جهڙو مقبول هو ۽ ڀٽو جڏهن پاڻ شهيد ٿي ويو ته سندس نياڻي محترما بينظير ڀٽو شيخ اياز جي هن بيت،

"جي راهه اجل کنهن ورتي آ
هن پوءِ ڪئي ٻي پرتي آ"

جي مصداق، پنهنجي پيءُ جو ورثو سنڀاليو.شهيد راڻي بينظير ڀٽو ۾ پنهنجي شهيد پيءُ وانگي، ڪرشماتي شخصيت جون اهي سموريون وصفون موجود هيون، جيڪي ماڻهن کي پتنگن وانگي پاڻ مان ڪڍي

نچڻ ۽ پچڻ تي مجبور ڪنديون هيون. سندس قداور شخصيت، غيرمعمولي ذهانت ۽ جذبي سان ٽمٽار عوامي محبت جڏهن ڪنهن تقرير ۾ ظاهر ٿيندي هئي ته اها تقرير ڪنهن وڄ جو وراڪو لڳندي هئي. لطيف چڻ ان لاءِ چيو هجي ته:

”پکي ۾ اٿين پد مٽي، جيئن ڏٿي وراڪا وڄ
جيڪا صورت سڄ، سائي مورت مارئي“

محترما بينظير ڀٽو رڳو هن ديس جي ڄائي ۽ هتان جي راڄن جي راڻي نه هئي ۽ نه ئي هوءَ رڳو موجوده دور جي اڳواڻ هئي پر هو موهن جي دڙي جي مادرانا نظام جي علامت ۽ ايشيا جي ان مايائي تهذيب جو تسلسل پڻ هئي، جنهن تهذيب جون حدون مانارين پيسفڪ سمنڊ جي ڪنارن وارن ملڪن تي سنڌ کان سوماترا جي ٻيٽن تائين پکڙيل آهن، هوءَ سنڌ جي سسئي، سهڻي، مومل، مارئي لاڏي، ڀاڳي سڀ هئي.

محترما بينظير ڀٽو 21 جون 1953ع تي جنم ورتو. سندس ماءُ بيگم نصرت ڀٽو جو تعلق ايران جي اصفهان واري علائقي سان هو ۽ سندس پيءُ ذوالفقار علي جو ناتو لاڙڪاڻي سان هو. اصفهان برفن ۽ سردين جو علائقو آهي ۽ لاڙڪاڻو هاڙهن ۽ ڪاڙهن جو ملڪ آهي. تنهن ڪري بينظير ڀٽو جي شخصيت ۾ ابي ۽ امڙ واريون ٻئي خوبيون اوتجي آيون هيون. هو ڪڏهن ٿڌي طبيعت واري معتدل مزاج سياستدان به لڳندي هئي ته ڪڏهن وري تهڪندڙ طبيعت جي مالڪ به محسوس ٿيندي هئي. پر چاڪاڻ ته هن جو جنم 21 جون جي گرم موسم ۾ ٿيو هو تنهن ڪري سندس مهتابي چهري مان سدائين سورج واري تپش ڀڙڪندي هئي.

شهيد راڻي بينظير ڀٽو پنهنجي شروعاتي تعليم ڪراچي ۾ ورتي. جنهن کان پوءِ هو آمريڪا جي ريڊ ڪلف ڪاليج ۽ هارورڊ يونيورسٽي ۾ پڙهي. آمريڪا کان پوءِ هن لنڊن جي جڳ مشهور آڪسفورڊ يونيورسٽيءَ ۾ تعليم حاصل ڪئي، جتي کيس آڪسفورڊ يونيورسٽيءَ جي شاگرد سنگت (يونين) جو صدر چونڊيو ويو. محترما بينظير ڀٽو پهرئين ايشيائي ڇوڪري هئي جنهن کي آڪسفورڊ يونيورسٽيءَ جو اهو

اعزاز مليو هو. اپريل 1979ع ۾ پنهنجي والد ذوالفقار علي ڀٽي جي شهادت کان پوءِ محترما بينظير ڀٽو پنهنجي والده سان گڏ سياست ۾ آئي. جنرل ضياءَ جي مارشل لا جي شروعاتي سالن ۾ هوءَ جيل ۾ ۽ پوءِ جلاوطن رهي. پر 10 اپريل 1986ع تي جڏهن لاهور جي هوائي اڏي تي لٿي ته ملڪ جي لکين ماڻهن سندس استقبال ڪيو. ان کان اڳ لاهور جي شهر جي تاريخ ۾ ايترا ماڻهو ڪڏهن به گڏ نه ٿيا هئا، جيترا ماڻهو بينظير ڀٽو کي ريليڪار ڇوڻ لاءِ آيا هئا. 10 اپريل 1986ع تي لاهور جي موچي گيٽ تي جلسي کان پوءِ شهيد راڻي بينظير ڀٽو ملڪ جي جن جن شهرن ۾ به جلسا ڪيا، اهي ان شهر جي تاريخ جا سڀ کان وڏا عوامي ميڙ هئا. محترما بينظير ڀٽو جا اهي جلسا ان ڪري به تاريخ جا وڏي ۾ وڏي جلسا هئا جو پاڪستان جو عوام بينظير ڀٽو کي بخت جي اها ديوي سمجهڻ لڳو هو جنهن جي اچڻ سان سندن ڀاڳ ڀڙڪو کائي اٿيو هو. ان وچ ۾ شهيد ڀٽي جي نياڻي جڳ جهڙي به ٿي ۽ 18 ڊسمبر 1987ع تي هن آصف زرداريءَ نالي شخص سان شادي به ڪئي، جنهن مان ڪيس ٻن ڌيئرن ۽ هڪ پٽ جو اولاد ٿيو.

شهيد راڻي بينظير ڀٽو جي زندگيءَ ۾ ڊسمبر مهيني کي اهم حيثيت رهي. ڊسمبر 1976ع ۾ هوءَ آڪسفورڊ يونيورسٽي جي شاگرد يونين جي صدر ٿي. 18 ڊسمبر 87ع تي هن جي شادي ٿي، 2 ڊسمبر 88ع تي هو پهريون ڀيرو وزيراعظم ٿي ۽ 27 ڊسمبر 2007 تي هن پنهنجي حياتي جو آخري ڏينهن گذاريو.

هن ملڪ جي بي رحم سياست، راڻن جي ملڪ لاڙڪاڻي جي هن خاندان کان جيڪي قربانيون ورتيون آهن، ايتريون قربانيون ملڪ جي ٻئي ڪنهن به خاندان نه ڏنيون آهن. اوڻٽيهه سالن جي مختصر عرصي ۾ ڀٽي خاندان جي ٽن راجائن ۽ هڪ راڻيءَ کي شهيد ڪيو ويو. 79 ۾ ذوالفقار علي ڀٽو کي ڦاسي ڏني وئي، ڇهن سالن کان پوءِ سندس فرزند شاهنواز ڀٽو کي زهر ڏئي مارايو ويو. 11 سالن کانپوءِ مير مرتضيٰ کي قتل ڪيو ويو ۽ ٻين 11 سالن کان پوءِ بينظير ڀٽو کي به ساڳئي رستي جو راهي بنايو ويو. پاڪستان جي تاريخ جي هنن پراسرار قتلن مان سواءِ ذوالفقار علي ڀٽي جي ڦاسيءَ جي،

پڻ ڪنهن به قتل جو اسرار معلوم نه ٿي سگهيو آهي.

قائداعظم کان پوءِ قائدعوام ذوالفقار علي ڀٽو اهو پهريون ليڊر هو جنهن هن ملڪ کي پنهنجي پيرن تي بيهڻ جا بنياد فراهم ڪيا. اسٽيل ملز کان وٺي ائٽمي طاقت تائين، ذوالفقار علي ڀٽي هن ملڪ کي انمول تحفا ڏنا. پر هن ملڪ جي بي رحم سياستڪارن ذوالفقار علي ڀٽي جي گهرن ڏانهن سنڌن لالن جا لاش موڪليا. اصفهان، جنهن لاءِ اتان جا شاعر "اصفهان- نصف جهان" جو محاورو استعمال ڪندا آهن، ان اصفهاني پسمنظر رکندڙ بيگم نصرت ڀٽو جو ته سڄو جهان ئي اجڙي ويو.

محترما بينظير ڀٽو به ٻيرا اقتدار ۾ آئي ۽ ٻئي ڀيرا ڪيس صدارتي آمريت جو ڏڪ سهڻو پيو. اسٽيبلشمينٽ هن کي ڪڏهن به مڪمل طرح حڪومت ڪرڻ نه ڏني. لڪل هٿ سدائين هن جي شخصيت توڙي سياست تي ڪارا چنبا هڻڻ جي ڪوشش ڪندا رهيا پر پوءِ به هو عوام جي سدابهار سورميءَ طور مقبول رهي. بينظير ڀٽو کي هر جلسي ۽ جلوس ۾ سنڌس پرستار ڪجهه اهڙن لفظن سان پڪاريندا هئا جنهن جو مطلب اهو هوندو هو ته هوءَ هتان جي عوام جي هزارها سالن جي سڪايل خوابن جي تعبير آهي.

سنڌو درياهه وانگي شهيد راڻي بينظير ڀٽو پاڪستان جي قومن کي ڳنڍيندڙ اهو واحد سڳو هو جيڪو هن ملڪ جي سالميت جي اڪيلي علامت هو. سندس دردناڪ قتل هن ملڪ جي سياست ۽ وحدت ۾ اهي خال پيدا ڪيا آهن، جيڪي شايد ئي ڪڏهن پرجي سگهن. محترما بينظير ڀٽو جي المناڪ قتل تي نه چاڻ ڪيترين صدين تائين سومرن جي سوءَ وانگي سنڌو ماتريءَ جا لوڪ ماتم جا ڪارا ڪپڙا پهري سوڳ ڪندا رهندا.

ہزاروں سال نرگس اپنی بے نوری پہ روتی ہے
بڑی مشکل سے ہوتا ہے، چمن میں دیدور پیدا

(هي رپورٽ 27 ڊسمبر 2007 تي بينظير ڀٽو جي شهادت تي لکي وئي ۽ هن ئي رپورٽ ۾ ڪيس شهيد راڻي جو خطاب ڏنو ويو. ليکڪ)

ڀُٽي هن ملڪ کي ڇا ڇا ڏنو؟

اڄ جڏهن هن جو جنم اسي ورهين کان مٿي جو عرصو گذاري چڪو آهي تڏهن هن ملڪ جي مت ڪسي سياست جا ماڻهو اهو مڃڻ تي مجبور ٿيا آهن ته ذوالفقار علي ڀٽو هزارين ورهين جي وٿيءَ کان پوءِ سنڌو ماتري جي مٽيءَ مان پيدا ٿيل اهو آواز آهي جيڪو اسان جي صدين جي صدا بنجي ماضيءَ جي سڏ ۽ مستقبل جي پڙاڏي وانگي ايندڙ وقتن جي ڪيترن زمانن تائين گونجندو رهندو.

82 سالن کان پوءِ، شهيد ڀٽي جي جنم ڏينهن کي ياد ڪندي، اڄ جڏهن اسين سنڌو ماتري جي سوين سالن جي تاريخ تي نظر وجهون ٿا ۽ وري جڏهن ڀٽي جي ايڪيهين سالن جي سياست ڏانهن ڏسون ٿا تڏهن اسان کي اندازو ٿئي ٿو ته ڀٽو هن ڏکوئيل وادي جي ماڻهن جي ڏهاڳ ڀري زندگيءَ ۾ پنهنجي خون سان، سهاڳ جو اهو سينڌ ور ڀري ويو جنهن کان پوءِ هن ملڪ ۾ ان جي مسڪين ماڻهن ماڻهپي جو ڪو گيت ٻڌو آهي، ڪو سک جو ساهه کنيو آهي، ڪو خوشيءَ جو ترورو ڏٺو آهي ۽ منجهن اهو احساس ايري پيو آهي ته هو جيڪي ستمر گيريءَ ذريعي گداگر بنايا ويا هئا، اهي ڀٽي جي دستگيري کان پوءِ گداگر مان شاهه گر يعني بادشاهه بڻائيندڙ بنجي پيا آهن.

ڀٽي جي ايڪيهن سالن جي سياست ۽ 31 سالن جي وڇوڙي کان پوءِ اڄ جڏهن اسين ليکو ڪيون ٿا تڏهن اندازو ٿئي ٿو ته هن ملڪ جو عوام، سياست ۽ رياست ٽئي ان عظيم اڳواڻ جا احسان مند آهيون، جنهن هن ملڪ جي عوام کي سياست سيکاري، جنهن ملڪ جي سياست جا عوام دوست پيمانا مقرر ڪيا ۽ جنهن هن ملڪ جي رياست کي نوان بنياد

فراهم ڪيا. اهوئي سبب آهي جو اڄ پيپلزپارٽيءَ جا مخالف به اهو مڃڻ تي مجبور آهن ته سنڌوماترِيءَ جي هن ملڪ کي جهڙي ريت قائداعظم اڪيلي سر ٺاهيو بلڪل اهڙيءَ ريت ذوالفقار علي ڀٽو اهو واحد ماڻهو هو جنهن هن ملڪ جي سياست ۽ رياست جا حقيقي بنياد رکيا.

نوجوان دانشور انعام شيخ جو خيال آهي ته سنڌ جي سياست گذريل ڏيڍ هزار سالن ۾ به عظيم شخصيتون پيدا ڪيون آهن جن مان هڪ ميان غلام شاهه ڪلهوڙو ۽ ٻيو ذوالفقار علي ڀٽو آهي. ها ائين ضرور آهي ته ميان غلام شاهه ڪلهوڙي سنڌ جي ان وقت جي رياست جون حدون وڌائي، سنڌ ۾ پوليس ۽ فوج کي باقاعده منظم ڪري، واهه کوٽائي ۽ ڪاٽيون ڪٽائي سنڌ جي زرعي معيشت کي نهايت مضبوط ڪيو پر غلام شاهه ڪلهوڙي جي سياست ۽ رياست کي سندس اولاد اڳتي وٺي وڃي نه سگهيو. جڏهن ته ذالفقار علي ڀٽي رياست، سياست توڙي معيشت جا هن ملڪ ۾ اهي بنياد وڌا، جنهن جي هر گذرندڙ ڏينهن کان پوءِ اهميت وڌندڙ ۽ افاديت اجاگر ٿيندڙ آهي.

ملڪي سياست تي شهيد ڀٽي جو سڀ کان وڏو احسان 73ع وارو آئين آهي. پانت پانت جي سياسي کوپڙين کي 73ع جي آئين جي ڇوڏاري گڏ ڪرڻ ذوالفقار علي ڀٽي جي وڏي ڪاميابي هئي. سياست جي ميدان جا اهي ٽتون گهوڙا جيڪي هن جي تازيءَ واري تيز رفتار کان سدائين ڊڄندا ۽ ٿهندا هئا، اهي ڀٽي جا اقتدار ۾ اچڻ کان اڳ ۾ به مخالف هئا ۽ پوءِ به دشمن ٿي رهيا پر هو 73ع جي آئين ٺاهڻ واري ڀٽي جي آڇ کي پٺي نه ڏئي سگهيا ۽ چاهيندي نه چاهيندي به ان آئين تي صحيحون ڪرڻ تي مجبور ٿيا. پاڪستاني سياست جو اهو عجيب اتفاق ۽ انداز آهي ته پيپلزپارٽيءَ جا مخالف ۽ ڀٽي جا دشمن اڄ به 73ع جي دستور جي ڳالهه ڪندي نه ٿا ٿڪجن ۽ ان ئي آئين کي پارلياماني سياست جي رَڳ جي سڀ کان وڏي واڳ ٿا سمجهن.

بنگلاديش جي الڳ ٿيڻ، پاڪستاني علائقن تي هندستان جي قابض ٿيڻ ۽ بنگلاديش ۾ هٿيار ڦٽا ڪندڙ فوجين جي جنگي قيدي بڻجڻ کان پوءِ پاڪستان جي رياست توڙي حڪومت، ڪمتري جي احساس ۾

ڪريل هئي. ويتر راجستان جي پوڪراڻ واري علائقي ۾ 1974ع ۾ هندستان جڏهن ائٽمي ڌماڪو ڪري، جوهري توانائي واري ملڪ بڻجڻ جو اعلان ڪيو تہ ڪمتري جو اهو احساس ڪمزوري ۾ بدلجڻ لڳو. ملڪ کي احساسن جي انهن سمورين ڪمترين ۽ ڪمزورين مان ڪڍڻ لاءِ شهيد ذوالفقار علي ڀٽي پاڪستان جي ائٽمي پروگرام جو بنياد وڌو ۽ سنڌوماتريءَ جي لوڪن کي گنگا جي ماڻهن سان گڏائي ٻيهاريو. هندستان ۽ پاڪستان وچ ۾ اڄ جيڪو جوهري طاقت وارو توازن آهي، اهي ڀٽي جي ائٽمي پروگرام جي صدقي سبب ئي ممڪن ٿيو آهي.

پاڪستان ٺهڻ بعد قائداعظم جي بيماري ۽ هڪ سال بعد وفات جي نتيجي ۾ پاڪستان جي سياست ۽ رياست تي نوڪر شاهي جو قبضو ٿي ويو جنهن سبب رياست ۽ جمهوريت جا ادارا پنهنجا پير پختا نہ ڪري سگهيا. مسلم ليگي سياستدانن، نوڪر شاهيءَ جي پولٽري فارم مان نڪتل نون سياستدانن جا رستا روڪڻ جي ڪوشش ڪئي، جنهن جي نتيجي ۾ نوڪر شاهيءَ مارشل لا نافذ ڪئي. نوان سياستدان متعارف ڪرايا، نيون پارٽيون ٺاهيون، نوان آئين ٺاهيا يا ائين ڪٺي چئجي تہ ملڪ غلام محمد، اسڪندر مرزا ۽ ايوب خان هن ملڪ جي سياست ۾ نيون بدعتون متعارف ڪرايون جنهن جي ڪري ملڪي سياست ۽ رياست جي شڪل ئي بگڙجي وئي. آمرن جي ان اڻ منداٽتي سياست دوران ملڪ ۾ ڪيتريون ئي آڙهاڙي پارٽيون پيدا ٿي پيون ۽ مسلم ليگ ويچاري کي ”مڙيا مڇ هزار، ياڳا ٿيندي سهڻي“ جي مثال وانگي ياڳا ياڳا ڪيو ويو.

پنجاهہ وارو سڄو ۽ سٺ وارو اڌ ڏهاڪو پاڪستان اندروني سياسي ويڙهہ جو آماجگاهہ رهيو. نتيجي طور پاڪستان اندروني توڙي بيروني محاذن تي هڪ نئين آزاد ٿيل ملڪ جي ناتي ڪو بہ ڪردار ادا نہ ڪري سگهيو. ان وچ ۾ هندستان سياسي توڙي معاشي ميدانن ۾ نهايت مضبوط ٿيو ۽ جواهر لال نهرو، يوگوسلاويا جي مارشل ٽيٽو ۽ انڊونيشيا جي احمد سوئيڪارنو جهڙن عالمي پائي جي اڳواڻن سان گڏجي غيرجانبدار تحريڪ جو بنياد وڌو. حاصل مطلب تہ سٺر جي ڏهاڪي شروع ٿيڻ

تائين، 23 سالن جي مختصر عرصي ۾ هندستان عالمي سياست جي افق تي نهايت نمايان طور اُڀري چڪو هو ۽ پاڪستان مارشلائن، جنگين ۽ بنگلاديش جي علحدگي سبب عالمي ڪردار ته نهيو پر داخلي، انتشار جو زبردست شڪار رهيو.

شهيد ذوالفقار علي ڀٽي اقتدار ۾ اچڻ کان پوءِ عالمي سياست ۾ به ماٺوزي تنگ جي خيال A great leap Forward وانگي هڪ وڏو ڇال ڏنو ۽ اسلامي سربراهي ڪانفرنس ڪوٺائي. پاڪستان کي عالمي اتحادن جي اڳين صف ۾ آڻي بيهاريو. هڪ اهڙو ملڪ جنهن وٽ نه آئين هو نه پارليامينٽ هئي، ۽ نه ئي ان وقت رياست ۽ معيشت جا ڪي مضبوط ادارا هئا ۽ نه ئي وٽس دفاع جا ڪي هٿيار ۽ اوزار هئا ۽ اهو ملڪ جيڪو عالمي ۽ علائقائي سياست ۾ ڪنهن ڪردار ادا ڪرڻ کان ته عاجز هو پر پنهنجي وجود جي جنگ ۾ قاتل هو. ان ملڪ کي ڀٽي 73ع جي آئين ذريعي اندروني استحڪام ڏيڻ کان پوءِ جڏهن عالمي سياست ۾ ڪردار ادا ڪرڻ لاءِ اسلامي سربراهي ڪانفرنس ذريعي اڳتي آندو ته عالمي سياست جا جمعدار ڀٽي جا دشمن بنجي پيا ۽ هنن ڀٽي کي ختم ڪرڻ جو فيصلو ڪيو.

عالمي سياست جي افق تي ڀٽو اهو اڏند پکي هو جيڪو وقت جي سمورن پرمارن جي نشاني تي هو. اولهه وارن هن کي سرخن ڪميونسٽن جو دوست پئي سمجهيو. ڪميونسٽن هن کي مسلمانن جو اڳواڻ پئي سمجهو ۽ پاڙيسري هندستان جي برهمڻن هن کي اڇوت باغين جو ترجمان پئي سمجهيو. عالمي توڙي پاڙيسري پرمارن جي ڀٽي بابت اها راءِ ڪا غلط به نه هئي ڇاڪاڻ ته سنڌوماتريءَ جي انهيءَ ملڪ، جنهن تي ذري گهٽ اڄوڪو پاڪستان پکڙيل آهي، ان تي سدائين اولهه، اتر ۽ اوير کان حملا ٿيندا رهيا آهن. جيڪي ڪڏهن مغربين ۽ فرنگين جي نالي ۾ ڪڏهن قنڌارين ۽ افغانين جي نالي ۾ ۽ ڪڏهن پارٿين ۽ برهمڻن جي نالي ۾ هئا. پر ڇاڪاڻ ته ڀٽو تاريخ جو شاگرد هو ۽ کيس خبر هئي ته تاريخ ۾ سنڌو ماتريءَ جو ڏيهه انهن ڏسائن کان ڏنگبو رهيو آهي، تنهن ڪري، هن پنهنجي وطن جي خوشحاليءَ جو هڪ نئون ۽ اهو رستو

اختيار ڪرڻ پٺي چاهيو جيڪو برهمڻن ۽ فرنگين جي تنگ نظر ۽ رنگ توڙي پنگ کان آزاد هجي ۽ جنهن ۾ مذهب يا نظرئي جي نالي ۾ ڪنهن بہ آمريت جي جاءِ نہ هجي. شهيد ڀٽي، سنڌوماتريءَ جي هن ملڪ ۾ غالبن زندگيءَ جو اهو دستور دهرائڻ ۽ متعارف ڪرائڻ پٺي چاهيو جنهن جو خاڪو سنڌوماتريءَ جي موهن جي دڙي واري زماني جي تاريخ پڙهڻ کان پوءِ هن جي عالي دماغ ۾ اڀريو هو. سنڌوماتريءَ جي ان سڀيتا ۾ جنگ ۽ غربت حرام هئي. خوشحالي عام هئي، محنت، صلاحيت ۽ هڪ ٻئي جي راءِ رکڻ يعني جمهوريت قابل احترام هئي، اتم کيتي ۽ وڻندڙ واپار جا اصول پروان چڙهيل هئا. سنڌوماتريءَ جا اهي لوڪ ڏينهن جو اوڏن وانگي ڪمائيندا هئا ۽ سانجهيءَ جو بادشاهن وانگي سر ۽ سنگيت کي سرور ۾ اوتي ڳائيندا ۽ ملهائيندا هئا ۽ ان سڄي تهذيب ۾ ماءُ ديوتا جي حيثيت رکندي هئي.

شهيد ذوالفقار علي ڀٽو هن دکياري ديس جي عوام جي دردن کي سمجهندڙ اهو اڪيلو ماڻهو هو جيڪو سنڌوماتريءَ سوين سالن کان پوءِ پيدا ڪيو هو. هو سدائين ان سوچ ۽ جستجو ۾ رهندو هو تہ هن ڏيهہ مان ڏکن کي ڪيئن نيڪالي ڏجي ۽ مرجهايل ماڻهن جي منهن تي مرڪون ڪيئن موٽائجن؟

"ڪانيءَ جهڙي نوٽ سڪل جي منهن تي ماس وري،
تہ منهنجو هيانءُ ٺري" (مير محمد پيرزادو)

شهيد ڀٽي جڏهن هن ملڪ جون واڳون سنڀاليون هيون، تڏهن پاڪستان نالي ماتر ملڪ هو. سياست، معيشت، انتظام ۽ اقتدار جو ڪوبہ سڙهہ سنئون نہ هو. ذوالفقار علي ڀٽي ملڪي نظام جي هر شعبي کي جنگي بنياد تي بهتر ڪرڻ شروع ڪيو ۽ ان لاءِ رات ڏينهن هڪ ڪري محنت ڪئي. هو ارڙهن ارڙهن ڪلاڪ محنت ڪرڻ کان پوءِ، جڏهن سڄو لوڪ سمهي پوندو هو تہ وري، پنهنجي سمهڻ واري ڪمري ۾ ڪتاب پڙهندو ۽ چار ڪلاڪ مس سمهندو هو. ڪڏهن ڪڏهن هو سڄي رات نہ سمهندو هو ۽ صبح جو جڏهن غريبن جي هجوم ۾ هلي ويندو هو تہ ماڻهن جا مسئلا ٻڌي موقعي تي حڪم جاري ڪندو هو يعني

ماڻهن جي دردن جي دوا ڪندو هو تہ عوام هن جا هٿ چمڻ شروع ڪندو هو. عوام جي اها بي پناهہ محبت، ڀٽي کي اوجاڳيل اکڙين جي جاڳيل جاڳيل خوابن جي تعبير وانگي لڳندي هئي. عوام جا هجوم هن تي موڪيءَ جي مڏ جهڙو اثر ڇڏيندا هئا ۽ جڏهن هو ڇڇوري عوام جا چلڪندڙ نعرا ٻڌندو هو تڏهن هن جي عوامي نينهن جو نشو بہ چوٽيءَ چڙهندو هو ۽ پوءِ هو اهو ڪجهہ ڳالهائيندو هو جيڪو هن وقت تائين هن ملڪ جو ٻيو ڪو بہ سياستدان نہ ڳالهائي سگهيو آهي.

ڀٽي جي سياست جا اهي پڙلاءَ پاڙيسري برهمڻن ۽ پرڏيهي پرمارن کي پريشان ڪري وجهندا هئا ۽ ان سبب جي ڪري ئي، عالمي سياست جي حڪمرانن هن باغي بادشاهہ کي هميشہ لاءِ چپ ڪرائڻ جو فيصلو ڪيو. پنجن سالن جي مختصر عرصي ۾ شهيد ڀٽي رات ڏينهن ڪم ڪيو ۽ نہ ڄاڻ تہ ڇا ڇا ڪيو. هن ائٽمي پروگرام جو بنياد رکيو بجلي پيدا ڪرڻ لاءِ فرانس کان ائٽمي ري ايڪٽر ورتو سوويت روس کان اسٽيل مل ورتي، بنيادي صنعتن جي 31 ادارن کي قومي ملڪيت ۾ ورتو. بئنڪن، انشورنس ڪمپنين، گيهہ ۽ سامان ڍوئيندڙ جهازن کي قومي ملڪيت ۾ ورتو غريبن جي تعليم لاءِ خانگي تعليمي ادارا سرڪاري تحويل ۾ آندا. پوليس ۽ مزدون جون پگهارون وڌايون، تعليم ۽ صحت جي پاليسين جا اعلان ٿيا، زرعي سڌارا متعارف ٿيا، رستن جا ڄار وڇايا، ميڊيڪل ڪاليجن جون سيٽون ۽ ادارا وڌايا ويا، مڊل تائين تعليم مفت ۽ لازمي قرار ڏني وئي، عدليا ۽ انتظاميا کي الڳ ڪيو ويو قانوني سڌارا آندا ويا، تيل، گئس ۽ ٻين معدني ذخيرن کي ترقي ڏيارڻ لاءِ قدم کنيا ويا، نوان ٽي وي ۽ ريڊيو اسٽيشن قائم ڪيا ويا، شاگردن لاءِ ڀاڙي جي رعايت عام ڪئي وئي، يونيورسٽين جو تعداد وڌايو ويو تعليم لاءِ بجيٽ وڌائي وئي، ٻاهرين ملڪن ۽ خاص ڪري عرب ملڪن ڏانهن روزگار لاءِ لکين ماڻهو موڪليا ويا ۽ سنڌ جي ماڻهن کي ڳوٺن مان ڪڍي وڏن شهرن ۽ ٻاهرين ملڪن ڏانهن موڪليو ويو پر انهن سمورين خدمتن کان وڌيڪ شهيد ڀٽي جي اها خدمت آهي تہ هن سياست تان چند خاندانن جي هڪ هٽي ختم ڪري، عام ماڻهوءَ لاءِ سياست ۽ حڪومت ۾ داخل ٿيڻ جا

ٻرواڙا کوليا. هن ملڪ جي سياست تي برهمڻن جو درجو رکندڙ چند گهراڻن جو جيڪو قبضو هو اهو شهيد ڀٽي جي دور ۾ ختم ٿيو ۽ هاڻي عام آدمي لاءِ سياست شجر ممنوعا نه رهي آهي.

نه رڳو ايترو پر شهيد ذوالفقار علي ڀٽي هن ملڪ اندر پارٽي جي بنياد تي سياست ڪرڻ جو رواج وڌو ۽ پيپلزپارٽي جي پليٽ فارم تان سياست جو اهڙو انداز متعارف ڪيو جو هاڻي ڀٽو هن ملڪ جي سياست جو معيار يا بينچ مارڪ آهي. ڀٽي کان پوءِ هر ايندڙ سياستدان جيڪو هن جو پوئلڳ هجي يا مخالف، اهو هن جو نقل ڪري ٿو. هن وانگي تقرير ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ٿو هن وانگي عوام ۾ پيهي وڃڻ جي جستجو ڪري ٿو ۽ هن جهڙن سياسي داون پيچن کي کيڏڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. هن ملڪ ۾ اڄ جيڪا به سياست آهي اها ڀٽي جي چوڌاري ڦري ٿي ۽ ملڪ جي سياستدانن کي ٻن گروهن يعني ڀٽو دوست ۽ ڀٽو مخالف يا "پرو ڀٽو ۽ اينٽي ڀٽو" ۾ تقسيم ڪري ٿي. اهي مذهبي ۽ قوم پرست پارٽيون، جيڪي ڀٽي جي حڪومت ۽ سندس رت جون پياسيون بنجي ويون هيون ۽ جن ڀٽي جي حڪومت کي علائقائي ۽ عالمي پرمارن سان ڳٺ جوڙ ڪري ختم ڪرايو اهي اڄ به ڀٽي جي قائم ڪيل سياسي معيارن تي سياست ڪن ٿيون، هو ڀٽي جي آئين، ڀٽي جي ائٽمي پروگرام، ڀٽي جي خارجا پاليسي، ڀٽي جي آمريڪا بابت پاليسيءَ کي ٽيهن سالن کان پوءِ مڃڻ ۽ ان جي پيروي ڪرڻ تي مجبور آهن.

شهيد ڀٽي نه رڳو سياست جا نوان انداز متعارف ڪرايا پر سياست جي مارڳ منجهه مرڻ جي به نئين ريت قائم ڪئي. گنگا جي ملڪ ۾ جمهوريت لاءِ نهرو خاندان به ڪافي قربانيون ڏنيون آهن پر سنڌوماتريءَ جي ڀٽن جي ڀيٽ شايد ئي دنيا جي ڪنهن خاندان سان ڪري سگهجي. پاڪستان ته 14 آگسٽ 1947ع تي ٺهيو پر ڪجهه نالي ماتر شين کانسواءِ پاڪستان جون پاليسيون، ادارا، سياست، معيشت، صنعت، زراعت، تعليم، صحت گويا زندگيءَ جي هر شعبي جي نئين تشريح ۽ ترقي ڀٽي جي دور کان پوءِ شروع ٿي. تنهن ڪري جيڪڏهن ائين چئجي ته جيئن روم جي قديم سياست جولس سيزر کان اڳ ۽ پوءِ وارن دورن ۾

ورهايل آهي يا جيئن برطانيا جي جديد سياست وڪٽوريا دور کان اڳ ۽ پوءِ وارن زمانن ۾ تقسيم ٿيل آهي. بلڪل ائين پاڪستان جي سياست توڙي معيشت ڀٽي کان اڳ ۽ ڀٽي کان پوءِ وارن دورن ۾ ورهايل آهي.

ڀٽي هن ملڪ کي مجموعي طرح ۽ سنڌين کي خاص طرح جيڪو وڏي ترقيءَ جو چال ڏياريو اج انهيءَ جي بدولت سنڌي ٻولي ڳالهائيندڙ عوام ٻهراڙين مان نڪري شهرن ۽ پرڏيهن ۾ پهتو آهي، خوشحال ۽ آسودو ٿيو آهي ۽ ترقي جي نين منزلن تي رسيو آهي. نه رڳو سنڌ پر پاڪستان اج ترقي جي جنهن شاهراهه تي روان دوان آهي، ان جي پنيان به شهيد ڀٽي جي اها اڻ ٿڪ فڪري، ذهني ۽ جسماني جستجو شامل آهي، جنهن هن حسين بادشاهه کي 49 سالن جي عمر ۾ ئي وقت کان اڳ ۽ عمر کان وڏيڪ پوڙهو ڪري ڇڏيو هو. ڀٽو دراصل هن پوئتي پيل ملڪ ۽ ان جي مسڪين ماڻهن جي هزارين سالا محرومين ۽ مجبورين جي انهن دردن جي دوا جو نالو آهي، جنهن جو رڳو نالو وٺڻ يعني ذوالفقار علي پڪارڻ سان سندن دردن جون دريون بند ٿي، بخت جا باب کلي پوندا آهن. ڀٽي جي سياست هن ملڪ جي مسڪين ماڻهن لاءِ ائين مبارڪ نانءُ آهي، جيئن قديم رومين لاءِ جينوس ديوتا ۽ هندن لاءِ گڻيش ڀڳوان جو وجود آهي. سنڌ جي عظيم دانشور ۽ محقق ڪاڪي ڀيرو مل پنهنجي آفاقي تحرير "قديم سنڌ" ۾ ڄاڻايو آهي ته هندن جو گڻيش ۽ رومن جي جينوس هڪ ئي ديوتا آهن. قديم رومي توڙي هندو ڪوبه ڪم شروع ڪرڻ کان اڳ جينوس ۽ گڻيش جو نالو ڳنهيندا آهن، قديم رومي لوڪن پوءِ جينوس ديوتا جو نالو پهرئين مهيني يعني جنوري تي رکيو. عجيب اتفاق آهي ته ڀٽي جو جنم به 5 جنوري تي ٿيو آهي.

(5 جنوري 2010ع تي نشر ٿيل)

بينظير جو خون ڪنهن ڪنهن کي ٻوڙيندو؟

شهيد راڻي محترما بينظير ڀٽو جي وفادار ساٿي ۽ ناليواري قانوندان بئريسٽر اعتزاز احسن چيو آهي ته جيڪڏهن موجوده حڪومت محترما جا قاتل گرفتار نه ڪيا ته هيءَ حڪومت پ پ جي آخري حڪومت هوندي ۽ بي بيءَ جو خون مستقبل ۾ ڪنهن به پ پ حڪومت جي امڪان کي ٻوڙي ڇڏيندو.

اعتزاز احسن جي اها ڳالهه درست آهي ته جيڪڏهن موجوده پيپلزپارٽيءَ جي سرڪار پنهنجي عظيم قائد جا قاتل گرفتار نه ڪيا ته پوءِ مستقبل ۾ پيپلزپارٽي ڪڏهن به ڪا حڪومت ناهي نه سگهندي.

پرويزن جي اها جوڙي جنهن تي محترما جي قتل جو الزام آهي، جيڪو بئي ڪنهن به نه پر شهيد راڻيءَ پاڻ چيو هو ته جيڪڏهن هو رات جي رهزنن جي هٿان مارجي وڃي ته سنڌس ان شڪ کي پڪ سمجهي، قتل جو ڪيس ان ٽولي تي داخل ڪرايو وڃي، اهو پرويزي جوڙو اڃا به قانون جي گرفت ۾ نه آيو آهي. هڪڙو پرويز مشرف جي روپ ۾ ملڪ کان ٻاهر ڀڳل آهي ۽ ٻيو پرويز الاهيءَ جي نالي ۾ گرفتاريءَ کان ڀڄل آهي، ملڪ کان ٻاهر ويهي پرويز مشرف ڊڙڪيون هڻي رهيو آهي ته هو ملڪ واپس ايندو ۽ سياست اچي ڪندو. ساڳيءَ ريت پرويز الاهي پنجاب جي سياست مان ناپاس ٿيڻ کان پوءِ هاڻي وري سرائيڪين جي سياست ۾ داخل ٿي، سرائيڪي صوبي جي ڳالهه ڪري، اهي خواب ڏسي رهيو آهي ته هن پيري هو سادي سوچ وارن سرائيڪين جي ڪلهن تي

چڙهي اقتدار ۾ ايندو. پر ٻنهي پرويزن کي اجا ان ڳالهه جو اندازو نه ٿيو آهي ته اجا بينظير جي خون جي ڪستوري کلي ئي نه آهي ۽ جڏهن به ان خون جي خوشبو کلي ته اها ٻڌائيندي ته مون کي ڪنهن قتل ڪيو ۽ ڪرايو آهي. سازش جا اهي راز پڌرا ٿيڻ کان پوءِ اهي پرويز سياست ته ڇا ڪندا پر ڪٿي لڪڻ جي جاءِ به نه ليندا ۽ بي گناهه ماريل هن شهيد شهزاديءَ جو خون سنڌن سياست ۽ شخصيت ٻنهي کي ٻوڙيندو. پر شهيد راڻيءَ جو خون رڳو ٻنهي پرويزن کي ئي نه ٻوڙيندو پر ان صورت ۾ پيپلزپارٽي کي به ٻوڙي سگهي ٿو جيڪڏهن اعتزاز احسن جي بقول پيپلزپارٽي جي حڪومت محترما بينظير ڀٽو جا قاتل گرفتار نه ڪيا.

اعتزاز احسن جا خدشا درست آهن ۽ پ پ حڪومت جي مزي ماڻيندڙ وزيرن ۽ عهديدارن کي اها ڳالهه ياد رکڻ گهرجي ته ايندڙ چونڊن جو سڀ کان وڏو نعرو شهيد راڻيءَ جي خون هوندو.

ايندڙ چونڊن کان اڳ جيڪڏهن شهيد راڻيءَ جا قاتل گرفتار نه ٿيا ته ملڪ جون سڀ پارٽيون شهيد راڻيءَ جي خون جي نعري تي عوام کان ووٽ گهرنديون. ان صورت ۾ پيپلزپارٽي يقينن پاڻ کي شهيدن جي وارث پارٽي قرار ڏيندي پر پ پ کي اهو به يقين هئڻ گهرجي ته پ پ جا مخالف به اهو ئي نعرو هڻندا ته جيڪا پارٽي پنهنجي حڪومت ۾ پنهنجي قائد جا قاتل گرفتار نه ڪري سگهي، اها عوام يا عام ماڻهو لاءِ ڇا ڪندي؟ مخالفن جي ان سوال جو پ پ اڳواڻن ۽ اميدوارن وٽ يقينن ڪو جواب ئي نه هوندو ۽ ان صورت ۾ ڪين ڏکي صورتحال کي منهن ڏيڻو پوندو.

پيپلزپارٽيءَ جي عهديدارن ۽ اميدوارن کي اها ڳالهه سمجهڻ گهرجي ۽ ڪين اندازو هئڻ گهرجي ته ايندڙ چونڊن ۾ شهيد راڻيءَ جي شهادت 2007 واري اها ساڳي شام ڪٽي ايندي، جڏهن ماڻهن پهريون ڀيرو ٻڌو هو ته هنن جي شهزاديءَ کي شهيد ڪيو ويو آهي. پيپلزپارٽيءَ جي عهديدارن ۽ اڳواڻن کي اها ڳالهه سمجهڻ گهرجي ته بينظير جي قتل جو قصو ڪڏهن به پراڻو نه ٿيڻو آهي ۽ ان جو درد تيستائين دائم رهڻو آهي، جيستائين گهٽ ۾ گهٽ ان جرم جا حقيقي جوابدار گرفتا نه ٿا ٿين. پر جيڪڏهن موجوده پ پ سرڪار ائين ڪرڻ ۾ ڪامياب نه ٿي ٿئي ۽

بينظير جا قاتل انصاف جي ڪٽهڙي ۾ نه ٿا اچن ته ايندڙ چونڊن ۾ بينظير جو قتل پ پ قيادت مٿان قهر وانگي ڪڙڪي نازل ٿيندو ۽ شايد ٿي ڪو پ پ اڳواڻ عوام جي ان ڏک جي ڏِکَ برداشت ڪري سگهندو.

اهي پ پ اڳواڻ ۽ عهديدار جيڪي اڄڪلهه تيل قليل ڪيو ۽ ڪنگا ڦٽيون ڏيو وزارتون ونيو ۽ گاڏين ۾ چڙهي گهمندا ٿا وتن ۽ حاڪميءَ جا مزا پيا وٺن ۽ ائين پيا سوچين ته ماڻهن وٽ پ پ کي ووٽ ڏيڻ کان سواءِ ٻيو ڪو به رستو نه آهي، تنهن ڪري هو کين ٿي ووٽ ڏيندا ـ اهي عوام جي سگهه، عقل ۽ اجتماعي طاقت جو درست اندازو نه پيا لڳائين. حڪومت ۾ ويٺل پ پ عهديدارن ۽ اڳواڻن کي اها ڳالهه نه وسارڻ گهرجي ته عوام اڳ ۾ کين بار بار ان ڪري ووٽ ڏيندو هو جو بينظير ڀٽو جهڙي ڪرشماتي شخصيت جڏهن عوام اڳيان ايندي هئي ته ماڻهو پ پ جي ميڙ تي اچڻ ڪري پ پ عهديدارن جون بديون به بخشي ڇڏيندا هئا. ان کان پوءِ عام ماڻهوءَ کي شهيد راڻيءَ جي شخصيت ۾ ايمان جهڙو ويساهه هوندو هو ته بينظير جڏهن به حڪومت ۾ ايندي ته سنڌن حقن جي حفاظت ڪندي، اصولن تي سوديبازي نه ڪندي، ووٽرن سان ويساهه گهاتي نه ڪندي، عوام سام ڪيل وچن نڀائيندي ۽ سچي خلق کي ماءُ ۽ مرشد وانگي ساڳي دعا ۽ سخا سان نوازيندي.

پ پ عهديدارن ۽ اڳواڻن کي اها ڳالهه به نه وسارڻ گهرجي ته شهيد راڻي پنهنجي شهيد قائد پيءُ توڙي ڪارڪنن جي قربانيءَ کي ڪڏهن به نه وساريو هو ۽ سنڌن قاتلن سان سدائين جهيڙي ۾ رهي هئي. ماڻهن کي اهو ويساهه هو ته محترما بينظير ڀٽو ڪڏهن به پنهنجي پيءُ جي منزل ۽ مشعل کي نه ڇڏيندي ۽ ان لاءِ ساهه جي آخري پساهه تائين وڙهندي. ويڙهه جو اهو ويساهه، ماڻهن ۾ به بغاوت جو اهو ٻيڙ پڙڪائيندو هو ۽ پوءِ ماڻهو محترما جي پڙڪايل ان بغاوت جي باهه ۾ پروانن وانگي اچي مچ کي مٿو ڏيندا هئا. اهڙين ويڙهين ۽ قربانين سبب ئي پيپلزپارٽي عظيم پارٽي هئي ۽ عوام ۾ مقبول هئي.

شهيد راڻي محترما بينظير ڀٽو پنهنجي سچي سياسي زندگيءَ ۾ ڪڏهن به ڪنهن آمر ۽ جابر سان سوديبازي ڪري نه ويٺي هئي. هو

سياست جي راند جي سياڻي کيڏارڻ هئي ۽ کيس پوريءَ ريت پروڙ هئي ته عوامي حمايت جي گهور ۾ موت ان رانديگر کي ملندي آهي، جيڪو هميشه ميدان ۾ وڙهندو رهندو آهي. محترما کي ان ڳالهه جو چڱي ريت احساس هو ته ڪڏهن به ٿڪل ۽ هارايل رانديگر کي ڪا گهور، ڪا واهه واهه ۽ ڪا سلامي نه ملندي آهي، تنهن ڪري هو سدائين مقابلن ذريعي معرڪا ڪٽڻ ۾ ايمان رکندي هئي. اهوئي سبب هو جو سنڌس مخالف سازشن جا سدائين انيڪ ڄار اڻيندا هئا پر هوءَ سدائين انهن کي ٽوڙي، وري ڪاميابين جي ڪنارن تائين رسندي هئي.

پيپلزپارٽي جي موجوده اڳواڻن کي اعتزاز احسن جي اها ڳالهه سمجهڻ گهرجي ته هاڻي انهن وٽ شهيد راڻيءَ جهڙي ديومالائي قيادت نه رهي آهي تنهن ڪري عوام کين ايندڙ وقت ۾ ووٽ ڪم ۽ ڪارڪردگي ڏسي پوءِ ڏيندو. پر پ پ اڳواڻن جو ڪم ۽ ڪارڪردگي ته پري جي ڳالهه آهي عوام هن ڀيري ڀرپاسائين ڪانئن شهيد راڻيءَ جي قاتلن بابت پڇا ڪندو. وقت اچا به نه ويو آهي تنهن ڪري قيادت کي وقت سر فيصلا ڪرڻ گهرجن ۽ پنهنجي شهيد قائد جي قاتلن کي پڪڙڻ ۾ ڪا به ڪسر نه ڇڏڻ گهرجي. جيڪڏهن قيادت تر جيتري به غفلت ڪئي ته شهيد راڻيءَ جو خون سنڌن حڪومت ۽ شخصيت ته ڇا پر سنڌن سڄو آئيندو به ٻوڙي ڇڏيندو. پ پ اڳواڻن کي اها ڳالهه سمجهڻ گهرجي ته گذريل سمورين چونڊن ۾ ڀٽن شهيدن جون قبرون چونڊ مهم ۾ سنڌن مددگار ثابت ٿينديون هيون ۽ ماڻهن کي ووٽ ڏيڻ تي مجبور ڪنديون هيون پر هن ڀيري جيڪڏهن انهن پ پ اڳواڻن شهيد راڻيءَ جي خون جي بها عوام کي وٺي ڏيڻ ۾ ڪا دير، ڪا سستي يا ڪا سازش ڪئي ته ڳڙهي خدا بخش جي شهيدن جون اهي ٻئيون سنڌن مٿان دانهيندڙيون ۽ کين چونڊن کٽرائڻ بجاءِ هارائڻ ۾ ڪردار ادا ڪنديون.

جنرل ضياءالحق 1979ع ۾ شهيد ڀٽي کي قتل ڪيو هو پر ڀٽي جي شهادت کان چار سال پوءِ بيگم نصرت ڀٽو جي قيادت ۾ پيپلزپارٽي ايم آر ڊيءَ جي تحريڪ هلائي هئي. عوام جڏهن ڏٺو ته شهيد ڀٽي جي بهادر بيواهه پنهنجي ور جو پلئه ڪرڻ لاءِ ميدان ۾ لٿي آهي ته ماڻهو سر ترين

تي رکي رستن تي نڪري آيا ۽ ضياءَ جي فوجي ٽولي کي هنڌين ماڳين للڪاريو. ساڳيءَ ريت محترما بينظير ڀٽو جي هڪ ڀاءُ شاهنواز کي شهيد ڪيو ويو ۽ پوءِ ٻئي ڀاءُ مير مرتضيٰ کي ماريو ويو. سنڌ ٻن جمهوري طرح چونڊيل حڪومتن کي برطرف ڪيو ويو پر هن ڪڏهن به جدوجهد جو جهنڊو هيٺ نه ڪيو ۽ سدائين بغاوت جا عَلم بلندي ڪري، آمرن سان وڙهندي رهي. شهيد راڻي جي اها اڻ ورڇ ۽ اڻڏي جدوجهد جيالن ۾ جان وجهندي هئي ۽ هيٺن ماٺهن کي هٺيلن حاڪمن سان وڙهڻ تي آماده ڪندي هئي. شهيد راڻي وهندڙ پاڻيءَ جيان سدائين سفر ۾ هوندي هئي، تنهن ڪري ئي سنڌ سياست ۽ جدوجهد سدائين جوان ۽ تازي نظر ايندي هئي.

اهو ساڳيو فيصلو پ پ جي موجوده اڳواڻن کي ڪرڻو آهي ته هو پنهنجي عظيم قائدن جي پيروي ڪندي جدوجهد جاري رکي ۽ شهيد راڻيءَ جي قاتل گرفتار ڪري ڪين انجام تي پهچائي، پاڻ کي عوام جي اڳيان سرخرو ڪن ٿا يا مصلحت ڪري ماٺ ڪري ويهي رهن ٿا ۽ پاڻ کي تاريخ جي طوفان ۾ شهيدن جي خون ۾ ٻوڙائڻ پسند ڪن ٿا.

(جون 2009ع ۾ نشر ٿيل)

شهيد ڀُٽي جي ڪيس جو رڪارڊ درست ٿيڻ گهرجي

خبر ناهي تہ پ پ قيادت کي اهو خيال ڪيئن آيو ۽ ڇو آيو؟ پر سببن جي اونهائيءَ ۾ وڃڻ ڪانپوءِ بہ اهو سوال تاريخ ۽ رڪارڊ جي درستگي لاءِ ضروري آهي تہ شهيد ذوالفقار علي ڀٽي جي ڪيس تي ٻيهر غور ڪيو وڃي ۽ انصاف پسندي جي هن دور ۾ مهراڻ جي واديءَ جي هن شهيد بادشاهہ کي شهادت کان 32 سال پوءِ ئي سهي پر انصاف ڏنو وڃي ۽ ملڪ جي موجوده آزاد ۽ اعليٰ ترين عدالت جي رڪارڊ روم ۾ پيل عدالتن جي غلاميءَ واري زماني جي هڪ فائيل ۽ قانون جي رواجي ڪتابن ۾ ڇپيل قصوري ڪيس ۾ ڄاڻايل قصور وار شهيد ذوالفقار علي ڀٽي جي نالي اڳيان مجرم ذوالفقار علي ڀٽي بجاءِ معصوم ذوالفقار علي ڀٽو لکيو وڃي. جيتوڻيڪ روايت کان هٽيل فيصلن جي سمورن مرڪزن، ڪچهرين، جلسن، جلوسن، محفلن توڙي مباحثن ۾ گذريل 32 سالن دوران ڀٽي جي ڦاسيءَ واري ڪيس بابت دليلن جا جيترا بہ دور هليا آهن، انهن ۾ ڀٽي جي مخالفن بہ هن کي معصوم يعني بي ڏوهي قرار ڏنو آهي پر پوءِ بہ عدالتي تاريخ جي رڪارڊ جي درستگي لاءِ ضروري آهي تہ وقت جي آمر جي مرضيءَ سان ڪرايل هن عدالتي فيصلي تي غور ڪري ان کي درست ڪيو وڃي.

حالانڪ اها وري هڪ ٻي حقيقت آهي تہ عدالتي حلقن ۾ بہ ڀٽي ڪيس کي آمر جي قلم سان لکرايل عدالتي فيصلو سمجهيو وڃي ٿو ۽ ڪنهن بہ عدالتي وهنوار ۾ شهيد ڀٽي جي سزا واري ڪيس کي حوالي

طور نہ ٿو ڄاڻايو وڃي. ان لحاظ کان ڀٽو ڪيس جڙڻ تہ عدالتي رڪارڊ مان اڻ اعلانيا طور خارج ۽ غائب ڪيو ويو آهي. پر جيئن عظيم سائنسدان گليلو کي عيسائي پاپائيت طرفان ڏنل موت جي سزا کي سال 1992ع ۾ 360 سالن کان پوءِ غلط قرار ڏني، پادرين کي غلط ۽ گليلو جي دعوا کي حقيقت قرار ڏنو ويو يا جيئن ترڪي ۾ اڳوڻي وزيراعظم عدنان منديس جي ڦاسي کان 29 سال پوءِ 1960ع ۾ ڪيس بيڏوهي قرار ڏني، سندس پونئيرن ۽ پوئلڳن کان معافي ورتي وئي يا جيئن بنگلاديش ۾ بنگالين جي ابي شيخ مجيب جي قتل کي قومي ڏوهہ قرار ڏني، سندس قاتلن کي سزا ڏني وئي، بلڪل اهڙيءَ ريت شهيد ذوالفقار علي ڀٽي جي اڄ کان 32 سال اڳي عدالتي قتل تي ٻيهر غور ڪرڻ ۽ رڪارڊ ۾ ان کي مجرم بجاءِ معصوم لکڻ ۽ قرار ڏيڻ جي ضرورت آهي.

پاڪستان جي 64 سالن جي عمر ۾ ڀٽي جو موت پوري اڌ يعني 32 سالن تي ٻيٺل آهي ۽ وقت جي واٽ جي وچ تي بيهي تاريخ، عوام ۽ اعليٰ عدالتن کان انصاف طلب ڪري ٿو ۽ پڇي ٿو تہ مون هن ملڪ لاءِ ڇا ڇا ڪيو ۽ وقت جي آمر، هن سان، هن جي خاندان سان، هن جي پارٽيءَ سان ۽ سڀ کان وڌيڪ سڄي ملڪ ۽ سموري عوام سان ڇا ڇا ڪيو؟!

هاڻي ان ڳالهہ تي ڪجهہ ٻہ رايا نہ آهن تہ شهيد ذوالفقار علي ڀٽي سنڌو ماتريءَ جي هن ملڪ کي هڪ جديد، روشن خيال، ترقي ڪندڙ ۽ مذهبي آزاديءَ وارو جمهوري ملڪ بڻائڻ پئي چاهيو. بلڪل اهڙو ملڪ، جنهن جا نقش ۽ تصور قائداعظم محمد علي جناح جي ان مشهور تقرير ۾ جهلڪن ٿا، جنهن ۾ هن چيو هو تہ "اڄ کان پوءِ هن ملڪ ۾ سيني کي مذهبي آزادي هوندي ۽ اڄ کان پوءِ رياست جو مذهب سان ڪو تعلق نہ هوندو." مذهب، رياست ۽ سياست بابت شهيد ڀٽي جا اهي خيال ان وقت جي ڪيترن ئي جنونين کي پسند نہ هئا. هارين کي خوشحال بڻائڻ ۽ ترقيءَ جي فائدن کي عام ماڻهو تائين لاهڻ جا خواب، ان وقت جي ڪيترن سرمائيدارن ۽ جاگيردارن کي ننڊ ۾ ڇرڪن جو سبب بڻجندا هئا. پاڪستان کي هڪ مضبوط ايٽمي ۽ علائقائي طاقت بڻائڻ جون ڪوششون ڪيترن پاڙيسري ملڪن ۽ پرڏيهي پرمارن کي پسند نہ هيون

۽ نتيجي طور سيني گڏجي هڪ اهڙي ماڻهو کي هميشہ لاءِ ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، جيڪو هن ڏکايل واديءَ جي درد ورتل عوام جي مشڪلن جي ڪشائي جو نسخو ڪٽي آيو هو ۽ پوءِ ڏکن جي ڏکهي وٿ ۾ ويڙهيل ۽ جنم جنم کان جلندڙ عوام سان پتنگ جيان عشق ڪندڙ شهيد ڀٽي کي هٿائڻ ۽ مارائڻ لاءِ "ڪي تخت گهڙن، ڪي نوڙ وٽن، مجرم کي سزائي عشق ڏيو." جي چواڻي سيني پنهنجي پنهنجي حصي جو سازشي ڪردار ادا ڪيو ۽ آخرڪار 4 اپريل 1979ع تي ڄامڙن ۽ ٻچاپڙن، سياستدانن، اخباري مالڪن ۽ ڪجهہ جنرلن پرڏيهي پنيرائي سان شهيد ڀٽي کي ڦاسيءَ تي چاڙهائي ڇڏيو. اڄ جڏهن ڀٽي جي شهادت کي 32 سال مڪمل ٿيا آهن ۽ هن جي مارجي وڃڻ کان پوءِ پيدا ٿيل نسل بہ شعور جي سمڪ سنڀالڻ لڳو آهي تڏهن ڀٽي جي مخالفن بہ اهو مڃڻ شروع ڪيو آهي تہ واقعي ڀٽي جي سخنن جهڙا خيال ئي هن ملڪ جي دردن جي دوا ۽ دائمي اڪسير آهن.

راولپنڊيءَ جي اونداهي جيل ڪوٺڙي ۾ دورانديشيءَ جي سوجهري سان لکيل پنهنجي آخري تحرير، "جيڪڏهن مون کي قتل ڪيو ويو" ۾ شهيد ڀٽي افغانستان جي آئيندي ۽ خيبرپختونخواهہ ۾ امڪاني طور ايرندڙ جنونيت پسنديءَ بابت جيڪي ويچار 32 سال اڳ لکيا هئا. اڄ اهي هوبهو ان اسڪرپٽ وانگي لڳن ٿا، جنهن تي تيار ڪيل واقعاتي فلم اڄ ملڪ جي اترين ۽ اولهائين علائقن ۾ هلي رهي آهي. اڄ اندروني طرح جڏهن ملڪ غربت جي گهيري ۾ آهي ۽ هر گذرندڙ ڏينهن ۾ معاشي ۽ سماجي اڻ برابري وڌي رهي آهي. مذهبي جنون جو جن وڏي شدت سان ڪنڌ هٽي، سماج کي ڪنبائي رهيو آهي ۽ اڄ جڏهن اسين بيروني طرح ويجهين توڙي وڪاندرن طاقتن جي ڌمڪين ۽ ڌمڪين ۾ ورتل آهيون، تڏهن 32 سال اڳ، قتل جي هڪ ڪيس ۾ مارايل ۽ مجرم قرار ڏنل موهن جي دڙي جو هي منش مسيحا جو مجسمو نظر اچي ٿو ۽ سچ پچ ۾ محسوس ٿئي ٿو تہ اڄ اسين جيڪو ڪجهہ ڀوڳي رهيا آهيون، اها ڇڻ محسن ڪشيءَ جي سزا ڪاٽي رهيا آهيون.

شهيد ذوالفقار علي ڀٽي جي سياست ۽ ان جي عوام تي آيل اثرن،

شهيد ذوالفقار ڀٽي جي ڪارنامن سبب ملڪ ۾ آيل تبديلين تي الڳ تحقيق جي ضرورت آهي. پر هن جي 32هين ورسيءَ جي موقعي تي جڏهن اسين هن جي وسايل عضون جو تصور ڪريون ٿا ته هن جون ٻوٽيل اکيون، اسان کي چرڪ پرائي جاڳائن ٿيون ۽ اسان کان اهوئي سوال ڪن ٿيون ته مون کي ڪنهن ڪنهن ماريو ۽ ڇو ماريو؟ شهيد ذوالفقار علي ڀٽي جي حقيقي پوئلڳي، رڳو ان جي نالي تي عمارتن جا نالا لکرائڻ، ٽورنامنٽون ڪرائڻ ۽ اڄڪلهه جي رواج وانگي اشتهار ڇپرائڻ ۽ ثواب واريون محفلون ڪرائڻ ناهي. پر ڀٽي کي حقيقي طرح خراج عقيدت پيش ڪرڻ جو اهو طريقو آهي ته ان جي فڪر ۽ فلسفي کي سمجهيو وڃي. ان جي محبوب ڪردارن ۽ مسڪينن توڙي نادارن سان محبت ڪئي وڃي ۽ ڀٽي جي محبوبن يعني هن ملڪ جي غريب ماڻهن جي قسمت بدلائڻ لاءِ سچي معنيٰ ۾ ولوڙ ۽ جاکوڙ ڪئي وڃي.

اڄ 32 هين ورسيءَ جي موقعي تي پيپلزپارٽي جي قيادت جڏهن شهيد ڀٽي جو ڪيس اٿلائڻ لاءِ ملڪ جي اعليٰ ترين عدالت سان رجوع ڪرڻ جو فيصلو ڪيو آهي ۽ ڀٽي ڪيس جون حقيقتون پڌريون ڪرڻ جو اعلان ڪيو آهي، تڏهن ان ڳالهه جي پڻ ضرورت آهي ته رڳو ان ڊرامائي حقيقت جا نظر ايندڙ ڪردار ئي واٺکا نه ڪيا وڃن پر انهن سمورن ڪردارن ۽ مددگارن کي به واٺکو ڪيو وڃي جيڪي ڀٽي جي حڪومت خلاف ڊالر تحريڪ هلائڻ جا مهندار هئا. اهي پارٽيون ۽ ڪردار به نروار ٿيڻ گهرجن، جن ضياءالحق کي اها صلاح ڏني هئي ته ڀٽي کي بار بار ڦاسي ڏيڻ گهرجي. نئين نسل جي سامهون اهي مهانڊا به واٺکا ٿيڻ گهرجن، جن جنرل ضياءَ کي ائين چيو ته ڀٽي جي موت جي اپيل رد ڪري ڪيس ڦاسيءَ جو حقدار قرار ڏيڻ واري فيصلي لکڻ لاءِ استعمال ٿيل پين ڪين تحفي ۾ ڏني وڃي.

يوناني فاتح سڪندراعظم هٿان سنڌ جي ماڇڪي واري علائقي جي بادشاهه جي ڦاسي، ايراني نمروز جي بادشاهه هٿان راءِ سهيرس جي قتل کان پوءِ شهيد ذوالفقار علي ڀٽي جي شهادت سنڌوماتريءَ جي هن ملڪ جو ٽيون وڏو قتل آهي. شهيد ڀٽي جي شخصيت کي اها به فضيلت

آهي تہ هو هن ملڪ جي ماڻهن جو چونڊيل نمائندو هو ۽ هو راءِ سهيرس وانگي ڏارين هٿان نہ پر ديس جي دروهين ۽ آئين کي ٽوڙيندڙ هٿان قتل ڪيو ويو.

شهيد ذوالفقار علي ڀٽي جي قتل ڪيس جون حقيقتون اڳيان آڻڻ وقت انهن هٿن کي بہ واڪو ڪرڻ جي گهرج آهي، جيڪي شهيد ذوالفقار علي ڀٽي سان بظاهر گڏ هئا پر اهي اندروني طرح آئين ٽوڙيندڙ آمرن جا ساٿاري بنجي چڪا هئا ۽ ڀٽي کي ڦاسي ڏيڻ وقت اهي ماٺ جا مُگ چٻاڙي اشارن سان عوام کي صبر جون تلقينون ڪري رهيا هئا.

ڀٽو جيڪو هن ملڪ جي محروم ماڻهن جي صدين جي صدا ۽ درد جي دوا هو ڀٽو جيڪو هن ملڪ جي نئين سياسي رواج جو رهبر هو ڀٽو جيڪو

ہزاروں سال نرگس اپنی بے نوری پے روتی ہے
بڑی مشکل سے ہوتا ہے، چمن میں دیدور پیدا

جهڙين سٽن جي سچي پچي صورت هو ان ڀٽي کي ڪهڙين حالتن، ڪهڙين طاقتن، ڪهڙن ادارن ۽ ڪهڙن ڪردارن، مات ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي اهي سڀ رڪارڊ تي اچڻ گهرجن.

ڳڙهي خدا بخش جي شهيدن جي آستان ۾ شهيدن جي چوياري قائم ڪيو ويندڙ اهو مٽير اڄ بہ جڏهن قبر مان ڳالهائي ٿو ۽ پڇي ٿو تہ:

منهنجي قتل جي جاچ ڪير ڪندو؟
مون سان انصاف ڪڏهن ٿيندو؟

(14 اپريل 2011 تي نشر ٿيل)

18 آڪٽوبر- پاڪستان جو يوم جمهوريا

سٽ سالن جي تجرباتي عمر گذارڻ کان پوءِ پاڪستان جي پهرئين چونڊيل وزيراعظم جي ڏيءَ محترما بينظير ڀٽو جڏهن هن ملڪ ۾ جمهوريت جا حقيقي بنياد رکڻ پئي گهريا تڏهن آمريت هن جا رستا روڪڻ جي ڀرپور ڪوشش ڪئي. پر جڏهن هوءَ آمريت جي لعنت جا سيئي لڪ لنگهي پار اچي پهتي تڏهن ڪيس ڪراچيءَ جي ڪارساز واري علائقي ۾ هڪ بم ذريعي مارڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي. ڪارساز واري ٽارگيٽ ڪلنگ ۾ هن جي سوين ساٿين جي مارجڻ ۾ هن جي ذري تان بچي وڃڻ کان اڳ آمريتي شهنشاهه جي شڪرن ائين چوڻ شروع ڪيو هو ته 18 آڪٽوبر جي تاريخ ختم ٿيڻ کان اڳ بينظير ڀٽو جو سياسي سفر ختم ٿي ويندو پر دنيا ڏٺو ته 18 آڪٽوبر کان پوءِ هن پنهنجو سفر وڌيڪ تيز ڪيو. 18 آڪٽوبر واري ڪارساز جي رات جي رهزنن جي حملي هن جي جرئت جي جوالا مکيءَ کي ايڏو ته ڀڙڪايو جو 18 آڪٽوبر کان 27 ڊسمبر تائين، ستر ڏينهن جي سفر ۾ ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ هو وچ ۾ مينهن جيان گجندي ۽ وسندي رهي. هونئن ته هن جي جستجو جو هر هڪ باب، ڪنهن مقدس ڪتاب جيان ماٿي ٽيڪڻ ۾ اکين تي رکڻ جهڙو آهي. پر 18 آڪٽوبر کان شروع ٿي 27 ڊسمبر تي شهيد ٿيل جدوجهد جا ادائي مهينا بينظير ڀٽو جي زندگيءَ ۾ نهايت منفرد مقام رکن ٿا.

ڪارساز جي ناڪام حملي کان لياقت باغ جي ڪامياب سازش

تائين، ستر ڏينهن واريءَ سياسي سفر ۾ شهيد راڻي چئن هن ملڪ جي سياست جا نوان بنياد رکيا. موتمار حملن جي باوجود هو زخمي ڪارڪنن وٽ وئي. قاتلاڻن خدشن باوجود شهيد ڪارڪنن جي فاتحا ڪئي. هن مرين ۽ مينگل جهڙن رنل بلوچن کي پرچائڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ نواز شريف جهڙن سياسي مخالفن کي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ هن ملڪ جي لاءِ جمهوريت جي هڪ ميثاق تي صحيح ڪئي ۽ جمهوريت جو اهو وچن پاڙڻ لاءِ، پتوڙيندي پتوڙيندي مارجي وئي ۽ پوءِ پاڻ هڪ وچن بنجي وئي. اها جدوجهد جيڪا هن 18 آڪٽوبر جي واقعي کان پوءِ شروع ڪئي، اها نئين، نرالي، همه گير ۽ ناقابل تخسير جدوجهد هئي. تنهن ڪري ان جدوجهد جي شروعات واري ڏينهن کي جيڪڏهن جمهوريت جي ڏينهن عرف "يوم جمهوريا" طور ياد ڪجي ته به شايد غلط نه ٿيندو.

هونئن ته هن ملڪ جي ڪوتي قسمت ۾ مارشل لا جا وٽ سدائين ڳورا رهيا آهن پر پرويز مشرف پاڪستان جي آمرن جي تاريخ جو هڪ عجيب غريب ۽ ڍيٺ قسم جو آمر هو جنهن جهڙي اک ۽ نڪ جي پڪائي اڳ ۾ ڪنهن به آمر ۾ نه ڏٺي وئي آهي. سندس وصفن جي وضاحت ڪندي پير پاڳاري (شاهه مردان شاهه) هڪ ڀيري کيس "دهليءَ جو ٺڳ" قرار ڏنو هو. نواز شريف جي چونڊيل حڪومت ختم ڪرڻ ۽ اقتدار تي قبضي ڪرڻ کان پوءِ جنرل پرويز مشرف هن ملڪ ۽ ان جي اقتدار کي مالِ غنيمت سمجهي لٽڻ ۽ ورهائڻ لڳو هو. ظفرالله جمالي، چوڌري شجاعت، شير افگن نيازي، علي محمد مهر ۽ ارباب غلام رحيم جهڙا سياستدان، جن مان اڪثريت ڳالهائڻ جي سياسي رنگ ڍنگ کان به واقف نه هئي، اهي ڪرسين تي رکيا ويا ۽ پوءِ انهن سياستدانن پتلين جي ٻولين وانگي اهو چوڻ شروع ڪيو ته هاڻي نواز شريف ۽ بينظير ڪڏهن به ملڪ واپس نه ايندا.

وفاقي ڪابينا ۾ نيب جي جوابدارن جي اڪثريت کي شامل ڪرڻ کان پوءِ پرويز مشرف نيب زده وزيرن کي وري مڪاني ادارن جو نئون نظام تحفي ۾ ڏنو ۽ انهن نون وزيرن کي ضلعي حڪومتون حوالي ڪيون ويون. نتيجو اهو نڪتو جو اهي ماڻهو جيڪي صوبائي اسيمبليءَ جي

سيٽ بہ وڏي زور سان کٽندا هئا. اهي ضلعن جا مالڪ بڻجي ويا ۽ اهي سياستدان جيڪي سچي ملڪ ۾ چونڊون کٽندا هئا، انهن کي ملڪ کان ٻاهر رکيو ويو. آمر هن ملڪ ۾ ٻيا بہ هئا ۽ انهن بہ پنهنجي مخالفن کي چونڊن کان پري رکيو پر پرويزمشرف اهو واحد ڊڪٽيٽر هو جنهن پنهنجي ملڪ جي مقبول اڳواڻن کي سياست سان گڏوگڏ ملڪ کان بہ ٻاهر رکڻ جي ڪوشش ڪئي.

شهيد راڻي محترما بينظير ڀٽو هن ملڪ مان آمريت جون پاڙون سدائين پٽڻ لاءِ حڪمت عملي ٺاهي، ۽ ان جي پهرين ڪڙي طور ملڪ جي مکيہ سياسي پارٽين کي گڏائي جمهوريت جي ميثاق يا ”چارٽر آف ڊيموڪريسيءَ“ تي متفق ڪيو. ان کان پوءِ محترما بينظير ڀٽو پاڪستان اچڻ جي تياري ڪئي. محترما جي پاڪستان اچڻ مان پرويز مشرف ۽ ان جي رنگ بہ رنگي رفيقن مان ڪوبہ خوش نہ هو. دستارون مٿي تي رکندڙ مولوين کي پنهنجي اقتدار ويڃڻ جو خدشو هو ۽ پاجامو پهريندڙ پاڻين کي پنهنجو حصو گهٽ ٿيڻ جو خطرو هو. پيپلزپارٽيءَ مان پيٽريات ٺاهيندڙن کي پنهنجي شڪست جو اونو هو ۽ ارباب، مهر توڙي جماليءَ جهڙن کي وري پنهنجي ٻڏي ويڃڻ جو انديشو هو. نتيجي طور سيٽي ڪورس جي انداز ۾ چوڻ لڳا تہ ”محترما بينظير ڀٽو ۽ ميان نواز شريف کي پاڪستان اچڻ جي اجازت نہ ڏيڻ گهرجي.“ پرويز مشرف قومي اسيمبليءَ ۽ سينيٽ ۾ پنهنجي هٿ جي پاليلن کي ڀرتي ڪرايو ۽ پوءِ وري ضلعا بہ سندن خاندانن حوالي ڪيا ويا. اهڙيءَ طرح پاڪستان جي هڪ سؤ ڏهن ضلعن ۾ نوان سياسي خاندان پيدا ڪيا ويا. ضلعي حڪومتن ذريعي نون خاندانن جي پولٽري فارمنگ ڪرڻ کان پوءِ پرويز مشرف ميڊيا ۽ عدالتن ۾ بہ هٿ وجهڻ شروع ڪيا. ملڪ، ميڊيا ۽ اعليٰ عدالتن جو اهڙو حشر ڏسڻ کان پوءِ محترما بينظير ڀٽو پاڪستان ورڻ جو اعلان ڪيو. پر سندن اعلان کان اڳ ۾ ڪيس اهڙا پيغام ۽ رپورٽون پهچايون ويون تہ جيڪڏهن هوءَ هن ملڪ ۾ آئي تہ پهرئين ڏينهن حمليٰ جو شڪار ٿيندي.

جيتوڻيڪ محترما بينظير ڀٽو تي ڪنهن بہ مخالف کي مارائڻ جو

الزام نه هو نه وري مٿس ڪنهن مخالف جو ڪو مائٽ اغوا ڪرڻ جو ڪيس هو. هن جي قافلي مان ڪڏهن به غير قانوني هٿيار نه نڪتا هئا ۽ نه ئي وري هن جي باڊي گارڊن ۾ گنجا، شيرا، ڪاٽا ۽ لنگڙا شامل هئا. هن ڪڏهن به ڪنهن جي جلسي ۾ بم نه ڦاڙايو هو ۽ نه ڪنهن پارٽيءَ جي قائد تي ڪو قاتلاڻو حملو ڪرايو هو پر پوءِ به هن کي ملڪي سياست مان ٻاهر رکڻ جي ڪوشش ڪئي پئي وئي.

2002ع جي چونڊن کان پوءِ جڏهن سرحد صوبو عملي طرح طالبان جي حوالي ڪيو ويو ۽ بلوچستان ۾ جڏهن بلوچن کي ڇڙوڇڙ ۽ ويران ڪيو ويو. ڊي ايس پين کي نوڙي هٿ ڏيڻ وارا چوڌري جڏهن پنجاب ۾ ڊئريڪٽ ڊي ايس پي ڀرتي ڪرڻ لڳا ۽ جڏهن ڏيپلي کان ٻاهر نه ڏسندڙ ارباب لٺ جي زور تي لاڙڪاڻي مان به پنهنجا ماڻهو چونڊرائڻ لڳو تڏهن محترما بينظير ڀٽو "بس هاڻي گهڻو تي ويو. انف از انف" چئي. سر جو سانگو لاهي، وطن اچڻ لاءِ تيار ٿي. پر پيپلزپارٽي محترما کي سلامتي جي خطري سبب ملڪ اچڻ کان روڪيندي رهي. 2005ع جي بلدياتي چونڊن کان اڳ جڏهن حيدرآباد، ميرپورخاص ۽ سکر جي ضلعن ۽ تعلقن کي ٽوڙي هڪ ڏر کي فائدو پهچايو ويو ۽ ٻئي پاسي وري ڪراچيءَ جا پنج ضلعا گڏائي ان ئي ڌر کي فائدو ڏنو ويو ته محترما جي صبر جو پيالو ڀرجي ويو ۽ هوءَ سيني خطرن باوجود ملڪ اچڻ لاءِ تيار ٿي وئي ۽ آخرڪار 18 آڪٽوبر 2007 جو ڏينهن هن جي آمد جي آجيان لاءِ مقرر ڪيو ويو.

وطن اچڻ کان اڳ هن کي زندگيءَ جي ڪسجڻ جا ايترا ته خطرا ٻڌايا ويا جو هوءَ فيصلي جي ٻه واٽي تي اچي بيٺي. هن سوچيو پئي ته جيڪڏهن وطن نه ويندي ته هوءَ عوام کان وڇڙي ويندي ۽ جيڪڏهن عوام ڏانهن ويندي ته ڪانئس زندگي وڇڙي ويندي. آخرڪار شهيد راڻي پنهنجي حياتي مٿان عوام کي ترجيح ڏني ۽ ساهه جي پرواهه ڪرڻ کان سواءِ ساڻيهه ڏانهن نڪري پئي. پنهنجي وطن جي سرزمين تي پير رکڻ کان اڳ جهاز جي سيڙهيءَ تي هن ڪارساز وٽ منتظر موت جو منظر ڏسي ورتو هو. جنهن هن جي اکين ۾ ڏک جي اوٽ به آندي هئي. پر پوءِ

پنهنجي مارن جون مرڪون ڏسي، هوءَ روئندي به مرڪي پئي ۽ اهڙيءَ طرح هن جي ارڙهين آڪٽوبر جو سفر شروع ٿيو.

18 آڪٽوبر جو ڏينهن پاڪستان ۾ جمهوريت جي بحالي لاءِ نئين سفر جو ڏينهن يا يوم جمهوريا آهي. هن سفر جي شروع ٿيڻ کان اڳ ان وقت جي سنڌ جي وڏي وزير (ارباب غلام رحيم) اهو بيان ڏنو هو ته محترما جي استقبال جو کيل رات جو ٻارهين وڳي کان اڳ ختم ٿي ويندو. رات جو ٻارهين کان اڳ شاهراهه فيصل جون بتيون بند ڪيون ويون. ان کان پوءِ پهريون ڌماڪو جنهن بعد ٻيو وڏو ڌماڪو ٿيو جنهن ۾ شهيد راڻيءَ جي آجيان ۾ هلندڙ 175 پروانا مارجي ويا ۽ محترما ٿوري فرق سان بچي ويئي. ان وقت جي وڏي وزير کي اهو پتو ڪيئن پيو ته شهيد راڻيءَ جو استقبالي جلوس رات جو 12 وڳي کان اڳ ختم ٿيندو؟ پنهنجي عظيم قائد جي استقبال ۾ جڏهن لکين ٻهڪندڙ چهرا چمڪي رهيا هئا تڏهن شاهراهه فيصل جي بتين کي ڪنهن وسايو؟ اتي موجود ڪجهه اکين ڏٺن شاهدن جو چوڻ آهي ته آخري وڏو ڌماڪو پوليس جي گاڏي ۾ ٿيو جنهن جي نتيجي ۾ محترما جي گاڏيءَ سان گڏ هلندڙ پوليس جي گاڏيءَ ۾ سوار سڀ پوليس وارا سڙي ڪوئلو ٿي ويا. محترما کي مارڻ واري ان پلان جو ڪراچيءَ ۾ ماسٽر مائينڊ ڪير هو؟ سيڪورٽي پلان ڇا هو؟ انهن سمورن واقعن جي جاچ ٿيڻي آهي. جيڪڏهن شهيد راڻي زنده هجي ها ۽ اقتدار ۾ هجي ها ته ڪارساز سازش جا اڇا ڪارا پڌرا ٿي وڃن ها، پر جمهوريت جي مڪمل بحاليءَ جو اڃا به انتظار آهي.

(18 آڪٽوبر 2008 تي نشر ٿيل)

ڇا پ پ به پنهنجي قائد وانگي 51 سالن جي عمر ۾ ماري ويندي؟

اڳوڻي صدر آصف علي زرداري جي صدارت ۾ ٿيل دبئي واري اجلاس ۾ ان ڳالهه جو اعتراف ڪيو ويو آهي ته پيپلز پارٽي جي مقبوليت گهٽي آهي. دبئيءَ ۾ ٿيل ان اجلاس ۾ سنڌ جي وڏي وزير قائم علي شاهه، فريال ٽالپر، قمرالزمان ڪائرا، سهيل انور سيال، شرجيل ميمڻ ۽ ٻين اڳواڻن شرڪت ڪئي جنهن ۾ اهو اعتراف ڪيو ويو.

جيتوڻيڪ هاڻي اها ڪا عجب جي ڳالهه نه رهي آهي ته پيپلز پارٽي جي قيادت سنڌ حڪومت کي توڙي پيپلز پارٽي کي دبئيءَ مان .ويهي هلائي رهي آهي، ۽ سراسري طرح هفتي ۾ هڪ ڏينهن اهڙو ضرور هجي ٿو جڏهن سنڌ جا هڪ يا ٻه وزير ضرور دبئي وڃن ٿا ۽ اتان تازيون هدايتون وٺي واپس اچن ٿا. سنڌ جي وزيرن ۽ وڏي وزير جي انهن دبئي ياترائن جو خرچ ڪيترو آهي ۽ اهو خرچ ڪٿان اچي ٿو؟ ان جي به پيپلز پارٽيءَ جي وزيرن ۽ اڳواڻن کي وضاحت ڪرڻ گهرجي. سنڌ جي عوام جي عام راءِ اها آهي ته اهو خرچ به سنڌ جي مسڪين ماڻهن جي قومي خزاني مان وڃي ٿو. تنهنڪري ان سوال جي ڇنڊڇاڻ ضرور آهي. جيڪڏهن اهو خرچ سنڌ جي صوبائي بجيٽ مان وڃي ٿو ته اهو نه وڃڻ گهرجي ڇاڪاڻ ته ان ۾ سنڌ جي عوام جو ڪو به ڏوهه نه آهي جنهن ۾ پ پ قيادت ٻاهرين ملڪن ۾ ويهي حڪومتون ۽ پارٽيون هلائي رهي آهي. ڪجهه پ پ اڳواڻ اهو چوندا رهن ٿا ته سنڌ ۾ قيادت کي صوبي ۾ سيڪيورٽي جو خطرو آهي ان لاءِ هي جواب عرض آهي ته اها سنڌ حڪومت جيڪا اگر پنهنجي قيادت کي ئي سڪيورٽي فراهم نه ڪري

سگهي ته ان حڪومت کي حڪمراني ڪرڻ جو ڪهڙو حق آهي؟

خبر نه آهي ته پ پ قيادت توڙي وزيرن کي اها ڳالهه ڪيئن سمجهه ۾ آئي آهي ته سنڌ ۾ خاص طرح ۽ ملڪ ۾ عام طرح سنڌن مقبوليت ۾ گهٽتائي آئي آهي. پر مقبوليت جي گهٽتائي کان وڌيڪ اهم سوال هي آهي ته پ پ اڳواڻن جي اندازي مطابق سندن مقبوليت ڪيتري گهٽ ٿي آهي؟ اها ڳالهه سنڌ جي عام پ پ جي ووٽر کان وٺي قومپرست اڳواڻن تائين ۽ وينديءَ عمران خان جهڙن مقبول ٿيندڙ اڳواڻن تائين، سڀڪو چئي رهيو آهي ته پيپلز پارٽيءَ کي زرداري صاحب جي قيادت سنڀالڻ کانپوءِ جيڪو نقصان پيو آهي اهو نقصان هن پارٽيءَ کي ضياءُ الحق جي دور ۾ به نه پيو هو. اهڙي صورتحال ۾ پ پ اڳواڻن وٽ خبر نه آهي ته پ پ کي پيل نقصان ۽ مقبوليت جي گهٽتائيءَ واري گراف جو نقشو ڇا آهي؟ ڪجهه پ پ اڳواڻ ان راءِ جا آهن ته جيڪڏهن سنڌ ۾ آزاد چونڊون ٿين ته پيپلز پارٽي 20 کان 25 سيڪڙو سيٽون هارائيندي. پين جو خيال آهي ته پيپلز پارٽيءَ کي ايندڙ چونڊن ۾ امڪاني طرح 30 کان 40 سيڪڙو نقصان ٿيندو. ٽين جو خيال آهي ته پيپلز پارٽي کي ايندڙ اليڪشن ۾ اڌ تي اڌ يعني 50 سيڪڙو نقصان ٿيندو. جڏهن ته پ پ جي مخالفن جو چوڻ آهي ته جيڪڏهن سنڌ ۾ غير جانبدار چونڊون ٿيون ته پيپلز پارٽي موجوده سيٽن جي پيٽ ۾ 25 کان 30 سيڪڙو سيٽون مس کٽي سگهندي.

پر آزاد ذريعن ۽ مبصرن جو چوڻ آهي ته پيپلز پارٽي جي تڏا ويڙهه 2013ع واري اليڪشن کان اڳ ۾ ئي ٿي چڪي هئي، پر 2013ع وارين فڪس ميچ وارين چونڊن ۾ پيپلز پارٽيءَ کي سنڌ ۾ ڪنزرايو ويو. هاڻي جڏهن گلگت بلتستان ۾ چونڊون ٿيون ته اتي به پ پ هارايو آهي. پنجاب ۾ پيپلز پارٽي جا تمام گهڻا ڪارڪن توڙي اڳواڻ پارٽيءَ کان روئي موڪلائي تحريڪ انصاف ۾ شامل ٿي چڪا آهن. خيبرپختونخواهه ۾ ته پارٽيءَ جو 2013ع واري اليڪشن ۾ جنازو نڪري چڪو آهي. جيتوڻيڪ خيبرپختونخواهه ۾ پ پ جو اهو جنازو 2013ع واري اليڪشن ۾ ڪڇندي نظر آيو پر خيبرپختونخواهه جي صورتحال تي گهري نظر رکندڙ صحافين جو چوڻ آهي ته 2008 ۾ جڏهن پ پ سرحد ۾ عوامي نيشنل پارٽيءَ جي حمايت ڪئي تڏهن پ پ اتان ختم ٿيڻ شروع ٿي، ڇاڪاڻ ته اڳوڻي صوبي سرحد يعني هاڻوڪي

خيبر پختونخواهہ ۾ پ پ کي اهو ٿي ووٽ ملندو هو جيڪو اي اين پي يا پٺاڻ قومپرستي جو مخالف ووٽ هو. پر جڏهن 2008ع ۾ پ پ عوامي نيشنل پارٽيءَ جي نہ رڳو صوبائي حڪومت ناهڻ ۾ مدد ڪئي پر پنهنجو سمورو ووٽ بينڪ اي اين پي جي هنج ۾ وجهي ڇڏيو تڏهن کان پ پ جو ووٽر بدزن ٿيڻ شروع ٿيو. ۽ 2013ع جي چونڊن ۾ پ پ جي خيبر پختونخواهہ ۾ بدترين شڪست اهو ثابت ڪيو تہ پ پ هاڻي ان صوبي جي پارٽي نہ رهي آهي. تازين بلدياتي چونڊن ۾ ڪجهہ ضلعن ۾ تعلقن اندر پ پ جي ناظمي تي ڪاميابي اتان جي اڳواڻن جي سياست جو مقامي اثر آهي. جيستائين بلوچستان جو تعلق آهي تہ پيپلز پارٽي اتي اسلم رئيساڻي جهڙي اهليت کان وانجهيل ماڻهوءَ کي حڪومت جو سربراهہ بڻايو. بلوچستان اندر پارٽيءَ جي موت جي وارنٽ تي صحيح ڪئي هئي. بلوچستان جي مخصوص حالتن ۾ رئيساڻي جي حڪومت ايتري ناڪام ٿي جو 2013ع جي چونڊن کان اڳ ۾ پيپلز پارٽيءَ جي سرڪار کي مجبورن پنهنجي ئي بلوچستان حڪومت ختم ڪرڻي پئي. ۽ اڄا 2013ع جون چونڊون نہ آيون هيون تہ بلوچستان جا رئيساڻي بہ پ پ کي خدا حافظ چئي نواز ليگ ۾ شامل ٿي ويا.

جيستائين سنڌ جو تعلق آهي تہ سنڌ ۾ بہ پ پ کي 2008ع وارين چونڊن کانپوءِ خطرا لڳي ويا هئا. 2008ع جي چونڊن کانپوءِ پ پ جي سڀ کان وڏي غلطي سيد قائم علي شاهہ جي وڏي وزير طور چونڊ هئي. هڪ وڏي عمر واري ماڻهوءَ کي سنڌ جهڙي صوبي جي انتظام جو بار رکي نہ رڳو حڪومت لاءِ پر قائم علي شاهہ جهڙي شريف مزاج واري ماڻهوءَ لاءِ بہ امتحان آندو ويو. قائم علي شاهہ کانپوءِ پيپلز پارٽيءَ جي ٻي وڏي غلطي پير مظهرالحق کي پارلياماني پارٽي جو سربراهہ بڻائڻ جي هئي. تعليم جي کاتي جو وزير هئڻ دوران پير مظهرالحق سنڌ ۾ جيڪي هزارين نوڪرين وڪڻڻ وارو داغ پيپلز پارٽي مٿان هنيو اهو اڄ ڏينهن تائين ڌوپجي نہ سگهيو آهي. جيتوڻيڪ نوڪريون تہ ذري گهٽ سمورن کاتن ۾ وڪيون ويون پر تعليم کاتي ۾ اهو وڪرو وڏي پئماني تي ٿيو جنهن مان اربين روپين جي ڪرپشن ڪمائي وئي. سنڌ ۾ وزيرن جي رڪارڊ ڪرپشن ۽ پنهنجن جي نوازڻ واري پاليسي پ پ کان سندس ڪارڪن توڙي اهي ووٽر پري ڪيا جيڪي ڏهاڪن کان پ پ کي غير مشروط طور ووٽ ڏيندا ۽ چونڊيندا پئي آيا. رهي

کهي ڪسر وري 2012ع ۾ تڏهن پوري ڪئي وئي جڏهن سنڌ ۾ رحمان ملڪ ۽ بابر اعوان معرفت ٻئو بلدياتي نظام متعارف ڪرايو ويو. جيئوٽيڪ پيپلز پارٽي سنڌ ۾ 2008ع کان ئي پنهنجي اتحادي ڌر ايم ڪيو ايم کي عملي طرح ڪراچي تحفي ۾ ڏئي ڇڏي هئي جنهن تي پڻ سنڌ جو عوام پ پ کان ناراض هو. پر 2012ع ۾ ٻئي مڪاني نظام پاس ڪرڻ کانپوءِ پيپلز پارٽي ڪراچي کي سنڌ کان الڳ ڪرڻ جو قانوني بنياد رکيو. ٻئي بلدياتي نظام وارو بل پاس ڪرڻ کانپوءِ پيپلز پارٽيءَ خلاف سنڌ ۾ آگسٽ جي مهيني ۾ ڀرپور ۽ ڪامياب هڙتال ٿي. مبصرن جو خيال آهي ته آگسٽ 2012ع ۾ پيپلز پارٽي خلاف ٿيل اها ڪامياب هڙتال سنڌ مان پيپلز پارٽي جي خاتمي جي شروعات هئي. ان هڙتال کان پيپلز پارٽي خود ايترو ڪنبي وئي جو پيپلز پارٽي ٻڻ ڏينهن اندر ان بل تي غور ڪرڻ شروع ڪيو ۽ پوءِ اڳتي هلي اهو پاس ڪيل ٻئي مڪاني نظام وارو قانون واپس ڪيو. ان کان اڳ 2010ع واري مها ٻوڏ جنهن سنڌ جي هڪ ڪروڙ ماڻهن کي دربدر ڪيو ان ۾ پيپلز پارٽيءَ جي ڪارڪردگي به عوام کي مايوس ڪيو. 2010ع وارئي ٻوڏ ۾ پيپلز پارٽي نه رڳو ٻوڏ کي منهن ڏئي نه سگهي پر ٻوڏ جي ٿيل نقصانن جو ازالو به نه ڪري سگهي. نتيجي طور اهي ٻوڏ جا هڪ ڪروڙ متاثر پنجن سالن تائين پٽڪندا رهيا.

2010ع جي ٻوڏ کانپوءِ 2011ع ۾ سنڌ جي ايرنديءَ ۽ ڏکڻ وارن لاڙ جي ضلعن ۾ زبردست برساتون پيون جنهن سڄي لاڙ کي ٻوڙي ڇڏيو. پيپلز پارٽي جي سنڌ توڙي وفاقي سرڪار انهن برساتن کي به منهن ڏئي نه سگهيون. نتيجي طور ماڻهو مهينن جا پاند برسات جي پاڻيءَ ۾ ٻڏل رهيا. 2012ع ۾ وري جيڪب آباد ۽ ڪشمور سميت انهن ضلعن سان لڳندڙ بلوچستان جي ڏاکڻين ضلعن جعفرآباد، ڊيرا الهيار ۽ صحبت پور ۾ زبردست برساتون پيون جنهنجي ڪري پڻ علائقي ۾ وڏي تباهي آئي. پر پيپلز پارٽيءَ جي سرڪار انهن برساتي تباهڪارين کي به منهن نه ڏئي سگهي، نتيجي طور عوام پاڻ لوڙيندو ۽ پ پ جي مقبوليت کي لوڙهيندو رهيو. 2013ع ۾ سنڌ ۾ ارڙيءَ جي وبا منهن ڪڍيو جنهنڪري پڻ سنڌ ۾ هزارين ٻارڙا موت جو شڪار ٿيا. 2014ع ۾ ٿر اندر آيل ڪاري ڏڪار سبب هزار کان وڌيڪ ٻارڙا پنهنجو ساهه بچائي نه سگهيا پر پيپلز پارٽي

ٻجي حڪومت توڙي قيادت ان کي بہ قدرت جو ڏمر چئي پنهنجي فرض ۽ ڪردار ڪان ڪن لاتار ڪندي رهي. اهي سڀ اهي سبب آهن جن جي ڪري پيپلز پارٽي سنڌ مان پنهنجي مقبوليت وڃائي آهي.

هاڻي سنڌ جي ماڻهن جي اها پختي راءِ ٻڌجي چڪي آهي تہ پيپلز پارٽيءَ ۾ هاڻي ڪا بہ اهڙي ٽوم نہ رهي آهي جنهن کي نظر ۾ رکي ڪيس ووٽ ڏجي يا سندس حمايت ڪجي. پيپلز پارٽي ڪراچي ۾ امن بہ قائم نہ ڪري سگهي ۽ ايم ڪيو ايم کي بہ ڪنٽرول ۾ نہ رکي سگهي. پ پ سنڌ ۾ گڏريل ستن سالن دوران ڪو بہ وڏو ترقياتي پئڪيج تہ نہ ڏئي سگهي پر سنڌ ۾ ننڍن شهرن جي روڊن ۽ نالين کي بہ ٺيڪ ڪرائي نہ سگهي. ساڳئي ريت گذريل ستن سالن دوران هڪ طرف سنڌ ۾ ڪرپشن عروج تي رهي تہ ٻئي طرف بيروزگارن کان نوڪرين جي بهاني پئسا ورتا ويا. گذريل ستن سالن دوران پيپلز پارٽيءَ پنهنجي ڪارڪردگيءَ سان اهو ثابت ڪري ڏيکاريو آهي تہ هوءَ نہ قدرتي آفتن کي منهن ڏئي سگهي ٿي نہ ئي وري سياسي بحرانن سان نبري سگهي ٿي. نہ رڳو ايترو پر پيپلز پارٽيءَ پنهنجي ڪارڪردگيءَ مان اهو بہ ثابت ڪيو آهي تہ هن وٽ عوام جي خدمت ۽ ان جي ووٽ جي قدر ڪرڻ واري نہ صلاحيت رهي آهي نہ اوليت. سنڌ جو عوام پيپلز پارٽيءَ مان هاڻي مڪمل طور بيزار ٿي چڪو آهي تنهنڪري ان کي سنڌ جو عوام هاڻي وسارڻ لڳو آهي جنهن جو اندازو هن مان بہ لڳائي سگهجي ٿو تہ سنڌ جي هر ضلعي ۾ پيپلز پارٽيءَ جي اڳواڻن ۽ چونڊيل نمائندن ۾ اختلاف چوٽ تي چڙهيل آهن. انهن سمورين ڳالهين کي يقينن پ پ جي قيادت ۽ اڳواڻن بہ محسوس ڪيو هوندو تنهنڪري هو چئي رهيا آهن تہ پيپلز پارٽيءَ جي مقبوليت گهٽجي رهي آهي. آزاد مبصرن جو هاڻي اهو پختو خيال اڇي بيٺو آهي تہ پيپلز پارٽي پنهنجي طبعي عمر پوري ڪري چڪي آهي ۽ 2018ع جي اليڪشن کان اڳ هوءَ 51 سالن جي عمر ۾ ائين ئي ختم ٿي ويندي جيئن سندس قائد شهيد ذوالفقار علي ڀٽو 51 سالن جي عمر ۾ قتل ڪيو ويو هو.

(سيپٽمبر 2015ع ۾ نشر ٿيل)

تعليم

سنڌ جي شعور کي 34 ڏينھن کان لڳل تالا

سنڌ يونيورسٽي جا ڪتاب گذريل 34 ڏينھن کان بند آھن ۽ ڪلاسن کي تالا لڳل آھن. سنڌ يونيورسٽيءَ جي پاڙي ۾ آباد سنڌ يونيورسٽي جي ڌيءَ مھراڻ انجنيئرنگ يونيورسٽي بہ ايترن ئي ڏينھن کان بائيڪاٽ جي ور چڙھيل آھي. سڌ پنڌ تي قائم سنڌ يونيورسٽي جي ھڪ ٻي ڌيءَ لياقت ميڊيڪل يونيورسٽي جي پڙھائيءَ ۾ بہ رنڊڪ پيل آھي. ٽنھي يونيورسٽين تي لڳل احتجاج جا ڪارا جھنڊا ھاڻي مھيني گذرڻ کان پوءِ اونداھہ جا الم محسوس ٿي رھيا آھن ۽ سنڌ جي نوجوان نسلن جي امنگن سان جرڪندڙ ڄامشوري جو تعليمي پھاڙ ھاڻي ھڪ اھڙو اونداھو غار محسوس ٿيڻ لڳو آھي. جنھن ۾ رڳو ويراني جا چمڙا اڏرندي نظر اچن ٿا.

ڪجھہ ڏينھن اڳ مھراڻ انجنيئرنگ يونيورسٽي ۾ ٻن شاگرد تنظيمن ۾ جھيڙو ٿيو جنھن ۾ ھڪ تنظيم جو اڳواڻ قتل ٿي ويو. مقتول جي سياسي وارثن قاتلن جي گرفتاريءَ جو مطالبو ڪيو پر چوٿيھہ ڏينھن گذرڻ باوجود قاتل گرفتار نہ ڪيا ويا آھن. قاتلن جي گرفتاريءَ جي بھاني سنڌ يونيورسٽي ۽ مھراڻ يونيورسٽي ۾ بائيڪاٽ جو ھڪ ڏگھو سلسلو شروع ٿيل آھي. بائيڪاٽ جو اثر ڪڏھن ڪڏھن لياقت ميڊيڪل يونيورسٽي تي بہ پوي ٿو. جڏھن ڄامشوري جي ٽنھي وڏن تعليمي ادارن، سنڌ يونيورسٽي، مھراڻ يونيورسٽي ۽ لياقت ميڊيڪل يونيورسٽي ۾ بائيڪاٽ ٿئي ٿو تہ 30 ھزار شاگرد ڪلاسن کان ٻاھر اچن ٿا ۽ ٽنھي يونيورسٽين جي استادن سميت پنج ھزار ملازم بيڪار ٿي وڃن ٿا.

ڄامشوري جي تعليمي ادارن ۾ بائيڪاٽ جي بدعت نھايت پراڻي

آهي. جڏهن کان سنڌ يونيورسٽي حيدرآباد مان لڏي اچي ڄامشوري جي سون ولهار ديهه ۾ آباد ٿي آهي ۽ جڏهن کان ان جا انجنيئرنگ ۽ ميڊيڪل ڪاليج هتي قائم ٿيا، جيڪي بعد ۾ يونيورسٽين ۾ تبديل ٿيا، تڏهن کان هنن عظيم درسگاهن کي بائيڪاٽ جي وبا چنبڙيل آهي ۽ انهن بائيڪاٽن جو ڪارڻ سنڌي شاگرد تنظيمون آهن. ڪڏهن ڪنهن کي آزاد ڪرائڻ جي مطالبي تي ۽ ڪڏهن ڪنهن کي گرفتار ڪرائڻ جي گهر سبب اسان جا ادارا بائيڪاٽ جي ور چڙهيل رهن ٿا. نتيجي طور ڄامشوري جا تعليمي ادارا، جيڪي ستر واري ڏهاڪي کان اڳ دنيا جا معيار ۽ پاڪستان جا مثالي ادارا هوندا هئا، اهي هاڻي پنهنجو معيار ۽ ميڄتا وڃائي رهيا آهن ۽ هاڻي ڄامشوري جي ڊگرين کي عزت جي اعليٰ نگاهه سان نه ٿو ڏٺو وڃي.

پاڪستان ۾ ڄامشوري جهڙو مقدس ۽ مهانتا وارو مقام شايد ئي ڪو اهڙو هجي جتي هڪ ئي جاءِ تي ٽي يونيورسٽيون هجن ۽ انهن جي فضا ۽ ماحول به تعليمي هجي، پشاور ۾ پشاور يونيورسٽي، انجنيئرنگ يونيورسٽي ۽ اسلاميا ڪاليج يونيورسٽي به هڪ جاءِ تي آهن، پر اهي شهر جي شور ۽ مرڪز ۾ آهن. ان جي ابتڙ ڄامشوري جون يونيورسٽيون اهڙي هنڌ تي واقع آهن جتي هي يونيورسٽيون درسگاهن سان گڏوگڏ عبادتگاهون پڻ لڳنديون آهن.

خبرناهي ته علامه آءِ آءِ قاضي ڄامشوري جي هنن پهاڙين کي درسگاهن جي مسڪن لاءِ ڪيئن چونديو؟ ممڪن آهي ته سنڌ جي هن فلسفي کي ڄامشوري جون پهاڙيون گنڌارا جي جوليان جهڙي ان ٽڪريءَ جهڙيون لڳيون هجن جتي عيسوي سن کان اڳ يونيورسٽي قائم هئي ۽ جتي هندستان جي سياسي ڏاهپ جو ابو ۽ ارٿ شاستر جو ليکڪ ڪوٽليا چاڻڪيا اچي پڙهيو هو. ممڪن آهي ته ڄامشوري جون غيرهموار پهاڙيون علاما آءِ آءِ قاضيءَ کي يونان جي گاديءَ واري شهر اٿينس جهڙيون لڳيون هجن، جنهن شهر جمهوريت، فلسفي، سقراط ۽ سوفاڪلس سيني کي جنم ڏنو هو!! اهو به ممڪن آهي ته ڄامشوري جي هنن پهاڙين تي چڙهي علامه آءِ آءِ قاضي سنڌ جي ڏور مستقبل ڏانهن اهڙي ئي ڪا نهار ڪئي هجي،

جهڙي نگاهه حضرت موسيٰ اردن ۾ واقع نيبو پهاڙ تي چڙهي ميثاق واري سرزمين لاءِ ڪئي هئي. ڳالهه ڪهڙي به هجي بهرحال ڄامشوري جي درسگاهن جي سرزمين سنڌ واسين ۽ خاص ڪري علم جي طالبن لاءِ ڪهڙيءَ ريت به ڪنهن مقدس مقام کان گهٽ نه آهي.

اڄ نه سهي پر سوين ۽ هزارين سال پوءِ ڄامشوري جي انهن درسگاهن جي سرزمين جو سنڌ جي تاريخ ۽ تهذيب ۾ اهو مقام هوندو جيڪو مقام هندن جي مذهب ۾ ڪيلاش جي عظيم پربت جو آهي ۽ سنڌ جي ايندڙ نسلن جي شعور ۾ ڄامشوري جون علمي ڏارائون ڪير ٿر جي جهرٽن مان گڙگاٽ ڪري نڪرندڙ نئين وانگي نظر ايندي.

ڄامشوري جي انهيءَ عظيم سرزمين ۽ مقدس درسگاهن جو اسان ڪهڙو حشر ڪيو آهي؟

جيتوڻيڪ درسگاهن ۾ قتل ۽ جهيڙا، علم تدريس جي بنياد ۽ فلسفي جي ابتڙ آهن. پر اهڙا اڻ وڻندڙ واقعا لاهور، ڪراچي، اسلام آباد ۽ پشاور جي يونيورسٽين ۾ به ٿين ٿا. اتي به ويچارا ۽ مسڪين شاگرد مارجي وڃن ٿا، پر انهن واقعن جي ڪري ڪوبه ادارو 34 ڏينهن بند نه ٿو ٿئي.

اڄ کان ويهه سال اڳ 1989ع ۾ به سنڌ يونيورسٽي جي هڪ شاگرد اڳواڻ جي آزادي لاءِ احتجاج جي نالي ۾ سنڌ يونيورسٽي ڇهه مهينا بند رهي ۽ هڪ شاگرد تنظيم صرف ان ڪري امتحان ٿيڻ نه ڏنو ته جيڪڏهن شاگرد اڳواڻ آزاد نه ٿيو ۽ امتحان گذري ويا، شاگرد هليا ويا ته پوءِ سرڪار ۽ انتظاميا تي ڪوبه دٻاءُ نه پوندو ۽ شاگرد اڳواڻ جيل ۾ رهجي ويندو. ان ڪري ان شاگرد تنظيم امتحان جا رستا روڪڻ لاءِ بائيڪاٽ سان گڏوگڏ يونيورسٽي جي تالن ۾ ايلفيون وجهڻ جو رواج به وڌو ۽ هڪ سيمسٽر جو امتحان اٺ مهينا دگهو ٿي ويو.

اهڙي حالت ڪي ڏسي شاگردن جي والدين سنڌ يونيورسٽيءَ جو نالو بند يونيورسٽي رکيو هو.

جيڪڏهن ڪنهن ڏاهي جي اک سان ڏٺو وڃي يا جيڪڏهن ڪنهن وسيع تناظر ۾ تجزيو ڪيو وڃي ته درسگاهن ۾ مرندڙ توڙي ماريندڙ سڀ اسين پاڻ آهيون. اسين پنهنجي علمي مستقبل جي اونداهي جا ذميوار به

پاڻ آهيون. تاريخ ۾ علم سان جيڪو ظلم هلاڪو خان ڪيو اهڙو ئي ڪهر اسين پاڻ پيا ڪيون. بغداد جون لئبرريون هلاڪو خان ساڙايون هيون ۽ اسان پنهنجو لئبرريون بند ڪري اڌوهيءَ کان ڪارائي رهيا آهيون.

سنڌ جي شاگرد تنظيمن کي ۽ انهن شاگرد تنظيمن جي سرپرستي ڪندڙ سياسي پارٽين کي سمجهڻ گهرجي ته درسگاهن ۾ تالابندي ۽ پڙهڻ جو بائيڪاٽ نه احتجاج آهي، نه سياست آهي ۽ نه ئي دانائي آهي، سنڌ جي پنج هزار سالا تاريخ ۾ ڪڏهن به ائين پڙهڻ يا پڙهڻ ۾ نه آيو آهي ته علم جي طالبن ڪڏهن ڪنهن ڪتاب کي پٺي يا ٿپي ڏني هجي. تنهن ڪري اڄوڪو ته 34 ڏينهن کان بند پيل ۽ بحران جي ور چڙهيل ڄامشوري جا ادارا کولايون. اڄوڪو ته هاڻي بائيڪاٽ کي پنهنجي حڪمت عملين ۾ لغتن مان ڪڍون. اسان جا مادر علمي ادارا ڪيترا نه مظلوم آهن جو انهن کي هر بهاني بند ڪيو وڃي ٿو. جيڪڏهن ڪنهن زنده رهبر جي سالگره آهي ته به اسان جا ڪتاب بند ٿين ٿا ۽ جيڪڏهن ڪنهن شهيد قائد جي ورسي ملهائي وڃي ٿي ته به اسان جا ڪتاب بند ٿين ٿا. سنڌ يونيورسٽي ته يوسف جکراڻي هٿان مارجي ويل علي مردان شاه رقصم جي قتل تي به بند ٿي ۽ وري جڏهن خود يوسف جکراڻي قتل ڪيو ويو تڏهن به بند ٿي.

ڇا اهو ممڪن آهي ته اسين سنڌ جي عظيم درسگاهن بابت پنهنجي راءِ ۽ روش ۾ ڪا تبديلي آڻيون ۽ علم جي نور کي منهن سان مناڙڻ بجاءِ اندر جي اک سان ڏسون؟ ڇا اسين ڄامشوري کي هٿيارن ۽ فسادن کان پاڪ ڪرڻ جو سوچي سگهون ٿا ۽ جيڪڏهن سوچيون ته ان تي عمل به ڪري سگهون ٿا؟ ڇا اسان ڄامشوري جي ڪيمپس ڏانهن ويندڙ رستي کي صراط مستقيم سمجهي سگهون ٿا ۽ يونيورسٽي ڏانهن قدم کڻندي پنهنجا سيس نوائي ان جي مٽيءَ کي مٿي سان لڳائي سگهون ٿا؟ ڇا اسان ڄامشوري جي ٽڪرين تي قائم درسگاهن کي علامه آءِ آءِ قاضي جي عقيدت واري اک سان ڏسي سگهون ٿا؟ جيڪڏهن اسان پنهنجي سالم حواسن کي بحال ڪريون، جيڪڏهن اسان پنهنجي محبتن ۽ عقيدن کي ٻيهر اجاگر ڪيون، جيڪڏهن اسان علم ۽ وديا جو احترام ٻيهر پيدا ڪيون ۽ ڄامشوري جي مقدس درسگاهن ۾ داخل ٿيڻ

وقت ڪنڌ جهڪائي، جسم ۽ روح پاڪ ڪري، ان ۾ اڻين ٿي داخل ٿيون جيئن مسلمان مسجد ۾، هندو مندر ۾ ڪرستان ڪليسا ۾ داخل ٿيندو آهي ۽ پوءِ انهن درسگاهن ۾ دل ۽ دماغ جي يڪسوئيءَ سان علم حاصل ڪرڻ جي عبادت ڪيون ته پوءِ درسگاهن ۾ ڪابه رنجش پيدا نه ٿيندي، ڪوبه جهيڙو نه ٿيندو، ڪوبه قتل نه ٿيندو.

ڄامشوري جا درسگاهه ۽ انهن جا پهاڙ اسان لاءِ ائين ٿي مهان هجڻ گهرجن، جيئن ڀٽائي جي ڪاهوڙين لاءِ گنجي ٽڪر جو پهاڙ هو.

پيو جن پرو گنجي ڏوگر گام جو
ڇڏي ڪيٺ ڪرو لوچي لاهوتي ٿيا

سنڌ جي اعليٰ ادارن ۽ درسگاهن ۾ اثر رکندڙ سمورن ڌرين کي سمجهڻ گهرجي ته ڪابه قوم ۽ ڪوبه معاشرو ترقي ۽ خوشحالي جو معراج تيستائين نه ٿو ماڻي سگهي، جيستائين اها تعليم ۾ اڳيري نه آهي. دنيا جي سيني قومن ۽ معاشرن جي ترقي جو راز ڪتابن جي صفحن ۾ رکيل آهي. تنهن ڪري ڪتاب راهه نجات آهن ۽ درسگاهه منزل حيات آهن. عالمي تاريخي ۾ ڄاڻايل آهي ته رومي شهنشاهيت جڏهن پنهنجي عروج تي هئي ۽ اولهه توڙي اوڀر ۾ رومي فوجن جو ڏاڪو ڄميل هو تڏهن روم جي سلطانن کي محسوس ٿيو ته هو طاقتور ضرور آهن، پر يونانين جهڙا پڙهيل نه آهن، ان احساس کان پوءِ رومي حاڪمن يونانين کي آڇ ڪئي ته جيڪڏهن يوناني استاد رومين کي پڙهائين ته ان جي بدلي ۾ رومي فوج يونان جي سلطنت جي تحفظ جو ذمو کڻندي.

جيڪڏهن رومي شهنشاهيت فوجي طاقت جي بدلي علمي طاقت حاصل ڪرڻ لاءِ ٻه هزار سال اڳ يونانين کي آڇ ڪري سگهي ٿي ته اسين هڪ ٻئي کي لاشن جا تحفا ڏيندڙ هڪ ٻئي کي ڪتاب جا تحفا نه ٿا ڏئي سگهون؟ سوچڻ جو مقام آهي.

(فيبروري 2010 ۾ نشر ٿيل)

سنڌ يونيورسٽيءَ ۾
پروفيسر بشير احمد چنڙ جو قتل

سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ هڪ پروفيسر کي قتل ڪيو ويو آهي. قتل ٿي ويل پروفيسر بشير احمد چنڙ سنڌ يونيورسٽيءَ طرفان شاگردن جي مامرن جو انچارج مقرر ٿيل هو. عدالتن ۽ پوليس ۾ پيش ڪرڻ جهڙيون حقيقتون اجان تائين اڳيان نہ آيون آهن پر واقعن جي زنجير جيڪا شاهديون پيش ڪري ٿي، ان مطابق اهو قتل اتان جي شاگردن ئي ڪيو آهي. سمورا هٿ انهن شاگردن ڏانهن کنيا پيا وڃن، جن کي ڪجهہ ڏينهن اڳ يونيورسٽيءَ ۾ ڦشري ڪرڻ جي الزام ۾ يونيورسٽيءَ مان ڪڍيو يعني رسٽيڪيٽ ڪيو ويو هو.

پروفيسر بشير احمد چنڙ جو قتل سنڌ يونيورسٽيءَ جي موجودهہ ڪيمپس جي باني ۽ سنڌ جي ويجهڙائي واري ماضيءَ جي مفڪر علامہ آءِ آءِ قاضي جي مزار پرسان ڪيو ويو ۽ جڻ علامہ آءِ آءِ قاضي کي اهو پيغام ڏنو ويو تہ بنگال جي برن ۾ شانتي نڪيتن جهڙو علمي ادارو قائم ڪندڙ فلسفي رابندر ناٿ ٽئگور کان متاثر ٿيندڙ علامہ آءِ آءِ قاضي يا گنڌارا جي پهاڙين مٿان عيسوي سن کان اڳي قائم ٿيل يونيورسٽي ۾ پڙهندڙ شاگرد ڪوتليا چاڻڪيا جي علمي چاهت کان اثر وٺندڙ علامہ آءِ آءِ قاضي، اڄ تنهنجي ٻنيءَ جي پير ۾ هڪ استاد کي قتل ڪري ثابت ڪيو ويو آهي تہ سنڌ جا اعليٰ علمي درسگاهہ بيلن جي صورت اختيار ڪري چڪا آهن، جن ۾ شاگرد سياست جي نالي ۾ هٿياربند ڌاڙيلن جو راڄ آهي. انهن ادارن جا وائيس چانسلر يونيورسٽين جي ڪيٿين جا اهي

وڏيرا آهن، جيڪي انهن ڏاڙيل شاگردن سان گڏجي شاگردن، استادن ۽ عمليٰ کي دٻائي، دهشت زده ڪري شاگردن، استادن ۽ عملي جو رت پيئڻ ٿا.

اي علامه آءِ آءِ قاضي صاحب...!! تنهنجي سنڌ يونيورسٽي ۽ ان مان نڪتل ذري گهٽ سڀ يونيورسٽيون، هينئر انهن بگهڙن جي حوالي آهن، جن جا ڏند تکا ۽ نظرون ڪمزور آهن.

اي علامه آءِ آءِ قاضي صاحب...!! ڪاش انهن بگهڙن ۾ ڪي سنڌي پهاڪي واريون صفتون هجن ها ۽ هڪ پوڙهي استاد کي گولي هڻڻ وقت کين ياد اچي ها ته چتو ڪتو به مالڪ سڃاڻندو آهي ۽ پوءِ هنن جي اکين ۾ ڪو شرم جو ڪکر ايري ها ۽ هو پنهنجي جانوري جبلت کي ٿورو لغام ڏين ها ۽ پوءِ سنڌ جي تاريخ پنهنجي مٿان اهو طعنو نه کڻي ها ته "سنڌ ۾ ته استاد به قتل ڪيا ويا ويا ويا ويا" ويا

سنڌ جي اعليٰ درسگاهن ۾ دهشت جو اهو ديؤ ڪڏهن داخل ٿيو، ڪيئن داخل ٿيو ۽ ڪنهن داخل ڪيو؟ ان تي سنڌ جي سيني ساڃاهه وندن کي گڏجي سوچڻو ۽ فيصلو ڏيڻو پوندو. جيڪڏهن شاهدين جي ڪسوٽي ۽ انصاف جي اک سان ڏسجي ته ڪراچيءَ کان ٻاهر واري سڄي سنڌ ۾ هٿيارن جي سياست کي متعارف ڪرائڻ جو ڏوهه 70 واري ڏهاڪي ۾ ان وقت جي حڪمران جماعت پيپلز پارٽي ۽ پوءِ سنڌ جي ڪجهه قوم پرست پارٽين شروع ڪيو ڪراچيءَ ۾ اهو الزام جماعت اسلاميءَ جي شاگرد تنظيم تي لڳو ۽ پوءِ هٿياربندن جي ان سياست ۾ علمي ادارن اندر شاگرد مارجڻ لڳا. خاص ڪري گذريل چئن ڏهاڪن ۾ رڳو سنڌ اندر هڪ سؤ کان وڌيڪ شاگرد قتل ٿيا ۽ 2 جنوري 2010 جي بدنصيب ڏينهن تي سنڌ يونيورسٽي کي هڪ وڏو داغ لڳو ۽ ان ۾ هڪ استاد کي به قتل ڪيو ويو.

سنڌ جي علم ۽ عرفان جون اهي مقدس جايون، جنهن کي اعليٰ علمي ادارا يا يونيورسٽيون چيو وڃي ٿو اهي دهشت جي ڏنڏي ۾ ڇو ڏڪيون ويون آهن؟ سنڌ جي ايندڙ نسلن ۽ زمانن جي سکي زندگيءَ جي بشارت ڏيندڙ عافيت جي انهن ادارن کي ته اسان کي مقدس مقام جو درجو

ڏئي، احترام ڪرڻ گهرجي پر ائين نہ ٿي سگهيو. سبب شايد هيءُ آهي تہ سنڌ جي اعليٰ علمي درسگاهن کي علامہ آءِ آءِ قاضي ۽ علامہ دائود پوٽي جهڙا عالم ۽ استاد تہ مليا پر جيڪڏهن مليا بہ تہ انهن کي ايترو وقت نہ مليو جو هو هنن درسگاهن جو ڪُل ۽ ڪامل نظام جوڙي سگهن ۽ ماڻهن خاص ڪري شاگردن کي ٻڌائي سگهن تہ استاد جو احترام ڇا ٿيندو آهي ۽ جتي علم پرائجي ان تڪئي جي تعظيم ۽ تڪريم ڪيتري هوندي آهي؟

اڄ سنڌ جي اعليٰ تعليم جي سڌاري ۽ واڌاري لاءِ هڪ ڪميشن ٺاهڻ جي ضرورت آهي ۽ اها ڪميشن ڪنهن جج ۽ ڪاموري بجاءِ سنڌ جي گهڻ گهرن، ڏاهن ۽ ڏات ڌڻين ۽ سنڌ دوست پارٽين جي اڳواڻن تي ٻڌل هجي. جيڪا سنڌ جي اعليٰ علمي درسگاهن لاءِ ضابطہ اخلاق طئي ڪري ۽ ان ضابطي کي مڃڻ لاءِ سيئي ڌريون پابند هجن. استاد بہ ان ضابطي کي تسليم ڪن، ملازم بہ قبول ڪن ۽ شاگرد بہ عمل ڪن. سنڌ جي اعليٰ ادارن لاءِ جيڪو ضابطءِ اخلاق ٺهي ان تي وقت جي حڪومت بہ عمل ڪري. ڇاڪاڻ تہ اعليٰ تعليمي ادارن جي صورتحال بگڙڻ ۽ بهتر ٿيڻ جي گهڻ ۾ گهڻ ذميواري بہ حڪومت تي عائد ٿئي ٿي. جيڪڏهن حڪومت قابل ۽ اهل وائيس چانسلر مقرر ڪرڻ بجاءِ، گورنر هائوس جي ڪٻاڙ واري لسٽ ۾ لکيل ڏيتي ليتي وارا رينٽ اي ڪار جهڙا مسواڙي وائيس چانسلر مقرر ڪندي، تہ انهن جي ساک ۽ ڪارڪردگي بہ وقتي ۽ مسواڙي هوندي. جيڪو وائيس چانسلر شاگردن جي ڪنهن هڪ يا ٻن تنظيمن جي اڳواڻن کي گهرائي سندس خوشامدي آڏرياءَ ڪندو، کين گڏ مانيون کارائيندو، سرڪاري فنڊ مان چندا ڏيندو ۽ کين داخلائن جي ڪوٽا ڏيندو ۽ ٻين تنظيمن کي وري انهن مراعتن کان محروم رکندو تہ يقينن شاگرد تنظيمن وچ ۾ ٽڪراءُ پيدا ٿيندو. سنڌ جي اعليٰ تعليمي ادارن ۾ اڄڪلهہ جيڪي شاگردن وچ ۾ هلندڙ ٽڪرار آهن انهن جو وڏو سبب اتان جا مسواڙي وائيس چانسلر آهن. اهي مسواڙي وائيس چانسلر، پنهنجي بدعنوانين ۽ نااهل انتظاميا ذريعي هڪڙن شاگردن کي ڇوٽ ڏئي کين هر رعايت ڏين ٿا ۽ ٻين کي وري جائز حق بہ نہ ٿا ڏين، جنهن ڪري

تڪرار ۽ ٽڪراءُ پيدا ٿين ٿا.

امپورٽ ڪيل يا اسپيڪر پيل اوزارن جهڙا وائيس چانسلر سنڌ جي تعليمي بگاڙ جا بنيادي ذميوار آهن. تنهن ڪري سرڪار کي وائيس چانسلرن جي مقرري بہ شفاف، علم دوست ۽ معياري بڻائڻي پوندي. اعليٰ تعليمي ادارن لاءِ تجويز ڪيل ڪميٽيءَ کي گهٽ ۾ گهٽ اهو طئي ڪرڻو پوندو تہ سنڌ جي ادارن ۾ هٿيار کڻي اچڻ تي مڪمل پابندي هوندي ۽ جنهن بہ پارٽيءَ سان لاڳاپيل شاگرد ان جي ڀڃڪڙي ڪندو ان خلاف سندس پارٽي ۽ يونيورسٽي انتظاميا گڏيل قدم کڻندي. اسان کي اهو بہ طئي ڪرڻو پوندو تہ شاگردن کي يونيورسٽي انتظاميا طرفان ملندڙ رشوتي مراعتون ختم ڪيون وينديون ۽ يونيورسٽي جون سهولتون سڀ شاگرد هڪ جهڙي نموني استعمال ڪري سگهندا. اسان کي اهو بہ طئي ڪرڻو پوندو تہ ڪنهن بہ تنظيم سان لاڳاپيل شاگرد،جيڪڏهن ڪنهن شاگرد کي دٻائيندو، ڌمڪائيندو يا غيرضروري طور پريشان ڪندو تہ ان خلاف لاڳاپيل انتظاميا ۽ يونيورسٽي انتظاميا گڏيل قدم کڻندي.

اسان کي اهو بہ طئي ڪرڻو پوندو تہ انهن سمورن، ڪمن ۽ سرگرمين تي پابندي هوندي جن کي اخلاقي طور سٺو نہ ٿو سمجهيو وڃي يا عالمي انساني حقن جي ابتڙ سمجهيو ٿو وڃي. اسان کي استاد جو احترام بحال ڪرائڻ لاءِ قدم کڻڻا پوندا تہ جيئن سنڌ جي استاد جو روائتي احترام موٽي اچي ۽ سنڌ جي تعليمي ادارن ۾ استاد کي احترام جي مورت سمجهيو ۽ قبول ڪيو وڃي. سنڌ جي تعليمي ادارن تمام گهڻو ڀوڳيو آهي، علي مردان شاهہ رقصم جي قتل کان وٺي پروفيسر بشير چنڙ جي قتل تائين، اسد عباسي جي قتل کان بابر سنديلي جي خون تائين، عاشق جوڻيجي جي پرتشدد موت کان وٺي محمد خان ڳنڀير جي مارجڻ تائين، احسان ميمڻ جي شهادت کان وٺي ڪمال راهمون جي قتل تائين، اسان انهن ٻانهن تي نوجوانن جا لاش ڍويا آهن، جن تي اسان کي لاشن بجاءِ ڪتاب کڻڻا هئا.

اڄو تہ سنڌ جا سيئي گهڻ گهرا سنڌ جي اعليٰ تعليمي ادارن ڏانهن تاٽيل هٿيارن جي نالين اڳيان هٿ ڏيون. مقدس ادارن ۾ پوئن پوئن ڪندڙ

بندوقن کي خاموش ڪرايون. اچو ته ناسمجهيءَ جي نشي ۾ چور ٽيل پنهنجي انهن شاگردن جي اکين تي چڙهيل انڌ جا اهي ڪوپا لاهيون ۽ ڪين سمجهايون ته علمي درسگاهه مسجد، مندر ۽ ڪليسا جهڙو مقدس ٿيندو آهي. استاد رهبر ۽ امام جو رتبو رکندو آهي. اچو ته پنهنجي پيڙهيءَ نسل کي ادارن ۾ وضو ڪري پيرين پنڌ هلڻ ۽ استادن جي احترام ۾ ڪين سِيس نوائڻ سيکاريون. اچو ته پيڙهيءَ نسل کي ڪتاب اکين تي رکي چمي ڏيئي پڙهڻ جي عادت وجهون. اچو ته علم، استاد ۽ درسگاهه جو مشرقي ۽ قديم سنڌي قدر ٻيهر زنده ڪيون.

پروفيسر بشير احمد چنڙ جو قتل جيتوڻيڪ نهايت قابل مذمت ۽ سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ نهايت ڪاري باب جو اضافو آهي پر اسين سنڌ جا ساڃاهه وند هڪ ڀيرو ٻيهر اهو وچن ورجايون ٿا ته استاد جو قتل قطعي طور سنڌ جي روايت ۽ تاريخ نه آهي. جيئن گوڊسي نالي هڪ هندو انتها پسند طرفان مهاتما گانڌي جو قتل، هندستان جي اهنسا جي تاريخ ۽ روايت جي ترجماني نه ٿو ڪري، بلڪل ائين پروفيسر بشير احمد چنڙ جو قتل سنڌ جي شاگردن، علم ۽ درسگاهن جي روايتن جي ترجماني نٿو ڪري.

اسين سنڌ جا عالم، اديب، شاعر، دانشور، صحافي، قلمڪار، سياسي ڪارڪن ۽ اڳواڻ توڙي عام ماڻهو پروفيسر بشير احمد چنڙ جي قتل جي مذمت ڪريون ٿا، ان تي افسوس ڪريون ٿا ۽ ان سان لاتعلقي جو اظهار ڪندي سنڌ جي تاريخ ۽ ايندڙ نسل سان اهو وچن ڪريون ٿا ته سنڌ جي درسگاهن ۽ سرزمين تان دهشت جو هر قسم ۽ ٻج ختم ڪيو ويندو ۽ سنڌ جي سانوري، سونهاري ۽ ٻاجهاري سرزمين تي علم لاءِ احترام ۽ امن هر صورت ۾ بحال ڪرايو ويندو. چاهي ان ڪوشش لاءِ اسان کي پروفيسر بشير احمد چنڙ جهڙيون قربانيون ڇو نه ڏيڻيون پون.

(4 جنوري 2010ع تي نشر ٿيل)

سنڌ يونيورسٽيءَ جي بحران جو ڪير ڪير ذميوار آهي؟

پروفيسر بشير احمد چنڙ جي قتل کان پوءِ سنڌ يونيورسٽي هڪ ڀيرو ٻيهر بند آهي. ان کان اڳ بابر سنديلي، رميز سهاڳ ۽ اسد عباسي جي قتل تي به سنڌ جي ڪيترن علمي درسگاهن جي ماءُ سڏي ويندڙ هيءَ مادر علمي مهينن جا پاند بندش جو شڪار رهي آهي. سنڌ جي ٻهراڙين جي ويران ۽ بنجر مزاجن ۽ دماغن کي سرسبز ۽ آباد ڪندڙ هن پوتر ڌارا جهڙي درسگاهه ۾ سالن بلڪ ڏهاڪن کان هلندڙ اهو رواج ڄڻ هتان جو قانون بڻجي ويو آهي ته پهريائين هڪ شخص جو قتل ٿيندو آهي ۽ پوءِ ان جي سوڳ جي نالي ۾ ٿيندڙ بائيڪاٽ جي نتيجي ۾ هزارين شاگردن جي تعليم جو قتل ٿيندو آهي. نظر ايندڙ قتل جي سوڳ جي نالي ۾ اسين جيڪو اڻ ڏٺن نسلن ۽ ايامن جو قتل ڪيون ٿا انهن جو ڪٿي به ڪو ليکو چوکو ڪو حساب ڪتاب نه آهي.

سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ ڪنهن شاگرد، استاد يا ملازم جو قتل ٿئي تڏهن به اها بند ٿيندي ٿي ٿيندي آهي پر جيڪڏهن ڪنهن ڏر سان ڪو جهيڙو ٿيندو آهي، يا ڪا ٻي بدنظمي ٿيندي آهي ته به اسان جي يونيورسٽي بند رهي ٿي. انتظاميا، استادن، شاگردن يا ملازمن مان مسئلو ڪنهن سان به ٿئي پر نتيجو سنڌ يونيورسٽيءَ جي بند ٿيڻ جي صورت ۾ نڪري ٿو. چاليهه سالن کان وڌيڪ عرصو گذري وڃڻ باوجود سنڌ يونيورسٽيءَ جا مسئلا ذري گهٽ ساڳيا آهن. آخرڪار سنڌ يونيورسٽيءَ جي انهيءَ بحران جو ذميوار ڪير آهي؟ ان جو پيرو کڻڻ جي ضرورت آهي.

سنڌ جي فڪري امام شاهه عبداللطيف ڀٽائي جيئن سسئي جي سر ۾ سسئي جا ويري ڳڻائيندي چيو آهي ته،

اٺ ويري، اوٺار ويري، ٽيا ويري ڏير
چوٿون ويري واءُ ٿيو جنهن لٽيا پنهونءَ پير
پنجون ويري سج ٿيو جنهن الهي ڪئي اوير
ڇهون ويري چنڊ ٿيو جو ڪڙيو نه وڏيءَ وير
ستون ويري ڇپر ٿيو جنهن سنوان ڪيا نه سير
واهيري جي وير، ٿي چلون ڪريان ڇپرين

بلڪل ائين انتظاميا، شاگرد، استاد، ملازم، والدين، سول سوسائٽي ۽ سياسي پارٽيون توڙي ميڊيا سيئي ان بحران جون ذميوار آهن. هڪڙيون ٿوريون سڌيءَ ريت ان گهوٽالي جون ذميوار آهن ته ٻيون ڏريون وري اڻ سڌي طرح ان بحران جون جوابدار آهن.

سنڌ جي سيني يونيورسٽين جي بحران جي سڀ کان وڏي ذميواري ان جي انتظاميا تي پوي ٿي جنهن انتظاميا جي پهرين ڪڙي اسٽوڊنٽس ويلفيئر آفيسر ۽ آخري ڪڙي چانسلر، يعني سنڌ جو گورنر آهي.

سنڌ جي 12 سرڪاري يونيورسٽين مان 4 يونيورسٽين جا وائيس چانسلر اهي رٽائر ۽ ڪراڙا ڪامورا آهن جيڪي پنهنجي طبعي ۽ دماغي صحت وڃائڻ کان پوءِ هاڻي اسپتالي زندگي گذاري رهيا آهن. انهن وائيس چانسلرن جي گهڻائيءَ جي ڪيسن ۾ لکڻ واري پين بجاءِ پين ڪلر ۽ ايمر جنسيءَ ۾ ڪاٽڻ واريون گوريون هجن ٿيون. اهي وائيس چانسلر پنهنجا پراڻا تعلقات ۽ نوان تحفا استعمال ڪري بار بار پوسٽنگون وٺي اچن ٿا. نتيجي طور وائيس چانسلر ٿيڻ بعد، سندن پهرين ترجيح تعليم جي بهتري نه پر ڪين مقرر ڪرائڻ وارن جي ٽانڊو ٽوپي ڪري کين خوش رکڻ هجي ٿي. سنڌ جي گورنر جي انهن يونيورسٽين ۾ دلچسپي ان ڳالهه مان ئي ظاهر آهي ته گورنر، جيڪو صوبي جي يونيورسٽين جو چانسلر به آهي، اهو سال ۾ هڪ ڀيرو ان ڪنووڪيشن ۾ به نه ٿو وڃي، جنهن ۾ وڃڻ هن جي اولين فرضن ۾ شامل آهي.

”رينٽ اي ڪار“ جهڙا اهي مسواڙي وائيس چانسلر وڏي پنهنجون بدعنوانيون ۽ بدفضيلتائيون لڪائڻ لاءِ يونيورسٽي انتظاميا جو ڍانچو اهڙو ناهين ٿا، جيڪو پڻ ڪين وانگي اهليت بجاءِ سفارشي، جڳاڙي ۽ ڪاپاڙي هجي ٿو. نتيجي طور سنڌ جي ڌري گهٽ سمورين سرڪاري يونيورسٽين ۾ انتظاميا نالي ڪا شيءِ نظر نه ٿي اچي ۽ ڪڏهن ڪڏهن يونيورسٽيون ٺاٺن يا جٺوا خانن جهڙا ڏيک ڏين ٿيون، جتي هر ڪو ڏاڍو پنهنجي زور تي هلي ٿو ۽ هرڪو مٿيون پنهنجي پنهنجي ڪميشن وصول ڪري ٿو.

پيپلزپارٽي جي موجوده سرڪار جو سنڌ جي يونيورسٽين ڏانهن لاتعلقي جو اهو روئيو سنڌ جي مستقبل ۽ ايندڙ نسلن لاءِ نهايت خطرناڪ آهي. سنڌ جي يونيورسٽين جي بحران جي ٻي وڏي ذميواري شاگردن جي سياسي تنظيمن تي عائد ٿئي ٿي، ڌاڙيلن وانگي عجيب غريب پوشاڪون پهري، شڪليون ناهي، هٿيار ڪڍي، مقدس درسگاهن ۾ شهري دادن يا ڀهراڙيءَ جي ڌاڙيلن وانگي هلندڙ ۽ پنهنجي دهشت جو ديرو ڄمائيندڙ شاگرد تنظيمن جا اڳواڻ پنهنجو اثر وڌائڻ ۽ وڌيل اثر ڏيکارڻ لاءِ ترڙاٽپ ۽ هلڪڙاٽپ جو مظاهرو ڪندي اهڙا ڪم ڪن ٿا جن جو آخري نتيجو جهيڙن ۽ قتلن جي صورت ۾ نڪري ٿو.

گذريل چئن ڏهاڪن کان سنڌ جي يونيورسٽين ۾ انهن شاگرد رهنما سڏجندڙ ماڻهن جو حڪم هلي ٿو جن جي انهن يونيورسٽين ۾ داخلا ئي نه آهي. ماضيءَ کان وٺي اڄ ڏينهن تائين مختلف شاگرد تنظيمون، جهيڙي ڪار ۽ بد شڪل دهشت گردن کي بهادر اڳواڻ جي نالي ۾ يونيورسٽي اندر وٺي ايندريون آهن. انهن کان جهيڙي ۽ دهشت جا ڪم وٺي انهن کي اڳواڻ طور مشهور ڪنديون آهن. وقت بوقت يونيورسٽيءَ جي انتظاميا به سدائين اهڙن غير شاگردن کي اڳواڻ قبول ڪري ڪين رعايتون ۽ چندا ڏيندي رهي آهي. جنهن ڪري يونيورسٽي جي معصوم سهڻن ۽ پڙهندڙ شاگردن مٿان سدائين وحشي، بدڪردار، تعليم دشمن نانءُ ڪنين اڳواڻن جي دهشت رهي آهي. ماضيءَ ۾ اهو ڪم گهٽي ياڳي قوم پرست ڪندا هئا ۽ هاڻي وزي اها جاءِ به سرڪاري شاگرد تنظيم سنڀالي آهي.

سنڌ يونيورسٽيءَ جي اڄ جي حالت اها آهي ته پيپلزپارٽي جي شاگرد ونگ جا ڪجهه دهشت پسند اڳواڻ کلي عام هٿيار کڻي هلن ٿا ۽ شاگردن ته ٺهيو پر استادن تي به تشدد ڪن ٿا. پر انهن دهشت گردن تي ڪوبه سرڪاري کاتو ڪارروائي ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي. غيرقانوني هٿيار کڻڻ جي ڏوهه ۾ ڪين ڪيترائي ڀيرا گرفتار به ڪيو ويو آهي پر حيدرآباد جو هڪ ايماندار طور مشهور ڊي آءِ جي (ثناءُالله عباسي) سدائين انهن کي آزاد ڪرائي، پنهنجي ميڊيائي ايمانداريءَ جو مظاهرو ڪندو آهي.

سنڌ جي يونيورسٽين جي بحران جا ڪجهه ذميوار اتان جا استاد به آهن. ڪنهن پٽن جهڙا آڳرين تي ڳڻڻ جيترا اهي گوشڙو ڪم چور ۽ منافعي خوري توڙي مفاد پرستيءَ ۾ ريسرچ جون اعليٰ ڊگريون رکندڙ اهي استاد، استادن جي سچي ڪاريءَ کي ڪنو ڪن ٿا ۽ گندو ڪوترائين ٿا. يقينن سمورا استاد اهڙا نه آهن پر ڪلاس وٺڻ کان ڪيٻائيندڙ ۽ بحران ۾ بلي بلي ٿيندڙ اهي استاد پاڻ ته سدائين ڪلاس کان پري يعني بائيڪاٽ تي هجن ٿا پر ڪنهن مامري کي بنياد بنائي، هو ڪڏهن ڪڏهن مهينن جا پاند پڙهائي کي پٺي ڏئي، ادارا بند رکن ٿا. استاد تنظيمن کي يونيورسٽيءَ جي ڀلائيءَ لاءِ جاکوڙ ۽ جدوجهد ضرور ڪرڻ گهرجي پر استاد کي ادارن جي تالابندي ۽ ڪتابن کي ٽيپي رکڻ جي ڪڏهن به حمايت نه ڪرڻ گهرجي.

يونيورسٽيءَ جي بحران وڌڻ جو هڪڙو حصو اتان جي ملازمن جي سياست به آهي. شل نه ڪنهن ملازم کي ڪنهن جو پاسو لڳي يا ڪنهن کي اهو سمجهه ۾ اچي ته هن جي بيعزتي ٿي آهي ان کي بنياد بنائي به هيٺين ملازمن جون تنظيمون هڙتالون ڪرائين ٿيون. ڪڏهن ڪڏهن استاد ۽ ڪڏهن ملازم اهو سمجهندا آهن ته يونيورسٽيون يا اعليٰ تعليمي ادارا کوليا ئي ڪين روزگار ڏيڻ لاءِ ويا آهن. هو اهو وساري ٿا ويهن ته جيئن اسپتال مريضن جي علاج لاءِ ٺاهي ويندي آهي بلڪل ائين تعليمي ادارا به شاگردن کي پڙهائڻ لاءِ قائم ڪيا ويندا آهن، تنهن ڪري انهن ادارن تي سڀ کان پهريون ۽ وڏو حق شاگرد جو آهي.

انتظاميا استاد، شاگرد ۽ ملازم ته سنڌ جي يونيورسٽين جي اندرئين

ڊانچي جو حصو آھن پر سنڌ جي يونيورسٽين جي بحران جي ھڪڙي ذميواري ادارن کان ٻاھر ويٺل والدين، سول سوسائٽي ۽ سياسي پارٽين توڙي ميڊيا تي بہ عائد ٿئي ٿي. جيڪي ان بحران جي حل لاءِ ڀرپور ڪوشش ۽ ڪردار ادا نہ ٿا ڪن. ائين ڪڏھن بہ نہ ٿيو آھي تہ سنڌ جي اعليٰ علمي درسگاھن ۾ پڙھندڙ شاگردن جي والدين، يونيورسٽيءَ جي بندش سبب، پنھنجي ٻارن جي پڙھائي جي حق متاثر ٿيڻ خلاف ڪو آواز اٿاريو ھجي يا ڪو احتجاج بلند ڪيو ھجي. جيڪڏھن جبري پورھئي يا گم ٿيل ماڻھن لاءِ احتجاج ڪري سگھجن ٿا تہ پڙھائي جي گمشدگيءَ بابت والدين جا احتجاج بہ ٿي سگھن ٿا. سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ پڙھندڙ شاگردن جي والدين، پنھنجي ٻارن جي پڙھائي جي حق تلفيءَ خلاف پنھنجي زبان بند رکي، "خاموشي- نيم رضا" واري چوڻيءَ جي تصديق ڪندي، چڻ علم دشمنن کي اھو موقعو ڏنو آھي تہ ھو جيئن وڻين تيئن ڪندا رھن.

سنڌ جي يونيورسٽين ۽ اعليٰ تعليمي ادارن جي بحران جو ھڪ حصو سول سوسائٽي ۽ سياسي پارٽين جي حصي ۾ بہ اچي ٿو. جيڪڏھن سنڌ جي سول سوسائٽي ۽ سنڌ جون سياسي پارٽيون اعليٰ تعليمي ادارن جي بندش خلاف ائين ھلچل ھلائين، جيئن آھي پنھنجي ڪارڪنن جي آزادي ۽ مطالبن جي مڃتا لاءِ ھلائينديون آھن تہ شايد سنڌ جي يونيورسٽين جي اھا ايتري خراب حالت نہ ھجي جيتري اڄ آھي. سنڌ جي يونيورسٽين جي خراب حالت جي ذميواري جو ھڪ وڏو حصو ان ميڊيا تي بہ اچي ٿو جيڪا ميڊيا خاص ڪري سنڌي سماج جي ترجماني ڪري ٿي.

جيڪڏھن اسان جون اخبارون، رسالا ۽ ريڊيو توڙي ٽي وي سنڌ جي تعليم جي مسئلن کي اوليت ڏئي ان جي نشاندھي ڪن، شاگردن جو استاد لاءِ احترام، استادن ۾ فرض جي ادائگيءَ جو جذبو ملازمن جي اختيارن جي حدن ۽ انتظاميا جي فرضن جي سرحدن جي نشاندھي ڪندا رھن تہ بہ شايد اسان جي تعليم جو بيڙو ائين نہ ٻڏي ھا جيئن اڄ ٻڏي رھيو آھي. اسان جي ميڊيا صحت مند، علم دوست ۽ انسان دوست

موضوعن کي ڇڏي، جيڪڏهن ڊاڙيلن، خوني ماڻهن، نانءُ ڪٽين ۽ بدبودار موضوعن کي شايع ڪندي ۽ نشر ڪندي ته پوءِ تعليم جي موضوعن لاءِ يقينن وقت ۽ جاءِ نه ملندي. جيڪڏهن اسان جي ميڊيا معاشري کي فوڪس ڪرڻ بجاءِ رڳو مالڪن جي پاڻ پڏائي ۽ خوشامد ۾ مصروف رهندي ته به ميرٽ تي آيل مسئلن جي نشاندهي نه ٿيندي ۽ ميڊيا سماج بجاءِ سيٺين جي ترجمان ٿي ويندي.

سنڌ يونيورسٽيءَ جو بحران اج اسان سڀني کان پنهنجي پنهنجي فرض جي ادائگي جي طلب ڪري ٿو. انتظاميا کان، استادن کان، شاگردن کان، ملازمن کان، والدين کان، سول سوسائٽي ۽ سياسي تنظيمن کان ۽ آخر ۾ ميڊيا کان. ڇو ته جيڪڏهن اسين سڀئي هٽ هٽ ڪري وجهون ته ڪنن جي ور چڙهيل سنڌ يونيورسٽي ۽ سنڌ جي اعليٰ تعليم صحيح سلامت نڪري ۽ پيهر ساهه کڻي سگهي ٿي. اچو ته پنهنجو پنهنجو ڪردار ادا ڪريون.

(جنوري 2012 ۾ نشر ٿيل)

ڇا سنڌ جي تعليمي ادارن کي رينجرز جي حوالي ڪجي؟

سنڌ جي عظيم مفڪر ۽ شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي نالي تي خيرپور ۾ قائم لطيف يونيورسٽي ۾ شاگرد پاڻ ۾ وڙهيا آهن. نتيجي ۾ محمد خان ڳنڀير، نالي هڪ شاگرد قتل ٿي ويو آهي. ڪجهه شاگرد زخمي ٿيا آهن جيڪي اسپتالن ۾ علاج ڪرائي رهيا آهن. جن شاگردن مٿان انهن حملن جو الزام آهي انهن مان پنجن شاگردن جي داخلا رد ڪئي وئي آهي. لطيف يونيورسٽيءَ جي انتظاميا پنهنجي فرض جي ادائگيءَ لاءِ آگروڊائي شهادت ماڻڻ واري ڪار ڪئي آهي ۽ حملي آور شاگردن کي يونيورسٽيءَ مان ڪڍي ڇڏيو آهي، ان کان پوءِ مارجي ويل شاگرد جي سوڳ ۾ يونيورسٽي هڪ ڏينهن بند ڪري يونيورسٽيءَ جي بند ٿيندڙ ڏينهن جي تعداد ۾ اضافو ڪيو ويو آهي. شهيد ٿيندڙ شاگرد جي روح کي سڪون پهچائڻ لاءِ دعائن ۽ دروڌن جو انتظام ڪيو آهي وغيره وغيره.

لطيف يونيورسٽي خيرپور ۾ ٿيل ان المناڪ واقعي کان اڳ مهراڻ يونيورسٽي ڄامشوري ۾ هڪ شاگرد قتل ٿي ويو هو ان کان پوءِ وري زرعي يونيورسٽي ٽنڊوڄام ۾ هڪ شاگرد ماريو ويو. ان کان پوءِ وري سنڌ يونيورسٽي ڄامشوري ۾ هڪ شاگرديائي کي ڏسي لکڻ جي اجازت نه ڏيڻ تان هڪ استاد کي مارڪٽ ڪئي وئي. انهن سيني واقعن جي ڪري، ڪڏهن استاد، ڪڏهن شاگرد ۽ ڪڏهن يونيورسٽين جا ملازم احتجاج ۽ بائيڪاٽ ڪندا رهيا. سنڌ جي اميد جا هي آخري ڪرڻا، اعليٰ ۽ عظيم درسگاهه مهينن جا مهينا بند رهيا. وقت هلندو رهيو دنيا ڊوڙندي

رهي پر سنڌ جا پنجاهه هزار شاگرد بيهي رهيا ۽ سنڌ جي نادان سياست جي گهر ۾ پيدا ٿيڻ جي ڏوهه ۾ پنهنجي ئي گهرن ۾ بيڪارگي جي سزا ڪاٽيندا رهيا.

سنڌ يونيورسٽي ۾ 26000 شاگرد آهن، مهراڻ يونيورسٽيءَ ۾ ست هزار شاگرد آهن، لياقت ميڊيڪل يونيورسٽيءَ ۾ ٻه هزار شاگرد آهن. زرعي يونيورسٽي ٽنڊي ڄام ۾ پنج هزار شاگرد آهن. قائد عوام يونيورسٽي نوابشاهه ۾ اڍائي هزار شاگرد ۽ چانڊڪا ميڊيڪل ڪاليج جي نئين ٺهيل يونيورسٽيءَ ۾ 1250 شاگرد آهن. اهي ته سنڌ جا وڏا تعليمي ادارا آهن، سکر ۽ نوابشاهه جا ميڊيڪل ڪاليج الڳ آهن، ميرپورخاص، ٺٽي ۽ بدين ۾ نيون کوليل يونيورسٽيءَ جون ڪيمپسون الڳ آهن، تنهن ڪري ٿلهي ليکي ائين چئي سگهجي ٿو ته سنڌ جي ننڍن شهرن ۽ ٻهراڙين ۾ پنجاهه هزار کان وڌيڪ شاگرد اعليٰ درسگاهن ۾ داخل آهن پر انهن درسگاهن جي درد جي ڪهاڻي المين سان ڀريل هڪ اهڙو داستان آهي، جنهن کي بيان ڪرڻ ۽ ٻڌڻ لاءِ هڪ درد آميز دل جي ضرورت آهي.

اسان جي اڪثر يونيورسٽين جي حالت انهن ڇورن ٻارن جهڙي هوندي آهي، جيڪي عجلت ۾ پيدا ڪيا ويندا آهن ۽ پوءِ غربت ۾ پاليا ويندا آهن. خاص ڪري سنڌ جي ٻهراڙيءَ واريون يونيورسٽيون يتيم ٻارن وانگي لاوارث ڇڏيل رهن ٿيون ۽ اتي جيڪي ڪجهه ٿئي ٿو ان کان اسان جا حڪمران لاتعلق رهن ٿا. هو اسان کي ڇيڪ ۽ ڇڙواڳ ان ڪري ڇڏي ڏيندا آهن ته اسين پنهنجي لاعلمي، ناسمجهي ۽ بيوقوفي ۾ جيڪي به چاهيون، اهو ڪريون. اسين پنهنجي جهالت ۽ بيوقوفي سبب ڪو چڱو ڪم نه ڪري سگهندا آهيون، هڪ ٻئي سان وڙهندا آهيون، هڪ ٻئي کي قتل ڪندا آهيون، هڪ ٻئي کان پلاند وٺندا آهيون ۽ پلاند جي باهه ۾ رڳو پنهنجا پلوَ ئي نه ساڙيندا آهيون پر سڄي مادرِعلمي کي انگهه چاڙهي آگ لڳائيندا آهيون. اهوئي سبب آهي جو خاص ڪري گذريل چاليهه سالن کان، خاص ڪري 1970 کان پوءِ سياست ۾ جيڪو ويڙهه ۽ دهشت جو عنصر ڪاهي آيو آهي ان سنڌ جي تعليم کي تباهه ۽

تهس نهس ڪري ڇڏيو آهي.

ڪجهہ ڏينهن اڳ انڊس پيپلز فورم طرفان ڪراچيءَ ۾ اڳوڻي شاگرد اڳواڻ اقبال ترين جي ڪتاب جي جيڪا مهورت ڪرائي وئي هئي، ان ۾ اڳوڻن شاگرد اڳواڻن، امرجليل، امان الله شيخ، مهر حسين شاهہ ۽ ٻين ان ڳالهہ جو اعتراف ڪيو هو تہ اڳي شاگرد اڳواڻ پڙهڻ ۾ هوشيار هوندا هئا ۽ هاڻوڪا شاگرد اڳواڻ پڙهڻ لاءِ تہ تيار ناهن پر ٻين شاگردن کي بہ پڙهڻ جي اجازت نہ ٿا ڏين. هو شاگرد ڪٺي ايندڙ بسن جا ٽائر پنڪچر ڪن ٿا، ڪلاس رومن جي ڪلفن ۾ ايلفي وجهن ٿا، هلندڙ ڪلاسن ۾ استادن اڳيان بيهي، شاگردن کي ڪتاب ٻيڻ (بند ڪرڻ) ۽ بائيڪاٽ ڪرڻ تي مجبور ڪن ٿا ۽ ڏني وائتي چون ٿا تہ جيڪڏهن سندن مطالبا منظور نہ ڪيا ويا تہ هو يونيورسٽي هلڻ نہ ڏيندا.

سنڌ جي ماضيءَ واري شاگرد سياست يقينن قابل فخر سياست آهي. ان ماضيءَ جي لکيل پڙهيل علم، عقل ۽ پنهنجي ماڻهن سان محبت واريءَ سياست جي نتيجي ۾ ئي، امرجليل، اقبال ترين، جام ساقي، يوسف لغاري، يوسف ٽالپر جهڙا اهي سياستدان پيدا ڪيا، جيڪي اڄ اسان وٽ اثاثن جي شڪل ۾ موجود آهن پر 1970ع کان پوءِ جيڪا سياست شروع ٿي، اها سياسي زندگي اسان لاءِ شرمندگيءَ جو سبب آهي جنهن ۾ اسان پنهنجي مخالفن کي قتل ڪيو اختلاف راءِ رکندڙن کي اونڌو لڙڪايو ۽ جنهن جنهن بہ اسان جي ڳالهہ کي نہ مڃيو ان سان نہ بيان ڪرڻ جهڙيون جنيون ڪيون، 1970ع کان پوءِ اسان جي سياست جو اخلاقي معيار جيئن ئي ڪريو آهي تہ اهو ڪڏهن بہ بهتر حالت ۾ بحال نہ ٿيو آهي. لطيف يونيورسٽيءَ جو تازو جهيڙو بس جي سيٽ تان ٿيو ان کان اڳ هاسٽل جي ڪنهن ڪمري جي مالڪيءَ تان، ڪنهن پوسٽر مٿان پوسٽر هڻڻ تان، ڪنهن اڳواڻ جي تصوير ڦاڙڻ تان ۽ ڪڏهن وري ڪنهن گوشت جي بوٽيءَ تان جهيڙا ٿيندا رهيا آهن ۽ انهن جهيڙي ۾ وري ڪڏهن ڪڏهن شاگرد بہ قتل ٿيندا رهيا آهن.

اسان جي شاگرد سياست کي اهي ڄامڙا معيار بچائڻ ۾ يقينن اسان جي مخالفن جو هٿ بہ ٿي سگهي ٿو پر رڳو دشمن تي ڏوهہ ڏئي، پنهنجي

پاڻ کي انهن ذميوارين ۽ فرضن کان آجو ڪرڻ به فراريت ۽ حقيقتن کان اکيون بوتڻ جي نشاني آهي.

جيڪڏهن حقيقت ۽ انصاف جي اک سان ڏٺو وڃي ته سنڌ جي اعليٰ تعليمي ادارن جي سياست هاڻي مڪمل طرح علم دشمن ۽ عوام دشمن ته بنجي چڪي آهي پر هاڻي اها سياست بذات خود انهن شاگرد اڳواڻن لاءِ به منو زهر بنجي وئي آهي، جيڪي اڄڪلهه ان کي مصري سمجهي کائي رهيا آهن. گذريل ٽيهن سالن کان سنڌ جي شاگرد سياست ڪهڙا غيرمعمولي شاگرد اڳواڻ پيدا ڪيا آهن؟ انهن مان هڪ به اهڙو نالو ناهي جيڪو اڳ ۾ شاگرد اڳواڻ رهيو هجي ۽ هاڻي سياست، صحافت، علم، فن ۽ حرفت ۾ ڪو وڏو نالو ڳڻيو وڃي. ويجهڙائي واري ماضي جي شاگرد اڳواڻن جي گهڻائي هينئر به جتي آهي اتي، ڪم چوري، سينازوري، چمچاگيري يا ٺڳيءَ جي ڪرت ۽ ڌنڌي ۾ رڌل آهي. هنن مان گهٽا نه بهترين سياستدان ٿي سگهيا نه موچارا صحافي بنجي سگهيا، نه سٺا ليکڪ ٿي سگهيا نه سماج سڌارڪ بنجي سگهيا. ڪامورا شاهي ۽ ڪاروباري ڌنڌا ته چٽا پيٽيءَ وارا آهن، تنهن ڪري انهن ۾ ڪاميابي ته ڇا پر هنن انهن ڌنڌن ۾ ڪڏهن داخل ٿيڻ لاءِ سوچيو ئي نه آهي.

سنڌ جي درسگاهن جي اهڙي حالت ڏسڻ کان پوءِ هر روز مرندڙ شاگردن جا لاش وصول ڪرڻ باوجود پنجاهه هزار شاگردن جي گهرن ۾ واندڪائي جي سزا ڀوڳڻ بعد اسان کي فيصلو ڪرڻو آهي ته ناسمجهي ۽ جهالت جي ان جن مان سنڌ جي نوجوان جي جان ڪيئن ڇڏائجي؟ ان لاءِ هڪ تجويز اها به آهي ته سنڌ جي تعليمي ادارن کي رينجرز جي حوالي ڪري تعليمي ادارن کي ڇڙواڳ، ترڙن، قوشرباز هلڪڙي ۽ سطحي سوچ رکندڙ نام نهاد شاگرد اڳواڻن کان پاڪ ڪرائجي.

ڇا ان ڳالهه تي ڪڏهن ڪنهن سوچيو آهي ته سنڌ جي سرڪاري تعليمي ادارن ۾ پڙهندڙ ٻار ڪنهن جا آهن؟ سرڪاري اسڪولن کان سرڪاري يونيورسٽين تائين، جيڪي به سرڪار جي زڪوات جيتري فنڊ مان هلندڙ علمي ادارا آهن، اتي هيٺين وچولي طبقي يا غريبن جا ٻار پڙهن ٿا. خوشحال گهراڻن ۽ مٿين وچولن طبقن جا ٻار پهرئين درجي کان

خانگي اسڪولن ۾ پڙهن ٿا ۽ پوءِ اعليٰ تعليم لاءِ ڏيساور جا ڏس پڇائين ٿا. پر سنڌ جو غريب ۽ وچولو طبقو جيڪو هوشيار ۽ اڳتي وڌندڙ ٻار پيدا ڪري ٿو. جيڪو مستقبل جا آفيسر ۽ ليڊر پيدا ڪري ٿو ورهندڙ ۽ جاکوڙيندڙ اڳواڻ پيدا ڪري ٿو اهليت ۽ انصاف جي جنگ وڙهندڙ سپاهي ۽ سالار پيدا ڪري ٿو ۽ اهڙا اڳواڻ پيدا ڪري ٿو جيڪي روايتي ۽ خانداني رسمن، رواجن ۽ قانونن کي للڪارڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. تنهن ڪري جيڪڏهن اسين چاهيون ٿا ته اسان جو مستقبل قابل، هوشيار ۽ محنتي اڳواڻن جي هٿ ۾ هجي ته ۽ بچي به ته پوءِ اسان کي سنڌ جي سرڪاري اعليٰ تعليمي ادارن جي مالڪي ڪرڻي پوندي.

سنڌ جي سمورين يونيورسٽين جو چانسلر ساڳيو ئي سنڌ جو گورنر آهي. جيڪڏهن ڪراچيءَ يونيورسٽيءَ کي جهيڙن کان بچائڻ لاءِ رينجرز جي حوالي ڪيو ويو آهي ته پوءِ قانون جي اهڙي سختي سنڌ جي ننڍين شهرن ۾ قائم ادارن تي چو نه تي لاڳو ڪئي وڃي؟ چو نه ٿو سنڌ جي يونيورسٽين ۽ وڏن ڪاليجن کي هٿيارن کان مڪمل طرح پاڪ ڪيو وڃي؟؟

ڇا سنڌ جو عقل، سياست ۽ نازڪ آئيندو ان ڳالهه جي اجازت ڏئي ٿو ته سنڌ جي پنجاهه هزار شاگردن کي پنج سو بگڙيل، هلڪن دماغن ۽ ٽرڙن مزاجن وارن انهن لوفرن جي حوالي ڪيو وڃي جيڪي ڳلا کولي ۽ چشما چاڙهي مقدس درسگاهن جي زمينن تي پنجابي فلمن جي دادن وانگي ڦرن ٿا؟

(4 فيبروري 2010ع تي نشر ٿيل)

يونيورسٽيون اسان جو مستقبل آهن

سنڌ جي ڪيترن ئي علمي درسگاهن جي ماءُ سمجهي ويندڙ مادر علمي سنڌ يونيوَرسٽي، اٽڪل هڪ مهينو بند رهڻ ڪان پوءِ صرف ٻن ڏينهن لاءِ کلي ۽ پوءِ وري بائيڪاٽ ۽ بندش جي رستي تي آهي.

سنڌ يونيورسٽيءَ جي استادن الزام هنيو آهي ته 31 جنوري (2012ع) تي سنڌ جي گورنر هائوس ۾ ساڻن ٿيل گڏجاڻيءَ ۾ سندن جيڪي مطالبا مڃيا ويا هئا ۽ جهڙيءَ ريت کين يقين ڏياريو ويو هو ته سنڌ يونيورسٽيءَ کي ڏاڪي به ڏاڪي سٺين واٽ تي آندو ويندو- ائين نه ٿيو آهي ۽ سنڌ يونيورسٽيءَ جي وي سي نذير مغل کي ٽن مهينن جي عارضي موڪل ۽ پوءِ مستقل موڪل تي موڪلڻ بجاءِ ڪيس واپس ورائڻ جو اعلان ڪيو ويو آهي.

سنڌ يونيورسٽيءَ جي استادن، ملازمن ۽ شاگردن جي گهڻائيءَ گورنر هائوس ۾ ٿيل معاهدي تان ڦري وڃڻ تي ڏک ۽ ڪاوڙ جو اظهار ڪندي، يونيورسٽيءَ لاءِ ٻيهر تحريڪ هلائڻ جو اعلان ڪيو آهي. سنڌ يونيورسٽيءَ جي استادن، ملازمن ۽ شاگردن ان وچ ۾ سنڌ جي تعليم واري وزير جي ٽپي اچڻ تي به حيرت جو اظهار ڪندي چيو آهي ته استادن جي تحريڪ ۽ يونيورسٽيءَ جي هڪ مهيني جي بندش دوران، پراسرار نموني خاموش ويٺل وزيرتعليم پير مظهرالحق کي اوچتو اهو خيال ڪيئن آيو ته استادن جو وي سيءَ کي هٽائڻ وارمطالبو غيرقانوني آهي؟

سنڌ جي اعليٰ تعليم ڏانهن پيپلزپارٽي جي سرڪار جو لاتعلقي وارو رويو نه رڳو افسوسناڪ پر خطرناڪ به آهي. ارڙهين آئيني ترميم

ڪان پوءِ هائرايجوڪيشن صوبائي حڪومت جي انتظام هيٺ آهي. پر ارڙهين ترميم منظور ڪرائڻ جي ڪاميابيءَ تي شادمانا مالهائيندڙ پيپلزپارٽيءَ جي سرڪار اجا تائين سنڌ ۾ ارڙهين ترميم تي عمل نہ ڪرايو آهي ۽ سنڌ جون سڀئي سرڪاري يونيورسٽيون گورنر جي ڪنٽرول ۾ آهن. پيپلزپارٽيءَ جي سنڌ سرڪار هوندي بہ سمورن ڪاتن ۾ پنهنجي اتحادين کي حصو پتي ڏئي سرڪار هلائي رهي آهي پر خبر ناهي تہ ڪانٽس اها ڳالهہ چو وسري وئي آهي تہ ان ونڊ ورهاست واري مال غنيمت ۾ سنڌ جون يونيورسٽيون بہ آهن. ڪاش جيڪڏهن ائين بہ ٿئي ها تہ گهٽ ۾ گهٽ سنڌ جي ٻهراڙين يا ننڍن شهرن ۾ قائم سنڌ جي يونيورسٽين جي ٿوري مالڪي ٿئي ها پر ڪراچي کان سواءِ باقي سنڌ جي سمورن علائقن ۾ قائم سرڪاري يونيورسٽين کي بيواهہ عورتن وانگي سرڪار جي ساليانی گرانٽ ذريعي ساهہ تڳائڻ لاءِ ڇڏيو ويو آهي ۽ پوءِ سنڌ جي گورنر هائوس جا هيٺين سطح جا ڪامورا, انهن بيواهہ عورتن جهڙن ادارن جا فيصلا ڪن ٿا.

هينئر جڏهن 6 فيبروريءَ تي سنڌ يونيورسٽي ٻيهر کلندي, تڏهن علامہ آءِ آءِ قاضي جهڙي مفڪر ۽ عظيم انسان جي هٿن سان آباد ڪيل هن يونيورسٽيءَ ۾ اندروني ويڙهہ جو خطرو ٻڌايو پيو وڃي. استادن ۽ ملازمن اعلان ڪيو آهي تہ هو پنهنجي تحريڪ جاري رکندا, وائيس چانسلر صاحب جي ويجهن آفيسرن شاگردن کي اپيلون ڪيون آهن تہ تحريڪ هلائيندڙ استادن ۽ ملازمن جو گهيراءُ ڪيو وڃي. پ پ جي سرڪاري سرپرستيءَ ۾ هلندڙ هٿياربند شاگرد تنظيمن وري ڪجهہ استادن تي تعليمي ماحول خراب ڪرڻ جو الزام هنيو آهي, تنهن ڪري خطرو آهي تہ سنڌ يونيورسٽي کي مصر جو اهو فٽبال گرائونڊ بنايو ويندو جنهن ۾ هڪڙي ٽيم جا همدرد ٻي ٽيم تي حملي آور ٿيندا ۽ نتيجي ۾ مادر علمي ۾ موجود استاد, شاگرد ۽ ملازم هڪ ٻئي جي ڳچين ۾ هٿ وجهندا.

اهو هڪ سوچڻ جو مقام آهي تہ آخر ڪار بندش جو اهو بحران رڳو سنڌ جي يونيورسٽين ۽ خاص ڪري ٻهراڙين وارين يونيورسٽين سان ڇو آهي؟ سرڪاري يونيورسٽيون تہ ڪراچيءَ ۾ بہ آهن ۽ ملڪ ۾ سڀ کان

وڏيڪ وگوڙ ڪراچيءَ ۾ ٿين ٿا پر پوءِ بہ ڪراچيءَ جون يونيورسٽيون مهينا تہ ڇا پر ڪجهہ ڏينهن بہ بند نہ ٿيون رهن. اها تمام سٺي ڳالهہ آهي تہ ڪراچيءَ جون يونيورسٽيون سدائين کليل رهن ٿيون پر اسان جي چورڻ جو مطلب آهي تہ آخرڪار ائين ڇو آهي تہ جڏهن يونيورسٽين جو چانسلر بہ ساڳيو آهي انتظامي زنجير بہ هڪڙي آهي پر بندش ۽ بدانتظامي هميشہ سنڌ جي ننڍين شهرن ۽ ٻهراڙين جي يونيورسٽين ۾ اچي ٿي. اسان پنهنجي ڪيترين ئي رپورٽن ۾ اڳي بہ ان ڳالهہ جي نشاندهي ڪندا آيا آهيون جنهن ۾ اسان ميڊيا سميت استادن، شاگردن، ملازمن، انتظاميا، والدين، سياسي پارٽين ۽ سول سوسائٽي جي حصي جي فرض ۽ ڪردار جي نشاندهي ڪندا آيا آهيون. بهرحال ان ڏس ۾ سڀ کان وڏو ۽ بنيادي ڪردار وري بہ سرڪار ۽ يونيورسٽين جي چانسلر جو آهي؟

يونيورسٽي ۾ امن امان قائم ڪرائڻ لاءِ ويهاريل رينجرز تہ ڪراچي يونيورسٽيءَ ۾ بہ آهي ۽ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ بہ پر اهو ڪهڙو سبب آهي جو ڪراچي يونيورسٽيءَ ۾ رينجرز سرگرم ۽ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ خاموش ويٺل آهي. گڏوگڏ سنڌ جا ماڻهو خاص ڪري باشعور حلقا اهو بہ ڄاڻڻ چاهين ٿا تہ آخر ائين ڇو ٿو ٿئي تہ سنڌ يونيورسٽي جهڙو ادارو مهينن تائين بند رهي ٿو ۽ قانون توڙي انتظاميا مهينن کان بہ وڏي ننڊ ۽ سستي ۾ رهن ٿا. ان سلسلي ۾ هڪ اهم سوال سنڌ جي گورنر هائوس بابت بہ آهي. صوبي جي آئيني سربراهہ جي دفتر ۾ ڪيل ڳالهين ۽ ٿيل معاهدن تان ڪير، ڪيئن ۽ ڇو دستبردار ٿئي ٿو؟ سنڌ يونيورسٽيءَ جي استادن سان ٿيل معاهدي تان آخرڪار ڇو هٽ ڪنيو ويو؟ سنڌ يونيورسٽيءَ جي استادن جي معاهدي کان اڳ سنڌ گورنر هائوس ۾ ڪراچي اليڪٽرڪ سپلاءِ جي مزدور يونين سان بہ گذريل سال جولاءِ جي مهيني ۾ هڪ معاهدو ٿيو هو پر ڪي اي ايس سي پورهيتن 3 فيبروري تي هڪ وڏي احتجاجي ريليءَ ۾ اها شڪايت ڪئي تہ سنڌ جي گورنر هائوس ۾ ٿيل ان معاهدي تي عمل نہ ڪيو ويو آهي. گذريل ڪجهہ عرصي کان اها ڳالهہ نوٽ ڪئي وئي آهي تہ سنڌ جي گورنر هائوس ۾ جيڪي بہ واعدا يا معاهدا ٿين ٿا انهن تي عمل نہ ٿو ٿئي ۽ گورنر هائوس ڪجهہ عرصي کان

واعدا شڪنيءَ جي مرڪز طور مشهور ٿي رهيو آهي. گورنر هائوس ۾ ٿيل معاهدن جي پچڪڙي ۽ واعدا شڪني جنهن مرڪز جي شهه تي رهي آهي اها ڪنهن عهديدار کان وڌيڪ ان آفيس ۽ عهدي جي توهين آهي. تنهن ڪري پ پ سرڪار ۽ واسطيدار ڌرين کي گورنر هائوس بابت ماڻهن جي اها راءِ به ذهن ۾ رکڻ گهرجي

سنڌ جا ماڻهو سنڌ جي اعليٰ علمي درسگاهن جي اها افسوس جهڙي حالت ڏسي ڏسي تنگ ٿي پيا آهن ۽ هاڻي هو پنهنجي اعليٰ تعليم جي مرڪزن کي آباد ۽ اڳيان وڌندو ڏسڻ چاهين ٿا تنهن ڪري سنڌ حڪومت ۽ خاص ڪري پيپلزپارٽي جي سرڪار کان اها گهر ڪن ٿا ته اڙرهين آئيني ترميم تي عمل ڪندي سنڌ جي يونيورسٽين ۽ اعليٰ تعليم جا انتظامي اختيار سنڌ حڪومت ڏانهن منتقل ڪيا وڃن ۽ سنڌ جي يونيورسٽين کي هلائڻ لاءِ خيبرپختونخواهه ۽ پنجاب صوبي وانگي هڪ انتظامي ادارو قائم ڪيو وڃي. سنڌ جا ماڻهو اها به گهر ڪن ٿا ته سنڌ جي اعليٰ علمي درسگاهن ۾ رتائر ۽ ڪمائو ۽ پنهنجي ذهني صحت جو مدو پورو ڪرڻ وارن ڪامورن بجاءِ اهل، ايماندار ۽ علم دوست استادن ۽ آفيسرن کي مقرر ڪيو وڃي ۽ يونيورسٽين جي انتظام ۽ ڪاروهنوار کي هلائڻ لاءِ نظام ترتيب ۽ تجويز ڏيڻ واسطي هڪ ڪميشن مقرر ڪيو وڃي. سنڌ جا ماڻهو اها به گهر ڪن ٿا ته سنڌ جي اعليٰ علمي درسگاهن کي آڱرين تي ڳڻڻ جيترن جاهلن ۽ هٿياربند لوفرن کان آزاد ڪرائي سنڌ جي يونيورسٽين کي پرامن ۽ حقيقي مادر علمي بنائڻ لاءِ قدم کنيا وڃن. سنڌ يونيورسٽي سان لاڳاپيل سيني باشعور حلقن جي اها گڏيل راءِ آهي ته پيپلزپارٽي سان لاڳاپيل ڪجهه شاگرد اڳواڻ سنڌ يونيورسٽي ۾ دهشت پکيڙڻ ۽ هٿيارن جي نمائش جا ذميوار آهن. تنهن ڪري پ پ سرڪار کي انهن دهشت پسند هٿياربندن جي بحيثيت پارٽيءَ جي انهن جي وضاحت ڪرڻ گهرجي ۽ بحيثيت سرڪار جي انهن خلاف قدم کڻڻ گهرجي. ڇاڪاڻ ته اعليٰ تعليم ڪنهن به قوم ۽ معاشري جي ترقي لاءِ اڳواڻ پيدا ڪرڻ لاءِ بنيادي جز آهي، تنهن ڪري سنڌ جي ماڻهن جي ان ڪسيل حق کي بيهر بحال ڪيو

وچي ۽ سنڌ جي اعليٰ تعليم کي بچايل اهي سيئي جيجو ختم ڪري سنڌ جي يونيورسٽين ۾ هڪ اهڙو تعليمي ماحول پيدا ڪيو وڃي جيڪو هن خطي جي ماڻهن جي ترقي، خوشحالي ۽ مثالي امن دوستي ۽ آسودگيءَ لاءِ بنيادي ڪردار ادا ڪري. اها ڳالهه اسان کي سمجهڻي پوندي تہ سنڌ يونيورسٽيءَ سميت سنڌ جون يونيورسٽيون اسان جي ايندڙ نسلن ۽ ايندڙ زمانن جي ترقيءَ سان سڌي نسبت رکن ٿيون. تنهن ڪري اعليٰ تعليم جي هنن ادارن کي جيڪڏهن اهڙي ريت تباهہ ڪيو ويو تہ اسان جو مستقبل توڙي اولاد بہ يقينن تباهہ ٿيندو. تنهن ڪري يونيورسٽين ڏانهن پنهنجي راءِ ۽ روش کي تبديل ڪرڻو پوندو.

سنڌ جون يونيورسٽيون ڪنهن وي سي ۽ ڪنهن وزير يا ڪنهن پارٽيءَ ۽ تنظيم جي خوشحالي ۽ خوشنوديءَ لاءِ نہ پر سنڌ جي ايندڙ ايامن ۽ نسلن جي اعليٰ انساني آدرشن جي حصول جو ذريعو آهي، تنهن ڪري انهن يونيورسٽين کي قدر ۽ اهميت جي ان اک سان ڏٺو ۽ پرکيو وڃي.

(فيبروري 2012ع ۾ نشر ٿيل)

سنڌ جي فڪري امام جي نالي تي قائم يونيورسٽيءَ جي فڪر جوڳي حالت

سنڌ جي فڪري امام شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جي نالي تي قائم شاهہ عبداللطيف يونيورسٽي خيرپور سنڌ جي ڀهراڙيءَ واري علائقي جي ٻيو نمبر وڏي يونيورسٽي هئڻ باوجود علم جو آدرشي درسگاهہ بڻجي نہ سگهي آهي ۽ يونيورسٽيءَ جي ڪامرس ڊپارٽمينٽ ڪان سواءِ يونيورسٽيءَ جي 22 شعبن ۾ پڙهائي جو معيار هيٺاهين سطح تائين ڪري پيو آهي. يونيورسٽي ڪان ٻاهر، لاڳاپيل ڪاليجن ۾ جيڪي بيچلرز ۽ ماسٽرز جون ڊگريون ڏنيون وڃن ٿيون، انهن جي حالت تہ ڏاڍي ڪان خراب آهي ۽ اڄڪلهہ حالت اها اچي بيٺي آهي تہ ملڪ جو ڪوبہ مالياتي، صنعتي يا حرفتي ادارو شاهہ لطيف يونيورسٽيءَ جي ڊگريءَ کي اهميت ڏيڻ لاءِ تيار نہ آهي. جتي بہ نوڪريءَ لاءِ شاهہ لطيف يونيورسٽي جو سند يافتا اميدوار درخواست ڏئي ٿو ان کي انٽرويو لاءِ ئي نہ ٿو سڏايو وڃي.

شاهہ عبداللطيف يونيورسٽي خيرپور جي ڪهاڻي لطيف جي ان شعر جي پوري پوري عڪاسي ڪري ٿي، جنهن ۾ لطيف چوي ٿو تہ

سرجيس تہ سور، ساماڻيس تہ سک ويا
اهي ٻئي پور، مون نماڻيءَ نصيب ٿيا.

لطيف يونيورسٽيءَ پنهنجي قيام جي شروعاتي ڏهاڙن ڪان ئي بدانتظامي ۽ بدعنواني جي طوفانن جي ورچڙهيل رهي آهي. چاڪاڻ تہ هن يونيورسٽيءَ ۾ اشرافيا سڏائيندڙ طبقن ۽ حلقن جا ٻار نہ ٿا پڙهن.

تنهن ڪري هيءَ يونيورسٽي وقت جي حاڪمن جو ته ڇا پر ميڊيا جو به ڌيان نه ڇڪائي سگهي آهي ۽ مختلف دورن ۾ هن يونيورسٽيءَ جي وائيس چانسلر شپ، سرڪار جي دادلن ڪامورن کي جنگ ۾ هٿ آيل مال وانگي انعام ۾ ائين ملندي رهي آهي، جيئن هندستان جي مغل شهزادن کي جاگيرون انعام ۾ ملنديون هيون.

شاهه لطيف يونيورسٽي خيرپور ڪيمپس شهيد ذوالفقار علي ڀٽي 1974ع ۾ قائم ڪئي هئي ۽ سيد ابراهيم شاهه بخاريءَ کي يونيورسٽيءَ جو پهريون پرو وائيس چانسلر مقرر ڪيو ويو هو ۽ 5 مئي 1987ع تي ممتاز گرائونڊ خيرپور ۾ ان وقت جي وزيراعظم مرحوم محمد خان جوڻيجي شاهه لطيف يونيورسٽي خيرپور کي مڪمل يونيورسٽيءَ جو درجو ڏيڻ جو اعلان ڪيو هو. پر 25 سالن جو عرصو گذري وڃڻ باوجود لطيف جي نالي تي قائم هي يونيورسٽي حاڪمن جو توجهه طلب نه ڪري سگهي آهي. ان ڪري هر ايندڙ ڏينهن ۾ علم جي هن درسگاهه ۾ روشني بجاءِ اونداهه ۽ انڌيرو وڌي رهيو آهي. نتيجي طور علائقي جي ماڻهن، پڙهندڙ شاگردن ۽ انهن جي والدين ۾ ڪِٽي ۽ پريشاني چوٽ چڙهي رهي آهي.

گذريل پنجويهه سالن ۾ شاهه عبداللطيف يونيورسٽي خيرپور کي ڪو مثالي وائيس چانسلر نه ملي سگهيو آهي. سنڌ يونيورسٽي ان حساب سان ته خوش نصيب هئي، جنهن جي مسند علامه آءِ آءِ قاضي، ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ ۽ شيخ اياز جهڙن فلسفين، محققن ۽ دانشورن وٽ رهي پر شاهه لطيف يونيورسٽي خيرپور جا ڪڌهن به اهڙا بخت نه کليا. ان کان سواءِ لطيف يونيورسٽيءَ کي وڏي ۾ وڏي ڌڪڪو خيرپور شهر ڀاهران نهندڙ شادي شهيد واري رٽا ۾ مليو جتي ان وقت جا 9 ڪروڙ رپيا ڪاڌا ويا. انهن نون ڪروڙن جي اجوڪي ماليت 80 ڪروڙن کان وڌيڪ آهي. حيرت جي ڳالهه اها آهي ته ان رٽا جا ايترا پئسا ته کاڄي ويا پر سرڪار کي ۽ بدعنواني روڪيندڙ ادارن کي هڪ به جوابدار هٿ نه آيو. اهڙي ريت بدعنوان ڪامورا ۽ انتظاميا جڻ سڄي يونيورسٽي ڳيهي هڙپ ڪري ويا. شادي شهيد واري رٽا کان وٺي اڄ تائين لطيف

يونيورسٽيءَ جي وائيس چانسلر شپ، سدائين ڪنهن نہ ڪنهن دادلي کي ڪائڻ ۽ خوش ٿيڻ لاءِ ڏني ويندي آهي. پوءِ جنهن اداري جو سربراه ٿي سفارش تي پرتي ٿي اچي اهو هن اعليٰ علمي درسگاهہ جا مثالي نظام ۽ انتظام ڇو قائم ڪندو؟ لطيف يونيورسٽيءَ ۾ اڄڪلهہ جيڪو انتظام آهي ان موجب وائيس چانسلر، رجسٽرار، امتحانن جي ڪنٽرولر، ڊائريڪٽر فنانس، ۽ انسپيڪٽر ڪاليجز ۽ برسر جهڙيون اهم پوسٽون رٽائرڊ ڪامورن کي ڪانٽريڪٽ تي ڀرتي ڪري انهن جي حوالي ڪيون ويون آهن. جيتوڻيڪ يونيورسٽيءَ ۾ ريگولر آفيسر بہ مقرر آهن پر ڇاڪاڻ تہ اهي "سڀ ڪجهہ" ڪرڻ لاءِ تيار نہ آهن، تنهن ڪري ڪين انهن اهم عهدن تي مقرر نہ ٿو ڪيو وڃي. جيڪي استاد انهن آفيسرن جي مقرريءَ جي مخالفت ڪن ٿا انهن کي وري انتظاميا اهم پوسٽون ڏئي خاموش ڪرايو ڇڏي. ڪانٽريڪٽي ملازمن کي اهم عهدا ڏيڻ سبب رڳو شاهہ عبداللطيف يونيورسٽي خيرپور ٿي نہ پر جتي ڪٿي بدعنواني وڌي ٿي. اهڙين مقررين سبب ئي شاهہ عبداللطيف يونيورسٽيءَ جو 72 جعلي ڊگرين وارو اسڪينڊل اڀريان آيو هو جنهن جي شروعاتي جاچ ڪرائي وئي پر ٿوري عرصي کان پوءِ وري اها جاچ بہ گم ٿي وئي.

يونيورسٽيءَ جي ملازمن ۽ آفيسرن ڪيترا ڀيرا احتجاج ڪيو آهي ۽ ياد ڏياريو آهي تہ رٽائرڊ ٿيل آفيسرن جي بار بار مقرري بدعنوانيءَ جو سبب بڻجي ٿي تنهن ڪري اهم عهدن تي رٽائر ٿيل ماڻهو مقرر نہ ڪيا وڃن پر انهن جي ڪير بہ ٻڌڻ لاءِ تيار نہ آهي. يونيورسٽي جي موجوده وائيس چانسلر ڊاڪٽر نيلوفر شيخ، جڏهن مخالف ڌر ۾ هئي تڏهن هوءَ پاڻ بہ وري وري ڪانٽريڪٽ جي مخالف هئي پر هاڻي هوءَ جڏهن پاڻ وائيس چانسلر ٿي آهي تہ ان نظام جو حصو بڻجي وئي آهي.

شاهہ عبداللطيف يونيورسٽي ۾ اڄڪلهہ ڇهن هزارن کان وڌيڪ شاگرد تعليم پرائين ٿا ۽ ان ۾ هڪ هزار جي لڳ ڀڳ استاد ۽ ملازم نوڪريون ڪن ٿا. شاهہ عبداللطيف يونيورسٽي خيرپور ۾ روزانو گهوٽڪي، سکر، خيرپور ۽ نوشهري فيروز جا شاگرد تعليم پرائڻ اچن ٿا جڏهن تہ اتر ۽ وچولي سنڌ جي ڪيترن ئي ضلعن ۽ علائقن جا شاگرد ان

جي هاسٽلن ۾ داخل ٿي ۽ رهي تعليم حاصل ڪن ٿا. لطيف يونيورسٽيءَ سان لاڳاپيل ڊگري ڪاليجن جو تعداد ان کان سواءِ آهي، تنهن ڪري وقت جي ضرورت آهي تہ لطيف يونيورسٽيءَ ڌانهن ڌيان ڏنو وڃي ۽ لطيف يونيورسٽيءَ بابت اهم ۽ بنيادي فيصلا مصلحت ۽ مجبوري کان مٿانهان ٿي ڪري ڪيا وڃن.

ضرورت آهي تہ اداري مان سياست ۽ اقربا پروري کي ختم ڪيو وڃي ۽ استادن کي شعبن جي چارج جي رشوت ڏيڻ بجاءِ کين پڙهائڻ لاءِ وقت ۽ موقعو ڏنو وڃي. ڪانٽريڪٽي ملازمن جا معاهدا، اهم ضرورتن کان سواءِ باقي سڀ ختم ڪيا وڃن ۽ اهم عهدا رٽائر آفيسرن کان واپس ورتا وڃن.

ضرورت آهي تہ شاهہ عبداللطيف يونيورسٽي خيرپور ۾ وائيس چانسلر کان وٺي هيٺ تائين مقرريون ميرٽ تي ڪيون وڃن. يونيورسٽيءَ ۾ درس ۽ تدريس جا انتظام اهڙا ڪيا وڃن جو هن يونيورسٽيءَ جي ڪيمپس اندر تعليمي ماحول موٽي اچي ۽ يونيورسٽيءَ مان جاري ٿيندڙ ڊگرين کي مانُ ملي ۽ اهو مان ايترو وڌي جو ملڪي توڙي غير ملڪي ادارا هن درسگاهہ تي سند يافتا شاگردن کي سڏي نوڪريون ڏين.

اسان سيني کي شاهہ عبداللطيف يونيورسٽي خيرپور کي پنهنجو تعليمي اوج ۽ عروج ڏيارڻ لاءِ پنهنجو ڪردارا ادا ڪرڻ گهرجي تہ جيئن سنڌ جي فڪري امام شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جي نالي تي قائم هي ادارو لطيف جي ڏاهپ ۽ فلسفي سان پنهنجي ساک ۽ ناماچاري ڀيٽائي سگهي.

(سيپٽمبر 2012 ع ۾ نشر ٿيل)

محابوڈۓ برساتون

مهاٻوڏ جي مک جوابدارن کي سزا ڏيو

سپريم ڪورٽ آف پاڪستان طرفان گذريل سال واري مهاٻوڏ ۾ ٽٽل يا ٽوڙيل بندن جي حقيقت معلوم ڪرڻ لاءِ جوڙيل ڪميشن جيڪي حقيقتون ڳولي لڌيون آهن ۽ جيڪي تجويزون ڏنيون آهن، اهي اسان جي اکين کولڻ لاءِ ڪافي آهن.

ٻوڏ ڪميشن طرفان نشانبر ڪيل حقيقتن کي معلوم ڪرڻ مان اندازو ٿئي ٿو تہ اسان جي آبپاشي کاتي جي ڪارڪردگي ڪهڙي آهي ۽ آبپاشي کاتي جي نگهباني لاءِ مقرر ڪيل اسان جي ڪامورن جا ڪلور ڪتي پهتل آهن؟ سپريم ڪورٽ آف پاڪستان گذريل سال واري مهاٻوڏ دوران جيڪي بہ بند ٽٽا انهن جي سببن معلوم ڪرڻ لاءِ 15 ڊسمبر 2010 تي هڪ انڪوائري ڪميشن مقرر ڪري ان کي بندن ٽٽڻ جون حقيقتون معلوم ڪرڻ ۽ آئندي لاءِ تجويزون ڏيڻ جو اختيار ڏنو هو. ڪميشن ۾ چئن ئي صوبن سان لاڳاپيل ڪامورن کي کنيو ويو جنهن ۾ بلوچستان جو اڳوڻو چيف سيڪريٽري فتح خان خجڪ، اڳوڻو وفاقي سيڪريٽري اي ڊبليو قاضي، اڳوڻو وفاقي سيڪريٽري ظهير احمد ۽ خيرپختونخواهہ جو اڳوڻو چيف سيڪريٽري محمد اعظم خان شامل هو. محمد اعظم خان کي ان چار رڪني ڪميشن جو چيئرمين مقرر ڪيو ويو هو جنهن چئن ئي صوبن جو دورو ڪري 172 عوامي شاهدن ۽ 64 عوامي نمائندن ۽ سرڪاري نمائندن جون شاهديون رڪارڊ ڪيون، جنهن ڪانپوءِ ڪميشن 200 صفحن تي ٻڌل پنهنجي هڪ تفصيلي رپورٽ جاري ڪئي آهي. ٻوڏ ڪميشن کي جاچ لاءِ 13 نقطا ڏنا ويا هئا

جنهن ۾ ٻوڏ جي خطرناڪ صورتحال ۾ بند ڪٿان ۽ ڪيئن ٽوڙجي؟ ۽ ان جو اختيار ڪنهن وٽ آهي؟ ٽوڙيل بند ڪيئن ٽٽو؟ ٽوڙيل بند جي پڄڻ يا پڄائڻ ۾ ڪنهن جو ۽ ڪيترو ڪردار هو؟ بند ٽوڙڻ کان اڳ ۾ بندن مضبوط ڪرڻ لاءِ ڪي قدم کنيا ويا هئا يا نه؟ جيڪڏهن نه ته ان نقصان جو ذميوار ڪير آهي؟ ڇا بند.ٽٽڻ جي صورت ۾ جن کي به فائدو ٿيو انهن متان متاثرن جي مدد جو ڏنڊ ۽ بار وجهي سگهجي ٿو يا نه؟ بند ٽٽڻ کان پوءِ ماڻهن کي امداد ۽.سامان مهيا ڪيو ويو يا نه؟ سنڌوءَ جي بندن جي ساليانى مرمت ٿئي ٿي يا نه؟ ۽ جيڪڏهن نه ٿي ٿئي ته ان جو ذميوار ڪير آهي؟ وغيره

فلڊ ڪميشن پنهنجي تفصيلي جاچ ڪرڻ کان پوءِ ۽ لڳ ڀڳ اڍائي سو سياسي نمائندن، اڳواڻن، ڪامورن، صحافين ۽ شهرين جا بيان رڪارڊ ڪرڻ کان پوءِ جن نتيجن تي پهتي آهي انهن جو تفصيل ڪجهه هن ريت آهي:

ٻوڏ ڪميشن پنهنجي نتيجن عرف فائينڊنگس ۾ ڄاڻايو آهي ته سنڌ ۾ بندن ٽٽڻ جون ذميوار اهي غيرقانوني ڪم ۽ حرڪتون آهن جيڪي گذريل ڪيتري عرصي کان پاڻيءَ جي درياهي، بئراجي ۽ ڪئنالي نظام سان ٿينديون رهيون آهن.

ڪميشن پنهنجي نتيجن ۾ ڄاڻايو آهي ته ٽوڙي ٽوڙي نئي جي 145 ۽ PB بند ٽٽڻ جا ذميوار گڏوءِ ڪوٽڙي بئراج جا چيف انجنيئر آهن جن عوام کي وقت سر آگاهه نه ڪيو هو. جنهن ڪري سنڌ ۽ بلوچستان جي ماڻهن کي نقصان پهتو آهي. ڪميشن پنهنجي نتيجن ۾ وڌيڪ ڄاڻايو آهي ته سالن کان ٽوڙي بند جي مرمت نه ٿي هئي ۽ ان کي سالن جا سال نظرانداز ڪيو ويندو رهيو آهي، جنهن ڪري هي بند ڪمزور ٿي ويو هو. پر ٻوڏ وارن ڏينهن ۾ بند کي لڳل ڪڏا ڪٻا پرڻ لاءِ بند جي متان مٽي ڪنئي وئي، نتيجي طور بند ويتر ڪمزور ٿي ريو.

ڪميشن پنهنجي رپورٽ ۾ ڄاڻايو آهي ته پاڪستان جي موسميات کاتي جي ٻوڏ بابت ڪيل اڳڪٿي، جيتوڻيڪ دير سان جاري ڪئي وئي هئي پر پوءِ به پنجاب جي سرائڪي علائقي ۽ سنڌ ۾ ٻوڏ جي

پاڻي کي پهچڻ ۾ ڪافي ڏينهن لڳا تنهن ڪري سنڌ حڪومت ۽ پنجاب سرڪار وٽ تياري ڪرڻ لاءِ ڪافي وقت هو ۽ جيڪڏهن هو ڪوشش ڪن ها تہ صورتحال کي خراب ٿيڻ کان بچايو وڃي ها، پر سنڌ ۽ پنجاب جي سرڪار موسيمات کاتي جي اڳڪٿي کان پوءِ بہ قدم نہ کنيا.

ٻوڏ ڪميشن پنهنجي رپورٽ ۾ اهو بہ ڄاڻايو آهي تہ بندن جي ٽٽڻ جا سبب معلوم ڪرڻ لاءِ ڪميشن جڏهن تفصيل گڏ پئي ڪيا تڏهن انوقت جي سيڪريٽري آبپاشي، گڊو بئراج جي چيف انجنيئر ۽ ڪوٽڙي بئراج جي سپرنٽينڊنگ انجنيئر ڪميشن کان حقيقتون لڪايون هيون. ٻوڏ ڪميشن پنهنجي رپورٽ ۾ ڄاڻايو آهي تہ مهاٻوڏ دوران 1855 ـ ارب رپين جو نقصان ٿيو جنهن مان 65 سيڪڙو نقصان ماڻهن جو ذاتي نقصان آهي. رپورٽ ۾ ڄاڻايو ويو آهي تہ هي نقصان ملڪ جي مجموعي گهرو پيداوار "جي ڊي پي" جو 5.8 سيڪڙو آهي، سرڪاري دفاعي ادارن جو نقصان ان کان سواءِ آهي. نقصانن جا تفصيل ڏيندي ٻوڏ ڪميشن ڄاڻايو آهي تہ ٻوڏ دوران 1600 ماڻهو مري ويا جن کي 5 لک رپيا في ماڻهو جي حساب سان معاوضو ڏيڻ گهرجي، ٻوڏ دوران 70 لک ٻارڙن جو اڌ تعليمي سال وڃائجي ويو ۽ 45 لک ماڻهن کي روزگار کان محروم ٿيڻو پيو. جنهن ۾ خاص ڪري پوکي راهيءَ سان لاڳاپيل هاري طبقو شامل آهي ۽ ٻوڏ دوران ٻن ڪروڙ ماڻهن کي بکن ۽ بيمارين کي منهن ڏيڻو پيو.

ٻوڏ ڪميشن پنهنجي رپورٽ جي آخر ۾ ڪجهہ سفارشون بہ پيش ڪيون آهن جن ۾ چيو ويو آهي تہ درياهہ جي ڪچي واري علائقي ۾ قبضا ڪيا ويا آهن ۽ اتي خانگي بند ۽ پڪيون اڏاوتون ڪيون ويون آهن تنهن ڪري ٻوڏ جي پاڻيءَ جي رستي ۾ رڪاوٽون پيدا ٿيون آهن. ٻوڏ ڪميشن پنهنجي رپورٽ ۾ ڄاڻايو آهي تہ سرڪار کي ڪچي يا ٻيلي واريون زمينون خانگي ماڻهن کي نہ ڏيڻ گهرجن ۽ گذريل مهاٻوڏ دوران ٻوڏ جي پاڻيءَ جيڪي بند ٽوڙيا يا اڏاوتون ڊاٺيون انهن کي ٻيهر اڏڻ جي اجازت نہ ڏيڻ گهرجي.

ٻوڏ ڪميشن پنهنجي رپورٽ ۾ وڌيڪ اهو بہ ڄاڻايو آهي تہ آبپاشي کاتي گذريل ڏهن سالن دوران جيڪي بہ ڪم ڪرايا آهن، انهن جي

آڊٽ ڪرائي وڃي.

سنڌ ٽي ويءَ گذريل سال مهابوڏ دوران جن جن ڳالهين جي نشاندهي ڪئي هئي بلڪل اهي ڳالهيون سپريم ڪورٽ طرفان قائم ڪيل ٻوڏ ڪميشن جي رپورٽ ۾ سفارشن ۾ شامل ڪيون ويون آهن. ٻيو ته نهيو پر ٽوڙي بند جي ٽٽڻ جي باري ۾ سنڌ ٽي وي جي رپورٽر راهب ٻيڙ ۽ ٻقا محمد بنگوار تي ٻڌل خصوصي ٽيم، جڏهن 7 آگسٽ کان اڳ ٽوڙي بند جو معائنو ڪيو هو تڏهن ڄاڻايو هو ته ٽوڙي بند کي لاوارث ڇڏيو ويو آهي، تنهن ڪري هن بند جي ٽٽڻ جا امڪان آهن. سنڌ ٽي وي، نيوز جي رپورٽنگ ٽيم، پنهنجي ان جڳ مشهور رپورٽ ۾ اهو به ڄاڻايو هو ته جيڪڏهن ٽوڙيءَ جو بند ٽٽو ته پوءِ غوثپور، ٺل، جيڪب آباد سميت سڄو علائقو ٻڏي ويندو.

7 آگسٽ 2010ع تي ٽوڙي بند ٽٽڻ کان پوءِ، جيڪا مهابوڏ سنڌو درياهه جي ساڄي پاسي وارن علائقن ۾ ٿي ۽ ان ٻوڏ جيڪا تباهي آندي، ان وقت ماڻهن کي درست معلومات ڏيڻ ۽ سندن مدد ڪرڻ لاءِ سنڌ ٽي وي نيوز طرفان جيڪو فلڊ ايمرجنسي روم قائم ڪيو ويو هو، ان ۾ بار بار انهن ئي ڳالهين جو ذڪر ڪيو پئي ويو جن جو ذڪر سپريم ڪورٽ جي ٻوڏ ڪميشن جي سفارشن ۾ ڪيو ويو آهي. سنڌ ٽي ويءَ جي فلڊ ايمرجنسي روم ۾ وينل تجزئي نگار ٻوڏ جي وقت ان خيال جا هئا ته جيڪڏهن ڪچي مان خانگي بند ختم ڪيا وڃن ۽ درياهي ٻيلا بحال ڪيا وڃن ته سنڌو درياهه جي ٻوڏ جي نقصان کي گهٽائي سگهجي ها. سنڌ ٽي وي نيوز جي سٽ کي ان ڳالهه تي فخر آهي ته هن جون رپورٽون ۽ تجزيا عالمي معيار جي ڪميشن جي رپورٽن سان ٻڙ ميچيندڙ آهن.

هاڻي جڏهن اها ڳالهه پڌري ٿي چڪي آهي ۽ ماهر به ان ڳالهه سان اتفاق ڪن ٿا ته سنڌ ۾ ٻوڏ جي تباهين جو رستو روڪڻ لاءِ ڪچي جي زمينن تان قبضا ختم ڪرائڻ ضروري آهن. ڪچي جي ٻيلن جي ٻيهر پوکائي ۽ بحالي ضروري آهي، ڪچي ۾ نهيل خانگي بندن جو خاتمو ضروري آهي ۽ بندن، بئراجن، ڪئنالن، شاخن ۽ واهن جي مرمت ۽ سارسنڀال شفاف نموني ٿيڻ ضروري آهي تڏهن اها ڳالهه حڪومت لاءِ

لازم آهي تہ ٻوڏ ڪميشن جي سفارشن تي عمل ڪيو وڃي ۽ ڪچي جون سموريون ڪيٽيون ختم ڪري اتي ٻيلا پوکيا وڃن. ڪچي مان قبضا ۽ خانگي بند ختم ڪرڻ لاءِ قانون سازي ڪئي وڃي.

ٻوڏ ڪميشن جي ظاهر ٿيڻ کان پوءِ اها ڳالهہ ضروري ٿي پئي آهي تہ ٻوڏ ڪميشن طرفان گذريل سال واري مهاٻوڏ جي ذميوار آفيسرن، خاص ڪري اڳوڻي سيڪريٽري آبپاشي شجاع جوڻيجو گڊو بئراج جي چيف انجنيئر ظفرالله مهر ۽ ڪوٽڙي بئراج جي چيف انجنيئر منظور شيخ خلاف قانوني ۽ محڪماتي ڪارروائي ڪئي وڃي ۽ مٿن ڪرمنل ڪيس داخل ڪري هڪ ڪروڙ ماڻهن کي دربدر ڪرڻ ۽ اربين رپين جي نقصان جو فرياد داخل ڪيو وڃي. ٻوڏ ڪميشن طرفان ظاهر ڪيل ذميوارن خلاف جيڪڏهن هن پيري بہ ڪارروائي نہ ڪئي وئي تہ ايندڙ وقت جي امڪاني نقصانن جو رستو روڪڻ لاءِ ڪوبہ ڪامورو ڪوشش نہ ڪندو.

(جون 2011ع ۾ نشر ٿيل)

سنڌ کي پڪين وارو ڏاڍو نه پر انسان واري امداد گهرجي

سال 2010ع جي آگسٽ مهيني ۾ آيل سنڌو درياهه جي تاريخي ٻوڏ ملڪ ۾ مجموعي طرح ۽ سنڌ ۾ خاص طرح جيڪا تباهي آندي آهي ان لاءِ گڏيل قومن جي اداري پڻ چيو آهي ته ان ٻوڏ جي تباهه ڪارين ۽ نقصانن جو اندازو لڳائڻ ممڪن ئي نه آهي.

جيستائين سنڌ ۾ نئين جا بند نه ٽٽا هئا ۽ جيستائين حمل ڍنڍ ۽ منڇر جي بندن مٿان پاڻي نه اٿليو هو، تيستائين سنڌ سرڪار چيو ته سنڌ ۾ ٻوڏ سبب ستر لک ماڻهو متاثر ٿيا آهن ۽ هاڻي جڏهن حمل، منڇر ۽ نئين ۾ سنڌو دريا جا ساڄا ۽ کاٻا ڪنارا ٻڏي چڪا آهن، تيستائين سنڌ ۾ دربدر ٿيل ماڻهن جو انگ هڪ ڪروڙ تي پهچي چڪو آهي. 1998ع جي آدمشماري مطابق جيڪڏهن سنڌ ۾ ڇهن ماڻهن تي هڪ گهراڻو تسليم ڪيو وڃي ته به تازي ٻوڏ سبب سنڌ ۾ سورهن لکن کان وڌيڪ خاندان دربدر يا بي گهر ٿيا آهن. ان حساب سان سنڌ ۾ رڳو سورهن لکن کان وڌيڪ خاندان بي گهر نه ٿيا آهن پر سورهن لک گهر به تباهه ٿيا آهن.

اها ڳالهه ته سرڪار پاڻ به مڃي ٿي ته سنڌ ۾ ڏهن لکن کان وڌيڪ گهر تباهه ٿيا آهن. ساڳيءَ ريت سنڌ ۾ هڪ لک اوطاقون ۽ هڪ لک دڪان، هوٽلون ۽ مانڊڻيون به تباهه ٿيون آهن. ٻڏي تباهه ٿيل مسجدن، مسافرخانن، سرڪاري اسڪولن، اسپتالن، ٽپال گهرن ۽ ٿاڻن جو تعداد ان کان سواءِ آهي. سرڪار پاڻ ڄاڻايو آهي ته ٻوڏ سبب سنڌ ۾ 17 ضلعا متاثر ٿيا آهن ۽ انهن مان اٺ ضلعا سڀ کان وڌيڪ متاثر ٿيا آهن جنهن

جو مطلب هي آهي تہ سنڌ 74 سيڪڙو متاثر ٿي آهي جنهن مان 35 سيڪڙو جڙ مڪمل طرح تباهہ ٿي وئي آهي. سنڌ ۾ اهي 16 لک گهراڻا جيڪي مڪمل طرح تباهہ ٿيا آهن. انهن ۾ هڪ اندازي موجب هڪ لک گهراڻا خوشحال گهراڻا آهن باقي 15 لک گهراڻا اهي آهن،جيڪي ڏيهاڙي يا مهيني جي ايتري ڪمائي ڪندا هئا، جنهن مان هو مشڪل سان پنهنجو گذر سفر ڪري سگهندا هئا ۽ تازي ٻوڏ ڪان پوءِ انهن 15 لک گهراڻن جو گهر، زمين، جايون، دڪان، سڀ ڪجهہ تباهہ ٿي ويو آهي ۽ هاڻي هو رستن تي کلئي آسمان هيٺان يا ڪيمپن ۾ رهڻ تي مجبور آهن سنڌ ۾ دربدر ٿيل انهن 15 لک خاندانن جي بحالي ڪيئن ٿيندي ۽ اها سنڌ حڪومت ۽ سنڌ ۾ امدادي ڪم يا ڀلائي جو ڪم ڪندڙ ادارن لاءِ هڪ وڏي للڪار آهي.

سنڌ ۾ هن وقت تائين ٻوڏ ستايلن جي جيڪا امداد ٿي آهي، اها گهربل امداد جو پنج سيڪڙو بہ مس آهي، حقيقت اها آهي تہ سنڌ ۾ هن وقت تائين ماڻهن کي مليل امداد ڪنهن مريض کي مليل فوري طبي مدد يا فرسٽ ايڊ جهڙي آهي. جڏهن تہ علاج مڪمل طرح اڃا اڳتي ٿيڻو آهي. هن وقت تائين ٻوڏ ستايل ماڻهن کي ڪيمپن ۾ ائين ۽ ايتري امداد ڏني وئي آهي، جيئن ڪراچيءَ جي سنڌ سيڪريٽريٽ واري ڪبوتر چونڪ تي، پکين سان پيار ڪندڙ ماڻهو ڪين اڇلائي داڻو ڏيندا آهن. سڄي سنڌ جي ٻوڏ ستايل ماڻهن ۾ سمورين ڌرين ـ حڪومت، ڀلائي وارن ادارن ۽ سخي دل ماڻهن بہ اهڙي طرح راشن ورهايو آهي.

پر سنڌ حڪومت کي، سنڌ ۾ ٻوڏستايلن جي بحاليءَ لاءِ ڪم ڪندڙ فردن ۽ ادارن کي اها ڳالهہ سمجهڻي پوندي تہ سنڌ جا هڪ ڪروڙ ٻوڏ سبب بي گهر ٿيل ماڻهو جهنگ جا پکي نہ پر تاريخ ۾ خوشحال رهندڙ سنڌ جا شهري آهن، تنهن ڪري انهن هڪ ڪروڙ ماڻهن کي رڳو هڪ هفتي جي راشن جي ٿيلهي ڏيڍ سان يا هڪ مهيني جي خوراڪ جي ٻوري ڏيڍ سان سنڌن بحالي جو ڪم ۽ فرض پورو نہ ٿيندو. تنهن ڪري سنڌ ۾ ٻوڏ ستيلن جي بحاليءَ لاءِ هڪ پئڪيج جي نہ پر ڪيترن ئي پئڪيجن جي ضرورت آهي.

ٻوڏ ستيل علائقن جي بحاليءَ لاءِ سڀ کان پهريون ۽ وڏو ڪم روڊن، رستن، پلين، ريلن ۽ واهن جي بحالي آهي. ڇاڪاڻ ته ان سان ماڻهن جي اچ وڃ، پاڻي جي رسد ۽ ٻاهران ايندڙ ضرورت جي مال جي رسد ممڪن ٿيندي. انفرااسٽرڪچر جي بحالي کان پوءِ تباهه ٿيل شهرن ۽ ڳوٺن ۾ گهرن جي تعمير ۽ مرمت جي ضرورت آهي. گهرن جي تعمير کان پوءِ پوکي راهي لاءِ ۽ چوپائي مال جي خريداريءَ ۽ پالنا لاءِ زرعي ترقياتي بئنڪ ذريعي قرضن جي آسان شرطن جي منظوري ضروري آهي. ان کان پوءِ ننڍن ڪاروبارن لاءِ دڪان، ريڙهي، مانڊڻي ۽ هوٽل ٺهرائڻ ۽ ڪاروبار شروع ڪرڻ لاءِ ماڻهن کي خوشحالي بئنڪ يا مائيڪرو فنانسنگ بئنڪ ذريعي ننڍا ننڍا قرض ڏيڻ جي ضرورت آهي، پر اهو سڀ ڪجهه ڪير ڪندو ۽ ڪيئن ڪندو؟

ٻوڏ جي تباهه ڪارين ۾ برباد ٿيل سنڌ جي يتيم ڳوٺن ۽ ڇورن شهرن کي هاڻي اڊاپٽ ڪرڻ، گود ۾ وٺڻ يا هنج ۾ ڪرڻ جي ضرورت آهي: مثال طور ٻوڏ ۾ سنڌ ۾ جيڪي فصل تباهه ٿيا آهن ان ۾ ووڻٽڻ جو فصل به شامل آهي. تنهن ڪري ڪپهه ۽ ٻاهرين ملڪن سان ڪپڙي جو واپار ڪندڙ ٽيڪسٽائيل ملن جي مالڪن کي غوثپور ۽ مبارڪپور جهڙن شهرن کي هنج وٺڻ يعني ايڊاپٽ ڪرڻ گهرجي ۽ پوءِ اپيٽما يعني آل پاڪستان ٽيڪسٽائيل ملز ايسوسيئيشن کي غوثپور شهر ۾ نوان گهر تعمير ڪرڻ گهرجن، بازارون بنائڻ گهرجن ۽ اتان جي تباهه ٿيل ڪاروبار کي هٿي ڏيڻ لاءِ شهرين ۽ ڪاروباري ماڻهن کي قرض ڏيڻ گهرجن. ساڳيءَ ريت ڳڙهي خيري ۽ خيرپور ناٿن شاهه جهڙن جرڪندڙ شهرن جي بحاليءَ جو ڪم ڪراچي اسٽاڪ ايڪسچينج ۽ ڪراچي چيمبر آف ڪامرس اينڊ انڊسٽري جهڙن ادارن کي هٿ ۾ ڪڻڻ گهرجي. ڪراچي اسٽاڪ ايڪسچينج ڳڙهي خيري ۽ خيرپور ناٿن شاهه کي اڊاپٽ ڪري يا هنج وٺي ان شهر ۾ ڪي به ٽي هزار گهر ۽ بازارون ناهي، اتان جي ماڻهن کي بحاليءَ لاءِ ڪا مدد ۽ قرض ڏئي سگهي ٿي. ڪراچيءَ سميت ملڪ ۾ اهڙا دولت مند ۽ دل جا سخي ماڻهو به آهن، جيڪي انهن مصيبتن ۾ ڪروڙين رپين جي خيرات ڪيندا آهن، انهيءَ دل جي سخي

انسانن کي جاڳڻ، ميرپور ٻرڙي ۽ دين پور جهڙا شهر اڊاپٽ ڪرڻ يا هنج ۾ ونڻ گهرجن ۽ هو انهن شهرن جي بحاليءَ ۽ ماڻهن کي پهتل نقصان جو ازالو ڪري کين زندگيءَ جو وهنوار ٻيهر شروع ڪرڻ ۾ مدد ڏئي سگهن ٿا. سڄي دنيا جا فلاحي ادارا ۽ نالي واريون اين جي اوز بہ اسان جي ڳوٺن کي هنج وٺي انهن ۾ گهر نهرائڻ، بازارون اڏرائڻ ۽ ماڻهن کي ڏنڌي ڌاري ۽ ڪاروباري سرگرمي شروع ڪرڻ لاءِ امداد ڏئي سگهن ٿيون.

اسين دعوت ڏيون ٿا ڪراچي، حيدرآباد، سکر ۽ لاڙڪاڻي جي واپاري چيمبرن کي تہ هو ڪجهہ ڳوٺن کي هنج وٺي اڊاپٽ ڪن ۽ انهن جي بحاليءَ لاءِ پنهنجي ڪيسي مان ڪجهہ خرچ ڪن. اسان دعوت ڏيون ٿا ملڪ جي بار ايسوسيئيشن کي تہ اهي ڪشمور، شڪارپور ۽ جيڪب آباد ضلعن جي ڳوٺن ۾ اچن ۽ ڪنهن هڪ يتيم بنايل شهر جي مٿي تي اچي هٿ رکن ۽ ان شهر سان بحاليءَ جو وچن ڪري ڪيس تعمير ڪرڻ شروع ڪن. اسين دعوت ڏيون ٿا ملڪ جي بار ايسوسيئيشن کي تہ هو بہ اڳتي اچن ۽ زخمي ٿيل ڳوٺن جي ڦٽن تي پها رکن ۽ انهن ڳوٺن جي تباهہ ٿيل گهرن جي تعمير ڪرائن ۽ جن ڳوناٺن جا ڪنڌڙ ڪمائيندڙ مڙس مري ويا، انهن جي وارثن جي مالڪي ڪن. اسين دعوت ڏيون ٿا چانورن جي پرڏيهہ ۾ واپار ڪندڙ وڻجارن کي تہ اهي بہ اڳتي اچن ۽ چانورن جي ان ديس جي ڪن ڳوٺن جي وارثي جو اعلان ڪن ۽ اتي جي تباهہ ٿيل معيشيت ۽ زندگيءَ کي ٽيڪو ڏين.

هن مهاٻوڏ ۾ تباهہ ٿيل سنڌ جي شهرن ۽ ڳوٺن جي بحاليءَ جو ڪم رڳو ٻاهرين ماڻهن، واپارين ۽ ڪاروبارين کي آڇڻ نہ گهرجي پر اهو ڪم اسان جي آفيسرن، پروفيشنل تنظيمن، قوم پرست، جمهوريت پسند ۽ مذهبي پارٽين کي بہ ڪرڻ گهرجي.

مثال طور جيڪڏهن ڪنهن ڊي سي جي رينڪ جي آفيسر جو ڳوٺ تباهہ ٿي ويو آهي تہ ان آفيسر کي ڊي ايم جي آفيسرس ايسوسيئيشن کي سرگرم ڪري، پنهنجي دوستن کي قائل ڪرڻ گهرجي تہ هر آفيسر هڪ لک رپيا ڪڍي ۽ پوءِ انهن پئسن مان ان تباهہ ٿيل ڳوٺ کي نئين زندگي ڏجي. اهو ڪم انڪم ٽيڪس آفيسر

ايسوسيئيشن، ڪسٽم آفيسرن، پوليس گروپ جي آفيسرن، آڊٽ اينڊ اڪائونٽس گروپ جي آفيسرن ڪان ويندي، سيڪريٽريٽ گروپ جي آفيسرن کي پڻ ڪرڻ گهرجي. ساڳيءَ ريت پي ايم اي جهڙيون ڊاڪٽرن جون تنظيمون، انجنيئرن جون تنظيمون، سپلا، پ ٿ الف، گسٽا، ماٿا آپڪا جهڙيون تنظيمون جيڪڏهن هڪ هڪ، ٻه ٻه، ٽي ٽي ڳوٺ ائڊاپٽ ڪن، يعني هنج وٺن ته ٻه ٻوڏ جي مصيبت کي ترقيءَ جي امڪان ۾ تبديل ڪري سگهجي ٿو.

سنڌ ۾ سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن هڪ معتبر نالو رهيو آهي، سنڌي ادبي سنگت به آهي، سنڌ سگهڙ تنظيم به آهي، حيدرآباد ڪراچي، سکر ۾ لاڙڪاڻي جا جيم خانا به آهن. مختلف ڪلب آهن، روٽري جون شاخون آهن، مذهبي يا ديني جماعتون آهن، انهن کي به گهرجي ته هو ڪجهه ڳوٺن کي ائڊاپٽ ڪري انهن جي بحاليءَ لاءِ ڪم شروع ڪن.

سنڌ ۾ ڪراچيءَ جهڙي اجگر ۾ وڏي شهر ۾ هزارين اهڙا ماڻهو ۽ ادارا آهن، جيڪي جيڪڏهن چاهين ته انهن تباهه ٿيل شهرن ۽ ڳوٺن لاءِ گهڻو ڪجهه ڪري سگهن ٿا. شهر جي ڊفينس اٿارٽي يا مختلف رهائشي سوسائٽيون ڪي شهر ۽ ڳوٺ ائڊاپٽ ڪري انهن جي بحاليءَ ۾ پنهنجو ڪردار ادا ڪري سگهن ٿيون. سائيٽ، ڪورنگي، نارٿ ڪراچي سميت ڪراچيءَ ۾ ڇهه وڏا صنعتي زون آهن. انهن صنعتي زونن جون ايسوسيئيشنون ڪجهه تباهه ٿيل شهرن جي مالڪي ڪري انهن کي هنج ۾ وٺڻ جو اعلان ڪن.

پيپلزپارٽي، مسلم ليگ (ن) مسلم ليگ (ف)، جماعت اسلامي، جمعيت علماءِ اسلام، ايم ڪيو ايم ۽ ٻين چونڊن جي سياست ڪندڙ پارٽين کي ڪجهه ڳوٺ ۽ شهر هنج وٺي انهن جي بحاليءَ جو ڪم پنهنجي هٿ ڪرڻ گهرجي، ساڳيءَ ريت سنڌ جي قوم پرستن جماعتن کي به ڪجهه ڳوٺ گود وٺڻ گهرجن. وڏا صنعتي ادارا اسٽيل مل، پورٽ قاسم اٿارٽي، ڪراچي پورٽ ٽرسٽ، مشين ٽول فيڪٽري کي به ڪي ڳوٺ ۽ شهر هنج وٺي انهن جي بحالي جو ڪم شروع ڪرڻ گهرجي.

ساڳيءَ ريت تيل جي ڪمپنين، موبائيل فون جي ڪمپنين، مختلف بئنڪن ۽ مالياتي ادارن کي به اها دعوت ڏئي سگهجي ٿي ته اهي به به، ٿي ٿي ڳوٺ پنهنجي ذمي کڻي اتان جي بحالي جو ڪم شروع ڪن. سنڌ جي شهرن ۽ ڳوٺن جي بحاليءَ لاءِ عرب رياستن يا اولهه جي ملڪن ۾ رهندڙ وطن واسين کي به اپيل ڪرڻ گهرجي ته هو اجڙيل شهرن جي بحاليءَ لاءِ پنهنجو حصو ادا ڪن ۽ ڳوٺن يا شهرن جي نئين سر تعمير جو ذمو پنهنجو سر کڻن. ساڳيءَ ريت پرڏيهه ۾ ڪم ڪندڙ سنڌين جي تنظيمن سانا ۽ ورلڊ سنڌي ڪانگريس کي به پنهنجي اجڙيل ديس جون کسيل بهارون موٽائڻ لاءِ پنهنجي کيسن ۾ هٿ هڻڻ گهرجن. تاريخ جي هن وڏي ٻوڏ ۾ تباهه ٿيل سنڌ جي شهرن ۽ ڳوٺن کي زندگي موٽرائي ڏيڻ لاءِ ميڊيا جي ادارن ۽ اخبارن کي به پنهنجو ڪردار ادا ڪرڻ گهرجي. اهي ميڊيا جا ادارا جيڪي انهن ماڻهن جي نالي ۾ ڪمائين ٿا، انهن کي به ڪي ڳوٺ هنج وٺڻ گهرجن ۽ هڙان وڙان ڏئي انهن ڳوٺن جي زندگي موٽائي ڏيڻ لاءِ پنهنجو ڪردار ادا ڪرڻ گهرجي.

هر اهو شخص، هر اهو گهر، هر اهو ڪارخانو هر اهو ادارو هر اها بازار هر اهو پئسي، ڪاروبار ۽ ڏيتي ليتي جو مرڪز جيڪو خوشحال آهي، ان تي اهو فرض آهي ته هو تباهه ٿيل سنڌ جي شهرن ۽ ڳوٺن جي بحاليءَ لاءِ ۽ انهن انساني وسندين کان کسيل رونق ۽ زندگي موٽائي ڏيڻ لاءِ پنهنجو ڪردار ادا ڪري. جيڪڏهن مٿي ڄاڻايل ۽ ذڪر کان وسري ويل سڀ سرنديءَ وارا ماڻهو ۽ ادارا، هٿ هٿ ڪري وٺن ۽ سنڌ جي ڇوري بنايل شهرن ۽ يتيم بڻايل ڳوٺن مٿان ٻاجهه ۽ وارثيءَ جو هٿ رکن ته، هي اجڙيل سنڌ وري نهي سگهي ٿي ۽ اسان جي ڏکويل شهرن، ڳوٺن ۽ انهن جي واسين کان ٻوڏ جي تباهيءَ جو ڏک وسري سگهي ٿو.

اچو ته هٿ هٿ ڪيون ۽ پنهنجو پنهنجو تاريخي فرض پورو ڪري وقت جو قرض لاهيون.

(فيبروري 2011ع ۾ نشر ٿيل)

سنڌ ۾ ٻوڏ جي سببن جي ڳولا طرفي تحقيقات ٿيڻ گهرجي

سنڌ حڪومت، سنڌ ۾ توڙي ۽ ٺٽي وارن بندن جي ٽٽڻ جا سبب معلوم ڪرڻ لاءِ ڪميشن جوڙڻ جو اعلان ڪيو آهي.
توڙي وارو اهو بند، جيڪو پنهنجي ذري گهٽ سؤ سالن جي تاريخ ۾ ويهن کان وڌيڪ ڀيرا ٽٽي چڪو آهي. اهو هن ڀيري ڪيئن ٽٽو؟ ان جي تازي تحقيقات لاءِ ڪميشن ويهارڻ جو اعلان ڪيو ويو آهي ۽ ساڳيءَ ريت سڄاول ۽ سورجاڻي جي پاسي وارو بند به ان کان اڳ 1988ع ۾ ٽٽو هو ان جي به تازي تحقيق ٿيندي ته اهو بند هن ڀيري ڪيئن ٽٽو؟
توڙي واري ٽٽل بند، سنڌ جا ست ضلعا ۽ بلوچستان جا ڪجهه علائقا تباهه ڪري، جيڪو ڪربين رپين جو نقصان ڪيو آهي، ان جو اندازو لڳائڻ ان ڪري ممڪن نه آهي جو هن ٻوڏ ۾ ٿيل ڪجهه نقصان ته هاڻي ظاهر ٿيا آهن، جيڪي فصلن ٻڏڻ، گهرن، بازارن، ڪاروبارن ۽ رستن جي تباهه ٿيڻ جي صورت ۾ نظر اچن ٿا پر ان ٻوڏ جا ڪيترائي نقصان ۽ هاڃا ايندڙ وقت ۾ سالن ۽ ڏهاڪن کان پوءِ نظر ايندا. مثال طور ڪيتريون زمينون ڪاريون ٿي وينديون يا ڪري وينديون. ڪيترا ڳوٺ ۽ شهر وري آباد نه ٿي سگهندا. ڪيترن شهرن جي ترقي ۽ خوشحالي رڪجي ويندي يا پوئتي ٿي ويندي. ڪيترن خاندانن جي ترقيءَ ۽ خوشحاليءَ جا امڪان غربت ۽ بدحاليءَ ۾ بدلجي ويندا. ڪيترا ماڻهو ٿيل نقصان سبب ذهني ۽ نفسياتي مرضن ۽ مونجهارن ۾ ورتجي ويندا ۽ ذهني طرح معذور ٿيل ماڻهن جي نقصان جي ڪٿ ڪيتري آهي اهو

حساب ڪرڻ ممڪن نہ آهي.

ٽوڙي وارو بند ڪيئن ٽٽو؟ ٽٽي ۾ ڪوٽ عالم وٽ گهارو ڪيئن لڳو؟ ان جي سببن جي تحقيقات تہ ضرور ٿيڻ گهرجي. چاڪاڻ تہ اتر سنڌ ۾ ذڪرڻ بلوچستان جي ماڻهن ۾ سياسي اڳواڻن جو اهو مطالبو آهي پر ان سوال تي وڌيڪ تحقيق جي ضرورت آهي تہ اهو ٽوڙي جو بند جيڪو ويهہ پيرا اڳ ۾ بہ ٽٽي چڪو آهي. اهو هن پيري بہ ڇو ٽٽو؟ ڇا سنڌ جي آبپاشي کاتي وارن لاءِ ٽوڙي جي ٽٽل بند جي ويهہ پيرا اڳ ۾ ڏنل وارننگ ڪافي نہ هئي جو آبپاشي کاتي وارا ان بند کي اڳوات مضبوط ڪن ها؟ آبپاشي کاتي سان گڏوگڏ هاڻي تہ ميڊيا بہ ان راڳ جي هم نوا بنجي وئي آهي جو جڏهن بہ پاڻي چڙهندو آهي تہ صحافي پاڻي ڏسڻ کان سواءِ ئي اهاً ڳالهہ ڪرڻ شروع ڪندا آهن تہ ٽوڙيءَ وٽان بند کي خطرو آهي؟

ماضيءَ جي ايتري گهڻن تجربن کان پوءِ بہ ۾ ميڊيا جي ايڏي وڏي واويلا بعد بہ جيڪڏهن ٽوڙي وٽان بند کي مضبوط نہ ڪيو ويو تہ آخرڪار ان جو ذميوار ڪير آهي؟ تجويز ڪيل ڪميشن کي ان جي تحقيقات ضرور ڪرڻ گهرجي. جيڪا ڪميشن ٽوڙيءَ ۾ ڪوٽ عالم واري گهاري جي جانچ ڪندي، ان کي اها جاچ بہ ضرورڪرڻ گهرجي تہ سنڌ جي بندن جي اڄ جيڪا بري ۾ ڪمزور حالت آهي ان جا سبب ڪهڙا آهن ۾ ان جو ذميوار ڪير آهي؟ آخر ڪيترن سالن کان سنڌ جي بندن جي مرمت نہ ٿي آهي ۾ ان جا ڪهڙا سبب آهن؟ ان ڪميشن کي اها جاچ بہ ڪرڻ گهرجي تہ سنڌ ۾ گذريل سالن کان بندن جي مرمت جي نالي ۾ جيڪي اربين رپيا ڪاڻا ۾ سرڪاري رڪارڊ موجب خرچ ڪيا ويا، اهي ڪنهن ڪاڻا ۾ ڪيئن خرچ ٿيا؟ اهي ٺيڪا ڪهڙين ڪمپنين کي مليا؟ ڪهڙن انجنيئرن يا اختيارين ان جا ٽينڊر جاري ڪيا ۾ انهن ڪمن لاءِ جاري ٿيل رقمون ڪنهن جي صحيحن سان ڪڍيون ويون؟

سنڌ حڪومت طرفان جوڙيل ان ڪميشن کي اها جاچ بہ ڪرڻ گهرجي تہ ٻوڏ جي رستي ۾ يعني ڪچي واري علائقي ۾ جتان ٻوڏ جو پاڻي گذرندو آهي، ان ڪچي ۾ جيڪي زميندار يا خانگي بند ٺاهيا ويا آهن، انهن هن ٻوڏ جي پاڻيءَ جي وهڪري کي روڪي، ٻوڏ جي نقصان کي

ڪيترو وڌايو؟ چاڪاڻ ته اها ڳالهه به هاڻي پڌري ٿي چڪي آهي ته سکر ۽ ڪوٽري بئراج جي وچ ۾ نهيل بن پلين ۾ ڪيترن بندن سبب ٻوڏ جو پاڻي سکر ۽ ڪوٽڙي وچ ۾ ڪيترن ڏينهن تائين رڪيل رهيو. نتيجي طور ڳڀو ڪان اينڊڙ پاڻي وڌندو رهيو ۽ جڏهن پاڻيءَ کي درياهي پيٽ مان رستو نه مليو ته ان جي ڪاهه ٽوڙيءَ جي ڪمزور بند ڏانهن ٿي. ماهر ٽوڙي عام ماڻهو هاڻي ائين به چون ٿا ته جيڪڏهن ڪچي جا زميناداري بند نه هجن ها ته ٻوڏ جو پاڻي تيزيءَ سان وهندو رهي ها ۽ پوءِ ٽوڙيءَ جي گهاري مان گهٽو پاڻي خارج نه ٿئي ها ۽ ڪشمور جيڪب آباد، شڪارپور، شهدادڪوٽ، دادو ۽ سيوهڻ ۾ ايترو نقصان نه ٿئي ها.

سنڌ حڪومت جي جوڙيل ان ڪميشن کي اها جاچ به ڪرڻ گهرجي ته ڪچي ۾ ناهيل ۽ نهرايل اهي خانگي بند ڪيئن ۽ ڪڏهن نهيا ۽ انهن خانگي بندن جي تعمير جي اجازت ڪنهن ڏني؟ ڪچي ۾ بند تعمير ڪرڻ جي اجازت ڪڏهن ورتي وئي هئي يا ڪچي جي قبضي خورن اها ڏاڍ مڙسي ۽ ارهه زوراڻي پنهنجي پاڻ ڪئي؟ سنڌ حڪومت جي جوڙيل ان ڪميشن کي ان ڳالهه جي به جاچ ڪرڻ گهرجي ته سنڌ ۾ آيل ان مهاٻوڏ جي وڏن نقصانن جو سنڌ آبپاشي کاتو ڪيترو ذميوار آهي؟ واپڊا، فيڊرل فلڊ ڪميشن يا ٻيا ڪاتا ان نقصان ۾ حصي دار طور ڪيترا ذميوار آهن؟

سنڌ حڪومت جي جوڙيل ان ڪميشن کي جيڪا جاچ ڪرڻ گهرجي اها نهايت تفصيلي ۽ فني حقيقتن تي ٻڌل هئڻ گهرجي ۽ ان ۾ جيڪو به فرد، کاتو يا ادارو جيترو به ذميوار آهي، ان لاءِ گناهه ۽ غفلتي گناهه جي حصي جو تعين ٿيڻ گهرجي.

ڇا هن مهاٻوڏ جي ايڏن وڏن نقصانن ۾ انهن ناتجربيڪار ۽ نقل ڪري پاس ٿيندڙ ۽ سفارشن تي مٿئين گريڊ ۾ مقرريون ڪرائڻ وارن انجنيئرن جو به هٿ آهي، جيڪي ٻوڏ دوران مختلف هنڌن ۽ بندن تي مقرر هئا ۽ هنن ڪو به ڪم يا اهليت نه ڏيکاري؟

مهاٻوڏ جي هنن نقصانن کي ڏسي لڳي ٿو ته سنڌ صديون پوئتي هلي وئي آهي، هن پيري ٻوڏ دوران سرڪاري کاتن کان وڌيڪ، خانگي ماڻهو

سرگرم نظر آيا. جتان جتان ٻوڏ جو پاڻي گذريو پئي، اتان جا وڏيرا ۽ چڱا مڙس ٻوڏ کان بچاءَ جا انتظام سنڀاليندا رهيا. ٻوڏ اڪارڻ جو اهو انتظام ٻه صديون ۽ ڏهوڪو پراڻو آهي، جڏهن سنڌ ۾ ميرن ۽ ڪلهوڙن جون راجوڻي انداز واريون حڪومتون هونديون هيون. تازي ٻوڏ ۾ آبپاشي کاتي جي گمشدگي ۽ ناقص ڪارڪردگي ۽ وڏيرن ۽ زميندارن جي سرگرمين مان ٻه ائين محسوس ٿيو ته ڄڻ اسين ٽي سؤ سال پوئتي هليا ويا هجون.

سنڌ حڪومت طرفان تجويز ڪيل ان ڪميشن کي گهرڻ طرفي جاچ ڪري تازي ٻوڏ ۾ ان جي نقصانن جا سبب پڌرا ڪرڻ گهرجن ۽ ٻوڏ جي ذميوارن جو تفصيلي پڌرنامو جاري ٿيڻ گهرجي ته جيئن ايندڙ وقت ۾ تاريخ جي ههڙي وڏي سانحي کان بچي سگهي.

(آڪٽوبر 2010ع ۾ نشر ٿيل)

ٻوڏ متاثرن جي بحالي لاءِ ڇا ڇا ڪرڻ گهرجي؟

سنڌو درياهه ۾ آيل مهاٻوڏ پنهنجي آخري لهرن ۾ لڏي رهي آهي ۽ درياهه توڙي ڪچي جي پيٽ ۾ ۽ ٺوڙي ڪان سيوهڻ تائين ڇهن ضلعن کي ٻوڙيندڙ پاڻي لهي ۽ سڪي رهيو آهي. ٺٽي ضلعي ۾ پيل گهارن کان پوءِ سجاول، شاهه بندر ۽ جاتي تعلقن کي ٻوڙيندڙ پاڻي به سُڪي ۽ لهي رهيو آهي. درياهه جي چڙهاين ذريعي ياج ڪاڏل هڪ ڪروڙ جي لڳ ڀڳ ماڻهو ٻوڏ لهڻ کان پوءِ نئين زندگيءَ بابت سوچي رهيا آهن ته ڪيئن ڪجي ۽ ڇا ڪجي؟ ٻوڏ ذريعي پنهنجي ئي وطن ۾ بي وطن ٿيل ماڻهن جي گهڻائي پنهنجي پنهنجي گهرن ڏانهن واپس ورڻ جو سوچي رهي آهي، جڏهن ته پنج کان ڏهه سيڪڙو اهي ماڻهو جن جا ڳوٺ تباهه ٿي ويا، گهر، فصل ۽ مال لڙهي ويا يا ڪاروبار اجڙي ويا، اهي سوچي رهيا آهن ته هاڻي ڪچي جا پاسا ڇڏي شهرن جي بحرن ۾ زندگيءَ جا ٻيڙا لاهي ۽ اتي آباد ٿي زندگيءَ جي سفر جي نئين شروعات ڪرڻ گهرجي.

گڏيل قومن جي سيڪريٽري جنرل بان ڪي مون، گذريل مهيني سنڌو درياهه جي مهاٻوڏ ڏسڻ کان پوءِ چيو هو ته هن اهڙي ٻوڏ اڳ ۾ ڪڏهن به نه ڏٺي آهي. مهاٻوڏ کي حضرت نوح واري طوفان ۽ ٻود سان ڀيٽيندي، گڏيل قومن جي سيڪريٽري جنرل بان ڪي مُون چيو ته هيءَ ته اها ٻوڏ ٿي لڳي جنهن جو عيسائين جي پاڪ ڪتاب انجيل ۾ ذڪر آهي. سنڌ جي تاريخ جي ڪتابن ۾ ۽ خاص ڪري ڀيرومل مهرچند آڏوا ڻيءَ جي لکيل ڪتاب قديم سنڌ ۾ ان ٻوڏ کي مهاپرلئي ڪري لکيو ويو آهي، تنهن ڪري

هن ٻوڏ کي مهاٻوڏ سمجهڻ ۾ سڌڻ ۾ اسين حق تي آهيون.

سنڌو درياهہ جي تازي ٻوڏ جيتري وڏي آهي، ان نقصان بہ ايترا ئي وڏا ڪيا آهن ۽ سنڌ جي يادگيري واري لکيل تاريخ ۾ ڪٿي بہ اهڙو ذڪر نٿو ملي تہ سنڌ ۾ ڪڏهن بہ ڪا اهڙي ٻوڏ آئي يا ڪا ٻي مصيبت آئي هجي، جنهن سنڌ جي هڪ ڪروڙ ماڻهن يعني 33 سيڪڙو آباديءَ کي سڌي طرح ۽ سنڌ جي ٻہ ڪروڙ ماڻهن يعني 66 سيڪڙو آباديءَ کي اڻ سڌي طرح متاثر ڪيو هجي. تنهن ڪري هڪ ڪروڙ ماڻهن جي بحاليءَ جو بار موجودهہ حڪومت جي مٿي تي رکيل آهي.

دربدر ٿيل سنڌ جا ذري گهٽ اهي هڪ ڪروڙ ماڻهو هن ٻوڏ ۾ پنهنجا گهر، زمينون، مال، ملڪيتون، ڪاروبار ۽ وهنوار اهڙي ريت وڃائي چڪا آهن، جو انهن ماڻهن مان ڪيترائي اهڙا ماڻهو آهن جيڪي هڪ مهيني جي ٻوڏ ۾ ڪروڙپتي مان ڪنگلا يا امير مان فقير بنجي ويا آهن. مثال طور اهو ماڻهو جنهن کي ٻُڙهي خيري ۾ چانورن ڇڙهڻ جا 5 ڪارخانا هئا، 500 ايڪڙن تي بيٺل سارين جو فصل هو شهرن ۾ مسواڙ تي ڏنل ڏهہ گهر ۽ ويهہ دڪان هئا. اهو ماڻهو مهيني ۾ ڏهہ لک ڪمائيندو ۽ ٻہ لک خرچ ڪندو هو پر ان ماڻهوءَ جون اهي زمينون، ڪارخانا، گهر، دڪان مطلب تہ سڄو ڪاروبار ختم ٿي ويو ان ڪان پوءِ غوثپور، مبارڪپور، دين پور، جاڳڻ، ٻُڙهي خيري، قبو سعيد خان، گاجي کهاوڙ، خيرپور ناٿن شاهہ، سڄاول ۽ جاتي جا اهي دڪاندار جن جي دڪانن ۾ لکن جو پيل سامان لڙهي ويو اهي پنهنجي زندگيءَ جو وهنوار ڪيئن شروع ڪندا؟ جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن مٽ مائٽ وٽان، يار دوست وٽان ڪو قرض ڪڻي پنهنجو دڪانداريءَ جو ڪاروبار شروع بہ ڪري تہ ان لاءِ گراهڪ ڪٿان ايندا؟ ڳڏهن ۽ ريڙهن تي رڙهندڙ اتر سنڌ جي شهرن جي غريبن جي زندگيءَ جو اهو گاڏو ڪيئن هلندو جنهن گاڏي کي ريڙهيندڙ گڏهہ ئي لڙهي ۽ مري ويا؟! ننڍا شهر ڇڏي، وري اچو ڳوٺن تي. هڪ ڳوٺ ۾ هڪ غريب هاريءَ جي ڪل موڙي ان جو ڪچو گهر، هاريءَ جا ڏهہ ايڪڙ بہ پنهنجا ٻہ آڏاريا ڍور، هڪ ڏاند گاڏي يا گڏهہ گاڏو ۽ هڪ چوڪيداري ڪندڙ ڪتو هوندو آهي. ان غريب جو فصل بہ لڙهي ۽ سڙي

ويو ڪچو گهر به پٽ پئجي ويو ڪک ڪانا ۽ پٽيون يا پڄر به پاڻي لوڙهي ويو ڪٿو بڪ ۾ مري ويو. گڏهه پاڻيءَ ۾ لڙهي ويو گنديِن ۾ رکيل اناج ڇَرَ جي حوالي ٿي ويو. اهو غريب جڏهن بچا ۽ مال جا چار ڍور ڪاهي ڳوٺ مان نڪري روڊ تي پهتو ته ڪراچي، حيدرآباد ۽ سکر پهچڻ لاءِ ڪرائي ڪرڻ واسطي هن پنهنجو پاليل مال به اڌ قيمت تي کپايو. روڊ تي هڪ رات گذارڻ دوران رستي تان گذرندڙ گاڏين جي ٽيل حادثي ۾ هن جو پٽ به چيپاڻجي مري ويو. سندس تازي ڄاول نياڻي وري گيسٽرو ۾ مري وئي.

هاڻي ٻوڏ جو لڏايل، حادثن جو ماريل ۽ گيسٽرو جو شڪار ٿيل اهو هاري جڏهن پنهنجي ڳوٺ موٽندو ته وٽس کائڻ لاءِ اناج به نه هوندو نه رهڻ لاءِ گهر هوندو نه آڳر تي ٻڌڻ ڪو پلارو ۽ پيارو مال هوندو نه انهن جي چوڪيداري ڪندڙ پالتو ۽ وفادار ڪتو هوندو. ان هاريءَ جو نه ڪمائيندڙ پٽ هوندو نه ٻاتائي ڳالهائيندڙ ڌيءَ هوندي. گهر جي آڳر تي بيٺل هڪ نم جي وڻ هيٺان، ڊٺل ڇپرن ۽ پڳل ڪتولن سان هن کي زندگيءَ جي شروعات ڪرڻي پوندي. هڪ تباهه ٿيل ڳوٺ جي هاريءَ کي گهر به کپي، گهر جا ٿانوَ به کپن، اوڍڻ ۽ وڇائڻ لاءِ رليون به کپن. پالڻ لاءِ جانور کپن، کير مکڻ ۽ لسيءَ لاءِ ٻڪريون، ڍڳيون ۽ مينهون به گهرجن. زمين ڏاهڻ لاءِ ٽريڪٽر به گهرجن ۽ ايندڙ فصل پوکڻ لاءِ ٻج ۽ ڀاڻ به گهرجن. ۽ ايندڙ ڇهه مهينا کائڻ لاءِ ان به گهرجي، تيل تماڪ، کنڊ، پتي، دوا، درمل ۽ ڀاڙي ڪرائي لاءِ پئسا به گهرجن. جيڪڏهن اهي سڀ شيون ۽ اسباب انهن ڳوٺاڻن کي مهيا ڪري ڏنا وڃن پوءِ به انهن ٻوڏ جي ماريل لوڪن کي گهر لڙهڻ جو، فصل سڪڻ جو مال جي اڌ ملهي وڪڻڻ جو مري ويل دل جي ٽڪرن جو درد سالن جا سال رئاريندو ۽ جهوريندو رهندو.

تازي ٻوڏ سنڌ جي هڪ ڪروڙ ماڻهن جو رڳو مال، گهر ۽ ملڪيت نه لوڙهي آهي پر هن ٻوڏ ۾ هنن مان ڪيترن جون خود داريون، همٿون ۽ حوصلا به لڙهي ويا آهن. اهي ماڻهو جيڪي غريبن کي ڪارائيندا هئا، اهي جڏهن پاڻ غريب ٿي، ڪيمپن ۾ ۽ بندن تي کائڻ لاءِ واجهائيندا رهن،

تڏهن انهن ماڻهن پاڻ کي يقينن ان ٻوڏ ۾ لڙهندي ۽ ٻڏندي محسوس ڪيو هوندو. جيڪڏهن اسان جي حڪومت، اسان جا خدائي خدمتگار ۽ اسان جا فلاحي ادارا انهن دربدر ٿيل ماڻهن کي ٻيهر گهرن ۾ آباد ڪرڻ لاءِ ڪين نئين زندگي جي شروعات ڪرائڻ ۾ ڪامياب نہ ٿيا تہ لکن جي تعداد ۾ پٽڪيل ماڻهو برباديءَ جي تہ واٽي تي بيهي، ڪيڏانهن بہ وڃي سگهن ٿا. انهن مان ڪي ماڻهو فقير ٿي پنڻ تي مجبور ٿي سگهن ٿا ڪي ماڻهو ٻي واٽ نہ ڏسي رهزن ۽ ڏوهاري بنجڻ جو رستو وٺي سگهن ٿا ۽ ڪي ماڻهو جسم فروشيءَ جهڙي غيرانساني ۽ غيراخلاقي جي مجبور رستي جي چونڊ بہ ڪري سگهن ٿا. اسان جي حڪومت ۽ مصيبتن کي منهن ڏيڻ وارن ڪاتن NDMA ۽ انساني ڀلائي وارن ادارن کي هڪ ڪروڙ ماڻهن جي-زندگيءَ جي بچاءَ ۽ بحاليءَ جو ڇپر جهڙو بار ڪلهن تي کڻڻو آهي. حڪومت ۽ ان جي ادارن کي نهايت ايمانداري، اهليت ۽ سچائي سان اهو انساني الميو درست ڪرڻ جي شروعات ڪرڻ گهرجي. حڪومت جي ادارن کي بہ اها ڳالهہ سمجهڻ گهرجي تہ جيڪڏهن هنن جون رٿائون درست هونديون، رٿائن تي عمل مان نتيجا نڪرندي نظر ايندا تہ سخي ۽ شاهوڪار ماڻهو ملڪ ۽ ادار اسان کي ايتري امداد ضرور ڏيندا جن سان اسين هن قدرتي آفت مان آساني سان اُڪري سگهون.

پر جيڪڏهن اسان دربدر ٿيل ماڻهن جي بحاليءَ واري ڪم ۾ سچائي، ايمانداري ۽ هوشياري نہ ڏيکاري ۽ امداد ڪائي ڪپائي هڙپ ڪئي، يا اها امداد بي ايمان، هڙڪائو ۽ ڪڏن سرڪاري عملدارن جي حوالي ڪئي تہ پوءِ وڏيڪ ڪابہ امداد نہ ملندي ۽ لکين دربدر ٿيل ماڻهو وڏيڪ دربد ٿيندا. خدا نہ ڪري جو جيڪڏهن اهي ماڻهو دربدر ٿيا تہ پوءِ اهي هن ملڪ ۽ معاشري ۾ ڪهڙا ڪهڙا ممڻ مچائيندا؟ ۽ ان ممڻ جي مچ ۾ خبر ناهي تہ ڪير ڪير مري ۽ ٻري سگهي ٿو؟

ٻوڏ ستايلن کي ٻاهر ڪيڻ ۽ سندن ٻيهرين واهر ڪرڻ ۾ سنڌ سرڪار نهايت ڦڙتائي جو مظاهرو ڪيو آهي. گڏوگڏ هن ٻوڏ جي تباهيءَ جي ٻيهرين مرحلي ۾ سياستدانن، ڀلائي وارن ادارن، سخي ۽ نيڪ مردن ۽ ڪجهہ اين جي اوز بہ پاڻ ملهايو آهي.

اسان اميد ٿا ڪريون تہ اسان اڳتي بہ اهڙي همت جا سندرا ٻڌي ٻيهنداسين ۽ عوام کي اڪيلو نہ ڇڏينداسين ۽ هنن ٻوڏ جي ماريل ديس واسين کي اهڙي طرح آباد ڪرڻ جي ڪوشش ڪنداسين جو اسان جي همدردي ۽ محبت جو ميٺ، سندن اهنجن ۽ ايذائن جو زهر چوسي ڇڏيندو.

”جي هانءَ نہ هارين ڪوهياريل، هي ڏينهن بہ گهاري ويندا سين
ڇو پير پساري وينو آن، اُٿ ڏونگر ڏاري ويندا سين.“

(نومبر 2010ع ۾ نشر ٿيل)

ٻوڏ جي ماريلن سان مذاقون نہ ڪريو

صحت جي وفاقي وزير مخدوم شهاب الدين چيو آهي تہ ٻوڏ وارن ڏينهن جي دربدرين دوران سنڌ ۾ ڪوبہ ماڻهو گيسٽرو سبب نہ مئو آهي. صحت جي وفاقي وزير جي اٽڪاڻائي جو جواب ڏيندي سنڌ صحت کاتي جي ڊائريڪٽر جنرل وري چيو آهي تہ ٻوڏ جي چاڙهہ ۾ درياهي هلاڪتن دوران سنڌ ۾ ڪل 62 ماڻهو مري ويا آهن جن مان صرف 31 ماڻهو گيسٽرو سبب مئا آهن. ٽئي طرف وري سنڌ صحت کاتي جي اسپيشل سيڪريٽريءَ چيو آهي تہ سنڌ ۾ ٻوڏ دوران خميس يعني 2 سيپٽمبر (2010ع) تائين ڪل 67 ماڻهو مئا آهن جن مان صرف 34 ماڻهو گيسٽرو سبب فوت ٿيا آهن.

سنڌ صحت کاتي جي اسپيشل سيڪريٽري جيتوڻيڪ سنڌ ۾ مرندڙ ماڻهن جو ڪل تعداد 67 ٻڌايو آهي پر گڏوگڏ اهو بہ ڄاڻايو آهي تہ ٻوڏ دوران سنڌ صحت کاتي سنجي سنڌ ۾ نو لک اٺ هزار کان وڌيڪ ماڻهن جو علاج ڪيو جن مان بہ لک ماڻهو گيسٽرو جي بيماريءَ ۾ ورتل هئا. جڏهن تہ باقي ست لک ماڻهو دستن، مليريا، ڏينهن يعني گرمي لڳڻ، اکين، ساهہ يا دم جي بيمارين ۾ ورتل هئا.

هڪ پاسي صحت جي وفاقي وزير جو اٽڪاڻائي سان ڀريل بيان آهي، ٻئي طرف سنڌ صحت کاتي جي ڊي جي ۽ اسپيشل سيڪريٽري جي دعوا آهي تہ هنن هڪ مهيني جي ٻوڏ دوران نو لکن کان وڌيڪ مريض جو علاج ڪيو پر ماڻهو صرف 62 مئا آهن.

هڪ پاسي صحت جو گونگو ٻوڙو وفاقي کاتو آهي ۽ ساڻس گڏ اڪين ڪان نابين سنڌ جو صحت کاتو آهي تہ ٻئي طرف سنڌ جي جرڪندڙ جاڳندڙ سنڌي ميڊيا آهي، جيڪا اٺ ئي پهر اکيون پٽيو ويٺي آهي ۽ سنڌ ۾ ٻوڏ جي تباهين کي ڪئميرا جي اکين ۾ محفوظ ڪري دنيا کي ڏيکاري رهي آهي. سنڌي ميڊيا جي معتبر ادارن انگن اکرن، نالن، جاين ۽ واقعي جي وقت سميت ٻڌايو آهي تہ سنڌ ۾ صرف آگسٽ جي مهيني دوران ٻڪن ۽ بيمارين ۾ ڇهہ سؤ کان وڌيڪ ماڻهن جي زندگي جا ڏيئا وسامي چڪا آهن. ساڳيءَ ريت سنڌ ۾ سٺ کان وڌيڪ ماڻهو رستن تي سٽل ٻوڏ متاثرن مٿان گاڏين چڙهڻ ۽ ڪاٺ جو سيڏو ونڻ جي ڪوشش دوران لتاڙجي مارجي چڪا آهن. آگسٽ جي مهيني ۾ ٻوڏ ستايل ماڻهن مان 85 ماڻهو پاڻيءَ جي تيز لهرن ۾ اهڙي طرح لڙهي ويا جو اڄ تائين پتو نہ پئجي سگهيو آهي تہ هنن جا لاش ڪٿي آهن.

سنڌ ۾ ٻوڏ جيڪي ڪلور ڪيا، انهن ۾ اهي ڏهہ ماڻهو بہ شامل آهن جن کي ڪچي مان نڪتل نانگن جي چڪن جي نتيجي ۾ زندگيءَ کي زهر پيارڻو پيو. اهڙي ريت سنڌ ۾ صرف آگسٽ مهيني ۾ ٻڪن، بيمارين، حادثن ۽ نانگن ذريعي ماريل يا زخمي ڪيل ماڻهن جو تعداد هڪ هزار کان مٿي آهي. سنڌ صحت کاتي اها دعوي ڪئي آهي تہ هن نو لکن کان وڌيڪ ماڻهن جو علاج ڪيو آهي پر عوام کي سرڪار جي ان دعوا تي شڪ آهي، ڇاڪاڻ تہ اهو صحت کاتو جيڪو ٻوڏ ۾ ٻڪن ۽ بيمارين ذريعي مرندڙ ماڻهن جو ڳڻتو تعداد لڪائي سگهي ٿو اهو صحت کاتو پنهنجي ڪارڪردگي بهتر ڏيکارڻ لاءِ علاج ڪيل 9 لک ماڻهن جو انگ وڌائي بيان پڻ ڪري سگهي ٿو.

سنڌ صحت کاتي کان پوءِ مصيبتن کي منهن ڏيڻ واري کاتي نيشنل ڊزاسٽر مئنيجمينٽ اٿارٽي پڻ حقيقتن جي انگن اکرن ۾ هيراڦيري ڪئي آهي ۽ سنڌ ۾ ٻوڏ جي تباهيءَ جا انگ اکر گهٽائي پيش ڪيا آهن. سنڌو درياهہ جي هن مهاٻوڏ يا سپرفلڊ، سنڌ ۾ ڪهڙو ڪهڙو ۽ ڪيترو نقصان ڪيو آهي ان تي هڪ الڳ رپورٽ لکي ويندي، ڇاڪاڻ تہ هيءُ نقصان پنجاب، خيبرپختونخواهہ، بلوچستان ۽ ڪشمير ۾ ٿيل سموري

نقصان ڪان ٻه وڌيڪ آهي. ۽ سنڌ ۾ ٿيندڙ اهو نقصان ان ڪري ٻه وڌيڪ آهي جو افغانستان، خيبرپختونخواهه، پنجاب، بلوچستان ۽ ڪشمير توڙي گلگت بلتستان جي سمورن درياهن جو پاڻي نيٺ سنڌو درياهه ۾ اچي چوڙ ڪري ٿو ۽ ڪوٽ منڻ ڪان پوءِ ٿي وڏي ٻوڏ جنم وٺي ٿي. سنڌ ۾ آيل ٻوڏ جو حقيقي ڪاٿو ته تڏهن لڳائي سگهبو جڏهن سنڌو درياهه جي ٻوڏ، سمونڊ ۾ ٻڏي ويندي ۽ ڪاڇي ۽ لاڙ جي آخري حدن کي ڇهندڙ پاڻي سنڌ جي سمونڊ ۾ داخل ٿيندو. پر جيستائين اهو وقت اچي، تيستائين ڪڏهن فيڊرل فلڊ ڪميشن، ڪڏهن ڊزاسٽر مئنجمينٽ اٿارٽي، ڪڏهن صحت جا وفاقي ۽ صوبائي ڪاتا انگن اکرن جي نالي ۾ سنڌ ۾ ٿيندڙ تباهيءَ جي حقيقتن ڪان طوطا چشمي ڪندا رهن ٿا.

صحت کاتي کي اها ڳالهه ياد رکڻ گهرجي ته سنڌ ۾ ٻڪن ۽ بيمارين جي ڪري 60 نه پر ڇهه سؤ کان وڌيڪ ماڻهو پنهنجون حياتيون وڃائي ويٺا آهن، سرڪار جي ڪاتن کي اها ڳالهه ٻه ياد رکڻ گهرجي ته سنڌ ۾ ڳِگو ٻوڏ ۾ لڙهي ويل ماڻهن جو انگ 85 کان وڌيڪ آهي. ڪين اهو ٻه ياد رکڻ گهرجي ته سنڌ ۾ هڪ درجن کان وڌيڪ ماڻهو نانگ جي چڪن ۽ زهر ۾ ڪاڇي چڪا آهن ۽ انهن مان ڏهه ماڻهو مري ٻه چڪا آهن سنڌ جي ٻوڏ کي ڏسندڙ ادارن کي اها ڳالهه ٻه ياد رکڻ گهرجي ته سنڌ ۾ ٻوڏ متاثرن مٿان چڙهي ويل گاڏين سبب يا ٻوڏ متاثرن جي امداد جي ورهاست دوران ياچ ۽ پيهه ۾ مرندڙ ماڻهن جو تعداد 60 کان وڌيڪ آهي. ٻوڏ متاثرن کي لڳل ڌاڙن ۽ ڦرن ۽ سندن رهجي ويل گهرن جي چورين جو تعداد ٻه پنجاهه کان وڌيڪ آهي. سنڌ جي 23 ضلعن مان 17 ضلعا سڄيءَ ريت ٻوڏ جي تباهين کي منهن ڏئي رهيا آهن.

(سيپٽمبر 2011ع ۾ نشر ٿيل)

مينهن جي بوڙيلن جي ايف آءِ آر ڪنهن تي ڪترائجي؟

گذريل ڪجهه ڏينهن کان سنڌ ۾ پيل مينهن سنڌ ۾ جيڪا تباهي آندي آهي ۽ خاص ڪري سانگهڙ ميرپورخاص، عمرڪوٽ، ٿرپارڪر، ٽنڊي الهيار ٽنڊي محمد خان ۽ بدين جيڪي ڄڻ ته هڪ وڏي ڍنڍ جي صورت ۾ يا درياهه جي پيٽ يا سمنڊ جي حصي ۾ تبديل ٿي ويا آهن، ان تباهيءَ لکين ماڻهن کي تباهه ڪري، هزارين ڳوٺ ۽ ننڍا وڏا شهر برباد ڪري ڇڏيا آهن. انگن اکرن موجب سنڌ ۾ هن سال جيڪو مينهن پيو آهي انهيءَ گذريل پنجاهه سٺ سالن کان رڪارڊ ٿيندڙ مينهن جا سڀ رڪارڊ ٽوڙي ڇڏيا آهن بلڪ هن سال جيڪو مينهن پيو آهي اهو سراسري مينهن جي پنجوڻ کان به وڌيڪ مينهن آهي. سنڌ ۾ 2003ع جي سانوڻيءَ ۾ به ڏاڍا مينهن پيا هئا. جن سنڌ ۾ وڏي تباهي آندي هئي،پر هن سال وارن مينهن جو ڪوبه مثال نه ٿو ملي. هن سال مٺيءَ ۾ 1150 ملي ميٽر، ميرپورخاص ۾ 676 ملي ميٽر، ڏيپلي ۾ 779 ملي ميٽر، ڇاڇري ۾ 735 ملي ميٽر، ننگرپارڪر ۾ 792 ملي ميٽر، نوابشاهه ۾ 547 ملي ميٽر، بدين ۾ 512 ملي ميٽر، چور ۾ 456 ملي ميٽر، پڊعيدن ۾ 381 ملي ميٽر برسات پئي. جنهن ڪري سنڌ ۾ اٽڪل 37 ملين ايڪڙ فوٽ پاڻي گڏ ٿي ويو. هي پاڻي ايترو آهي جنهن مان پنجن، ڪان وڌيڪ تربيلا ڊئم پرجي سگهن ٿا.

تازين برساتن ۾ جيڪي ست ضلعا سخت متاثر ٿيا آهن، ۽ ٻين ضلعن ۾ جيڪو جزوي نقصان ٿيو آهي، ان ۾ 80 لک کان وڌيڪ ماڻهو دربدر ۽ بي گهر ٿيا آهن ۽ گهرن ڊهڻ، فصلن ٻڏڻ ۽ مال مرڻ ٽوڙي ماڻهن مرڻ جي صورت ۾ ڪربين ربين جو نقصان ٿيو آهي. تباهه ٿيل روڊن، رستن، پلين، واهن ۽ سم شاخن يا ريل جي پٽڙين جو نقصان ان کان سواءِ

آهي. ماهرن جي اها به راءِ آهي ته جيڪڏهن ايندڙ ٻن مهينن تائين سخت متاثر ستن ضلعن مان پاڻي نڪري به وڃي ته به انهن ضلعن ۾ تباهه ٿيل انفرااسٽرڪچر يعني روڊ، رستا، پليون سرڪاري عمارتون، واهه ۽ سم نالا ايندڙ ويهن سالن تائين ان حالت ۾ نه اچي سگهندا، جنهن حالت ۾ هو تازين برساتن کان اڳ هئا. زرعي ماهرن وري اهو به شڪ ڏيکاريو آهي ته زمينن ۾ مسلسل پاڻي بيهڻ سبب سم چڙهڻ ۽ لوڻ مٿي اچڻ سبب زمينن ڪرڻ يا خراب ٿيڻ جو امڪان آهي. جنهن ڪري نه صرف زرعي پيداوار گهٽبي پر لکين ماڻهن جو روزگار به ختم ٿي ويندو.

جيتوڻيڪ تازن مينهن بابت چيو ويو آهي ته سنڌ ۾ پنجوڻ تي پيل وڏيڪ اهي مينهن بدليل موسمي حالتن جي ڪري آهن ۽ سڄي دنيا ۾ جيڪي موسمي ۽ ماحولياتي تبديليون اچي رهيون آهن ان جي ڪري ايندڙ سالن ۾ وڏيڪ ٻوڏن، مينهن توڙي ڏڪارن جو خطرو آهي پر سنڌ ۾ هڪ راءِ اها به آهي ته تازن مينهن سبب سنڌ ۾ جيڪو ماهوءِ موت پيو آهي ۽ جيڪا بي پناهه تباهي ٿي آهي انهيءَ جي گهڻي ڀاڱي ذميواري حڪومت ۽ ان جي ادارن تي به اچي ٿي. تنهن ڪري برسات متاثر يا مينهن جا ماريل اهو سوچي رهيا آهن ته هو پنهنجي پيارن جي موت جي، گهرن ۽ فصلن جي تباهيءَ جي، شهرن ۽ ڳوٺن ڪي ڳنديندڙ روڊن جي ڀڄي وڃڻ جي يا سمورن علائقن جي ڍنڍ ۾ تبديل ٿيڻ جي ايف آءِ آر ڪنهن جي مٿان داخل ڪرائين؟

سنڌ جا ماڻهو مينهن جي تازين تباهين جو هڪ ذميوار آبپاشي کاتي کي به سمجهن ٿا جنهن جي ڪک مان نڪتل سيڊا جي اها اٿارٽي جيڪا سم نالن جي سارسنڀال جي ذميوار آهي. آبپاشي کاتي ۽ ان جي سيڊا خاص ڪري وچولي کان لاڙ ڏانهن ويندڙ سم نالن جي گذريل ڏهن سالن کان کاٽي نه ڪرائي آهي. جنهن ڪري سم نالا يا ته پورجي ننڍا ٿي ويا آهن يا وري هنڌان هنڌان ڀڳل ۽ ٽٽل آهن. جيڪڏهن سم نالن جي کاٽي ٿيندي رهي ها ۽ جيڪڏهن سم نالن جا ڪنارا وڏا، ويڪرا ۽ مضبوط هجن ها ته مينهن جو پاڻي سم نالن ذريعي نڪرندو رهي ها ۽ نتيجي طور پاڻي گڏ نه ٿئي ها ۽ پوءِ نه فصل ٻڏن ها نه شهر ۽ انهن جا رستا لڙهن ها. پر آبپاشي کاتي ۽ سيڊا سم نالن جي کاٽي به نه ڪرائي، بند به مضبوط نه ڪرايا نتيجي ۾ ڦڙي ڦڙي وسندي تلاءُ بنجندي وئي ۽ آخر ۾ ست ئي ضلعا وڏي ڍنڍ بنجي ويا.

آبپاشي کاتي ۽ سيڊا تي تہ سنڌ جي ماڻهن جو اهو الزام بہ آهي تہ سم نالن جو پاڻي ڪٽندڙ ٽيوب ويلن جي گهٽائي گذريل ڪيترن سالن کان بند آهي پر رڪارڊ ۾ اهي ٽيوب هلايل ڏيکاري، آبپاشي کاتي، سيڊا ۽ واپڊا جا عملدار ملي ڀڳت ڪري انهن جي نالي ۾ ملندڙ ٽيوب ويلن جي بجلي جي بلن جا ڪروڙين رپيا هڙپ ڪري رهيا آهن. آبپاشيَ کاتي تي سنڌ جي ماڻهن جو تہ اهو بہ ڪيس آهي تہ سيڊا جي انتظام ۾ هلندڙ سم نالن جي کاتيءَ لاءِ قائم ڪيل لوئر سنڌ مڪينيڪل ڊويزن جي 50 کان وڌيڪ مشينن کي ڪيئن ناڪارا بنايو ويو آهي ۽ ٻاهرين ملڪن مان وڏي قومي ناڻي سان خريد ڪيل نين نڪور مشينن جا پرزا وڪڻي، سڄي اداري کي ڪيئن بيڪار بنايو ويو آهي؟

سنڌ جي ماڻهن جو تہ آبپاشي ۽ سيڊا کان پوءِ سنڌ جي بلديات واري کاتي مٿان بہ هڪ ڪيس آهي تہ اهو بلديات کاتو جنهن کي جنرل رٽائرڊ پرويز مشرف اربين رپين جي فنڊن جا ڏنڊ ۽ ڏانون وجهي هڪ کائيندڙ ۽ چٻاڙيندڙ کاتو بنايو ۽ جنهن بلديات کاتي جي هڪ هڪ تعلقي جي ميونسپل ۾ ماهوار هڪ ڪروڙ کان وڌيڪ پئسا اچڻ لڳا، انهن ٽي ايم ايز گذريل ڏهن سالن ۾ اربين رپين جا فنڊ هڙپ ڪرڻ باوجود سنڌ جي ڪنهن بہ شهر ۾ ڪو سنئو روڊ نہ نهرايو ڪو ڪم جهڙو پاڻيءَ جي نيڪال جو سرشتو نہ جوڙايو ۽ صفائيءَ جو ڪو نظام ترتيب نہ ڏنو. نتيجي طور تازين برساتن ۾ سنڌ جو هر شهر پاڻيءَ جي تلاءَ ۾ تبديل ٿي ويو.

بلديات کاتي ۾ تہ ٽي ايم ايز معرفت صفائيءَ لاءِ ڀنگي رکڻ بجاءِ سياسي سفارشن تي ماڻهو رکيا ويا آهن. جيڪي پگهارون تہ کڻن پيا پر ڪم ڪرڻ لاءِ تيار نہ آهن، نتيجي طور تازن مينهن دوران سنڌ جي ڪنهن بہ ٽي ايم اي مثالي ڪارڪردگي جو مظاهرو ڪندي ستن ڏينهن اندر پنهنجي شهر مان پاڻي نہ ڪيرايو. گذريل ڏهن سالن دوران ٽي ايم ايز پيا فنڊ تہ هڙپ ڪنديون رهيون پر مڇرن ۽ رولو ڪتن مارڻ وارين دوائن جا بہ پئسا هڙپ ٿيندا رهيا. ٻئي طرف مڇر ۽ ڪتا شهرين کي کائيندا ۽ چڪيندا رهيا ۽ ميڊيا ۾ مڇر توڙي چيچڙ ڪتي جي چڪ ۾ مرندڙ انسانن جون الميہ جهڙيون خبرون ايندڙيون رهيون.

سنڌ جي ماڻهن جو ڪيس تہ سنڌ حڪومت تي بہ آهي، جنهن انهن مينهن جي ماريل ضلعن ۾ سٺا ڊي سي او ڊي آءِ او ۽ ٻيا عملدار مقرر نہ

ڪيا، نتيجي طور جڏهن مينهن منهن ڪڍيو تہ سفارشن تي پرتي ڪيل آفيسر گهٽين ۾ روڊن تي ڪاهي پوڻ بجاءِ آفيسن ۾ گهرن ۾ بوٽ ٻڌي ويهي رهيا. برسات جو پاڻي ڪيترين آبادين لوڙهيندو ۽ رستا ٻوڙيندو رهيو پر ڪوبہ عملدار ڪٿي پاڻي ۾ هلندي ۽ ماڻهن کي دلبا ۽ دلاسا ڏيندي نظر نہ آيو. سنڌ جي سخت متاثر ستن ضلعن ۾ جيڪڏهن سٺا ڊي سي اوز ۽ سٺا آفيسر مقرر هجن ها تہ انهن ضلعن جي عوام جي اهڙي حالت نہ ٿئي ها جيڪا هاڻي نظر اچي ٿي.اٿين نہ آهي تہ سنڌ ۾ ڪا سٺن آفيسرن جي کوٽ آهي پر حڪومت جي ان خواهش ۽ تمنا جي کوٽ ضرور.آهي، جيڪا اهل آفيسرن جي مقرريءَ لاءِ گهربل آهي.

سنڌ جي ماڻهن کي هڪڙي شڪايت اتان جي اين جي اوز کان بہ آهي، جيڪي سنڌ جي غربت جي ڊونڊ تي ڦيرا ڏين ٿيون ۽ غريبن جي امداد جي نالي ۾ ملندڙ مال تي پلجي وڌيون ٿين ٿيون. سنڌ ۾ سوين اهڙيون نانءَ ڪنيون اين جي اوز آهن جيڪي هڪ هڪ فرد جون ذاتي ملڪيتون آهن. اهي اين جي اوز انهن فردن جي ذاتي ۽ خانداني خوشحالي لاءِ تہ ڪم اچن ٿيون پر جن ماڻهن ۽ جنهن سماج جي ڀلائيءَ لاءِ هو امداد وٺي اچن ٿا، ان تي نالي ماتر بہ خرچ نہ ٿا ڪن. سنڌ جي انهن اين جي اوز بہ اسان جي غريب ماڻهن جي ڀلائي لاءِ اربين رپيا وٺي پاڻ هڙپ ڪيا آهن، جيڪڏهن سنڌ ۾ ڪي هڪ يا بہ درجن بہ سٺيون اين جي اوز هجن ها تہ تازن مينهن ۾ مرندڙ ماڻهو جو انگ گهٽجي سگهي ها ۽ ماڻهن کي آيل ايذاءَ جي شدت ٿوري هلڪي هجي ها.

سنڌ جي ماڻهن کي هڪڙي شڪايت ميڊيا ڪان بہ آهي. ڇو تہ ميڊيا بہ ڀڄن جي ڊڃ وانگي ڪڏهن ڪڏهن تہ هڪ ٻئي پٺيان ريس ڪري ڪن مامرن کي گهٽو ڪٽي ۽ اڇالي تي پر اهي معاملا ۽ مسئلا جيڪي هن ملڪ جي مسڪين ۽ ماريل ماڻهن سان لاڳو آهن ۽ اهي مسئلا جيڪي غريبن جي زندگين ۽ نسلن کي داءَ تي لڳائي ٿا ڇڏين، انهن کي مناسب جاءِ ۽ ڪوريج ڏيڻ بجاءِ ميڊيا ڪڏهن راندين، ڪڏهن شادين ۽ ڪڏهن رڳو هلڪين، متاڇرين ۽ مشڪرين وارين خبرن کي ڪوريج ڏئي ٿي. ٻن رانديگرن جي شادي کان وڌيڪ اهم ٻن ڳوٺن جي ٻڏڻ جي خبر ٿي سگهي ٿي پر جيڪڏهن ميڊيا جي مئنيجر کي اها ڳالهہ سمجهہ ۾ اچي. ساڳيءَ ريت ڪيترائي ميڊيائي ماڻهو عوام جي اهنجن ۽ ماڻهن جي

مسئلن کي جاءِ ڏيڻ بجاءِ رڳو پنهنجي خام خيالن ۾ پاڻ پڌائڻ وارين ڪهاڻين کي پيش پيا ڪن ۽ ڪوريج پيا ڏين. ميڊيا تان جيڪڏهن ذاتي فرمائش ۾ مالڪاڻين مرضين جو ٿورو بار لهي پوي ۽ اها جاءِ يا اهو وقت به عوام جي ڪنهن ايذاءَ جي خبر کي ملي ته به شايد عوام جي اهنجن جو انگ يا مقدار گهٽجي پوي.

مٿين سڄي بحث کان پوءِ اهو نتيجو ڪڍڻ بجا ٿيندو ته جيڪڏهن اسان جي آبپاشي کاتي ۾ سيڊا جي ساک ۾ ايڏا وڏا گهارا نه پون ها ۽ ان کاتي جا عملدار ڪرپشن جي ڪنن ۾ لڙهي ۾ ٻڏي نه وڃن ها ۽ اسان جي نالن ۽ واهن جون ڪاٽيون وقت تي ٿين ها ته به اسان اڄ نه ٻڏون ها جيئن هاڻي ٻڏا آهيون. پر جيڪڏهن اسان جو بلدياتي کاتو بدعنوانيءَ جي ٻَر ۾ نه ڦٽڪي ها ۽ اسان جون تي ايم ايز سپ جي سپ فنڊ هڙپ ڪرڻ جو قسم نه کڻن ها ۽ ٿورو به پئسو عوامي ڀلائي جي ڪمن تي خرچ ڪن ها ته شايد اسان اڄ نه ٻڏون ها جيئن اسان هاڻي ٻڏا آهيون. پر جيڪڏهن اسان جي حڪومت متاثر ضلعن ۾ ڪي سٺا آفيسر مقرر ڪري ها عوام جو درد ۽ خدمت جو جذبو رکندڙ ڊي سي اوز مقرر ڪري ها ته به اسان جي واهر تي پوي ها ۽ اسان سان ڏک ايترين ڏاڍايون نه ڪن ها جيڪي هنن اسان سان هن هيٺي حال ۾ ڪيون آهن. پر جيڪڏهن اسان جون ڪجهه اين جي اوز هن ٻوڏ کي ڏائڻ جي هڪڙي گهر تارڻ واري پڄاڪي جيان تارين ها ۽ هن پيري ٻڏل ماڻهن جي مدد ڪرڻ جو وچن ڪن ها ۽ مليل امداد کي مينهن جي ماريل ماڻهن تائين پهچائڻ جو پهه ڪن ها ته به شايد اسان جا اهنج ايترو ايذاءُ رسائيندڙ نه هجن ها.

۽ آخر ۾ ايترو ته جيڪڏهن هن ڀيري ميڊيا ۽ خاص ڪري اردو ميڊيا به اسان جي ماڻهن تي ايتري مهربان هجي ها جيتري اسان تي برپا ٿيل قيامت جي قيمت آهي ۽ جيڪڏهن ميڊيا اسان جي دردن جي ايتري تصوير پيش ڪري ها جيترو اسان تباهه ۽ تاراج ٿيا آهيون ته شايد سنڌ جي هنن ست ضلعن جي اها حالت نه هجي ها جيڪا هينئر ٻڌائڻ، ڏيکارڻ ۽ بيان ڪرڻ جهڙي به نه آهي.

(آگسٽ 2011 ۾ نشر ٿيل)

مُهراڻي ۾ مِينهن جون تباهڪاريون

سنڌ جي ڏکڻ ۽ اوير وارا اهي علائقا جيڪي گذريل سال جي مها ٻوڏ ۾ ٻڇي ويا هئا. اهي هن سال مينهن ٻوڙيا آهن. فرق هڪڙي سال جو آهي باقي پاڻيءَ جي تک، تيزي ۽ تباهي ساڳي آهي. ٺٽي، بدين، ٿرپارڪر، عمرڪوٽ، ميرپور خاص، ٽنڊي الهيار ۽ ٽنڊي محمد خان ضلعن ۾ سانوڻ جي ٽن ڏينهن جي لڳاتار مينهن وسي وسي جيڪي رُهيون ڪيون آهن انهيءَ لکين ماڻهن کي بي گهر ۽ دربدر ڪيو آهي. هن وقت تائين سرسري اندازو آهي ته 30 لک ماڻهو متاثر ٿيا آهن پر اهو انگ وڌي به سگهي ٿو. ڇاڪاڻ ته ٿر جي ڪٽ وارو علائقو توڙي ٺٽي، بدين ۽ ٿرپارڪر جو ساموندي ڪناري ۽ ڪڇ وارو پٽ هينئر مڪمل طرح پاڻيءَ ۾ ٻڏل آهن. ستن ضلعن جو سڀ کان وڏيڪ اوچو روڊ جيڪو ميرپورخاص ۽ مير واهه گورچاڻي وچ ۾ آهي، اهو به ٻڏل آهي. ماڻهن کي مينهن ته ٻوڙيو ئي ٻوڙيو پر واهن ۽ سم نالن جي اٿلڻ ۽ گهارن ان آسماني ٻوڏ کي ويتر ٻيڻو ڪري ڇڏيو. نتيجي طور ٿر ۽ لاڙ جي ڪسن وارو علائقو ۽ پراڻ توڙي پٽيهل درياهه جي پٽن واري پرڳڻي ۾ ابوجهن ۽ ٻاجهارن لوڪن وارو اهو علائقو جتي پٽ جو ڏٺي به سدائين پيرا پيو ڪندو هو اهو جڻ هڪ وڏي ڍنڍ ۾ بدلجي چڪو آهي ۽ ان نئين بنيل ڍنڍ مان انسانن کي ٻيڙين ذريعي ٻاهر ڪڍيو پيو وڃي. سنڌ جي ڏکڻ اوير واري ان ڪنڊ جي ستن ضلعن ۾ برساتن کان وڌيڪ آبپاشي کاتي جي واهن ۽ واپڊا جي سم نالن تباهي آندي آهي.

سنڌ جي وڏي وزير سيد قائم علي شاهه کي پنهنجي حڪومت جي

آبپاشي کاتي جي نااهلي ته نظر نه آئي پر واپڊا جي شڪايت هن به ڪئي آهي. مصيبت جي هن گهڙيءَ ۾ سندس اها جزوي حقيقت پسندي به سٺي ڳالهه آهي. تر ۽ لاڙ جا اهي پٽ جيڪي مينهن پوڙي تباهه ڪري ڇڏيا آهن، اهي سنڌ جي سرزمين جا ڇورن ٻارن جهڙا يتيم ۽ غريب علائقا آهن. هنن علائقن کان جڻ روڄ به رٺل آهن جنهنڪري ترقي به هنن سان ڪاوڙيل آهي. نتيجي طور صحت، تعليم ۽ روزگار جو به هن پر ڳڻي سان رسامو آهي. نتيجي طور لاڙ ۽ تر جي علائقن جي ميڊيا ۾ سدائين المياتي منظر نگاري ٿيندي آهي، تر جا ڏڪار هجن يا سامونڊي طوفان، سانوڻ جا سوڪهڙا هجن يا بڊي جون برساتون، تر ۽ لاڙ مان سدائين ڏک، ڏڪار ۽ تباهيءَ جون خبرون ۽ تصويرون اڳيان اچن ٿيون.

حاڪمن ۽ حڪومتن جي توجهه ۽ ترقي کان وانجهيل هي علائقو ڏکن جي هڪ دائمي تصوير آهي، جيڪا هر ٻن ٽن سالن کانپوءِ نون نقصانن جي تفصيل سان اسان اڳيان اچي ٿي، نتيجي طور حڪومتون، عالمي امدادي ادارا توڙي اين جي اوز سدائين هتي رليف لاءِ ايندا آهن، ۽ قدرتي توڙي انساني المين جو شڪار ٿيل انسانن کي دفنائي، سندن دردن جي منظرن کي فوٽن ۽ فوٽيجن ۾ محفوظ ڪري، پنهنجو رڪارڊ ٺاهي واپس هليا ويندا آهن ۽ پوءِ المئي جو امتحان پاس ڪندڙ هي علائقو وري ڍڳي جي رفتار سان رڙهڻ شروع ڪندو آهي ۽ زندگي توڙي وهنوار جو گاڏو ڇڪي اڳتي وڌڻ جي ڪوشش ڪندو آهي.

تيل، گئس ۽ ڪوئلي جي ذخيرن سان ٽمٽار هن علائقي کي آخر ان مصيبت مان ڪير ڪڍندو؟!

مينهن ۽ طوفان، ٻوڏون ۽ زلزلا، باهيون ۽ ڏڪار ته سڄي دنيا ۾ اچن ٿا بلڪه اسان کان به وڌيڪ اچن ٿا پر نقصان اسان وٽ وڌيڪ ڇو ٿو ٿئي؟ شايد ان ڪري جو اسان جي حڪومتن ۽ حڪومتي ادارن قدرت جي امتحانن کي پاس ڪرڻ جي ڪا به تياري نه ڪئي آهي. اسان جي مرڪزي توڙي صوبائي حڪومتن وٽ رليف جو ڪو کاتو ئي نه آهي، اگر آهي ته اهو به نالي ماتر آهي. 2005ع واري ڪشمير جي زلزلي کانپوءِ نيشنل ڊزاسٽر مئنيجمينٽ نالي هڪ اٿارٽي ناهي وئي آهي پر اها اٿارٽي

به مرڪز تائين محدود آهي، ان جو صوبن ۾ ڪو به وجود نه آهي. تنهڪري گذريل سال واري مها ٻوڏ جڏهن هڪ ڪروڙ ماڻهو بي گهر ڪيا تڏهن اها اثارتي متاثر ماڻهن جا علائقا به نشا نبر نه ڪري سگهي. هينئر تازين برساتن ۾ جيڪي ست ضلعا متاثر ٿيا آهن، انهن ۾ اهي ئي شڪايتون آهن ته مينهن جي ماريل ماڻهن جي واهر ڪرڻ وارو ڪير ڪونهي، سفارشن تي مقرر ٿيل آفيسرن ۾ ايمانداري نه آهي، چونڊيل نمائندن ڪي وري متاثرن کان وڌيڪ ميڊيا ۾ تصويرون ڪڍرائڻ جو خيال آهي ۽ هو تيستائين ديڳ جو دم کولڻ لاءِ تيار نه آهن، جيستائين فوٽو ڪيڻ وارا نه ٿا پهچن. ٻڌل علائقن جي انتظاميا متاثرن کان وڌيڪ چونڊيل نمائندن ۽ وزيرن ڪبيرن جي آڃر تي تاڻڊي ٿوپي ۾ مصروف آهي ۽ ان سڄي بدانتظامي جي ڀوڳنا وري به مصيبت جي ماريل ماڻهن کي برداشت ڪرڻي پوي ٿي.

سنڌ جي هنن ستن ضلعن ۾ ته پڪن اسڪولي عمارتن جي به کوٽ آهي، جتي متاثر وڃي مٿي ڇانوَ ڪن. هتي جا ته روڊ به سٺا نه آهن، جتي جي سُوڪهڙي تي ماڻهو وڃي ڪو ساهه کڻي سگهن. آخرڪار هتان جو عوام پنهنجي ان بدنصيبيءَ جو داستان ڪنهن کي ٻڌائي ۽ پنهنجي ان درد جو فرياد ڪٿي ڪرائي؟

لاڙ ۾ سم نالا سدائين ابتا وهي ڳوٺن جا ڳوٺ ٻوڙيندا آهن. ايل بي او ڊيءَ کي ڪيڻ کان ڇوڙ تائين درجنين گهارا لڳل آهن. ڪيترائي ماڻهو ڪئي ڀيرا اها ڳالهه ڪري چڪا آهن ته ايل بي او ڊيءَ جي ڊزائين ئي درست نه رکي وئي آهي ۽ ان جو ڇوڙ واهونديءَ جي واءَ جي سامهون رکيو ويو آهي، تنهنڪري ايل بي او ڊي سمونڊ ۾ آساني سان ڇوڙ نه ڪري سگهندي. لاڙ ۽ ٿر جي هنن علائقن کي روز روز جي مصيبتن مان ڇڏائڻ لاءِ ۽ اتان جي آباديءَ کي انسانن جو صحيح درجو ڏيارڻ لاءِ هتي مستقل قسم جي رٿابندي ۽ ان تي عمل جي ضرورت آهي. ايل بي او ڊيءَ جي نهڻ ۽ نقصانن تي هڪ ڪميشن جوڙڻ جي ضرورت آهي. لاڙ ۽ ٿر سميت سنڌ جي پوئتي پيل علائقن ۾ ترقيءَ جو ڄار وڇائڻ جي ضرورت آهي. هتي سٺن روڊن، اسپتالن، اسڪولن، پڪن واٽر ڪورسن ۽ روزگار جي

ذريعن کي وڌائڻ جي ضرورت آهي. لاڙ ۾ ٿر جي زمينن ۾ قدرتي وسيلن ۽ ماڻهن کي ترقي وٺرائڻ لاءِ خاص اپائن وٺڻ جي ۽ علائقن ۾ گهٽي سيڙپڪاريءَ جي ضرورت آهي. لاڙ ۽ ٿر جو اهو علائقو جيڪو اڃ برساتن ۾ ٻڏو آهي اهو ان کان اڳ ڏڪارن ۾ به سڪو آهي ۽ طوفانن ۾ سٽيو آهي ۽ هر پيري اهي حادثا سوين ماڻهن جي زندگي جو ٻليدان وٺي لکين ماڻهن کي بي گهر ۽ دربدر ڪري اسان جي حڪومتن، حڪومتي ادارن، وس وارن ۽ سمورن لاڳاپيل فردن توڙي ادارن کي تباهيءَ جي ڇٽڪار ڏئي للڪاري هليا ويندا آهن.

لاڙ ۽ ٿر جا هي علائقا حڪومت، عالمي ادارن، اين جي اوز ميڊيا ۽ اسان سڀني کان فوري امداد ۽ سهائتا ته طلب ڪن ٿا پر سنڌ جا هي پوئتي پيل يتيم ٻارڙن جهڙا ڇورا ڇنا علائقا، اسان کان پنهنجي مصيبت جي بيماري جو مستقل علاج به طلب ڪن ٿا. اڃو ته هنن يتيم علائقن جي محرومين جو ڪو علاج ڳوليون.

(سيپٽمبر 2011ع ۾ نشر ٿيل)

ٻوليءِ ثقافت

مهراڻ جي وادي ڇا آهي؟

مهراڻ جي وادي عرف انڊس ويلي سولائيزيشن سنڌو درياهہ ۽ ان جي ڏن پيرو درياهن تي مشتمل علائقن تي وسندڙ ماڻهن جي تهذيب جو نالو آهي، محققن جو خيال آهي تہ موجودهہ پاڪستان ئي مهراڻ جي واديءَ جو ملڪ آهي. جيتوڻيڪ مهراڻ جي واديءَ ۾ هندستان جي گجرات، راجستان ۽ هريانا جا ڪجهہ علائقا بہ شامل هئا جيڪي ورهاڱي کانپوءِ انڊيا ۾ هليا ويا آهن پر لاهور يونيورسٽيءَ جي فلسفي واري شعبي جي پروفيسر قاضي جاويد جو چوڻ آهي تہ سنڌو درياهہ ۽ ان ۾ شامل ٿيندڙ درياهن جا علائقائي سنڌو ماٿريءَ جي تهذيب آهن تنهنڪري موجودهہ پاڪستان کي ٿوري گهٽ- وڌائين سان مهراڻ جي وادي چئي سگهجي ٿو.

جيئن دنيا جون سموريون تهذيبون، درياهي ڪنارن تي آباد ٿيون آهن بلڪل ائين ئي سنڌو ماٿري جي تهذيب سنڌو ندي ۽ ان جي ڏن پريندڙ ندين جي ڪنارن تي آباد هئي. تاريخ جي سڀ کان قديم سمجهيو ويندڙ ڪتابن ۾ ان کي سپت سنڌو جي نالي سان ياد ڪيو ويو آهي. سپت سنڌوءَ جو مطلب تہ ستن درياهن وارو سنڌو پڌايو ويو آهي. جن ۾ پنجاب جا پنج درياهہ ۽ ڇهون درياهہ ڪابل ڄاڻايو ويو آهي، ستون درياهہ سنڌو پاڻ آهي. پر ڪن تاريخدانن جو خيال آهي تہ سپت سنڌو جومطلب پنجاب جا پنج درياهہ يعني ستلج، بياس، راوي، چناب، جهلم ۽ ڇهون درياهہ سرسوتي آهي، جيڪو ڪجهہ صديون اڳ ڪنهن زلزلي سبب بند ٿي ويو. ڏند ڪٿا موجب سرسوتي درياهہ اڄڪلهہ زمين

اندر هليو ويو آهي ۽ زير زمين وهي رهيو آهي.

تاريخ ۾ عام طور تي جيتوڻيڪ سپت سنڌو ڄاڻايو ويو آهي پر جيڪڏهن غور ڪري ڏسبو ته سنڌو هڪ اهو شهنشاهه درياهه آهي جنهن جي وهڪري جي اڳيان رڳو ست نه پر ڪيترائي درياهه پنهنجي وجود جي وهڪري جو ڏن قربان ڪن ٿا.

سنڌوءَ درياهه جهڙي شهنشاهه درياهه جو ڏن رڳو مشرقي نديون يا ڪابي پاسي واريون نديون نه ٿيون پرين پر سرحد صوبي ۽ اترين علائقن جا ڪيترائي درياهه به سنڌو نديءَ جي سير ۾ اچي قربان ٿين ٿا. جن ۾ درياهه سوات، درياهه باڙا، درياهه ڪرم، درياهه گومل، درياهه ڪنهار ۽ درياهه چترال شامل آهن، اهي به اڻ سڌي طرح سنڌوءَ ۾ شامل ٿين ٿا. درياهه ڪنهار جهلم نديءَ جي معرفت ۽ درياهه چترال ڪابل نديءَ جي معرفت سنڌوءَ جي وهڪري ۾ اچي پنهنجو سيس نمائين ٿا.

وادي مهراڻ جي تهذيب جي ماءُ سنڌو ندي جنهن ۾ ڪرم، گومل ۽ ڪابل ندي اچي ڇوڙ ڪن ٿيون، ان جو به تاريخ جي پراڻن ڪتابن ۾ ذڪر ملي ٿو جنهن مان اندازو ٿئي ٿو ته وادي مهراڻ جي تهذيب کي رڳو سنڌ جي سرسوتي ۽ پنجاب جي پنجن درياهن ئي نه پر سرحد، ڪشمير ۽ افغانستان جي ندين پڻ پنهنجو پاڻي فراهم ڪيو آهي. رگ ويد ۾ ڄاڻايل آهي ته " اي سنڌو پهريان تون ترشتما سان گڏجي وهين ٿي پوءِ سسرتو رسا ۽ سواتيءَ سان ۽ ڪيا، گومتي، ميهنتو ۽ ڪرمو سان گڏجي وهين ٿي".

سنڌو نديءَ ۾ ڇوڙ ڪندڙ پنجاب، سرحد، ڪشمير ۽ افغانستان جي ندين جو ذڪر ڪندي رگ ويد ۾ آيو آهي ته " اي سنڌو جيئن سوٽا ڳئون کير سان پريل اوهن سان پنهنجي ڦرن ڏانهن ڊوڙن ٿيون، تيئن ٻيون نديون جدا جدا هنڌن مان پاڻي کڻي توڏانهن رنينديون اچن ٿيون." رگ ويد ۾ وڏيڪ ڄاڻايل آهي ته " اي سنڌو جيئن ڪو راجا جنگ ڪرڻ لاءِ نڪربدو آهي ۽ پٺيان لشڪر هوندو اٿس تيئن تون به شاهاڻي شوڪت سان ندين جي اڳيان مهندار ٿي هلين ٿي ۽ ٻيون نديون به پلٽڻيون ڪري تنهنجي پٺيان هلن ٿيون جڏهن ته هڪ ئي رٿ ۾ سوار آهيو".

جيئن نيل ندي مصر جي تهذيب کي ميڪون هٽي بيٺي آهي ۽ جيئن دجلا ۽ فرات، عراق جي ميسو پوٽيما تهذيب کي ٽنيا ڏيون بيٺيون آهن. يا جيئن گنگا ۽ جمنا هندستاني تهذيب کي بنياد فراهم ڪيا آهن. بلڪل ائين ئي سنڌو درياهه جو وٽ ۽ انجي ڏارن جهڙيون نديون وادي مهراڻ جي تهذيب کي ڇانو ڪيون بيٺيون آهن.

وادي مهراڻ جي تهذيب جو ذڪر ڪندي پنجاب يونيورسٽي جي فلسفي جي پروفيسر ۽ دانشور قاضي جاويد لکيو آهي ته موجوده پاڪستان ٿورين جاگرافيائي گهٽ وڌائين سان وادي مهراڻ جي قديم ۽ عظيم تهذيب ۽ نقشي جو تسلسل آهي.

تاريخ جي مختلف دورن ۾ سنڌو درياهه ڪڏهن ڪڏهن ڪن حاڪمن جي حڪومت جي حد طور ضرور ڳڻايو ويو آهي پر اهو نهايت ٿوري عرصي لاءِ رهيو آهي. هندستان جي اشوڪ اعظم درياهه سنڌ جي ڪاپي ڪناري کي پنهنجي حڪومت جي حد ڄاڻايو هو. جڏهن ته ايرانين وري سنڌو درياهه جي ساڄي ڪپ کي پنهنجي حاڪميت جي سرحد ٻڌايو هو.

نه ته تاريخ ۾ گهٽي ياڳي سنڌو درياهه اهو سڳو ثابت ٿيو آهي جنهن نه رڳو وادي مهراڻ جي جاگرافيءَ کي پر هتان جي ماڻهن کي به هڪ لڙهيءَ ۾ پوئي رکيو آهي. راءِ گهراڻي جي دور ۾ واديءَ مهراڻ جون حدون ڪشمير کان ڪيٽي بندر تائين ۽ مڪران کان گجرات تائين پکڙيل هيون. ملڪي سرحدن جو اهو سلسلو برهمڻن جي دور ۾ به ساڳيو ئي رهيو. غزنوين، غورين، غلامن، تغلقن، لوڌين ۽ مغلن جي تاريخدانن تنهنڪري ئي سنڌو ندي ۽ ان جي ساڄي کاٻي وارين ندين جي علائقن کي سنڌو ماتري يا مهراڻ جي واديءَ جو نالو ڏنو آهي. سنڌو ماتري عرف واديءَ مهراڻ موجوده پاڪستان کانسواءِ هندستان جي گجرات، راجستان، هريانا ۽ افغانستان جي ڪجهه علائقن تائين پکڙيل هئي. واديءَ مهراڻ جي تهذيب جو پاڇو اتر ۾ افغانستان جي آمو درياهه کي ۽ اوير ۾ اتر پرديش جي شهرن ۽ اولهه ۾ مڪران جي جبلن ۽ ڏکڻ ۾ عربي سمونڊ جي ويرن کي ڇهندو هو. واديءَ مهراڻ جي ان تهذيب کي ڪن مورخن سنڌو

سرسوتي تهذيب جي نالي سان بہ پڪاريو آهي.

وادي مهراڻ جي ان تهذيب بابت اڳ ۾ محققن جو اهو خيال هو تہ هيءَ تهذيب ميسوپوٽيما يا بابلي تهذيبن جو تسلسل هئي پر بعد ۾ ان راءِ جا ٽيا تہ وادي مهراڻ جي تهذيب، بابلي تهذيب جي بہ امام ۽ اڳواڻ آهي. وادي مهراڻ جي ان تهذيب 3500 قبل مسيح ۾ اسرڻ شروع ڪيو ۽ 1500 قبل مسيح تائين ان جو عروج رهيو. نيشنل جيو گرافڪ سوسائٽيءَ جي محققن موجب سنڌو ۽ سرسوتي جي ڪنارن تي آباد هن تهذيبن جي وڏن شهرن ۾ موهن جو دڙو هڙاپا، راکي ڳڙهي، گڻ ويري والا ۽ ڍولا ويرا مشهور شهر هئا.

مهراڻ لفظ بابت پيرو مل چاڻايو آهي تہ ايرانين سنڌو درياهہ کي مهرا سڏيو آهي، جنهن جو ذڪر پارسين جي مقدس ڪتاب زندا وستا ۾ آيو آهي، بعد ۾ سنڌو نديءَ جي اها شاخ جيڪا موجودهہ سکر جي ٻاهران قديم اروڙ وٽان لنگهندي هئي، ان کي ايرندو نارو بہ چيو ويچي ٿو جيڪو ناري ۽ پراڻ جي پيٽ مان لنگهي، ونگي پتڻ کان ٽيندو دونهائين وٽان گذرندو ڪڇ وٽان وڃي ڪورو ڪاري ۾ پوندو هو. جيستائين غلام شاهہ ڪلهوڙي ان پراڻ اڳيان بند نہ ٻڌرايو هو. تيستائين ڪڇ جو رڻ آباد ۽ سرسبز علائقو هو. چچ نامي ۾ بہ سنڌو درياهہ جي ايرندي شاخ عرف ايرندي ناري کي مهراڻ جي نالي سان ياد ڪيو ويو آهي. پيرو مل اهو بہ چاڻايو آهي تہ سنڌوءَ جو ذڪر عيسائين جي مقدس ڪتاب انجيل ۾ بہ آيو آهي.

مهراڻ جي وادي عرف سنڌو ماتريءَ جي تهذيب جيڪا ڪشمير کان ڪراچيءَ تائين ۽ مڪران کان لوٿل يعني هندستان جي گجرات تائين پکڙيل هئي. اها نهايت سرسبز ۽ آباد هئي، ان ڪري ان جا لوڪ سکيا ستابا ۽ خوشحال هوندا هئا. رگ ويد ۾ سنڌو ۽ سرسوتيءَ جي وچ واري علائقي کي ديوتائن جو جوڙيل ملڪ ڪري ڪوٺيو ويو آهي. بلڪل اهڙي ريت جيئن نصرپور وٽان لنگهندڙ سنڌو درياهہ جي ڪنارن ۽ ان جي سرسبزيءَ کي ڏسي هتان جي ماڻهن ان جو نالو سماواتي پرڳڻو يعني آسماني يا بهشتي پرڳڻو رکيو هو. هر دور ۾ جيتوڻيڪ مهراڻ جي

واديءَ جون سرحدون انتظامي طور ٿوريون تبديل ٿينديون رهيون پر سنڌو درياهه ۽ ان جون ڏن پرو نديون ماڻهن جي يڪجهتيءَ جو سبب رهيون. ساڳي نديءَ جي پاڻي پيئڻ ۽ ساڳين ميدانن جا اناج کائڻ سبب هتان جي ماڻهن جي نه رڳو طبيعت، مزاج، مذهب ۽ رهڻي ڪهڻي هڪجهڙي آهي پر سندس روئيا، رجحان ۽ سياسي سوچ به ذري گهٽ هڪ جهڙي آهي. اهو ئي سبب آهي جو ايران جي علائقي نمروز جي بادشاهه جي هٿان راءِ سهيرس جي قتل تي وادي مهراڻ جي ماڻهن جيئن ڏيڍ هزار سال اڳ اجتماعي سوڳ ڪيو هو بلڪل ائين ذوالفقار علي ڀٽي ۽ سندس شهزادي ڌيءَ جي شهادت تي وادي مهراڻ جي ماڻهن ڪشمير کان ڪراچيءَ تائين گڏيل سوڳ ڪيو آهي.

مهراڻ جي وادي جي هن ملڪ پاڪستان جي ماڻهن جي پسند ۽ ناپسند جي هڪ جهڙن ماڻن ۽ معيارن مان ظاهر ٿئي ٿو ته تهذيب جون پاڙون ڪيتريون نه اونهيون ۽ مضبوط آهن.

(آڪٽوبر 2010ع ۾ نشر ٿيل)

اچو تہ پنهنجي ثقافت کي پنهنجايون

سنڌ جي تاريخ ۾ ثقافتي ڏهاڙو هڪ نئين تهوار طور اڳيان آيو آهي ۽ جهڙي طرح هن ڏينهن کي سنڌ جا ماڻهو ملهائي رهيا آهن ۽ جيڪڏهن سندن جذبات جي جوالا سدائين جوان بہ رهي تہ ثقافت جو ڏهاڙو سنڌ جي ثقافتي تاريخ ۾ هزارين سالن کان پوءِ هڪ نئين وار جو واڌارو هوندو.

ڏينهن، ڏڻن ۽ تهوارن جي تاريخ ۾ ڇاڻايو ويو آهي تہ انسان ذات سڀ کان اڳ ۾ موسمي تهوار ملهايا. ان کان پوءِ عقيدن جي مذهبي ڏينهن جو وارو آيو ۽ ان کان پوءِ فصلي تهوارن جو نمبر آيو. پوءِ گرهن جي گرڻن مان پيدا ٿيل موسمن، موسمن جي مٽ سٽ سبب پيدا ٿيندڙ عقيدن، خيالن ۽ زمين جي زرخيزي مان انگورجي نڪرندڙ فصلن جي الڳ الڳ ڏينهن ۽ وارن کي جن جن رنگن، انگن، آوازن، اندازن، سرن ۽ سرورن سان ملهايو ويو ان کي ثقافت جو نالو ڏنو ويو. ثقافت رڳو ڪنهن لٽي جي ليڙ جو نالو ناهي. نہ ئي ثقافت ڪنهن جهمر ۽ جهومر جو نانءُ آهي. ثقافت ڪنهن بہ قوم جي عقيدن، خيالن، خوابن، خوشين، امنگن، ڏکن ۽ جذبن جي اظهار لاءِ اختيار ڪيل طريقن، رواجن ۽ رسمن جو گڏيل نالو آهي. ڪابہ قوم جڏهن پنهنجن عقيدن، خيالن، آسن، احساسن ۽ روز مرهہ جي زندگي جي وهنوارن کي ادا ڪرڻ ۽ بيان ڪرڻ لاءِ جيڪا زبان، ريتون ۽ طريقا ايجاد ۽ اختيار ڪري ٿي ان کي ان قوم جو عقيدو فن، ادب ۽ رسم توڙي رواج چئجي ٿو. تنهن ڪري جيڪڏهن ائين چئجي تہ ثقافت ڪنهن بہ قوم جو سماجي لباس ٿئي ٿو تڏهن بہ شايد غلط نہ ٿيندو.

ثقافت، تهذيب جي نندي پر جاڙي ڀيڻ آهي. تنهن ڪري تهذيب جي هر قدم پويان ثقافت جو پيرو آهي. سنڌ جي ثقافت بہ سنڌو ماتري

جي تهذيب جي هندوري ۾ لُڏي، ڪُڏي ۽ وڏي ٿي آهي. تنهن ڪري سنڌي ثقافت به ايتري عظيم ۽ قديم آهي جيتري وڏي ۽ وڏاندري سنڌي تهذيب آهي.ان ڪري سنڌ کي پنهنجي ثقافت تي، پنهنجي تهذيب جيترو ئي فخر ۽ ناز آهي.

ماڻهن جا مزاج رڳو وڏڙن جي هڏڙن جي رت ۽ ماس مان ئي نٿا ٺهن ۽ نه ئي رڳو ماڻهن جون طبيعتون پنهنجي پنهنجي ڌرتي جي دز مان ڦٽي نڪرن ٿيون.پر وڏڙن جو رت، ڌرتي جي ڌوڙ، سمنڊ جي گِهم، درياهن جا پاڻي، زمينن جي جرن ۾ پوريل ڏاتو هلچليون هوائون، سج جون شعائون،مختلف سيارن جي گردشي اثرن سان گڏجي ماڻهن جو مزاج ڳوهين ٿا ۽ پوءِ انهن گڏيل اثرن جي نتيجي ۾ پيدا ٿيل ماڻهو جيڪي انساني رويا اختيار ڪري ٿو ۽ اظهار جا ذريعا ايجاد ڪري ٿو ان کي ڪلچر يا ثقافت چئجي ٿو.اڄ جڏهن اسين ثقافت جو ڏهاڙو ملهائي رهيا آهيون تڏهن اسان کي رڳو اجرڪ ۽ ٽوپيون پائي جهمريون هڻڻيون ناهن،پر ان ڏهاڙي تي اسانکي پنهنجي پنج هزار سالا تهذيبي زندگي ۾ اُسريل ۽ نسريل انهن سمورن ثقافتي قدرن ۽ رواجن جو به ويچار ۽ ورجاءُ ڪرڻو آهي جيڪي اسان جي ابن ۽ امڙين جي هزارين سالن جي فڪر ۽ پگهر جي پورهئي جو نچوڙ آهن.افسوس جي ڳالهه اها آهي ته انهن رواجن کي اسان اڄڪلهه وساري ڇڏيو آهي.جنهن ڪري اسان زوال ۽ تباهي ڏانهن وڌي رهيا آهيون.

سنڌي ثقافت جي گڻن ۽ لڇڻن ۾ هڪ گڻ رواداري ۽ درگذري به آهي. اڄڪلهه سنڌ ۾ درگذر ڪرڻ، مڙي وڃڻ يا معاف ڪرڻ جو رواج تيزيءَ سان ختم ٿي رهيو آهي.نتيجي طور ٻارن جي ڳالهه، مال جي ڀيل يا پاسي لڳڻ جهڙين ننڍڙين ڳالهين تي به جهيڙا ٿين ٿا ۽ انهن جهيڙن ۾ ڍهه ڍهه ماڻهو قتل ٿين ٿا. اسان جا وڏڙا چوندا هئا ته مُڙيو جُڙيو آهي ۽ ٻيا چوندا هئا ته وڙهڻ ڪم ماڻهن جو ناهي پر وڙهڻ ڪم جانورن جو آهي. سنڌ جي فڪري امام شاهه عبداللطيف ڀٽائي پڻ اره زورائي ۽ هوڙهيائي کي ننديو آهي ۽ چيو آهي ته

"ڪم ڪمندن ڪٽيو - هارايو هوڙهن،
ڇڪيو نه ڇوندن - هو جو ساءُ صبر جو"

سنڌيءَ ۾ ڪس ڪاٽڻ، مڙي وڃڻ يا معاف ڪرڻ جي ان روايت جا پيا ڪيترائي مثال موجود آهن جن تي عمل ڪندي اسان جا وڏڙا، ننڍين ننڍين ڳالهين تي ٿيندڙ تڪرارن جو نبيرو ڪندا هئا.

اڳي جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن ڳالهه تي ضد ڪندو هو يا نه مڙندو هو ته ٻيو ڪيس چوندو هو ته " ادا مون ان ڳالهه کي ڇڏيو مون توکي معاف ڪيو پلي تنهنجو ئي پٽ گهاتو هجي " ثقافت جي هن ڏهاڙي تي اسان کي سنڌي سماج جو اهو درگذر ڪرڻ، معاف ڪرڻ ۽ مڙي وڃڻ وارو لچڻ موٽائڻ لاءِ وچن ڪرڻ گهرجي ته جيئن ماڻهن ۾ سهپ ۽ برداشت جو معدو مُوٽي اچي ۽ ننڍين ننڍين ڳالهين تان خوني تڪرارن جو خاتمو ٿئي.

سنڌي ثقافت جو هڪ ٻيو گڻ تڏي تي هلي آيل کي مان ڏيڻ ۽ معاف ڪرڻ به آهي.اسان جا وڏڙا تڏي تي هلي آيل يا نياڻيون ميڙ ڪري وني اچڻ واري کي وڏي ۾ وڏو گناهه ۽ غلطي به معاف ڪري ڇڏيندا هئا. پر اڄڪلهه اسان جي رواجن مان اها سلڇڻائي به گُم ٿيندي پئي وڃي ۽ ڪيترن هنڌن تي تڏي تي آيل مهمانن تي حملا ۽ هلائون ڪيون وڃن ٿيون. هلي آيل کي مان ڏيڻ ۽ پنهنجي تڏي جي لڄ رکڻ سنڌي ثقافت جي اهم گڻن ۽خاصيتن منجهان هڪ آهي.ثقافت جي ڏهاڙي تي اسان کي تڏي تي ميڙ ٿي آيل کي معاف ڪرڻ وارا وڏڙن جا رواج ياد ڪرڻ ۽ ورجائڻ گهرجن ۽ پوءِ اهي رواج پنهنجائڻ به گهرجن. سنڌ جي ثقافت ۾ نياڻي جو مان ۽ مرتبو سدائين مٿانهون رهيو آهي. قديم زماني کان اهو رواج چالو رهيو آهي ته جڏهن ۽ جيڪڏهن، نياڻي هلي آئي يا ميڙ ٿي آئي ته سڀ اختلاف ختم ڪيا ويندا ۽ سڀ ڏوهه معاف ڪيا ويندا هئا.قديم زماني کان سنڌي ثقافت جو اهو رواج به رهيو آهي ته ڪيڏا به جهيڙا ٿين، ڪيڏي به ويڙهه ٿئي ، پر عورت ۽ نياڻي کي ڪو به نقصان نه پهچايو ويندو هو.پر اڄڪلهه جي جهيڙن جي شروعات ئي مخالفن جي عورتن کي اغوا ڪرڻ سان ٿئي ٿي.اُهو سنڌي سماج جيڪو نياڻيءَ کي امن جي نشاني سمجهندو هو ۽ عورت کي ست قرآنن جو درجو ڏيندو هو اهو اڄڪلهه ڪيڏانهن گم ٿي ويو آهي؟

دنيا جا عالم ۽ اڪابر ان ڳالهه تي اتفاق ڪن ٿا ته موهن جي دڙي وارو سماج ماءُ جي حاڪميت وارو ۽ عورت جي احترام وارو سماج

هو. ثقافت جي هن ڏهاڙي تي اسان کي عورت جي عزت وارو اهو دور ۽ اسان کي پنهنجي ماءُ سان محبت وارو اهو وقت موٽائڻ لاءِ ڪوشش جو وچن ڪرڻ گهرجي ۽ سنڌ جي عورت مٿان لڙڪندڙ ڪارنهن جي ڪهاڙي کي هٽائڻ لاءِ عهد ڪرڻ گهرجي. سنڌي ثقافت ۾ سامن مٿان سر ڏيڻ جي جيڪا تاريخ رهي آهي.اڄڪلهه اسان جي معاشري مان ان جا نشان به گم ٿي رهيا آهن. سنڌ ۾ سامن تي سر ڏيڻ جا قصا رڳو سمي ابڙي جا ناهن پر سنڌ ۾ ته اهڙيون روايتون به ملن ٿيون.ته جيڪڏهن ڪنهن جي گهر ڪنهن جانور به اچي پناهه ورتي ته انجو به تحفظ ڪيو ويندو هو.سامن تي سر ڏيڻ ۽ امن لاءِ آيل عورتن جو احترام سنڌي معاشري مان ختم ٿيندو پيو وڃي !ثقافت جي هن ڏهاڙي تي اسان کي سامن جي سلامتي وارو سنڌي سخن به ياد رکڻ ۽ ورجائڻ گهرجي.

سنڌي ثقافت ۾ پاڙي جو خيال ۽ احترام صدين کان قائم رهندو آيو آهي.سنڌ جي رواجن ۾ ته اها ڳالهه به شامل رهي آهي ته پاڙي وارا ڪتي ڪتي ته ماڻهن کان به وڏيڪ ويجها هوندا آهن.وڏڙا چوندا هئا ته ماڻهو جڏهن مري ٿو ته سڀ کان پهريائين پاڙي وارو اچي ان جو منهن ڏسي ٿو.يا ماڻهو جڏهن مصيبت ۾ اچي ٿو ته سڀ کان اڳ ۾ پاڙي وارو پهچي ٿو. تنهن ڪري پاڙيسري سڀ کان معزز ۽ قابلِ احترام هجي ٿو.“ پاڙو پيغمبرن کي به پيارو آ” جهڙا پهاڪا ٻڌائين ٿا ته سنڌي ثقافت ۾ پاڙي جو ڪيترو مان آهي پر اڄوڪي سنڌي معاشري ۾ پاڙو سڀ کان وڌيڪ ۽ سڀ کان وڌي خطري جو سبب بڻجي ٿو. اڳين زمانن ۾ ته ڏوهاري به پاڙي ۾ ڏوهه نه ڪندا هئا.پر اڄڪلهه انهن عذابن جو پاڙو ئي سڀ کان وڌيڪ شڪار ٿئي ٿو. اسان جي ثقافت جو ڏهاڙو اسان کان ان ڳالهه جي گهر ڪري ٿو ته سنڌ ۾ پاڙي جو پن ۽ پروڙ موٽائي وڃي ۽ پاڙي جو لحاظ ۽ احترام بحال ڪيو وڃي.

عدل ۽ انصاف به سنڌي سماج جي بنيادي خاصيتن ۾ شامل رهيا آهن. وڏڙا چوندا هئا ته لٺ ڪٽبي پاڻي ڪارڻ ۽ شاهدي ڏبي الله ڪارڻ. ڄام نظام الدين سمي کان شاهنواز جوڻيجي تائين ۽ غلام محمد مهر کان عبدالحميد جتوئي تائين،سنڌ جا ڪيترائي حاڪم ۽ چڱا مڙس پنهنجي انصاف ۽ بي ريائي سبب مشهور هئا.انهن حاڪمن ۽ چڱن مڙسن جي انصاف پرٺي ڪردار سبب سندن وقتن ۽ علائقن ۾ مثالي امن

رهيو آهي. زباني قصا توڙي لکيل تاريخون سنڌن تعريف ۾ اڳيان اڳيان آهن. پر سنڌ ۾ اڄ ڪلهه راڄوٽي انصاف وارو ڏيئو وسامڻ وارا آخري جهٽڪا هڻي رهيو آهي. ڇا اهو ممڪن ناهي ته اسان جا پريا مڙس ۽ برادرين جا اڳواڻ انصاف جو اهو تاريخي ۽ مثالي نمونو پنهنجي پنهنجي علائقن ۾ بحال ڪن ته جيئن ماڻهن کي تڪڙو ۽ جٽادار امن ۽ انصاف ملي سگهي؟ ثقافت جي هن ڏهاڙي تي جيڪڏهن اسين سنڌ جي راڄن جي چڱن مڙسن کي سنڌن وڏڙن جو اهو انصاف پسنديءَ وارو ورثو ياد ڏياريون ۽ سنڌن تعريف ۽ تعظيم ۾ به جملا ڳالهايون ته سنڌ ۾ انصاف پسنديءَ وارو لچڻ ۽ رواج به بحال ٿي سگهي ٿو. ۽ اسان جا تڪ ۽ تر پيهر ڀائيچاري ۽ سلامتي جو مرڪز بڻجي سگهن ٿا.

ثقافت جي ڏهاڙي کي اسان کي سنڌ مان لڏي ويل انصاف ۽ عدل وارو اهو جذبو موٽائڻ لاءِ ڪوشش ۾ گذارڻ گهرجي. سنڌو ماتريءَ جي مٽي، پاڻي، هواءِ ۽ موسمي حالتن هن واديءَ جي ماڻهن جي مزاج ۾ جيڪو پيار ۽ رحم اوتيو آهي ان ڪري هتان جو ماڻهو ٻاجهاري طبيعت جو مالڪ رهيو آهي. مينهن ۽ درياهن جي گهم ۽ پاڻي ۾ اسرندڙ هن تهذيب جي ماڻهن کي فطرت ۽ انهن جي ساوڪن تي پلجندڙ سمورن ساهه وارن سان محبت ۽ رغبت رهي آهي. سنڌو ماتري جا ماڻهو جانورن، پکين بلڪه سمورن ساهه وارن کي هڪ جهڙو زندگيءَ جو درجو ڏيندا رهيا آهن. هندن جي زماني جا گهوڙن ۽ گڏهن لاءِ ٺهيل پاڻي پيئڻ جا حوض ۽ اڄوڪي دور ۾ ڪراچي ۾ ڪبوتر چورنگي جهڙيون نشانيون ٻڌائين ٿيون ته اسان جي ثقافت ۾ پکين سميت سمورن ساهه وارن لاءِ پيار ۽ زندگي جي بخشش وارو جذبو رهيو آهي. سنڌي شاعري، لوڪ ادب توڙي پهاڪن ۾ ڪاسائي ۽ شڪاري ٻئي قابل نفرت ڪردار رهيا آهن. ديسي جانورن ۽ پرديسي پکين سان پيار ڪندڙ سنڌي ثقافت جو علمبردار هي ماڻهون ٺنڊڻ کي به خدا جي مينهن سڏيندو آهي. ساهه وارن سان پيار ڪندڙ طبيعت وارو سنڌي سماج اڄ ڪلهه شڪارين جو گهر بڻجي ويو آهي ۽ اسان جا وات ۽ پيٽ جانورن ۽ پکيئڙن جي موت جي دٻن ۾ تبديل ٿي ويا آهن.

اها ڳالهه طب جا ماهر هزارين سالن کان چوندا پيا اچن ۽ هاڻي ته

ميڊيڪل سائنس بہ چوي ٿي تہ سايون ۽ پاڇيون کائڻ سان صحت سٺي ۽ زندگي سوائي ملي ٿي. ثقافت جي اجوڪي ڏهاڙي تي اسان کي پنهنجي وڏڙن جي اها ريت ورجائڻي آهي تہ اسان کي رڳو شڪاري ۽ گوشت خور جانور نہ بڻجڻو آهي ۽ اسان کي جانورن ۽ پکين لاءِ اُهو پيار ۽ اُها زندگي پيهر موٽائڻي انهن جي ضمانت ڏيڻي آهي.

مهمان نوازي سنڌي سماج جو اُهو گڻ آهي جنهن جو تاريخ جي ڪتابن ۽ ڏيساورن جي قصن ۾ وڏو چرچو رهيو آهي. غربت، لالچ ۽ ڪم چوري سبب اسان جي مهمان نوازي سخت متاثر ٿي آهي ۽ هاڻي تہ مهمانن کي ڦرڻ ۽ نشو ڏيئي انهن کي مارڻ جا قصا ٻڌڻ ۾ اچي رهيا آهن.

جيڪڏهن اسين چاهيون ٿا تہ سنڌي ثقافت جو پراڻو اوج موٽي اچي تہ اسان کي مهمان نوازي موٽائڻي پوندي ۽ مهمان نوازي کي ڌارين جي آبادگاري کان الڳ ڪري، پنهي ڪيسن کي الڳ الڳ نظر سان ڏسڻو پوندو. گهر آيل مهمان جي بنا فرق جي خدمت ڪرڻ مهمان نوازي آهي. ثقافت جي ڏهاڙي تي اسان کي سنڌي ثقافت جو اهو مُک لڇڻ يعني مهمان نوازي موٽائي آڻڻ لاءِ بہ وچن ڪرڻ گهرجي.

اڄ جي جديد دنيا جڏهن ڪميونٽي سينٽر بحال ڪرڻ ۽ تعمير ڪرڻ تي زور ڏئي ٿي تہ اسان کي هزارين سال اڳ پنهنجي اوطاق واري فلسفي تي فخر ٿئي ٿو. اها ڳالهہ مشاهدي مان ثابت ٿي آهي تہ سنڌ ۾ جتي بہ اوطاقون آباد آهن اُتي ماڻهن ۾ جهيڙا ۽ نفاق گهٽ هجن ٿا.

اوطاق سمورين مذهبي، سماجي ۽ معاشرتي خبرن ۽ سرگرمين جي ڏي وٺ جو مرڪز آهي. سنڌ جي ثقافت کي بحال ۽ توانو رکڻ لاءِ اسان کي اوطاق جي اداري يا انسٽيٽيوشن کي بحال ڪرڻو پوندو. اوطاق ڪميونٽي سينٽر جي اوائلي سنڌي شڪل آهي، تنهن ڪري اوطاق جي بحالي نهايت ضروري آهي. ثقافت جي ڏهاڙي تي اسان کي سنڌ جي اوطاق جي بحالي جو اعلان ۽ وچن ڪرڻ گهرجي ۽ جڏهن اوطاق بحال ٿيندي تہ پوءِ اوطاق جي نم ۽ ٽالهين جي ڇانوَن ۾ پلجندڙ سنڌ جي محفل ۽ ڪچهرين جا سوين سُر، سنگيت ۽ سينگار پڻ بحال ٿيندا. لوڪ ادب ۽ ڏاهپ پروان چڙهندي ۽ ڪچهرين توڙي زباني قصن ذريعي هڪ نسل کان ٻئي نسل تائين منتقل ٿيندڙ علم ۽ تاريخ پنهنجو سفر جاري رکندي. لوڪ ادب، فن، ڏاهپ ۽ لوڪ

ورثي کي زندهہ رکڻ لاءِ اوطاق جي اداري جي بحالي ضروري آهي.

سنڌ جي تاريخ ۾ اهڙا بہ ڪي مثال ڏنا ۽ ٻڌا ويا آهن جن ۾ ماڻهن ۾ راڄن ظلم ۽ ناانصافي کي للڪاريو آهي. غلط کي غلط چوڻ ، رات کي رات ڪوٺڻ، ظالم کي ظالم سڏڻ، ظلم اڳيان ڪنڌ نہ جُهڪائڻ ۽ مظلوم جو ساٿ ڏيڻ بہ سنڌي ثقافت جي اهم لڇڻن ۾ شامل رهيا آهن. اڄڪلهہ لالچ ۽ لوڀ جو مصلحتون سنڌي ثقافت جي انهن عظيم خوبين کي ڪاٽي رهيون آهن ۽ ڏسڻا وائسڻا ، چڱا موچارا ماڻهو ننڍن ۽ خصيص مصلحتن ۽ مفادن خاطر ظالمن ۽ طاقتور ماڻهن جو ساٿ ڏئي رهيا آهن . ساڳي ريت واعدو پارڻ يا زبان کي پاڻي ڏيڻ بہ سنڌي ثقافت جي سهڻن سخنن ۾ شامل رهيو آهي. راءِ ڏياچ جهڙن حاڪمن کي اڄ ان ڪري عزت حاصل آهي جو هن پنهنجي واعدي کي سچو ثابت ڪرڻ خاطر پنهنجو سر پنهنجي هٿن سان ڏنو هو.

اڄ ثقافت جي هن ڏهاڙي تي اسان کي ظالم کي للڪارڻ، ان کي سچ چوڻ ۽ واعدي کي هر قيمت تي پاڙڻ جي سخنن کي بحال ڪرڻ جو وچن ڪرڻ گهرجي ۽ عهد ڪرڻ گهرجي تہ واعدا هميشہ وفا ڪرڻ لاءِ ڪيا ويندا. سنڌ ۾ اڄڪلهہ جيڪو ڌوهن جو راڄ آهي ان بابت بہ سنڌ جي ثقافت ۾ ڪي مثال ۽ تاريخ جا نشان ملن ٿا. سنڌ جي تاريخ ۾ ڌوهن ۽ ڌوهارين جي بہ هڪ اخلاقيات يا اصول رهيا آهن. سنڌ جي تاريخ جي وڏن وڏن ڌاڙيلن ڪڏهن بہ ڪنهن عورت کي نہ ڦريو ۽ ڪنهن نياڻيءَ سان ڏاڍائي نہ ڪئي. مڙس ماڻهو چوندا هئا تہ ڪمزور سان وڙهڻ دلير جو شان ناهي. تنهن ڪري ٻارن، ٻيڙن، ضعيفن ۽ زالفائن سان ڪڏهن بہ ويڙهہ نہ ڪئي ويندي هئي ۽ نہ ئي ڪڏهن انهن کي ڦريو ويندو هو. ساڳيءَ ريت جيڪڏهن چور ڪنهن چوريءَ تي ويندو هو ۽ عورت جو لٽو ڏسندو هو لوڻ چکندو هو يا پل ۾ قرآن تي هٿ رکندو هو تہ چوري ڪرڻ کان سواءِ ئي واپس اچي ويندو هو. ساڳيءَ ريت چور ڪيڏو بہ بهادر هوندو هو پر پاڻ کي هميشہ چور ئي سمجهندو هو ۽ پاڳئي جي ڪنگهہ ڪَڙ ڪي تي لڪي پچندو هو. ڪڏهن بہ چور پاڳئي تي سڌو حملو نہ ڪندو هو. پر اڄڪلهہ ڌوهارين وٽ ڪا اخلاقيات نہ رهي آهي ۽ سندن ڏاڍ ۽ ظلم جو سڀ کان وڏو شڪار معصوم ٻار، عورتون ۽ ڪمزور ماڻهون آهن.

ثقافت جو هي ڏهاڙو اسان کان سنڌ جي قديم ۽ سهڻن هنرن جي زندگي ۽ بحالي جو مطالبو پڻ ڪري ٿو. تنهن ڪري اسان کي پنهنجي پٽڪن، ٽوپين، اجرڪن ۽ رلين سميت سمورين ثقافتي شاهپارن جي واڌ ويجهه لاءِ عهد ڪرڻ گهرجي ته اسان انهن کي خريد ڪيون ۽ استعمال ڪيون.

سڀ کان آخر ۾ ته ثقافت جو هي ڏهاڙو اسان کان پنهنجي ٻولي جي بحالي ۽ زندگي جو مطالبو پڻ ڪري ٿو. اسان سيني کي پنهنجي ماءُ جي ٻولي تي فخر هئڻ گهرجي ۽ اسان کي پنهنجي ٻولي ۾ لکڻ، ڳائڻ ۽ ڳالهائڻ گهرجي. ۽ نه صرف ائين ڪرڻ گهرجي پر اسان کي درست ۽ نج ٻولي ڳالهائڻ جي به ڪوشش ڪرڻ گهرجي. ٻين ٻولين جو ورجاءُ ۽ استعمال پڻ هڪ نفسياتي بيماري آهي. تنهن ڪري انهن کان بچڻ گهرجي. شاهه جو رسالو هر سنڌيءَ جي گهر ۾ هئڻ گهرجي. سنڌي اخبار هر گهر ۾ اچڻ گهرجي. سنڌي ٽي وي هر گهر ۾ ڏسڻ گهرجي ۽ موبائل فون ذريعي موڪليل پيغام عرف ايس ايم ايس سنڌي ۾ لکڻ گهرجي. هر ماڻهون سان سڄاڻپ ٿيڻ تائين پهريون گفتو سنڌيءَ ۾ ڳالهائڻ گهرجي ۽ سنڌي ڪتابن جي وڪري ۽ واڌاري لاءِ ۽ سگهڙن جي ڪچهرين ۽ محفلن جي همت افزائي لاءِ سنڌن پٺي ٺپڻ گهرجي.

اولهه جا ملڪ علامت خاطر ئي سهي پنهنجي بادشاهت کي قائم رکيو وينا آهن ته اسان کي به پنهنجي قديم فنن، هنرن ۽ سگهڙن کي زنده ۽ سلامت رکڻ لاءِ ڪوششون ڪرڻ گهرجن. اڄ ثقافت جو ڏهاڙو جنهن طريقي سان ملهائجي رهيو آهي اهو سنڌي ٻولي ۽ ثقافت جي ڪاميابيءَ جو اهڃاڻ آهي. هڪ تاريخدان لکيو آهي ته مغل بادشاهه ظهيرالدين بابر هندستان کي فتح ڪيو پر بابر بادشاهه جي پوٽي اڪبر اعظم کي وري هندستان جي ثقافت فتح ڪري ورتو. بلڪل اهڙي ريت اڄ سنڌي ثقافت ۽ ٻوليءَ به ڪيترن ئي ناءُ ڪنين کي فتح ڪري ورتو آهي ۽ اهي ماڻهون جيڪي پاڻ ۾ يا پنهنجي گهرن ۾ به سنڌي نه ڳالهائيندا آهن اهي اڄ سنڌي ثقافت ۽ ٻولي جي واڌاري جا نعرا هڻي رهيا آهن.

(ڊسمبر 2012 ۾ نشر ٿيل)

اسان کي پنهنجو ثقافتي ورثو موٽائي ڏيو

موهن جي دڙي مان چورايل مهرون واپس نہ ٿيون آهن، ڪوٽڏيجي جي قلعي مان لاٿل توپون خبرناهي ڪٿي آهن؟ ڪاهوءَ جي دڙي تي قبضو ٿي رهيو آهي ۽ ميرپورخاص ميوزم مان چوري ڪرايل نوادراتن جي چورن جا پيرا گم آهن. سنڌوماٿريءَ جي هزارين سال قديم تهذيب جا آثار علامتون ۽ نشانيون گم ڪيون پيون وڃن ۽ اسان جي آثارن ۽ انهن آثارن مان ملندڙ وڏڙن جي فن پارن جا رکوال ڪاتا، انڌا، گونگا ۽ ٻوڙا ٻڌيل آهن.

جيڪڏهن ڪنهن جي گهر مان سون ۽ چاندي جهڙو ڏاتو چوري ٿئي ٿو تہ ان لاءِ سيڪو تڙپي ٿو پيرو کڻي ٿو پوليس ڳولي ٿو جيڪڏهن ڪنهن جي زمين جو ڪو وال سوري ٿو تہ ان تي وارو واري ٿئي ٿي پر سنڌوماٿريءَ جي لوڪن جي هزارين سال قديم تهذيب جي بي بها هيرن ۽ ماڻڪن جهڙن مٽين، سڪن، مورتين ۽ آثارن کي جڏهن ڪير چورائي ٿو تہ ان تي اسين سڀ چپ آهيون. ادبي سنگت بہ خاموش آهي، ثقافت کاتو بہ ننڊ آهي ۽ قديمن آثارن وارو کاتو مستقل نشي ۾ آهي. اهڙي بي حسي بابت داغستان جي شاعر رسول حمزاتوف سچ چيو هو تہ، ”جيڪڏهن توهان ماضيءَ کي پستول هڻندئو تہ مستقبل توهان کي توپ هڻندو.“ اسان پنهنجي تاريخي ورثي کي وڃائي ۽ وساري ڄڻ پنهنجي ماضيءَ کي پستول هڻي ڪڍيو آهي، هاڻي اسان کي توپ جي منهن ۾ وڃڻ لاءِ تيار رهڻ گهرجي.

ڇا اسين ڄاڻون ٿا تہ موهن جو دڙو ڪيڏو عظيم آهي؟ ۽ موهن جي دڙي جي مٽيءَ مان پڌرا ٿيل هي پارس جهڙا آثار اسان جي قومي زندگيءَ

ڪي ڪيترو سونهري بنائي سگهن ٿا ۽ مٽيءَ جي ڍيرن مان نڪرندڙ اهي رسڪا ۽ مهرون اسان جي شاندار ماضيءَ جا عڪس ۽ صورتون آهن ۽ جيڪڏهن اسان انهن کي وچائي ڇڏيو ته اها ڳالهه اسان جي پنهنجي منهن ۽ مهاندن کي مٽائڻ ۽ ميسارڻ جي برابر ٿيندي.

موهن جي دڙي جي عظمت جي ساک ڏيندي شهيد ذوالفقار علي ڀٽي ته پنهنجي تعلق کي سنڌوماتريءَ جي تهذيبي تسلسل سان ڳنڍيو ٿي هو پر هندستان جي پهرئين وزيراعظم جواهر لال نهرو به ائين لکيو آهي ته سندس پيڙهيءَ کي پيدا ڪرڻ واري مٽي جا پنوڙا به موهن جي دڙي جي ڇلهن مان ڪنيا ويا هئا. دنيا جا قديم ترين ڪتاب، رگ ويد، يجر ويد، سام ويد ۽ اٿر ويد به موهن جي دڙي جي تهذيب جي اوائلي ماڳن يعني سنڌوءَ سرسوتي جي ڪنارن تي لکيا ويا. اڄ ڪان پنج هزار سال اڳ موهن جي دڙي جي شهر کي جنهن رٿابنديءَ سان ٺاهيو ويو هو ان تي دنيا اڄ به حيران آهي. نه رڳو ايترو پر موهن جي دڙي تي تهذيب بابت اهڙا ڪيترئي سوال ٿي اهڙيون ڳالهيون ۽ اهڃاڻ آهن جن تي تحقيق جي گهرج آهي ۽ جيڪڏهن گهربل تحقيق ٿي ته هيءَ پاڻياري تهذيب دنيا جي تهذيبن جي امام ۽ اڳواڻ ثابت ٿي سگهي ٿي. قديم سنڌ جو ڪئلينڊر، سنڌ جي پراڻن لوڪن جو سنتارن جو علم، قديم سنڌين جا عقيدا، رسمون ۽ رواج، سنبوڻ ۽ ساٿ، راڳ، شاعري، موسيقي، ناچ ۽ رقص، معيشيت ۽ واپار سميت اڻ ڳڻيا موضوع آهن جيڪي تحقيق طلب آهن. اجا ته موهن جي دڙي جي ويهه سيڪڙو ڪوتائي مس ٿي آهي. اجا ته چانهوءَ جي دڙي ۾ ڪا ڪوڏر ئي نه لڳي آهي، اجا ته سنڌ جا سوين دڙا مٽيءَ جي چادر ورايو سٿا پيا آهن ۽ ڪنهن ساڃاهه وند جي سلام جي انتظار ۾ آهن جنهن ڪانپوءِ پتو پوندو ته مڇين ۽ مڇيرن واري هن تهذيب جو ٻڙ ڪيترو وشال ۽ ويڪرو آهي ۽ هن تهذيب جي چادر جون ڪنڌون ڌرتي جي ڪيترن طرفن تائين پکڙيل آهن.

اسين سنڌ جا ساڃاهه وند ماڻهو سنڌوماتري جي ان تهذيب جي کوجنا لاءِ ته ڪجهه نه ڪري سگهيا آهيون پر اسان جي اڳوڻن حاڪمن، جابرن ۽ قابضن ان تهذيب بابت جيڪو ٿورو گهڻو ڪم ڪيو آهي ان کي

بہ محفوظ نہ ڪري سگهيا آهيون ۽ هن وقت تائين اسان جي تهذيب جا جيڪي آثار ۽ علامتون دريافت ٿيون آهن، انهن کي بہ وڃائي رهيا آهيون.

موهن جي دڙي مان نڪتل ماءُ واري مورت ۽ ناچڻيءَ جي مجسمي مان ثابت ٿيو آهي تہ موهن جي دڙي جي تهذيب ماياڻي يعني عورت واري Matiarchal تهذيب هئي. هن تهذيب ۾ ماءُ جي پوڄا ڪئي ويندي هئي ۽ ماءُ نہ رڳو گهر جي پر سماج جي اها مُني هئي، جنهن جي چوڌاري سڄو خاندان يا سماج ڦرندو هو ان ماءُ واري سماج سبب ٿي، "ماءُ اهڙو پٽ نہ ڄڻيندي"، "مائن جون دعائون، ماوان، ننديان ڇاوان"، "ماسات مٺي ذات" ۽ "نانيءَ ويڙهو"، "ناني رڌڻ واري"، "ڏوهٽا ڪاڻڻ وارا" جهڙا اهي پهاڪا ٺهيا، جيڪي ماءُ جي تعلق سان ڳنڍيل هئا. ناچڻي جي مجسمي مان ثابت ٿئي ٿو تہ قديم سنڌ جي لوڪن ۾ رقص نهايت مقبول هو. پر اها ڪيڏي نہ ستم ظريفي جي ڳالهہ آهي تہ موهن جي دڙي مان نڪتل اها ماءُ واري مورت، جنهن کي قديم آثارن جي ماهرن "مدر گاڊيس" يا "امڙ ديوي" جو نالو ڏنو آهي اها انگريز برطانيا کڻائي ويا ۽ هاڻي اها مورت برٽش ميوزم لنڊن جي قيد ۾ بند آهي.

ڪوهہ نور جي قيمتي هيري تي مسلمانن جو حڪمران هئڻ جي ناتي، ڀارت جو مملڪت هندستان هئڻ جي ناتي ۽ افغانين جو ڪوهہ نور جي اصل وطن هئڻ جي ناتي مالڪيءَ جون پنهنجون پنهنجون دعوائون آهن پر اسان جي مٽيءَ جي مورتن تي ڪنهن بہ ٻئي جي دعوا نہ آهي. اسان لاءِ ڪوهہ نور جي هيري کان وڌيڪ ماءُ واريون اهي مورتون آهن، جيڪي اسان جي تاريخ ۽ تهذيب کي ڪوهہ نور جي نور کان وڌيڪ منور ۽ روشن ڪن ٿيون. اسان جي ثقافت کاتي کي، آرڪيالاجي جي محڪمي کي ۽ وقت جي حڪومت کي برطانيا سرڪار کان زوردار مطالبو ڪري، موهن جي دڙي جون ماءُ واريون اهي مورتيون واپس ڪرائڻ گهرجن، جيڪي لنڊن جي برٽس ميوزم ۾ بند ڪيون ويون آهن.

ناچ ۽ رقص سنڌ جي قديم لوڪن جي خوشيءَ جي اظهار جي سڀ کان وڏي نشاني آهي. رقص ۽ موسيقي کي هميشہ جاڙين ڀينرن وانگي سمجهو ۽ ڄاتو ويندو آهي موهن جي دڙي مان نڪتل ناچڻي واري مورت

نہ رڳو سنڌ جي قديم ناچ جي علامت آهي پر عورت جي آزاديءَ ۽ رتبي جو اهڃاڻ پڻ آهي. 1947ع واري ورهاڱي کان پوءِ اسان جي ناچڻي واري مورت کي هندستان کڻي ويو ۽ ناچڻي واري ان مورت کي گمان آهي تہ بمبئي يا ڪلڪتي جي ڪنهن ميوزم ۾ رکيو ويو آهي.

1947ع واري ورهاڱي وقت هندستان جي ڪنهن شهر ۾ هڪ نمائش لڳي هئي، جنهن ۾ موهن جي دڙي جون مورتيون رکيون ويون هيون، ان دوران جيئن ورهاڱو ٿيو تہ موهن جي دڙي جي مهرن ۽ مورتن کي بہ ورهايو ويو. پاڪستان کي مهاپروهت عرف ڪنگ پريسٽ جو مجسمو ڏنو ويو ۽ چيو ويو تہ جيئن تہ مسلمان رقص جا مخالف آهن ۽ ناچ تي هندستان کي فخر آهي تنهن ڪري ناچڻي جو مجسمو هندستان رکندو. پاڪستان ٺهڻ وقت اسان جي حاڪمن جي ثقافت کي ڏسڻ واري نظر نهايت ڪمزور هئي، تنهن ڪري هو اهو نہ سمجهي سگهيا تہ ناچڻي جي ان مورت ۾ اسان جي ماضيءَ جي عورت جي سچي صورت جهلڪي ٿي ۽ هو سنڌوماتريءَ جي اها مورت هندستان ۾ وڃائي آيا. اسان سيني کي حڪومت تي دٻاءُ وڌائڻ گهرجي تہ اسان جي سرڪار هندستان کان ناچڻيءَ واري مورت موٽائي وٺي.

موهن جي دڙي جي مهرن ۽ مورتن پٺيان هڪ اهڙو ٽولو بہ لڳل آهي، جيڪو سدائين، هتان جون اهي مقدس شيون عالمي منڊيءَ ۾ وڪڻڻ جي ڪوشش ۾ رڌل هوندو آهي. ستر واري ڏهاڪي ۾ پهريون ڀيرو ۽ 2002ع ۾ ٻيو ڀيرو موهن جي دڙي جي ميوزم مان ڪجهہ مهرون ۽ مورتيون چوري ڪيون ويون آهن. عالمي چورن جي ان سازش ۾ موهن جي دڙي جي آس پاس ۾ رهندڙ اهي انڌا سنڌي بہ شامل آهن، جيڪي پنهنجي وڏڙن جي هڏڙن کان بہ وڌيڪ مقدس انهن مهرن جي چوري ۾ شامل ٿين ٿا. ڪاش انهن مقامي سنڌي چورن کي اها سمجهہ ۽ فهم هجي تہ هو جيڪي شيون اڄ چوري ڪري، عالمي چورن کي لکن ۾ وڪڻن ٿا. انهن مان هڪ هڪ مهر جي قيمت سون جي ديڳين کان بہ مٿي آهي. ڇا سون جا سوين مڻ ڍير ڪري، موهن جي دڙي جهڙي ڪا هڪ مورت ۽ اها بہ اوتري پراڻي ناهي سگهجي ٿي؟؟ جيڪڏهن نہ تہ ان جو مطلب اهو ٿيو تہ اسان جي انهن

مورتن کي ملهه ۾ نه ٿو خريد ڪري سگهجي. موهن جي دڙي جي ميوزم مان به پيرا چوري ٿيل مهرن مان 70 واري ڏهاڪي ۾ چوري ٿيل مهرون ايمسٽرڊم ۾ ڏٺيون ويون هيون. جڏهن ته 2002ع ۾ چوري ٿيل مهرن جا چور معلوم هئڻ باوجود نه چور گرفتار ٿيا ۽ نه مهرون واپس ٿيون. ڇا سنڌ جو ثقافت ۽ سياحت وارو کاتو انهن چورين جو ڪيس اٿلائي سگهي ٿو ۽ موهن جي دڙي جون نشانيون واپس ورائڻ لاءِ ڪا سنجيدهه ڪوشش ڪرڻ گهرجي. ساڳيءَ ريت ثقافت کاتي کي هڪ عالمي ووڙيا وڙول به ڏيڻ گهرجي ته دنيا جي ڪنهن به ڪنڊ ۾ ڪنهن ذاتي يا سرڪاري عجائب گهر ۾ جيڪڏهن ڪا موهن جي دڙي يا سنڌوماتريءَ جي ڪنهن ماڳ جي ڪا مُهر، مورت يا نشاني آهي ته اها سنڌ کي موٽائي ڏني وڃي. ساڳيءَ ريت اها ووڙ عالمي اڪابرن ۽ ڏاهن کي به ڏيڻ گهرجي ته جيڪڏهن سندن نظر ۾ سنڌوماتريءَ جو ڪو ورثو چوريءَ يا زوريءَ کٽي به سانڍيو يا لڪايو ويو آهي ته ان جي نشاندهي ڪئي وڃي. پوءِ اهو ورثو جيڪڏهن رضاڪارانه طور واپس ٿئي ٿو ته نيڪ بي صورت ۾ ان کي حاصل ڪرڻ لاءِ عالمي عدالت سان رابطو ڪيو وڃي.

ان کان پوءِ ڪاهوءَ جو دڙو آهي جنهن جا آثار اسان جي بي حسيءَ تي آهه وزاري ڪري رهيا آهن.

ڪاهوءَ مٿان ڪيترا ايري لٿا چنڊ
اي اونداها ڪنڊ، سنڌ نه سنيري سوجهرو.

جهڙو شعر چئي جيتوڻيڪ شيخ اياز ڪاهوءَ تي چنڊ جي روشنيءَ جو ڏس ڏنو آهي پر اڄڪلهه ڪاهوءَ جي مٿان اسان جي اماس رات جهڙي انڌيءِ ۽ اونداهي نظر آهي. جڏهن اشوڪ اعظم جي شهنشاهيت جو سج برما ۽ بنگال کان ايري سنڌوءَ جي ڇاڙن کي ڇهندو هو انوقت ڪاهوءَ جو دڙو هڪ عظيم سلطنت جو اهڃاڻ هوءِ جڏهن گوتم ٻڌ هيءَ جهان ڇڏاريو ته هن جي رک ٻڌ ڌرم جي جن جن اسٽوپائن ۾ رکي وئي هئي ان ۾ ڪاهوءَ جو اسٽوپا به شامل هو. ان معنيٰ ۾ ڪاهوءَ جو اسٽوپا خوش نصيب هو جنهن ۾ گوتم ٻڌ جهڙي گياني شخص جي خاڪ رکيل هئي. ان ڪاهوءَ

جي دڙي تي قبضا خورن قبضو ڪري ان جي آثارن کي گهرن ۾ تبديل ڪري ڇڏيو آهي ۽ ڪن وري ان تاريخي آثار جي دڙي کي مٽيءَ جو ڍير سمجهي ان مان مٽي ڪڍڻ شروع ڪئي آهي. ڪاهوءَ مٿان ٽيندڙان قهر کي اسان مان ڪنهن بہ نہ روڪيو جس آهي وري بہ پاڪستان جي چيف جسٽس جناب افتخار محمد چوڌريءَ کي جنهن ڪاهوءَ جي دڙي جي سنڀال لڏي ۽ ان تان قبضا ختم ڪرائڻ جو حڪم ڏنو. ڇا اسين سيئي ثقافت کاتي کي قائل ڪري سگهون ٿا تہ هو ڪاهوءَ جي دڙي کي ديوار ڏياري ان جي مٽيءَ کي محفوظ بنائي ۽ ان مان لڌل تاريخي مهرن ۽ مورتن کي ميوزم ۾ مناسب جاءِ ڏئي.

ميرپورخاص ۾ قائم ٿرپارڪر ميوزم مان ٽالپر حڪمرانن جي دور جا نوادرات چوري ڪيا ويا آهن ميرن جي ڇئن وڏن گهراڻن مان ميرپورخاص ۾ مانڪاڻي خاندان جي حڪومت هئي جنهن جو آخري حڪمران شير سنڌ مير شير محمد خان ٽالپر هو. مير شير محمد خان ٽالپر، انگريزن کي حيدرآباد ٻاهران دبي جي ميدان وٽ للڪاريو هو ۽ سندس ٿي لشڪر ۾ هوش محمد شيدي، انگريزن سان وڙهندي، مرسون مرسون سنڌ نہ ڏيسون، جو عالمگير نعرو هنيو. ان مير شير محمد ٽالپر جي ذاتي استعمال جون شيون هٿيار، اوزار ۽ قلمي نسخا جيڪي ميرپورخاص جي ٿرپارڪر ميوزم ۾ پيل هيون اهي چوري ڪيون ويون آهن. ڇا اسين سڀ ۽ سنڌ ثقافت کاتو اڪيلي ۽ آخري ٽالپر حاڪم، مير شير محمد خان ٽالپر جا اهي بہ صديون اڳ وارا نوادرات واپس ڪرائي شير سنڌ جي ميار کان بچي سگهون ٿا؟

خيرپور جي ٽالپر حڪمرانن جي دور جي توپن کي ڪوٽڏيجي جي قلعي مان لاهي ۽ ڪاهي، جهڙي ريت در در پٽڪايو ويو آهي. ان جو داستان ڪنهن الميي کان گهٽ نہ آهي. ٽالپر حاڪمن جون اهي توپون جيڪي چڱن موچارن حاڪمن جو هيانءُ ڪنبائي وجهنديون هيون، انهن توپن کي شهر جي چونڪن ۽ چوسولن تي رسوا ڪيو ويو آهي. ڪوٽڏيجي جي قلعي جون اهي توپون، جن جي وڏا وڏا جرنيل اڇي سلامي ڀريندا هئا ۽ اهي ئي توپون وڏين بادشاهين جي حاڪمن کي

سلامي ڏينديون هيون، هاٿي اهي ٻي سين ۽ ايس پين پنهنجي دفترن ٻاهران داسين وانگي ويهاري ڇڏيون آهن. ڪوٽڏيجي جون اهي توپون رڳو خيرپور ۽ سکر جي پوليس ۽ روينيو آفيسرن جي گهرن جي سلامي ئي نہ ٿيون پرين پر ون يونٽ ۽ مارشلائن وارن زمانن ۾ لاهور جا آفيسر ۽ عملدار بہ اهي توپون کڻائي ويا. انهن مان ڪي لاهور جي ميوزم ۾ ۽ ڪي ڪامورن جي بنگلن اڳيان بانديائيون بڻائي بيهاريون ويون آهن.

خيرپور جي ٽالپر حاڪمن اهي توپون ڊچن ۽ ٻين يورپي حاڪمن کان پنهنجي پيسن سان خريد ڪيون هيون، تنهن ڪري سنڌ جي ثقافت کاتي کي انهن توپن جا پيرا کڻڻ گهرجن ۽ اهي توپون جتي جتي بہ آهن، انهن کي واپس ڪرائي، خيرپور ۾ هڪ قلعي ۾ ميوزم ٺهرائي ان ۾ محفوظ ڪرڻ گهرجن.

جيتوڻيڪ مهرن ۽ مورتن چورائڻ سان ڪا تهذيب چورائي نہ ٿي سگهجي ۽ نہ ئي وري پنهنجي ميوزم ۾ چوريءَ جو مال رکڻ سان ڪو ملڪ تاريخي لحاظ کان معتبر بڻجي سگهي ٿو پر اسان سنڌوماتڙيءَ جي ماڻهن کي پنهنجي تهذيبي ۽ ثقافتي ورثي جي مالڪي ڪرڻ لاءِ نہ رڳو پاڻ سجاڳ ٿيڻ گهرجي پر گهري ننڊ ۾ ستل پنهنجي ثقافتي ۽ قديم آثارن وارن کاتن کي بہ جاڳائڻ گهرجي.

(اپريل 2010ع ۾ نشر ٿيل)

ثقافت کاتي کي مهذب ٿيڻ جي ضرورت آهي!

سنڌ جي عظيم تهذيب ۽ شاندار ثقافت کي بچائڻ لاءِ سنڌ جي ثقافت واري کاتي کي بهتر ۽ مهذب بڻائڻ جي ضرورت آهي ته جيئن تهذيبي ورثي ۽ ثقافتي ميراث کي بچائڻ ۽ ترقي ڪرائڻ لاءِ سنڌ ثقافت کاتي کي ان معيار جهڙو معتبر بڻايو وڃي، جهڙو معيار سنڌ جي هن باجهاري ۽ مهذب ثقافت جو آهي.

جيئن دنيا جي مهذب ملڪن ۾ عدليا آزاد هوندي آهي ۽ تعليم توڙي صحت سياسي اثر ۽ مصلحت کان مٿانهين هوندي آهي، اهڙيءَ ريت سنڌ ثقافت کاتي کي به بڻائڻ ۽ بهتر ڪرڻ لاءِ مصلحتن کان مٿانهون ٿي سوچڻ ۽ فيصلي ڪرڻ جي گهرج آهي.

سنڌ ثقافت کاتو گذريل ڪيترن ئي سالن کان انهن ماڻهن جي حوالي آهي، جيڪي ثقافت جي "ث" ثواب کان به واقف نه آهن. عبدالحميد آخوند کان پوءِ مهتاب اڪبر راشديءَ جي سيڪريٽري شپ وارو دور به ثقافت کاتي جي سٺي دور ۾ شامل ڪري سگهجي ٿو پر جڏهن کان عبدالقادر منگي ۽ شمس جعفراڻي هن کاتي ۾ مقرر ٿيا، تڏهن کان ثقافت کاتي مان سنڌ جا رنگ ڦِٽڻ شروع ٿيا ۽ هن کاتي جي سيڪريٽري جو عهدو ڪاموڪي ڪرسيءَ ۾ تبديل ٿي ويو.

جيتوڻيڪ عبدالقادر منگي ماضيءَ ۾ ثقافت جي حوالي سان ڪي چڱا ڪم به ڪندو رهيو آهي پر جڏهن کان هن سيڪريٽري جو عهدو سنڀاليو تڏهن هڪ اردو دان وزير ثقافت جي خوشنودي حاصل ڪرڻ لاءِ

هن اهڙا ڪم به ڪيا جن جو ثقافت کاتي جي ماضيءَ ۾ ڪو مثال نٿو ملي. مثال طور عمر ڪوٽ جهڙي ٿر جي ميلي ۾ جوش مليح آباديءَ جي ياد ۾ مشاعرو ڪرڻ يا نيٺ ڀهراڙيءَ وارن علائقن ۾ سنڌي، اردو مشاعرا ڪرائڻ وغيره.

اعتراض جوش مليح آباديءَ جهڙي زبردست شاعر جي نالي تي ٿيل مشاعري تي نه آهي پر عمرڪوٽ جهڙي ٿريلي علائقي ۾ جتي جا ماڻهو ٿري ٻولي کان پوءِ رڳو سنڌي سمجهي سگهن ٿا اتي صرف وزير سڳوري کي خوش ڪرڻ لاءِ اردو- سنڌي مشاعرو ڪرايو ويو. ان کان اڳ سنڌ ثقافت کاتي ڪڏهن به سنڌ جي ڀهراڙين ۾ اردو- سنڌي مشاعرا نه ڪرايا هئا. پر اها عبدالقادر منگيءَ جي مهرباني هئي جو هن نيٺ ڀهراڙين جي ماڻهن کي اهي شعر ٻڌرايا جيڪي هنن اهڙي انداز ۾ اڳ ۾ ڪڏهن به نه ٻڌا هئا.

اڄڪلهه ثقافت کاتي جو سيڪريٽري شمس جعفراڻي نالي اهو ڪامورو آهي جيڪو ثقافت کاتي جو سيڪريٽري بڻجڻ کان اڳ ڪڏهن به ثقافت کاتي سان لاڳاپيل نه رهيو آهي. هن موصوف کي ثقافت کاتي ۾ مقرر ته ڪيو ويو پر هن موصوف کي نه سنڌ جي راڳ جو علم آهي نه موسيقي جو پتو. هن کي نه سنڌ جي هنرن جي ڄاڻ آهي نه ڪاريگري جو علم، هو سنڌ جي ثقافت جي قدامت ۽ گهرائيءَ کان به اڻ واقف آهي.

هن کي ته شايد اها به ڄاڻ نه هجي ته سنڌ ۾ ڪهڙا صوفي شاعر ڪهڙي دور ۾ ٿي گذريا آهن ۽ هنن جي درگاهن تي وڃڻ لاءِ ڪهڙن رستن سان هلبو آهي. ثقافت کاتي جو اهو اڻڄاڻ سيڪريٽري رٽائرڊ ٿيڻ کان پوءِ به ثقافت کاتي تي سوار ٿيو وينو آهي. جيتوڻيڪ هو سنڌ جي ثقافت جو ڪو عالم ۽ اڪابر ته نه آهي پر منجهس ٻي ڪا اهڙي "مٺيا" آهي جيڪا اڄ ڏينهن تائين اگهاڻل آهي. جنهن جي ڪري هن جي "اعليٰ خدمتن" کي ٻيهر موٽايو ويو آهي. سنڌ جي ثقافت سان اهي ڪلور ارباب غلام رحيم جي وڏ وزارت جي دور ۾ به چوٽ چڙهيل هئا. جڏهن ان وقت جي کاتي جي عملدارن پنهنجي وزيرن کي خوش ڪرڻ لاءِ سنڌ جي

ڀهراڙين ۾ به اردو- سنڌي مشاعرا ڪرايا.

ارباب غلام رحيم جي دور ۾ سنڌ ثقافت کاتي ۾ غيرقانوني پرتيون ڪيون ويون هيون ۽ هن خاص مهارت واري کاتي ۾ اهي ماڻهو رکيا ويا جيڪي سنڌي ثقافت ته ڇا پر سنڌي نالا لکڻ به نٿا ڄاڻن. سنڌ جا راڳي ۽ گائڪ، پان توڙي پٽ جيڪي گهٽي پاڳي مڱڻهار آهن، انهن وٽ ثقافت کاتي جا موڪليل اهي خط ۽ لفافا اڄ به موجود آهن، جن تي مڱريو ۽ مڱڻهار لفظ به درست نموني لکيل نه آهي. ثقافت کاتي ۾ اهڙن ثقافت جي ابتڙ ملازمن جي مقرريءَ تي ثقافت جي موجوده وزير محترما سسئي پليجو صاحبا اعتراض به ڪيو هو ۽ ڪين غيرقانوني قرار ڏئي برطرف به ڪيو.هو پر مفاهمت جي ٻوڏ ۾ سنڌ ثقافت کاتي کي پنهنجو اهو اصول به ٻوڙڻو پيو ۽ سنڌ ثقافت کاتو اڄ به اهڙن ملازمن سان پريو پيو آهي، جيڪي سنڌي ڳالهائن ته ڇا پر سمجهن به نٿا. ثقافت کاتي جي سيڪريٽريٽ ۾ اڄ به جيڪڏهن ممتاز لاشاري يا شمن علي ميراليءَ جهڙو فنڪار وڃي ته ڪيس ثقافت کاتي جي سيڪريٽريٽ جو ڪو به ملازم نه سڃاڻيندو.

ان ڪري ضرورت آهي ته سڀ کان اڳ ۾ ثقافت کاتي ۾ بهترين آنديون وڃن ۽ کاتي ۾ وزير توڙي سيڪريٽري اهڙا ماڻهو مقرر ڪيا وڃن، جيڪي سنڌو ماتري جهڙي عظيم تهذيب جي رنگن کي سڃي طرح سڃاڻڻ جو ڍنگ رکن.

سنڌ ثقافت کاتي کي هڪ اعليٰ خوبين واري وزير جي سربراهيءَ جي ضرورت آهي ۽ اهو وزير نه رڳو سنڌ جي ثقافت جو شناس ۽ ڄاڻو هجي پر ان کي سنڌ جي ثقافت کي اڳيان ايندڙ خطرن جي به خبر هجي ۽ ڪيس اها نظر يا ويزن به هجي ته سنڌ جي ثقافت کي ايندڙ وقت ۾ ڪيئن بچائي، وڌائي ۽ اڳئين صف ۾ آڻي بيهارڻو آهي. ان وزير کي ثقافت جي سڀني شعبن ۽ شاخن جي ڀرپور ڄاڻ ۽ موچاري مهارت به هجڻ گهرجي.

مثال طور سنڌ ۾ سنڌي ثقافت بابت هڪ ڪميشن جوڙڻ جي ضرورت آهي، جيڪا ان ڳالهه جو تعين ڪري ته سنڌي ثقافت کي ڪهڙا ڪهڙا ۽ ڪتان ڪتان خطرا درپيش آهن ۽ انهن خطرن کي ڪيئن منهن

ڏئي سگهجي ٿو. ساڳئي ريت ان ڪميشن کي اهو به طئي ڪرڻ گهرجي ته سنڌي ثقافت جي خطري هيٺ آيل شعبن ۽ شاخن مثال راڳ، ادب، شاعري، ٻولي، ريتن ۽ رسمن، ثقافتي ۽ تاريخي ماڳن، فن ۽ هنر جي شاخن کي نه رڳو بچائجي پر ترقي به ونرائجي. سنڌ جي لوڪ رقص کي هندستان جو فلمي ناچ ۽ اولهه جي ڊانس نه محسوس ٿيندڙ طريقي سان ڪاٽي مٿس قابض ٿي رهي آهي. حالانڪ سنڌ جو روايتي رقص نهايت منفرد ۽ شاندار ناچ آهي ۽ ان جي تاريخ موهن جي دڙي کان به پراڻي آهي. سنڌ جو راڳ ڪٿي پهتو آهي ۽ ان کي دنيا ۾ اعليٰ مقام ٿي متعارف ڪيئن ڪرائجي؟ اهو به ثقافت کاتي جي فرض ۾ شامل آهي.

ادب جي شعبي ۾ ڪهڙيون شاخون ۽ ڪيئن ترقي ڪري سگهن ٿيون؟ سنڌي ٻوليءَ کي ڪهڙا ڪهڙا خطرا آهن ۽ اهي خطرا ڪيئن ختم ڪري هن عظيم ٻوليءَ کي ڪيئن بچائي سگهجي ٿو؟ سنڌ جون اهي عظيم ۽ قديم رسمون جيڪي دنيا جي تاريخدانن ۽ سياحن پنهنجي ورقن ۾ ساراهيون آهن ۽ جن رسمن تي پٽائي سميت سنڌ جي عظيم شاعرن شاعريءَ ذريعي امرتا جون ميکون هنيون آهن. اهي اڄ ڪٿي ۽ ڪهڙي خطري ۾ آهن؟ ان تي به ثقافت کاتي کي ئي ڪم ڪرڻو آهي. سنڌ ۾ تاريخ ۽ تهذيب جا جيڪي پڇندڙ پرندڙ ماڳ آهن، تاريخي آثار آهن، قديم قبرستان آهن، اهي ڪيئن تباهه ٿي رهيا آهن ۽ انهن تي ڪير ڪير قبضا ڪري رهيو آهي؟ انهن جي وارثي ۽ حفاظت جو ڪم به ثقافت کاتي کي ڪرڻو آهي. سنڌ جي رومانوي داستانن، رزميا قصن ۽ سخاوت توڙي بهادري جي عظيم ڪردارن کي سنڌ اندر ۽ سنڌ کان ٻاهر متعارف ڪرائڻ به ثقافت کاتي جو ڪم آهي. پر سنڌي ٻوليءَ جي سرتاج شاعر ڀٽ جي لطيف ۽ ان جي راڳ تي ڪيترو ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي؟ اهو شايد ثقافت کاتي جي سرواڻن ۽ ڪامورن کي اندازو ئي نه آهي.

سڄو ثقافت کاتو هر وقت فوٽو سرگرمين ۾ سرگردان آهي. هڪ ئي ڏينهن تي به ٽي به ٽي پروگرام ٽين ٽا ۽ انهن پروگرامن ۾ سواءِ سڪٽن اعلانن ۽ سنن فوٽن ڪيرائڻ جي ٻيو ڪو به ڪم نٿو ٿئي. انسائيڪلو

پيڊيا سنڌيانا شايع ڪئي وئي آهي پر اها غلطين ۽ معلومات جي کوٽ سان ڀرپور آهي. ڇا اهو ممڪن نه هو ته انسائيڪلوپيڊيا لاءِ ائين ۽ اهڙو ٽي نيٽ ورڪ ٺاهيو وڃي ها جهڙو نيٽ ورڪ سنڌي ٻوليءَ جي لغت ٺاهڻ لاءِ ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ سنڌ جي هر تعلقي سطح تي ٺاهيو هو. ڪِل ۽ ٺٺول جهڙي سطحي محنت ۽ مهارت سان تيار ٿيل انسائيڪلوپيڊيا سنڌيانا ڪي سنڌ ۾ هر سطح تي تنقيد جو نشانو بڻايو ويو آهي. سنڌ ثقافت کاتي، سنڌي ٻوليءَ جي تحفظ لاءِ به ڪو خاطر خواهه ڪم نه ڪيو آهي. ڇا ان کاتي ڪڏهن سنڌ ڪابينا ۾ سوال اُٿاريو آهي ته ڪراچيءَ جي اسڪولن ۾ سنڌي ٻولي ڇو نٿي پڙهائي وڃي؟ سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي گرانٽ ته وڌائي وئي آهي پر ان جي ڪم ۽ معيار ۾ ڪو خاطر خواهه اضافو ۽ بهتري نه آئي آهي.

ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز جهڙو ادارو جيڪو جي ايم سيد ۽ ميران محمد شاهه جهڙن مهميرن قائم ڪيو ۽ جنهن ۾ ڊاڪٽر دائود پوٽي جهڙن اڪابرن ويهي ڪم ڪيو اهو ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز اڄڪلهه ثقافت کاتي جي هڪ عملدار جي رحم ڪرم تي آهي. ڀٽ جي ڌڻيءَ جي شاعري تي انفرادي طرح مختلف ماڻهو ڪم ڪري رهيا آهن پر ثقافت کاتي رڳو ڀٽائي جي مزار تي چادرون چاڙهڻ جو ڪم ڳولي ڪنيو آهي ۽ ان کان وڌيڪ ثقافت کاتو ڀٽائي تي ڪک ڀڃي ڀيڻو ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي.

ثقافت کاتي سنڌ ۾ سنڌ جي روايتي راند ملهه کي اڳتي وٺي اچڻ لاءِ ڪجهه به نه ڪيو آهي، ڪرڪيٽرن، فوٽ بالرن ۽ هاڪي جي رانديگرن کي سنڌ جا لکين ماڻهو سڃاڻين ٿا پر اڄوڪي سنڌ جي ملهه جي ملوڪ رانديگرن منير ڊکڻ ۽ علي نواز ڊکڻ کي ڪير به نٿو سڃاڻي. ڀيلهاڙو ۽ ڪٻتي ته سنڌ مان چڻ ختم ٿي وئي آهي. ونجهه وٽي ۽ اٽي ڏڪر واري ”سنڌ جي گولف“ راند به سنڌ مان ختم ٿي رهي آهي، پر ثقافت کاتي جي وزير کان سيڪريٽريءَ تائين ڪنهن کي به اها خبر ۽ پرواهه نه آهي ته سنڌ مان ڪهڙيون ڪهڙيون رانديون ختم ٿي رهيون آهن.

سنڌ ۾ ڏاند جي گوءِ ڪيٽري نه قديم ۽ عظيم راند آهي. موهن جي

دڙي وارو ڏاند اڃان به سنڌ ۾ ڊوڙي پيو ۽ اڄ به سنڌ ۾ ڏاندن جون گويون، راڌڻ، باڊهه ۽ ڏوڪريءَ ۾ وڏيڪ ٿيون. سنڌ جي پنج هزار سالا پراڻي تهذيب جو تسلسل جيڪو اسان وٽ آهي اهو دنيا جي ٻين تهذيبن، سميرين توڻي مصرين وٽ نه آهي. ڇا ائين نٿو ٿي سگهي ته ثقافت کاتو ڏاندن جي گوءِ جو ساليانو مقابلو ڪرائي ۽ ان لاءِ قيمتي انعام رکي ته جيئن ڏاندن جا خفتي ڏاندن جي پالنا ۽ گوءِ جو شوق برقرار رکن ته جيئن سنڌ کي سڄي دنيا ۾ پنج هزار سال پراڻي راند جي تسلسل کي قائم رکڻ ۽ مٿس فخر ڪرڻ جو موقعو ملي؟

سنڌ جي قديم ماڳن ۽ قبرستانن تي قبضا ٿي رهيا آهن ۽ ڪٿي ڪٿي انهن قبضن ۾ ثقافت کاتي وارا پاڻ ئي ملوث آهن، پوءِ جيڪڏهن رکوال ئي انهن ماڳن جا دشمن ٿي ويهن ته پوءِ ٻئي ڪنهن کي کهڙي معيار ڏٺي سگهجي ٿي؟

به مهينا اڳ تائين جيستائين ثقافت ۽ سياحت کاتو الڳ نه ٿيا هئا تيستائين سنڌ جي ڪنهن به سياحتي ماڳ تي ڪو به خاطر خواهه ڪم نه ٿيو هو. ڪينجهر تي اهو ئي ڪانوَن جو ڪانگيرو آهي، منڇر ساڳئي زهر واري پاڻي ۾ ٻڏل آهي. گورک جي چوٽي اها ئي ننڍڙڪي آهي، لڪيءَ جا تيرٿ اهي ئي ويڳاڻا آهن. مڪليءَ جو قبرستان ساڳيو ئي قبضي مافيائن جي حملي هيٺ آهي، ڪاهوءَ جي، ڪراڙ جي، ڪارونجهر جي، ڪوٽڏيجيءَ جي ٽوپن جي، مطلب ته ڪنهن ڪنهن جي دانهن ڪجي؟ سنڌ جا هي سُتل ۽ مُٺل آثار بي ڏيانيءَ جون دانهون ڪندي وقت جي حاڪمن جو ڌيان ڇڪائڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. پر ڪنهنکي خبر ئي نه آهي ته ڇا ڪرڻو آهي؟ ثقافت کاتي جي نگراني ۾ هلندڙ لائبريرين جي حالت به قديم آثارن جهڙي ٿي وئي آهي ۽ لائبريرين جي ڪتابن جي خريداري کان ڪئٽلاگنگ تائين سڄو سسٽم رواجي طرح رڙهي رهيو آهي ۽ ڪنهن جي ڪن تي جونءِ به نٿي ڇُري ته ان نظام ۾ ڪا نواڻ به آڻڻي آهي.

سنڌ جا هنر ٻهراڙين ۾ موت جون هڏڪيون ڏئي رهيا آهن، پر انهن جي مالڪي ڪرڻ لاءِ ثقافت کاتو تيار ئي نه آهي. ڇا ائين نٿو ٿي سگهي

تہ ڪراچيءَ، لاهور ۽ اسلام آباد ۾ رلين جي قومي نمائش لڳرائي وڃي ۽ رلين جي بهترين ڪاريگر عورتن کي ايوارڊ ۽ نوڪريون ڏنيون وڃن؟ ڇا بهترين اجرڪ، چنري ۽ ڪيس ناهڻ جا مقابلا نٿا ٿي سگهن؟ ڇا سنڌي ٽوپي ناهڻ جو مقابلو ۽ ميلو نٿو لڳي سگهي؟ ڇا اهو ممڪن نہ آهي تہ جيئن ماڻهو ڪرڪيٽ جي بهترين رانديگرين کي سڃاڻين ٿا تيئن سنڌ ۾ بهترين ملهہ کي سڃاتو وڃي؟ يا جيئن ملڪ جا فيشن ڊزائينر هر هنڌ ڄاتا وڃن ٿا، بلڪل ائين ئي بهترين رلي ناهيندڙ بهترين ٽوپي ناهيندڙ بهترين چنري، ڪاڏي ۽ اجرڪ ناهيندڙ ڪاريگر بہ سڃاتا وڃن؟ ڇا چنريءَ جو ڪم ۽ ڪاشيءَ جو هنر مقابلي جهڙو ۽ انعام کٽڻ جهڙو نہ آهي؟ ڪرڻ لاءِ تہ اڻ ڳڻيا ڪم آهن پر اصل مسئلو ثقافت کي سمجهڻ ۽ ان کي ترقي وٺرائڻ لاءِ گهربل محنت، محبت ۽ سچائيءَ جو آهي.

ثقافت کاتي ۾ في الحال تہ پرتين تي زور آهي ۽ ڪهڙي بہ طرح رڳو هڪ ئي ضلعي جا ماڻهو کنيا وڃن ٿا يا پنهنجي واسطيدارن کي خوش ڪيو پيو وڃي. پوءِ ڀلي انهن ۾ گهربل لياقت ۽ صلاحيت بہ نہ هجي. اهو ثقافت کاتو جيڪو هٿ جي هنرن، ڪاشيءَ جي فنن کي ترجيح ونرائي نٿو سگهي، ان مان اها اميد ڪيئن ڪجي تہ اهو ثقافت کاتو مائي ڀاڳي ۽ عابدا پروين جهڙن سريلن آوازن کي ڳولي ڪڍندو؟

ثقافت کاتي کي اهي سيئي ڪم ڪرڻ گهرجن پر اهو سڀ ڪجهہ ٿيندي نظر نٿو اچي. ڇا اها ڳالهہ صحيح آهي تہ سنڌ ثقافت کاتو فنڪارن، اديبن ۽ هنرمندن جو اهو سردخانو بڻجي ويو آهي جتي رڳو مرندڙ فنڪارن جا لاش رکيا ويندا آهن؟ ڇا سنڌ ثقافت کاتو ايڌيءَ جي اها ايمبولينس آهي جيڪا مرندڙن کي رڳو اسپتالن تائين پهچائڻ جو ڪم ڪندي آهي؟ ڇا ثقافت کاتي جي فرضن ۾ رڳو اها ڳالهہ شامل آهي تہ مري ويلن فنڪارن، اديبن ۽ ڪهاڻيڪارن جا ختما ڪرائڻ ۽ سندن مزارن تي پٽ جون ديڳيون لهرائڻ؟

اسان جي هر دور جون اخبارون اهڙين خبرن سان ڀريل هونديون آهن ۽ اهي اڄ بہ ائين ئي ڀريل آهن جنهن ۾ مرندڙ فنڪار ثقافت کاتي کان امداد معرفت زندگيءَ جي خيرات گهرندا آهن ۽ ثقافت کاتي جا نڪ

ڏاڍا عملدار روڳ ۾ روئندڙ فنڪارن جي بستري مٿان اشتهاري ڪل وارا ڏند ڪڍي، امداد جو چيڪ ڏئي، فوٽو ڪڍرائي سنڌ جي ثقافت مٿان هڪ ٺٺول ڪندا آهن.

وقت اچي ويو آهي تہ سنڌ ثقافت کاتي کي ايڌي جي ايمبولنس ۾ فنڪارن جي لاشن جي سرد خاني مان بدلائي هڪ سٺي، صحت مند ۽ ثقافت دوست کاتي ۾ تبديل ڪيو وڃي ۽ ان ڳالهہ کي يقيني بڻايو وڃي تہ ثقافت کاتو سنڌي ثقافت جي قابل فخر پاسن کي جرڪائڻ جو ڪردار ادا ڪري ۽ سنڌ جي ڪاريگري، هنر ۽ سهڻن توڻي مزو ڏيندڙ فنن يعني فنون لطيفا کي اجاگر ڪري ۽ اڳتي بہ وڌائي. سنڌ ثقافت کاتي ۾ هڪ وڏي انتظامي بهتريءَ جي ضرورت آهي ۽ اها بهتري تڏهن ممڪن ٿيندي جڏهن مصلحتن، مجبورين ۽ لالچن کان مٿانهون رهي فيصلا ڪيا ويندا.

جيڪڏهن ائين ٿيو تہ پوءِ مارئيءَ جي تازي ميلي ۾ محمد وارث سنگراسي جهڙن بزرگن کي ثقافت کاتي جو ڪو بہ عملدار اڻنگي نموني اسٽيج تان لاهي نہ سگهندو ۽ سنڌ جي علڻ فقير جهڙن فنڪارن کي ثقافت کاتي جو ڪو بہ ڪامورو ٻاهرين ملڪن جي دورن دوران زورن ڏيڻ ۽ پيرن جي آڱرين مان نڪاءَ ڪڍڻ تي مجبور نہ ڪندو.

(فيبروري 2010ع ۾ شايع ٿيل)

سنڌي ٻوليءَ پ پ حڪومت جو رويو

21 فيبروري تي مادري ٻولين جو عالمي ڏينهن ملهايو ويجي ٿو. ان ڏينهن تي سنڌي ادبي سنگت طرفان سنڌي ٻولي کي قومي ٻولي بنائڻ واري مهم جو ٽيون مرحلو به پڄاڻيءَ تي پهتو. ادبي سنگت هي ٽيون مرحلو هن سال 10 جنوريءَ کان شروع ڪيو هو ۽ ان کي 21 فيبروري تائين ملهايو ۽ سڄي سنڌ ۾ مظاهرا ڪري مطالبا ڪيا ته سنڌي ٻوليءَ کي قومي ٻولي جو درجو ڏنو وڃي.

مادري ٻولين جي عالمي ڏينهن کان چار ڏينهن اڳ سنڌ اسيمبليءَ هڪ ٺهراءُ منظور ڪيو آهي جنهن ۾ سنڌ جي سمورن تعليمي ادارن ۾ سنڌي ٻولي لازمي. پڙهائڻ جي قرارداد منظور ڪئي وئي آهي. جيڪا هڪ اڳوڻي قومپرست اڳواڻ ۽ هاڻي پ پ جي ايم اين اي يوسف ٽالپر جي فرزند تيمور ٽالپر پيش ڪئي. جيتوڻيڪ تيمور ٽالپر جو تعلق به حڪمران پيپلزپارٽي سان آهي.پر هن پنهنجو تاريخي ڪردار ادا ڪندي سنڌ جي تعليمي ادارن ۾ سنڌي ٻولي لازمي طور پڙهائڻ واري 1972ع جي قانون تي عمل ڪرائڻ جو ٺهراءُ پيش ڪيو جنهن تي پيپلزپارٽيءَ جي سمورن ميمبرن چيو ته اهو ته اسان جو ٺهراءُ آهي، جنهن کانپوءِ سنڌ اسيمبليءَ جي اسپيڪر نثار احمد کهڙي چيو ته هي ٺهراءُ سڄي ايوان جو ٺهراءُ آهي. سنڌي ٻولي لازمي پڙهائڻ واري ٺهراءَ جي متحدا جي ميمبرن به تاڙيون وڄائي حمايت ڪئي، قانون واري وزير اياز سومري چيو ته اسان سڀ سنڌي آهيون ۽ سنڌي ٻوليءَ جو احترام ۽ عزت ڪريون ٿا. سينيئر ۽ تعليم واري وزير پير مظهرالحق چيو ته سنڌي ٻولي

پڙهائڻ جو باقاعدا قانون موجود آهي جنهن جي اسان پيڪڙي ڪيئن ٿا ڪري سگهون ۽ ان قانون تي عمل ٿيڻ گهرجي.

اها ڳالهہ ڪنهن حيرت کان گهٽ نہ آهي تہ سنڌ اسيمبلي پنهنجي ناهيل قانون تي عمل ڪرائڻ لاءِ وري نهراءُ پاس ڪري ٿي. جڏهن تہ نهراءُ جي حيثيت پاس ڪيل قانون کان بہ ڪا مٿيري هجي ۽ اها ڳالهہ وري ان کان بہ وڌيڪ اچرج ۾ وجهندڙ آهي تہ پيپلزپارٽي پاڻ کان مطالبو ڪري تہ سنڌي ٻولي پڙهائڻ واري قانون تي عمل ڪيو وڃي. وزيرقانون ۽ وزيرتعليم جي اڻ ڄاڻائي جي حد اها آهي تہ هو ٻئي اها ڳالهہ يڪ آواز چون ٿا تہ سنڌ ۾ سنڌي ٻوليءَ جي پڙهائڻ جو قانون موجود آهي تنهن ڪري هو ان جي مخالفت ڪيئن ٿا ڪري سگهن؟ ٻنهي وزيرن سڳورن کي شايد اها خبر ئي نہ آهي تہ سنڌي ٻولي واري 1972ع جي قانون تي خاص ڪري ڪراچيءَ ۾ عمل درآمد نہ پيو ٿئي ۽ ان بي عمليءَ ۾ سڀ کان وڏي رڪاوٽ پ پ سرڪار جي هڪ اتحادي ڌر آهي. اها ڳالهہ بہ ڪنهن عجب کان گهٽ نہ آهي تہ متحدا جي اسيمبلي ميمبرن سنڌ اسيمبليءَ ۾ سنڌي ٻوليءَ واري نهراءَ جي حمايت ڪئي آهي، جڏهن تہ ڪراچيءَ ۾ سنڌي ٻولي پڙهائڻ واري قدم جي سڀ کان وڌيڪ مخالفت بہ ان تنظيم سان لاڳاپيل گورنر جي طرفان ڪئي پئي وڃي.

سنڌي ٻولي جي اڄ جيڪا مسڪينيءَ ۽ مظلوميءَ واري حيثيت آهي، ان کي اها مسڪيني ڪيئن ڪيئن ۽ ڪٿان ڪٿان پلئہ پئي آهي، ان جي هڪ ڏکي تاريخ آهي. اسان رڳو ان ظلم جي داستان جو اهو حصو بيان ڪنداسين جنهن هن عظيم ۽ شاهوڪار ٻوليءَ کي پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ 63 سالن جي مختصر عرصي ۾ تهس نهس ۽ تاراج ڪري ڇڏيو.

شهيد ذوالفقار علي ڀٽي 1972ع واري سنڌي ٻولي جي قانون پاس ٿيڻ کان پوءِ سنڌي ٻولي بابت هڪ خطاب ۾ چيو هو تہ ”سنڌي هڪ قديم زبان آهي موهن جي دڙي جي زماني کان سنڌين جي الڳ زبان رهي آهي.“ جڏهن برطانيا سنڌ تي قبضو ڪيو تڏهن سنڌ جي پهرئين انگريز حڪمران سر چارلس نيپئر صاف طور چيو هو تہ مقامي زبان سان ڇيڙ ڇاڙ ڪرڻ جي ضرورت نہ آهي. سنڌ جڏهن بمبئي جو حصو هئي

تڏهن بہ سنڌي بمبئي يونيورسٽي ۾ پڙهائي ويندي هئي، تمام گھڻي وقت کان سنڌي ٻولي عدالتن ۽ روينيو کاتي ۾ استعمال ٿيندي رهي آهي ۽ اها سرڪاري زبان جي حيثيت سان صوبي ۾ رائج رهي آهي. لساني بل ذريعي ان جي اڳوڻي حيثيت بحال ڪئي وئي آهي جيڪا 1959ع ۾ مارشل لا لاڳو ٿيڻ کان پوءِ زباني حڪمن هيٺ ختم ڪئي وئي هئي.

شهيد ذوالفقار علي ڀٽي، جيڪو سنڌي ٻولي جي عظمت ۽ قدامت جو ذڪر ڪيو آهي تہ اها ڳالھہ سنڌي ٻوليءَ جي ڏاهن ۽ ماهرن، پنهنجي تحقيق مان ثابت بہ ڪئي آهي. ڪاڪي ڀيرومل مهر چند آڏواڻيءَ، مرزا قليچ بيگ، ڀيرت وسنت ۽ ٻين اهو ڄاڻايو آهي تہ سنڌي ٻولي اڄ کان پنج هزار سال اڳ لکي ويندي هئي ۽ موهن جي دڙي وارو انڊس اسڪرپٽ ان جو چٽو مثال آهي. 712ع ۾ عربن جڏهن سنڌ تي حملو ڪيو هو تڏهن بہ سنڌ ۾ سنڌي لکي ۽ پڙهي ويندي هئي. سنڌ تي مغلن جي چڙهائي وقت 92_1591ع ۾ بہ سنڌي ٻولي لکي پڙهي ويندي هئي ۽ سنڌ تي انگريزن جي قبضي وقت 1843ع ۾ سنڌي لکڻ پڙهڻ جو طريقو موجود هو. 14 سالن کان پوءِ 1857ع ۾ انگريزن سنڌ ۾ لکڻ جي جدا جدا طريقن بجاءِ هڪ ئي طريقو متعارف ڪرايو جيڪو اڄ ڏينهن تائين قائم آهي، تنهن ڪري ان ۾ ڪوبہ شڪ نہ آهي تہ سنڌي هڪ قديم، عظيم ۽ شاهوڪار ٻولي آهي، جنهن کي پنهنجي پنج هزار سالن جي پراڻي تاريخ آهي.

سنڌي ٻوليءَ کي اڄ جيڪو روڳ لڳل آهي، اهو گھڻي ڀاڱي پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ وارين حڪومتن ۽ حڪمرانن لڳايو آهي. اهو تاريخ جو ڪيڏو وڏو الميو آهي تہ جنهن سنڌي ٻوليءَ جي ڳالهائيندڙن 1938ع ۾ ڪراچي ۾ ۽ 1940ع ۾ لاهور ۾ پاڪستان ٺاهڻ جو مطالبو ۽ اسيمبليءَ مان ٺهراءُ منظور ڪيو، پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ ان نئين ملڪ جي حاڪمن، سڀ کان وڏيڪ نقصان ان ٻوليءَ کي ئي ڏنو.

پاڪستان کان اڳ سنڌ جي دفترن، عدالتن ۽ حاڪمن جي ٻولي سنڌي هئي. 29 آگسٽ 1857ع تي ان وقت جي انگريز ڪمشنر بارٽل فريئر سڄي سنڌ ۾ هڪ اعلان نامو جاري ڪيو هو ۽ پڙهو گھمرايو هو تہ سنڌ جي هر سرڪاري ڪاروهنوار ۾ سنڌي ٻولي لکي ۽ پڙهي ويندي.

انگريز ڪمشنر اهو پڙهو ٻه گهمايو هو ته جيڪڏهن ڪنهن ماڻهو کي انگريز عملدارن وٽ ڪا درخواست يا اپيل ڪرڻي هجي ته اها ٻه سنڌيءَ ۾ ڪئي وڃي. اها درخواست هر صورت ۾ پڙهي ويندي. نه رڳو ايترو پر انگريز سرڪار اهو قانون به جاري ڪيو هو ته سنڌ ۾ جيڪو به ڪامورو يا آفيسر نوڪري ڪرڻ ايندو اهو لازمي طور سنڌي سکندو. سنڌ ۾ هينئر به اهي پوڙها موجود آهن، جيڪي ٻڌائين ٿا ته سنڌ جا انگريز استاد ۽ عملدار ڪهڙي لهجي واري سنڌي ڳالهائيندا هئا.

سنڌي ٻوليءَ تي حملن ۽ هلائن جي تاريخ پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ شروع ٿئي ٿي. ڪراچيءَ ۾ سنڌي ٻوليءَ تي پهريون حملو 1948ع ۾ تڏهن ٿيو جڏهن ان وقت جي وزيراعظم لياقت علي خان هڪ ئي ڌڪ ۾ ڪراچيءَ جي 1300 سنڌي ميڊيم پرائمري ۽ سيڪنڊري اسڪولن کي بند ڪرڻ جو حڪم ڏنو. 1948ع ۾ ئي اردو کي ملڪ جي واحد ۽ سرڪاري قومي ٻولي قرار ڏنو ويو جنهن کان پوءِ سڀ کان وڏيڪ احتجاج بنگالين ڪيو ۽ بنگلاديش ۾ ٻولي جي تحريڪ شروع ٿي.

ڪراچيءَ ۾ سنڌي ٻوليءَ تي ٻيو وڏو حملو 1951ع ۾ تڏهن ٿيو جڏهن ڪراچيءَ ۾ موجود سنڌ يونيورسٽيءَ جو نالو بدلائي ڪراچي يونيورسٽي رکيو ويو ۽ سنڌ يونيورسٽي کي رڳو نالي جي تختي ڪلهي تي کڻائي حيدرآباد موڪليو ويو. اڄ پاڪستان ۾ پنجاب يونيورسٽي لاهور ۾ ۽ بلوچستان يونيورسٽي ڪوئيٽا ۾ آهي پر سنڌ يونيورسٽي، سنڌ جي گاديءَ واري شهر ۾ موجود نه آهي. سنڌي ٻوليءَ تي ٽيون وڏو حملو 1958ع جي مارشل لا کان پوءِ ٿيو جڏهن حيدرآباد ريجن جي اردو ڳالهائيندڙ ٻارن کي سنڌي پڙهڻ کان آجو قرار ڏنو ويو ۽ ڪيترائي سنڌي ميڊيم اسڪول مارشل لائي حاڪمن جي زباني حڪم تي بند ڪيا ويا. ايوب خان جي ڏگهي مارشل لا دوران سنڌي ٻوليءَ تہ ڇا پر " سنڌ " لفظ لکڻ تي پابندي رهي ۽ جنهنجي ردعمل ۾ سنڌ ۾ جاڳرتا جو هڪ نئون ۽ سونهري دور شروع ٿيو.

1948ع کان 1972ع تائين، پاڪستان جا شروعاتي چوويهہ سال ملڪ ۾ آمريت رهي ۽ آمريت جو سڀ کان وڏو عذاب سنڌي ٻوليءَ تي ٿي

ناڙل ٿيو. ائين پڻ لڳو ڄڻ تہ سنڌي ٻولي آمرن جي سڀ کان وڏي مخالف هئي. اها ڳالهہ اڳتي هلي 1983ع ۽ 1986ع ۾ تڏهن سچي ثابت بہ ٿي، جڏهن سنڌي ٻولي ڳالهائيندڙن جي وڏي اڪثريت پاڪستان جي سڀ کان وڏي جمهوري تحريڪ هلائي جنهن کي دنيا اڄ ايم آر ڊي تحريڪ جي نالي سان ياد ڪري ٿي.

ملڪ ٽٽڻ کان پوءِ باقي بچيل پاڪستان ۾ جڏهن ذوالفقار علي ڀٽي حڪومت ڇون واڳون سنڀاليون تڏهن 1972ع ۾ سنڌ اسيمبليءَ سنڌي ٻوليءَ جو بل پاس ڪيو. جيتوڻيڪ هن بل ۾ چيل آهي تہ هن قانون کي اهڙيءَ ريت عمل ۾ آندو ويندو جيئن اردوءَ جي استعمال کي ڪوئي نقصان نہ پهچي پر پوءِ بہ رئيس امروهويءَ جهڙن "مهربانن" اردو کا جنازا هي ذرا ڌوم سي نڪلي. جهڙا شعر لکي، اردو ڳالهائيندڙ آبادي کي سنڌين خلاف ڀڙڪائڻ جي ڪوشش ڪئي جنهن جي نتيجي ۾ ٻوليءَ وارا فساد ٿيا ۽ انهن فسادن ۾ ڪيترائي بي گناهہ انسان ماريا ويا.

1972ع واري ٻوليءَ جي فسادن کان پوءِ پ پ جي سرڪار پوئتي هٽي وئي ۽ "احتياط" جي نالي ۾ ڪيترن سنڌي رسالن تي بندش وڌي وئي. 1972ع واري سنڌي ٻوليءَ جي قانون ۾ چيل هو تہ سنڌ ۾ چوٿين درجي کان ٻارهين درجي تائين سمورن اسڪولن ۾ سنڌي پڙهائي ويندي پر ڪراچيءَ اندر ڪاليجن ۾ ان حڪم تي پهرئين ڏينهن کان ئي عمل نہ ٿيو. ڪراچي جي اردو ميڊيم اسڪولن ۾ مئٽرڪ تائين تہ سنڌي پڙهائي وئي پر ٻارهين جماعت ۾ سليس سنڌي ڪڏهن بہ نہ پڙهائي وئي. شهيد ڀٽي جي حڪومت جو تختو اونڌو ٿيڻ کان پوءِ ضياءالحق جو سڄو دور گهٽ ۾ پوسٽ وارو رهيو ۽ سنڌي ٻوليءَ تي ڪراچيءَ ۽ حيدرآباد ۾ عملي طرح ڄڻ پابندي رهي. ان وچ ۾ قومپرستن جي ڪن ڪن جلسن ۾ يا سنڌي ادبي سنگت جي ڪن گڏجاڻين ۾ صرف اهي جهيڻا ۽ هيڻا مطالبا ٿيندا رهيا تہ ڪراچيءَ ۽ حيدرآباد مان نيڪالي ڏنل سنڌي ٻوليءَ کي ٻنهي شهرن ۾ ٻيهر بحال ڪيو وڃي.

1999ع ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ماهر ڊاڪٽر غلام علي الانا تعليم جي وفاقي وزارت کي هڪ خط ذريعي آگاهہ ڪندي انصاف طلب ڪيو ۽

ڇيو تہ سنڌي شاگرد يارهين جماعت ۾ سليس اردو پڙهن ٿا جڏهن تہ اردو شاگرد يارهين جماعت ۾ سليس سنڌي نہ ٿا پڙهن. تنهن ڪري ان فرق کي ختم ڪرايو وڃي. ڊاڪٽر غلام علي الانا جي ان خط ڪانپوءِ ڪراچيءَ ۾ يارهين جماعت ۾ سنڌي پڙهائڻ جو بحث شروع ٿيو ۽ پوءِ لاڳيتا ڇهہ سال اهو خط, "ڏي سوال- وٺ جواب" جي مقابلي واري سنڌ حڪومت ۽ وفاقي حڪومت جي تعليم وارن ڪاتن جي ٽپال ۽ رڪارڊ ۾ رلندو رهيو. آخرڪار 22 آگسٽ 2005ع تي تعليم جي وفاقي وزارت جي نصاب واري شاخ طرفان هڪ نوٽيفڪيشن جاري ڪيو ويو جنهن ۾ سنڌ صوبي جي ڪاليجن اندر سنڌي ۽ اردو پڙهائڻ لاءِ اسڪيم آف اسٽيڊيز جاري ڪئي وئي. هن اسڪيم ۾ چيو ويو تہ يارهين درجي ۾ سنڌي شاگرد سليس اردو پڙهندا ۽ اردو شاگرد, سليس سنڌي پڙهندا. ان نوٽيفڪيشن جي روشني ۾ سنڌ تعليم کاتي 27 سيپٽمبر 2005ع تي هڪ نوٽيفڪيشن جاري ڪندي صوبي جي ڪاليجن ۾ يارهين جماعت ۾ سليس اردو ۽ سليس سنڌي پڙهائڻ جو حڪم جاري ڪيو.

27 سيپٽمبر 2005ع واري ان تاريخي نوٽيفڪيشن جي جاري ٿيڻ سان ڪراچيءَ ۾ واويلا شروع ٿي وئي ۽ چيو ويو تہ ڪراچيءَ جي ڪاليجن ۾ سنڌي پڙهائڻ وارا استاد نہ آهن ۽ ساڳيءَ ريت ڪراچي بورڊ وٽ ڪراچيءَ جي هڪ لک شاگردن جي سليس سنڌيءَ وارن پيپرن جي چڪاسڻ لاءِ استاد نہ آهن, تنهن ڪري يارهين ڪلاس ۾ اردو شاگردن کي سليس سنڌي پڙهائڻ ممڪن نہ آهي, سنڌ جي ان وقت جي وزيرتعليم ڊاڪٽر حميدا کهڙو اعلان ڪيو تہ سنڌيءَ جا استاد فورن رکون ٿا پر ارباب غلام رحيم جي حڪومت تي ڪراچيءَ وارن ايترو دٻاءُ وڌو جو صرف 22 ڏينهن کان پوءِ ڪراچيءَ جي ڪاليجن ۾ سليس سنڌي پڙهائڻ وارو فيصلو واپس ورتو ويو.

ڪراچيءَ جي ڪاليجن ۾ اردو شاگردن کي سليس سنڌي پڙهائڻ وارو تاريخي نوٽيفڪيشن جاري ٿيڻ کان سترهن ڏينهن پوءِ, 14 آڪٽوبر 2005ع تي سنڌ جي موجوده گورنر ڊاڪٽر عشرت العباد جيڪو ان وقت بہ گورنر هو سنڌ تعليم کاتي جي سيڪريٽري کي خط لکيو جنهن ۾ هن

تعليم کاتي جي سيڪريٽري کي هدايت نما تجويز ڏني ته يارهين ڪلاس ۾ سنڌي پڙهائڻ واري ڳالهه کي غيرضروري طور ۾ اختلاف طور پيدا ڪيو ويو آهي ۽ ڪراچي بورڊ وٽ نه ايترا استاد آهن. جيڪي اهي پيپر چڪاسي سگهن ۽ نه ئي وري ڪراچي بورڊ آسان سنڌيءَ جا پيپر ڪرائڻ جي پوزيشن ۾ آهي، تنهن ڪري تعليم کاتو 27 سيپٽمبر وارو نوٽيفڪيشن واپس وٺي.

سنڌ جي گورنر جي تعليم کاتي اندر اهڙي سڌي مداخلت تي سنڌ جي اديبن ۽ ڪجهه قوم پرستن هاءِ گهوڙا ڪئي پر ارباب غلام رحيم ۽ ڊاڪٽر حميدا کهڙو پنهنجا عهدا ۽ وزارتون وڃائڻ جي ڊپ ۾ خاموش رهيا ۽ ڪراچيءَ جي ڪاليجن ۾ آسان سنڌي پڙهائڻ وارو ڪم اڌ ۾ ئي رهجي ويو.

سنڌ جي تعليم واري وزير ۽ قانون واري وزير کي معلوم هئڻ گهرجي ته سنڌ اسيمبليءَ جي ٻولي بل موجب سنڌ جي تعليمي ادارن اندر چوٿين درجي کان ٻارهين درجي تائين سنڌي پڙهائڻ گهرجي پر ڪراچيءَ جي ڪاليجن ۾ پهرئين ڏينهن کان وٺي ان قانون تي عمل ئي نه ٿيو آهي ۽ اڄ به ڪراچيءَ جي سرڪاري ڪاليجن ۾ اردو شاگردن کي نه سليس سنڌي پڙهائي وڃي ٿي نه ئي هنن کان اهو پيپر ورتو وڃي ٿو. ساڳيءَ ريت قانون جي وزير صاحب کي به اهو معلوم هئڻ گهرجي ته سنڌ اسيمبليءَ جي ٻوليءَ بابت پاس ڪيل قانون تي درست نموني عمل نه پيو ڪيو وڃي.

متحدا کي هڪ پارٽي جي حيثيت ۾ پنهنجي پارٽي پاليسي واضح ڪرڻي آهي ته اها سنڌي ٻوليءَ واري بل کي تسليم ڪري ٿي يا نه. جيڪڏهن اها سنڌي ٻوليءَ جي بل جو احترام ڪري ٿي ۽ سنڌي ٻوليءَ کي ڪراچيءَ جي ڪاليجن ۾ پڙهائڻ جي حمايت ڪري ٿي ته پوءِ ان جي گورنر آڪٽوبر 2005ع ۾ ڪراچي ۾ سنڌي ٻولي کي يارهين ڪلاس ۾ پڙهائڻ واري تعليم کاتي جي فيصلي جي مخالفت ڪيئن ۽ ڇو ڪئي هئي؟ جيڪڏهن متحدا ڪالاباغ ڊئم وانگي سنڌي ٻوليءَ جي رستا روڪ جي به مخالف آهي ته ڪيس پنهنجي حامي گورنر کان اهو به پڇڻو پوندو ته هو سنڌ جي تعليمي بورڊن جو انتظامي سربراهه هئڻ ناتي،

ڪراچيءَ جي ڪاليجن جي اردو شاگردن لاءِ سليبس سنڌيءَ جي پيپر ڪرائڻ ۽ چڪاسڻ جو انتظام ڇو نہ ٿو ڪري؟؟

ارباب غلام رحيم کي آمريت جي پيداوار قرار ڏيندڙ ۽ ڊاڪٽر حميدا کهڙو کي تعليم جو بيڙو ٻوڙڻ جو ذميوار قرار ڏيندڙ پ پ سرڪار ۽ ان جي وزيرن کي بہ پنهنجو احتساب ڪرڻو پوندو تہ ڊاڪٽر حميدا کهڙو پنهنجي پيءُ مرحوم ايوب کهڙي وانگي سنڌ جي ٻوليءَ واري حق لاءِ ٿورو آواز تہ اٿاريو ۽ پوءِ وري حميدا کهڙو پنهنجي پيءُ وانگي وقت جي حاڪمن سان مصلحت ڪري ويهي بہ رهي. جيڪڏهن حڪومت جي دائري کان ٻاهر ويهي سوچجي تہ اسان جي سياسي پارٽين ۽ سنڌي ادبي سنگت بہ اهو ڀرپور ڪردار ادا نہ ڪيو آهي، جيڪو هنن کي ڪرڻ گهرجي ها. رڳو رستن تي جهنڊا کڻي پنڌ ڪرڻ ۽ تصويرون ڇپرائڻ سان سنڌي ٻولي بحال نہ ٿيندي، اهو ڪم بہ هڪ اردو ڳالهائيندڙ اقبال ڪاظميءَ نالي شخص ڪيو آهي، جنهن سنڌ هاءِ ڪورٽ ۾ هڪ آئيني درخواست داخل ڪئي آهي ۽ عدالت کي گذارش ڪئي آهي تہ قانون مطابق سنڌي ٻولي کي سنڌ جي سرڪاري ٻولي قرار ڏنو وڃي. اهو ڪم سنڌ جي ڪنهن قوم پرست پارٽيءَ کي ڪرڻ گهرجي ها. جيڪڏهن سنڌ جا قوم پرست ان معاملي ۾ گُسي ويا تہ پوءِ اهو ڪم سنڌي ادبي سنگت کي ڪرڻ گهرجي ها پر اهڙي قسم جي سنجيدہ ڪوشش کان اسان جون سڀ ڌريون ۽ ادارا الائي ڇو پري ۽ پاسيرا آهن.

پ پ جي باني چيئرمين شهيد ذوالفقار علي ڀٽي سنڌي ٻوليءَ کي صوبي ۾ قانوني حيثيت ڏيارڻ جو قانون پاس ڪرايو هو ان تي عمل ڪرائڻ ان جي پوئلڳن جو ڪم آهي. ڏسڻو اهو آهي تہ سچو ڏينهن ڀٽن ۽ انهن جي خونن ۽ شهادتن جا قسم کڻندڙ حڪمران، سنڌي عوام کي شهيد ڀٽي طرفان تحفي ۾ ڏنل سنڌي ٻوليءَ واري بل کي لاڳو ڪرائڻ ۾ ڪيتري ڪوشش ۽ قرباني ٿا ڏين؟

(فيبروري 2010ع ۾ نشر ٿيل)

سنڌي ٻوليءَ کي ڪٿان ڪٿان خطرو آهي؟

سنڌي ادبي سنگت سنڌي ٻوليءَ کي قومي ٻولي بنائڻ لاءِ جاڳرتا مهم هلائي رهي آهي ۽ پيپلزپارٽيءَ جي سرڪار کي اهڙا خط ۽ پيغام موڪلي رهي آهي تہ سنڌي ٻوليءَ کي قومي ٻوليءَ جو درجو ڏنو وڃي ۽ پاڪستان جي مختلف علائقن ۾ رهندڙ ماڻهن جي ٻولين يعني بلوچي، براهوي، پنجابي، سرائڪي، هندڪو پشتو ۽ ٻين ٻولين کي قومي ٻوليءَ جو درجو ڏنو وڃي. انهن جي واڌاري لاءِ انهن ٻولين جا ٽي وي چينل ۽ ريڊيو اسٽيشن قائم ڪيا وڃن ۽ دفتري ڪم ڪار مقامي ٻولين ۾ هلايو وڃي وغيره.

عالمگيريت عرف گلوبلائيزيشن جي طوفان ۾ ايندڙ هڪ سؤ سالن ۾ دنيا جي ڪيترين ٻولين جي ختم ٿيڻ جو خطرو موجود آهي ۽ يقينن ان خطري جو ڪجهہ حصو سنڌي ٻوليءَ کي بہ ڪڏهن پوندو. پر اسين جيڪي ڏهن ڪروڙن کان وڌيڪ سنڌي ڳالهائيندڙ ۽ پندرهن ڪروڙن کان وڌيڪ سنڌي سمجهندڙ ماڻهو موجود آهيون، اهي جيڪڏهن پنهنجي جيجل جي جهوليءَ واري ٻوليءَ کي بچائڻ لاءِ هڪڙو هڪڙو ۽ ننڍڙو ننڍڙو پٿر گڏ ڪرڻ جيترو ڪم ڪيون تہ اسين سنڌي ٻوليءَ لاءِ هڪ عظيم الشان بچاءَ جو قلعو تعمير ڪري ان کي صدين تائين محفوظ ڪري سگهون ٿا.

اها ڳالهہ بحث ۽ تحقيق جي گهرجائو آهي تہ سنڌوماتري جون حدون ڪهڙيون ۽ ڪيستائين آهن ۽ سنڌي ٻوليءَ جون جاگرافيائي حدون ڪٿي دنگ ڪن ٿيون. ڇاڪاڻ تہ سنڌ رڳو اها نہ آهي جيڪا

انگريزن يا مختلف حڪومتن روينيو جي ڊلن جي اوڳاڙيءَ لاءِ نقشن ۾ ڇپرائي آهي. پر سنڌوماتريءَ جي ثقافت جا رنگ گلگت ۽ ڪشمير ۾ به جرڪن ٿا. سنڌ ۾ شادين ۾ ڳائجندڙ سهرن جهڙا سهرا هزارا ۽ هندڪو وارن علائقن ۾ به ٻڌجن ٿا. سنڌي پهاڪا پنجاب ۾ به دهرائجن ٿا ۽ سنڌي ريتون سرائڪين ۽ بلوچن ۾ به ورجائجن ٿيون. بلوچستان جي اڌ کان وڌيڪ علائقن ۾ سنڌي ٻولي ڳالهائي وڃي ٿي، سنڌي اخبار پڙهي وڃي ٿي، سنڌي ٽي وي چينل ڏٺا وڃن ٿا. سڄو سرائڪي عوام ٿوري بدليل لهجي واري سنڌي ڳالهائي ٿو. نه رڳو ايترو پر هندستان جي گجرات، مهاراشٽر ۽ راجستان وارن صوبن ۾ سنڌي ڳالهائيندڙن ۽ سمجهندڙن جو تعداد ڪروڙن ۾ آهي ان کان سواءِ عرب رياستن، اولهه جي ملڪن ۽ لاطيني آمريڪا جي ملڪن ۾ به صدين کان آباد ٿيل سنڌي ٻولي ڳالهائيندڙ موجود آهن ۽ انهن جو مجموعي تعداد به هڪ ڪروڙ کان مٿي آهي تنهن ڪري انهن سينبي انگن کي جوڙ ڪرڻ بعد اها ڳالهه يقين سان چئي سگهجي ٿي ته سنڌي ٻولي ڳالهائيندڙن جو تعداد ڏهن ڪروڙن جي لڳ ڀڳ ۽ سنڌي ٻولي سمجهندڙن جو تعداد پندرهن ڪروڙن جي ويجهو آهي.

سنڌي ٻوليءَ کي تباهيءَ کان بچائڻ لاءِ ڪهڙي لپي يا رسم الخط اختيار ڪرڻ گهرجي. اهو بحث به هاڻي تڪڙو ۽ پورو مڪمل ٿيڻ گهرجي ۽ ان سلسلي ۾ سنڌ جي ڏاهي حليم بروهيءَ جي راءِ کي به انصاف ۽ اهليت جي بنياد تي ٻڌڻ گهرجي. سنڌي ٻوليءَ کي بچائڻ ۽ ان کي قومي حيثيت ڏيارڻ لاءِ سرڪار ۽ سرڪار جي ادارن کي پنهنجو ڪردار ادا ڪرڻ گهرجي. سنڌي ٻوليءَ کي دفترن ۾ داخل ٿيڻ جي اجازت هئڻ گهرجي ۽ آفيسن يعني دفترن ۾ انگريزيءَ سان گڏ سنڌي ٻوليءَ کي به شامل ڪيو وڃي.

حقيقت ۾ ته سنڌي ٻوليءَ کي ڪهڙا خطرا آهن؟ اهي خطرا ڪٿان کان آهن؟ ۽ انهن جو حل ڪيئن ممڪن آهي ان تي سنڌي ڏاهن جي هڪ ڪميشن ويهارڻ گهرجي جيڪا تحقيق ڪرڻ ۽ تفصيل گڏ ڪرڻ کان پوءِ اهي تجويرون ڏئي ته سنڌي ٻوليءَ کي محفوظ بنائڻ لاءِ ڪهڙا اُپاءَ وٺڻ گهرجن، ان ڪميشن جي تجويزن کي سنڌي اديبن، شاعرن، سگهڙن،

فنڪارن ۽ صحافين جي تنظيمن ۽ سنڌ جي سياسي پارٽين کان منظور ڪرايو ويجي. بعد ۾ انهن تجويزن کي اسيمبليءَ مان پاس ڪرائي ان تي عمل ڪرايو وڃي، جڏهن ۽ جيڪڏهن "سنڌي ٻولي ڪميشن" جون تجويزون اڳيان آيون ۽ سڀ سنڌي ٻولي ڳالهائيندڙ ان تي عمل ڪندا ته پوءِ سنڌي ٻوليءَ کي ڪير به ختم نه ڪري سگهندو. پ پ سرڪار ۽ ان جي تعليم کاتي کي وڏن شهرن جي تعليمي درسگاهن مان تڙي ڪڍرايل سنڌي ٻوليءَ کي ٻيهر موٽائي بحال ڪرڻ لاءِ پنهنجو ڪردار ادا ڪرڻ گهرجي، حد ته اها آهي ته سنڌ جا وڏا ماڻهو سڏجندڙ سنڌ جا پير، مير، وڏيرا ۽ سردار جن جي اڪثريت ڪراچي ۽ حيدرآباد جي ڊفينس وارن علائقن ۾ رهي ٿي، انهن جو اولاد سنڌي لکڻ ۽ پڙهڻ نه ٿو ڄاڻي. سنڌ جي ويجهڙائي واري تاريخ ۽ سياست تي انهن خاندانن جو قبضو آهي ۽ انهن خاندانن جي وڏڙن جا قصا جن ڪتابن، جن اخبارن ۽ رسالن ۾ موجود آهن، انهن جا پٽ ۽ پوٽا، پنهنجي وڏڙن جي تاريخ به پاڻ نه پڙهي سگهندا. سنڌ جي وڏن ماڻهن ۽ وڏيرن کي اها ڳالهه ڪير سمجهائيندو ته اي وڏيرئو...!! جيڪڏهن توهان وڏيرا ٿي رهڻ چاهيو ٿا ۽ پنهنجي پنهنجي تڪن مان چونڊجڻ ۽ ماڻهن تي حڪومت ڪرڻ چاهيو ٿا ته به توهان جي اولاد کي سنڌي پڙهڻ گهرجي. انگريزن، سنڌين تي حڪومت ڪرڻ لاءِ سنڌي ٻولي سکي ۽ لکي هئي، تنهن ڪري توهان سنڌي ٻوليءَ خاطر نه سهي، ماڻهن تي حڪومت خاطر ئي سهي، پر پنهنجي اولاد کي سنڌي ٻولي ته پڙهايو!!

سنڌي ادبي سنگت "سنڌي ٻولي قومي ٻولي" جي جاڳرتا مهم هلائي سٺو ڪم ڪيو آهي پر ان موقعي تي اها ڳالهه وڏي غور ۽ ويچار جي گهرجائو آهي ته اسين سڀ ويهي اهو ويچار ڪريون ته سنڌي ٻوليءَ کي ڪٿان ڪٿان خطرو آهي ۽ اهو خطرو ٽارڻ ۽ هٽائڻ ڪيئن ممڪن آهي، سنڌي ٻولي کي لڳل خطرن بابت جيڪي به خيال آهن، انهن مان هڪڙو خيال هي به آهي ته سنڌي ٻوليءَ کي سڀ کان وڏو خطرو اندران يعني ان جي ڳالهائيندڙن مان آهي.

اسين جيڪي سنڌي ڳالهائيندڙ آهيون، انهن حقيقت ۾ پنهنجي

زندگيءَ مان جڻ تہ سنڌي ٻوليءَ کي نيڪالي ڏيئي ڇڏي آهي ۽ جيڪڏهن جيجل جي لوليءَ واري ان رنل ٻوليءَ کي اسين پرچائي، پنهنجي زندگيءَ ۾ موٽائي اچون تہ اسان پنهنجي مادر محترم جي مقدس زبان کي بچائي سگهون ٿا. اسين سڀ گڏجي، جيڪڏهن لکڻ ۽ ڳالهائڻ ۾ ٽورو ڏيان ڪيون. ڌارين ٻولين جي جملي آور لفظن کي ٽورو روڪڻ جي ڪوشش ڪيون، گهٽتائي جي احساس مان مٿي چڙهون ۽ پنهنجي يتيم بنايل ٻوليءَ جي لفظن، محاورن جي مٿي تي هٿ رکون، پنهنجي ٽڙيل ۽ زخمي ڪيل پهاڪن تي پها رکون ۽ پنهنجي ملوڪ ۽ منڙي شاعري کي آوازن ۽ اُچارن سان ٻيهر سينگاري، چيڙن سان چمڻ شروع ڪيون، ۽ سچل، سامي ۽ ٻتائيءَ سان نئون نينهن لڳايون تہ ٻوءِ ماتريءَ جي سنڌي ٻوليءَ جو عظيم ساگر وري ٻيهر چلڪڻ شروع ڪري سگهي ٿو.

ان سلسلي ۾ سڀ کان وڏو ڪردار صحافين، اديبن ۽ شاعرن جي هٿن ۾ آهي. سلام آهي سنڌ جي سگهڙن کي جيڪي ويچارا معاشري مان موٽ نہ ملڻ باوجود سنڌي ٻوليءَ سان پنهنجي محبت جو علم اوچو ڪيون ٿا اچن. اسين چئون ٿا تہ سنڌي اخبارون ۽ سنڌي سيٽلائيٽ چينل سنڌي ٻوليءَ جي ترقيءَ لاءِ ڪم ڪري رهيا آهن پر اهو سچ جو مٺو پاسو آهي، ان سچ جو ڪوڙو پاسو هي بہ آهي تہ اسان جا اهي سڀ ادارا ٻئي طرف ٻوليءَ جي وڏي بگاڙ جو سبب بہ بنجي رهيا آهن ۽ اسان جي بي توجهيءَ ۽ لاپرواهيءَ سبب اسان پنهنجي ٻوليءَ ۾ ڌارين لفظن، محاورن ۽ پهاڪن کي آباد ڪري، پنهنجي ٻوليءَ جي لفظي آباديءَ کي اقليت ۾ تبديل ڪري، پنهنجي ٻوليءَ سان اهو حشر ڪري رهيا آهيون، جيڪو اڳ ۾ اسان پنهنجي قوم سان ڪري چڪا آهيون. ڌارين جي آبادڪاري اسان جي انساني وجود کي ختم ڪري رهي آهي، تنهن ڪري اسان کي ڌارين لفظن، محاورن ۽ پهاڪن جي آبادڪاري روڪي پنهنجي زبان جي وجود کي زندهہ رکڻ لاءِ جاکوڙ ڪرڻ گهرجي.

اسان جا سڀ ٽي وي چينل خبرن جي شروعات "هيڊلائينز" سان ڪن ٿا، جڏهن تہ اها شروعات "حاضر آهن هن مهل جون خاص خاص خبرون" سان پڻ ڪري سگهجي ٿي، ٽي وي چينل جي خبرن ۾ هيٺان

گهمنڊڙ پٽين ۾ ڪڏهن اهڙا ۽ ايترا ڏاريا لفظ استعمال ڪيا وڃن ٿا جو اسان جو عام ماڻهو ان جو مطلب ئي نه سمجهي سگهندو آهي. ڪن ماڻهن جو خيال آهي ته اهي لفظ اڻتر آهن پر سڄي دنيا جي ٻولين جا ماهر ان ڳالهه تي متفق آهن ته سواءِ سائنس جي ڪن بنيادي ايجادن جي نالن جي، باقي ٻيا سڀ نالا مقامي ٻولين ۾ رکي سگهجن ٿا. اسين جيڪي پنهنجي پاڻ کي ٻوليءَ جا رکوالا ۽ لڄ پال سمجهون ٿا اهي سڀ نانءَ ڪنيا دانشور آهيون. سنڌي ٻوليءَ کي بچائڻ لاءِ اسان کان سوين ڀيرا وڏيڪ بهتر ڪردار سنڌ جي ان عام ماڻهوءَ جو آهي، جيڪو اردو ۽ انگريزي نه ڄاڻڻ ڪري، ضرورت پوڻ تي پنهنجا نالا ايجاد ڪري ٿو ۽ عوام ۾ عام ۽ مشهور پڻ ڪري ٿو. مثال طور اها ڊش جنهن جي معرفت اسين ٽي وي چينل هلايون ٿا ان کي عام ماڻهوءَ ڊش بجاءِ "ڪاري" جو نالو ڏنو. اها گاڏي جنهن کي اسين وين چئون ٿا، ان کي عام ماڻهوءَ "دٻي" جو نالو ڏنو اها ڪيسٽ جنهن کي اسين ٽيپ رڪارڊر ۾ وڄايون ٿا، ان کي عام ماڻهو "ريل" جو نالو ڏنو.

جيڪڏهن اسين اقوام متحدا جي جاءِ تي گڏيل قومون، بازياب جي بدران هٿيڪو فالج بجاءِ اڌ رنگو مبينا بجاءِ شڪي، شٽربند جي جاءِ تي هڙتال، منشيات بجاءِ نشو ۽ بلدياتي بجاءِ مڪاني ادارن جا لفظ لکون ته اسان پنهنجي ٻوليءَ جي تحفظ جو هڪ مورچو فتح ڪري سگهون ٿا. جيڪڏهن گيم کي راند، بريڪ کي ساهي، سيشن کي اجلاس، سيڪيورٽيءَ کي حفاظت، فلائيٽ کي اڏام ۽ مڊٽرم کي وچولي مُدي لکون ته به اسان پنهنجي ٻوليءَ کي بچائي سگهون ٿا. ٽي ويءَ تي خبرن پڙهڻ ۽ لکڻ ۾ جيڪڏهن سنڌي لفظ استعمال ڪيا وڃن ته ٻوليءَ کي بچائي ۽ سنواري سگهجي ٿو. نه رڳو ايترو پر ان ڳالهه جي به سخت ضرورت آهي ته اسين پنهنجي گهرن ۾ ٻاجهاري ٻوليءَ کي پنهنجايون. مثال طور اسين ٻاجائيءَ کي ٻاپي، ڏيءَ ۽ پٽ کي بيٽا، چاچيءَ کي آنٽي ۽ ماسيءَ کي خالا، چاچي کي انڪل ۽ جيجلِ کي ممي چو ٿا چئون؟ پيءُ لاءِ ابل، بابل ۽ بابلي جهڙا مٺڙا ۽ موچارا لفظ موجود آهن ته اسان کي اهي استعمال ڪرڻ گهرجن. اسان پنهنجي مهمانن کي ويل ڪم بجاءِ

جيڪڏهن "يلي يلي ڪري آئيو" چئون ته يقينن هو وڌيڪ محبت ۽ آڌرياءُ محسوس ڪندا. اسان تي ٻاهرين ٻولين جو اثر ايترو گهرو ٿي ويو آهي جو اسين هوٽلن، دڪانن، گاڏين ۽ زندگيءَ جي ذري گهٽ سمورن وهنوارن ۾ اردو ۽ انگريزي لفظ استعمال ڪيون ٿا، مثال "دود پتي چاءِ" جي بدران کير پتي چانهه چئجي ته ڪهڙي خراب ڳالهه آهي؟ ساڳيءَ ريت "دو چائي" جي بدران به چانهيون چئجن ته ڪهڙو عيب آهي.

صحافين کان پوءِ ٻوليءَ جي بچاءَ ۽ سينگار ۾ وڏو ڪردار ليکڪن ۽ شاعرن جو آهي. سنڌ جي شاعري توڙي ادب سوين سالن تائين عربي ۽ فارسي جي اثر هيٺ رهيو آهي. مسلمان شاعرن ۽ ليکڪن جي ضد ۾ هندو اديبن ۽ شاعرن وري سنڌي ٻوليءَ تي هنديءَ جو رنگ چاڙهڻ جي ڪوشش ڪئي. مرزا قليچ بيگ، محمد ابراهيم جويي ۽ شيخ اياز جهڙن وڏن نالن جي نثر توڙي نظم تي به فارسي جو اثر رهيو آهي ۽ پيرو مل ۽ گربخشاڻي جهڙن عالمن تي وري هندي زبان جو رنگ رهيو آهي.

رسول بخش پليجو سنڌ جو پهريون عالم اديب ۽ دانشور آهي، جنهن نج سنڌي انداز اختيار ڪيو. سنڌ جي اديبن، شاعرن ۽ قلم ڪارن کي پنهنجي نثر توڙي نظم ۾ رسول بخش پليجي جي پيروي ڪرڻ گهرجي. اڄ ضرورت آهي ته سنڌ جي نثر کي پليجي جي لکڻ جي ڍنگ ۾ رڱجي ۽ ٻهراڙيءَ جي ٻوليءَ کي وري سنڌي ميڊيا جي ذريعي شهرن ۾ متعارف ڪرائجي. اخبارن جي مضمون نويسن ۽ ڪالم نگارن کي به اهو خيال ڪرڻ گهرجي ته هو پنهنجي لکڻين ۾ سنڌي ٻوليءَ جا لفظ، محاورا ۽ چوڻيون استعمال ڪن.

اها ڪيسٽي شاعري، جيڪا ڳائجي ٿي، ان جو معياري هئڻ به لازمي آهي، ڇاڪاڻ ته مقبول فنڪارن ذريعي، اها شاعري عام ماڻهوءَ جي ذهن ۽ زبان تي سوار ٿئي ٿي ۽ جهرجهنگ ۾ جهونگارجي ٿي. تنهن ڪري عام ۽ لوڪ شاعرن جي شاعريءَ کي به درست دڳ ۽ رستو ڏيکارڻ ۽ انهن جي اصلاح ڪرڻ جي ضرورت آهي. شاعر کي ڪوي چوڻ ۽ نينگريءَ کي ناري چوڻ ۽ باجي کي هارمونيم، موسيقي کي ميوزڪ چوڻ ۽ گيت کي سانگ چوڻ جو رواج به اڄڪلهه وڌيل آهي، ڪمتريءَ جي ڪن ۾ ٻڌل

شاعرن کي هاڻي ٿورو ٻاهر نڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي.

لفظن کان پوءِ ڊارين ٻولين جا ڪيترائي محاورا ۽ پهاڪا به اسان جي ٻوليءَ ۾ ڪاهي پيا آهن، حالانڪ انهن جا بهترين ۽ اصلي مطلب وارا محاورا ۽ پهاڪا اسان جي ٻاجهاري ٻوليءَ ۾ موجود آهن. مثال طور "گهر ڪي مرغي، دال برابر" جو سنڌيءَ ۾ متبادل "گهر جو پير، چلهه جو مارنگ" موجود آهي.

ساڳيءَ ريت "جان نه پهچان مين تيرا مهمان" جو سنڌي متبادل "جاڙا خان ڪتو جهلجانءِ مان آيو آهيان" يا "هو جن نه ڪن، ادي جن غشق ۾ انڊا." جهڙا ڪيترائي متبادل موجود آهن. ضرورت آهي ته اسان پنهنجي وچائجي ويل پهاڪن ۽ محاورن کي ڳوليون ۽ پنهنجي زبان تي ٻيهر آڻيون. سنڌي ٻوليءَ کي اڄڪلهه جيڪي خطرا اڳيان آهن انهن ۾ هڪڙو موبائيل فون ذريعي اردوءَ ۾ پيغام موڪلڻ جو به آهي. اسان جا چڱا موچارا ۽ ناليوارا اديب ۽ دانشور پيغام اردوءَ ۾ لکي موڪلن ٿا، حالانڪ اهو ساڳيو نياپو نينهن واري سنڌي ٻوليءَ ۾ لکي سگهجي ٿو. اڄڪلهه موبائيل فون ذريعي سنڌي ۾ پيغام موڪلڻ جو رواج ضرور پيو آهي پر ان رواج کي وڌيڪ وڌائڻ ۽ عام ڪرڻ جي ضرورت آهي.

پر انهن سمورن عملن کان وڌيڪ بهتر عمل هر جاءِ تي پهريون جملو سنڌي ڳالهائڻ سان شروعات ڪرڻ جو آهي. اڄ کان پندرهن سال اڳي "پٽائينز" نالي سنڌي نوجوان اديبن ۽ ليکڪن جي هڪ ٽولي اهو فيصلو ڪيو هو ته جنهن به جاءِ تي وڃبو اتي پهريون جملو سنڌيءَ ۾ ڳالهائبو پلي ان ڳالهه جو يقين هجي ته اڳيون ماڻهو سنڌي نه سمجهندو ته به پهريون جملو سنڌي ڳالهائي ان کي سنڌي سکڻ جي سڌي طرح آڇ ڏبي ۽ گڏوگڏ کيس اهو به ٻڌائبو ته آءٌ سنڌي آهيان ۽ سنڌي ڳالهائڻ ٿو چاهيان، جيڪڏهن ان تصور کي به عام ڪجي ته اهي لکين سنڌي جيڪي ٻاهرين شادين ڪرڻ ڪري يا ڊارين آبادين ۾ رهڻ ڪري پنهنجي ماءُ جي ٻولي وساري چڪا آهن، اهي سنڌي ڳالهائڻ شروع ڪندا. هر ماڻهوءَ سان پهريون جملو سنڌي ڳالهائڻ سان اهي ماڻهو جيڪي اڌرڪ سنڌي ڳالهائين ٿا، اهي به سنڌي ڳالهائڻ جي شروعات

ڪري، سنڌيءَ ڏانهن موٽ ڪائي سگهن ٿا. هر هنڌ پهريون جملو سنڌيءَ ڳالهائڻ سان سنڌين جي تعارف جي شروعات ٿيندي. اڄڪلهه موبائيل فونن جي فون سروس تي بہ سنڌيءَ جو هڪڙو خانو يعني آپشن ڏنل آهي، جيترا بہ سنڌي ان کي استعمال ڪندا، ان سان سنڌي ٻوليءَ جي واڌ جو هڪڙو ڏاڪو مٿي نڪري سگهجي ٿو. هن رپورٽ جي پڙهندڙن جي ذهنن ۾ ٻيون بہ اڪيچار تجويزون ٿي سگهن ٿيون، جن تي عمل ڪرڻ سان سنڌو ماتريءَ جي هي عظيم ٻولي نہ رڳو قومي ٻولي بنجي سگهي ٿي پر پنهنجي اوج ۽ عروج کي بہ ماڻي سگهي ٿي.

اسان پنهنجي ماءُ جي ٻوليءَ کي پنهنجي ذهن ۽ زبان کان جيڪو پري رکيو هو پنهنجي دل ۽ دماغ کان جيڪو دور ڪيو هو ان لاءِ اچو تہ پنهنجي امڙ جي ٻوليءَ کان معافي وٺون ۽ ان کي ٻيهر پنهنجي ذهن ۽ زبان جو زيور بنايون.

(فيبروري 2012ع ۾ نشر ٿيل)

سنڌي ٽوپين جو شهر- ڪنڌڪوٽ

سنڌ- بلوچستان ۽ پنجاب صوبي جي سرائڪي علائقي جي سنگم تي قائم اتر سنڌ جو قبائلي شهر ڪنڌڪوٽ سنڌي ٽوپين جو شهر آهي ۽ جيڪڏهن ان کي سنڌي ٽوپين جو وڏي ۾ وڏو شهر يا مرڪز ۽ منڊي چئجي ته به شايد غلط نه ٿيندو.

خبر ناهي ته اها ٽوپي، جنهن کي اسين اڄ سنڌي ٽوپي چئون ٿا، ان جي شروعات ڪڏهن کان ٿي ۽ ڪيئن ٿي؟ ڇو ته موهن جي دڙي جي آثارن ۾ مورتن مان ڪٿي به سنڌي ٽوپي نه ملي آهي. پر لڳي ٿو ته موهن جي دڙي کان پوءِ اجرڪ مان ئي سنڌي ٽوپي ناهي وئي آهي جنهن جا نمونا آهستي آهستي بدلجي ويا آهن ۽ وقت گذرڻ کان پوءِ ٽوپيءَ ۾ گلن، شيشن ۽ چلڪيدار ڌاڳن جو استعمال وڌيو آهي. هي صورت ۾ ٽوپي، اجرڪ جي ئي هڪڙي اوڏ يا ان مان ناهيل ڪا شيءِ عرف ”باءِ پراڊڪٽ“ لڳي ٿي.

ڪنڌڪوٽ ۾ ماڻهو جيئن ٽوپيون پائين ٿا ۽ جيتري گهڻي تعداد ۾ پائين ٿا، ان کان وڌيڪ سنڌ جي ڪنهن به شهر ۾ نه ٿا پائين. جيئن عام زندگيءَ ۾ ڪپڙو پائڻ لازم شيءِ آهي، بلڪل اهڙيءَ ريت ڪنڌڪوٽ ۾ ڌري گهٽ هر ماڻهو ٽوپي پائي ٿو. ها ائين ضرور آهي ته ڪي ڪي ماڻهو مختلف سببن جي ڪري ٽوپي نه به پائين ٿا پر انهن ماڻهن وٽ به پنهنجي گهر ۾ پنهنجي هڪ عدد ٽوپي پيل ضرور آهي، جيڪا هو ڪنهن خاص موقعي ۽ ڪنهن مهل تي پائين ضرور ٿا. جيئن عام طور تي ڪي ماڻهو ڪي دوست هڪ ٻئي کي گڏ وٺي هلڻ لاءِ هيئن چوندا آهن

ته "پاءِ بوٽ ته هلون" ان لاءِ ڪنڌڪوٽ جا ماڻهو "پاءِ ٽوپي ته هلون" جو جملو چوندا آهن.

ڪنڌڪوٽ شهر جي آباديءَ ۾ موچارو تعداد هندن جو آهي ۽ واپار جي وڏين بازارن تي به هندو ڇانئيل آهن. ڪنڌڪوٽ، ڪشمور، جيڪب آباد، شڪارپور، شهدادڪوٽ ۽ لاڙڪاڻي جي شهرن جي ڪاروبار تي ڇانيل هندو، پنهنجي بروچ گراهڪن سان گهڻي پاڳي بروچڪي ڳالهائين ٿا ۽ هندو سيٺيا نه رڳو بروچڪي ڳالهائين ٿا پر ڪيترا هندو سيٺ، لٽو ڪپڙو ۽ ڏاڙهي مڇن جي ڪٽ به بروچن جهڙي رکائين ٿا. تنهن ڪري ڪنهن ٻاهران ايندڙ ماڻهوءَ کي گهٽ پتو پوندو ته هي دڪان هلائيندڙ ۽ بروچڪي ڳالهائيندڙ همراهه مسلمان آهي يا هندو يا ڪا شهري ذات آهي يا بروچ.

ڪنڌڪوٽ شهر ۾ هندو توڙي مسلمان سڀ سنڌي ٽوپيون عام جام پائين ٿا. نه رڳو ايترو پر ماڻهو شهر جو هجي يا ٻهراڙيءَ جو ٽوپي سيني لاءِ هڪ جيتري ضروري آهي. جنهن جي جهڙي ۽ جيتري حيثيت آهي اهو ان انداز جي ٽوپي پائيندو. ڪو دڪاندار هجي يا گراهڪ، ڊرائيور هجي يا مسافر، پٽ پاڇي وڪڻندڙ هجي يا گاڏي هلائڻ وارو، ڊڪڻ هجي يا لوهر، وار ڪوڙائيندڙ هجي يا ڪوڙيندڙ مزدور هجي يا رازو، ڊاڪٽر هجي يا مريض مطلب ته شايد ئي ڪو اهڙو ماڻهو هوندو جيڪو هن علائقي ۾ ٽوپي نه پائيندو هوندو.

ڪنڌڪوٽ جي بازار ۾ شايد ئي ڪو اهڙو دڪاندار هجي، جنهن جي مٿي تي سنڌي ٽوپي نه رکيل هجي. نه رڳو ايترو پر ڪنڌڪوٽ جي آفيسن، اسپتالن، اسڪولن ۽ اجتماع جي ٻين جاين تي هر ٽن ماڻهن مان ٻن ماڻهن کي ٽوپي پاتل نظر ايندي.

ڪنڌڪوٽ جي علائقي جا ماڻهو ٽوپيون ڇو ٿا پائين، ان بابت ماڻهن جا مختلف ويچار آهن. ههڪڙن جو خيال آهي ته قديم سنڌي ۽ بروچ قبيلا پراڻي زماني کان مٿو اگهاڙو ڪري هلڻ کي عيب سمجهندا هئا، تنهن ڪري هو مٿي تي ٽوپي ضرور پائيندا آهن. ٻين جو خيال آهي ته ٽوپي پائڻ سان ماڻهوءَ جي سونهن سوائي ٿئي ٿي تنهن ڪري ماڻهو

ٽوپي پائين ٿا، جڏهن تہ ڪجهہ ماڻهو وري ان کي پنهنجي پنهنجي قبيلي يا خاندان جي ثقافت يا روايت قرار ڏين ٿا.

ڪنڊڪوٽ جي دڪاندارن جو چوڻ آهي تہ سنڌي ٽوپي اونهاري ۾ وڏيڪ وڪامي ٿي جنهن مان اهو ثابت ٿئي ٿو تہ ماڻهو ٽوپيءَ کي مٽي ڌوڙ يا گرميءَ کي جهلڻ لاءِ بہ استعمال ڪن ٿا. سڄي سنڌ جي ماڻهن کي شايد خبر نہ هجي پر اها ڳالهہ رڳو ڪنڊڪوٽ وارن ماڻهن کي ئي خبر آهي تہ سنڌي ٽوپيءَ ۾ بہ ڪيترائي قسم آهن ۽ اهي قسم شهرن ۽ قبيلن جي نالن سان سڃاتا وڃن ٿا. مثال طور ٺل، گهوٽڪي، بخشاپور، سعيدآباد ۽ نواب شاهہ جون الڳ الڳ ٽوپيون آهن ۽ انهن تي انهن ئي شهرن جا نالا رکيل آهن.

جڏهن تہ ٻين ٽوپين ۾ قبيلن واريون ٽوپيون شامل آهن جن ۾ مهرن جي ٽوپي، بنگوارن جي ٽوپي، نونارين جي ٽوپي، بگٽين جي ٽوپي، ڊومڪين جي ٽوپي، ڪوسن جي ٽوپي، سومرن جي ٽوپي وغيره جا نالا شامل آهن.

ٽوپي سنڌ ۾ ڪٿي بہ نهندي هجي، پر اها ڦري گهري ڪنڊڪوٽ جي بازار ۾ ضرور ايندي، ڇاڪاڻ تہ هيءَ شهر ٽوپين جي وڏي ۾ وڏي منڊي يا مرڪز آهي.

ڪنڊڪوٽ جون ٽوپيون ڏيهان ڏيهہ ڪهي وڃن ٿيون ۽ اهي چين، ايران، افغانستان، هندستان، سعودي عرب، دبئي، قطر، اومان ۽ مصر جا ڪنارا پڇائين ٿيون. ٻن سون کان شروع ٿيندڙ سنڌي ٽوپي هزارن جي قيمت تي دنگ ڪري ٿي.

(جنوري 2011ع ۾ نشر ٿيل)

سنڌ جا اشوز

نواز ليگ طرفان نون صوبن جو راڳ

پاڪستان مسلم ليگ نواز جي اڳواڻ صديق الفاروق، پنهنجي پارٽيءَ جي قائد ميان محمد نواز شريف جو حوالو ڏيندي چيو آهي تہ سنڌ سميت مختلف صوبن مان جيڪڏهن انتظامي سهولت لاءِ نوان صوبا ٺاهيا وڃن تہ مسلم ليگ نواز ان جي حمايت ڪندي. ساڳئي وقت قائداعظم مسلم ليگ جي سربراهہ چوڌري شجاعت حسين چيو آهي تہ هزارا ۽ سرائيڪي علائقن تي بدل نوان صوبا ٺاهيا وڃن. قاف ليگ ۾ نون ليگ جي ان راڳ ۾ ايم ڪيو ايم بہ "آ" ڪري شامل ٿي پئي آهي ۽ ان جي سربراهہ الطاف حسين بہ چيو آهي تہ جتان جتان جو عوام نئون صوبو ٺاهڻ گهري ٿو اتي جي عوامي نمائندن سان ڳالهايو وڃي ۽ عوام جي سهولت خاطر اتي نئون صوبو ٺاهيو وڃي.

نون صوبن جو بحث سرحد صوبي جي نالي جي 18 هين آئيني ترميم ذريعي تبديليءَ کان پوءِ شروع ٿيو آهي. سرحد صوبي جي هندڪو ڳالهائيندڙ ماڻهن جو چوڻ آهي تہ سرحد هنن جو وطن آهي ۽ پٺاڻ باهر کان هتي اچي آباد ٿيا آهن. تنهن ڪري سنڌن سرزمين تي باهرين ماڻهن جو نالو ڇو ٿو رکيو وڃي. هندڪو ڳالهائيندڙ ماڻهو سنڌو درياهہ جي ڪاٻي ڪناري واري علائقي هزارا ۾ اڄ بہ گهڻائي ۾ آباد آهن. تنهن ڪري هنن انهن علائقن ۾ هڙتالون ڪيون آهن ۽ مطالبو ڪيو آهي تہ کين الڳ صوبو ٺاهي ڏنو وڃي.

سرحد صوبي جي نئين نالي جي ڳالهہ اڃان اسيمبليءَ ۾ مَس پهتي آهي تہ نون صوبن جي ڇيڇڙن جا خواب ڏسندڙ سياسي ٻليون ميائون

مياڻون ڪندي ميدان ۾ لهي پيون آهن ۽ عوام کي ڀڏائڻ ۽ سمجهائڻ جي ڪوشش ڪري رهيون آهن تہ نوان صوبا ڪيئن نهندا آهن ۽ ڇو نهندا آهن ۽ جيڪڏهن هن ملڪ اندر نوان صوبا ٺاهيا ويا تہ ان جو ڪو بہ نقصان نہ ٿيندو.

نون صوبن ٺاهڻ واري ڳالهہ جا بہ پاسا نهايت اهم آهن، پهريون هي آهي تہ آخرڪار نون صوبن جي ڳالهہ هن وقت ڇو ڪئي وئي آهي ۽ ٻيو تہ ڇا نون صوبن ۾ سنڌ جو ورهاڱو بہ ممڪن آهي؟ اچو تہ ان ڳالهہ جو ٿورو جائزو وٺون.

پاڪستان سميت سڄي دنيا جي ايرندڙ ۽ نسرندڙ جمهوريتن جو الميو اهو آهي تہ جمهوريت جڏهن بہ پاڙ هٽي سائي ٿيڻ ۽ گٽونچ ڪڍڻ جي ڪوشش ڪندي آهي تڏهن ان جي آمريت جي پاليل ڊورن هٿان پيل ڪرائڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي آهي. نتيجي طور هر ڏهن سالن کان پوءِ جمهوريت جا نوان ٻوٽا پوکيا ويندا آهن پر ٻتن سالن ۾ ان نئين چاول جمهوريت جي وڻ کي ٽي پاڙان پٽيو ويندو آهي ۽ پوءِ آمريت جا پاليل اهي بدمست ڊور، پنهنجي زبان ۾ جمهوريت کي گهٽ وڌ ڳالهائي اهو بہ چوندا آهن تہ ”هن ملڪ جي ماڻهن کي سڌو ڪرڻ لاءِ جمهوريت نہ پر ڏنڊي ۽ لٺ باني جي ضرورت آهي.“ اهوئي سبب آهي جو پاڪستان ۾ گهڻا سياسي بحران آمريت بجاءِ جمهوريت ۾ منديون ڪيندا آهن. مثال طور ايوب جي آمريت ڏهہ سال آرام سان گذاريا پر ڀٽي جي جمهوريت کي پنجن سالن کان پوءِ پي اين اي بچايو ويو. ضياءالحق جو فوجي راڄ يارهن سال سڪون سان هلندو رهيو پر بينظير ڀٽو جي پهرين حڪومت کي يارهن مهينن کان پوءِ عدم اعتماد جي تحريڪ اڳيان ڏني وئي. پرويز مشرف ڪلندي ڪلندي نَو سال ڪڍي ويو پر پ پ سرڪار کي بہ سال پورا ڪرڻ کان اڳئي ڏند ڏيکاريا پيا وڃن ۽ ڏينهن ڳڻايا پيا وڃن ۽ سڀ کان وڏو سانحو تہ هي ٿيو آهي تہ پرويز مشرف جي آمريت تي ”يامشرف لبيڪ“ جا نپا هٽندڙ سترهين ترميم ايتري سڪون، سان پاس ٿي وئي، جنهن جو ڪنهن کي پتو ئي نہ پيو ۽ آمريت جون اکيون ڪيندڙ ارڙهين ترميم اتفاق راءِ سان پاس ٿيڻ لاءِ اجا قومي اسيمبليءَ مان ئي پاس نہ ٿي

تہ فساد شروع ٿي ويا آهن ۽ پرويز مشرف کي ويهہ ڀيرا وردي ۾ سان صدر چونڊرائڻ جي ڳالهہ ڪندڙ چوڌري پائر هزارا ۾ سرائيڪي عوام جا اڳواڻ بنجڻ جي ڪوشش ڪري رهيا آهن. دلچسپ ڳالهہ هيءَ آهي تہ ايم ڪيو ايم ۽ قاف ليگ سميت نون صوبن ٺاهڻ واري ڳالهہ سڀ کان وڌي آواز ۾ اهي ڏريون ڪري رهيون آهن جيڪي پرويز مشرف جي دور ۾ صوبن جي حقن جي حاصلات ۾ سڀ کان وڏي رڪاوٽ هيون.

اجا ارڙهين ترميم تي پارليامينٽ جي ميمبرن جو اتفاق ئي نہ ٿيو هو تہ قائداعظم مسلم ليگ جي سربراهہ چوڌري شجاعت چيو هو تہ ارڙهين ترميم ڪڏهن بہ پاس نہ ٿيندي. خبر ناهي تہ چوڌري شجاعت اها تصديق ڪٿان ڪئي هئي يا ڪيس اها پڪ ڪنهن ڏياري هئي تہ ارڙهين آئيني ترميم ڪڏهن بہ پاس نہ ٿيندي؟ پر جڏهن مڪيہ سياسي پارٽين پنهنجي سياسي ڏاهپ جو غيرمعمولي مظاهرو ڪيو تڏهن چوڌري شجاعت حسين جون اڳ ڪٿيون پري بازار ۾ ديواني جي گفتار وانگي اجايون ثابت ٿيون.

نون صوبن جي سوال تي پرويز مشرف جي باقيات جو سنجيدهہ ٿيڻ ڪنهن معنيٰ کان گهٽ نہ آهي. ارڙهين آئيني ترميم پاس ڪرائڻ ۾ پيپلزپارٽي مسلم ليگ نواز ۽ اي اين پي جو بنيادي ڪردار آهي. چا اهي قوتون، جيڪي موجود سيٽ اپ مان خوش نہ آهن، اهي هن نظام کي فسادن ذريعي ناڪام ڪرڻ گهرن ٿيون ۽ پيپلزپارٽي توڙي مسلم ليگ نواز ۽ اي اين پي کي ٻيهر حڪومت مان بيدخل ۽ ملڪ کان ٻاهر ڪيڻ گهرن ٿيون؟ ڪن تجزئي نگارن جو خيال آهي تہ ارڙهين ترميم تي معجزي جهڙي اتفاق راءِ ڪن جمهوريت دشمن حلقن کي قبول نہ آهي، تنهن ڪري اهي پارليامينٽ اندر وڌندڙ اتفاق راءِ واري ماحول کي خراب ڪرڻ چاهين ٿيون ۽ موجودهہ فساد ۽ بم بکيڙا بہ ان جي ڪري ئي ڪرايا پيا وڃن. ان سلسلي ۾ مسلم ليگ نواز کي سنجيدهہ، تعميري ۽ پختو سياسي ڪردار ادا ڪرڻ گهربو هو. پر خبرناهي تہ مسلم ليگ نواز پرويز مشرف جي ساٿارين جي مچايل راند ۾ ڪيئن شريڪ ٿي ۽ مسلم ليگ نواز جي اڳواڻ صديق الفاروق سنڌ سميت ٻين صوبن کي انتظامي

صوبن ۾ ورهاڱي جي ڳالهه ڪيئن ڪئي؟

ٿي سگهي ٿو تہ نون صوبن وارو تڪرار ارڙهين ترميم تي سياسي پارٽين جي مثالي ڪردار جو ردعمل هجي. ٿي سگهي ٿو تہ نون صوبن جو تڪرار پيپلزپارٽي، مسلم ليگ نواز ۽ اي اين پيءَ جي حڪومتن ۾ اتحاد کي گهر موڪلڻ جي ڪوشش هجي. ٿي سگهي ٿو تہ نون صوبن جو تڪرار ان ڪان بہ وڏيڪ ڪا اهڙي سازش هجي، جيڪا هن ملڪ ۾ ان جي عوام کان بلڪ ملڪ ئي کان ٻاهر سٽي وئي هجي. ڳالهہ ڪيئن بہ هجي بهرحال مسلم ليگ نواز جي اڳواڻ صديق الفاروق جي سنڌ سميت ٻين صوبن کي انتظامي يونٽن ۾ ورهائڻ واري ڳالهہ تي سنڌ جي عوام ۾ تمام گهڻي ڪاوڙ پيدا ٿي آهي ۽ مسلم ليگ نواز جي سنڌ اندر مقبوليت کي تمام گهڻو نقصان پهتو آهي. پاڪستان مسلم ليگ نواز کي پنهنجي هڪ ناسمجهہ اڳواڻ جي اهڙي تبصري تي سنڌ جي عوام کان معذرت ڪرڻ گهرجي ۽ صديق الفارق جي لفظن کي پارٽي راءِ کان الڳ ڪرڻ گهرجي.

جيستائين سنڌ کي انتظامي سطح تي ورهائڻ واري ڳالهہ جو تعلق آهي تہ اها ڳالهہ سيني عامن ۽ خاصن کي سمجهڻ گهرجي تہ موجودهہ سنڌ هزارين سالن کان ان جاگرافيائي بيهڪ سان قائم آهي ۽ سنڌو درياهہ جو سڳو ان جي مختلف پرڳڻن جي مٽين کي هڪ ٻئي سان ڳنڍيو بيٺو آهي، تنهن ڪري سنڌ جي انتظامي ورهاست ممڪن ئي نہ آهي، ان کان پوءِ جڏهن ڪراچي مڇيرن جي هڪ مياڻي هئي، هڪ ننڍڙو بندر هئي ۽ جڏهن ڪراچي مني پاڻي نہ هئڻ ڪري رهڻ لائق بہ نہ هئي، تڏهن بہ ڪراچي سنڌ جي ماڻهن توڙي حاڪمن لاءِ اهم هئي. هاڻي تہ ڪراچي سون اپائيندڙ شهر آهي، تنهن ڪري ان ڪراچيءَ کي سنڌ کان ڪير بہ الڳ نہ ٿو ڪري سگهي.

سنڌو درياهہ جي وهڪري جي طرف ۾ حساب سان ڪراچي سنڌ جو دماغ ۽ سنڌ جي سري آهي، تنهن ڪري ڪراچيءَ کي سنڌي ماڻهو پنهنجو مٿو پنهنجو منهن، پنهنجو مهاندو، پنهنجو نڪ، ڪن ۽ زبان سمجهن ٿا، تنهن ڪري ڪراچيءَ کي سنڌ کان الڳ ڪرڻ جو مطلب سنڌ جو سر ڪٽڻ برابر آهي. ان ڪري ڪو بہ سنڌي ڪراچيءَ کي سنڌ

کان الڳ ٿيڻ لاءِ تيار ته ڇا پر سوچي به نٿو سگهي ۽ ڪراچيءَ جي تحفظ لاءِ هو سڀ ڪجهه قربان ڪرڻ لاءِ تيار هوندو.

جيڪڏهن ڪي ماڻهو سمجهن ٿا ته ڪراچي ڪن ٻاهران آيل ماڻهن جو شهر آهي، تنهن ڪري اهو هڪ الڳ وجود آهي تڏهن به اها سندن ڀل آهي، سڄي دنيا جي سامونڊي بندرن وارن شهرن ۾ ٻاهران آيل ماڻهن جو موچارو تعداد هوندو آهي. بمبئي جو شهر ۽ ڪلڪتي جو شهر هندستان جا وڏا سامونڊي بندر آهن ۽ اتي لکن جي تعداد ۾ ٻاهريان ۽ ڌاريان ماڻهو رهن ٿا پر ڇا ٻاهرين آباديءَ سبب مهاراشٽرا ڇني مرهٽن کان ڪير بمبئي کسي سگهيو آهي يا بنگالين کان ڪنهن ڪلڪتو ڇنيو آهي؟ بمبئي ۾ مرهٽن جي آبادي 42 سيڪڙو آهي ان کان پوءِ گجراتي 19 سيڪڙو آهن پر ڇا مرهٽن کان ڪير بمبئي کي الڳ ڪري سگهي ٿو؟ ڪلڪتي ۾ بنگالين جو تعداد 52 سيڪڙو آهي پر ڇا بنگالي ڪلڪتي جي بنگال کان علحدگي پسند ڪندا؟ ساڳي طرح ڪراچيءَ ۾ جيڪڏهن درست آدم شماري ڪئي وڃي ۽ ڪراچيءَ جي قديم سنڌي ۽ بلوچ وسندين کي ڳڻيو وڃي ته ڪراچي ۾ سنڌين جو تعداد سڀ کان وڌيڪ ثابت ٿيندو.

جيڪڏهن ڪي ماڻهو سمجهن ٿا ته ڪراچي سنڌ کان ڌار آهي ۽ ڪراچيءَ کي سنڌ کان ڌار ڪرڻ ممڪن آهي ته اها سندن نسوري ڀل آهي. ڪراچي، سنڌ جي آباديءَ جي درياهه ۾ هڪ اهڙي ٻيٽاري آهي، جنهن جي چوڌاري سنڌي وسندين جو گهيراءُ آهي ۽ اهو گهيراءُ رڳو ڪراچي شهر جي چوڌاري سنڌ ۽ بلوچستان جي جدن ۾ ئي نه آهي پر اهو سمنڊ جي اندر موجود ٻيٽن جي صورت ۾ پڻ آهي. ڪياماڙي ۽ قاسم بندر کان اندر درجنين ميل دور جيڪي سامونڊي ٻيٽ آهن، اتي اڄ به مائي ڪولاچيءَ جا هزارين پوٽا ۽ پڙپوٽا آباد آهن. تنهن ڪري ڪراچي شهر کي پنهنجي پوري پسگردائي ۽ تاريخي تناظر ۾ ڏسڻ گهرجي. آخر ۾ سنڌين جي ٻڌيءَ بابت هڪ ڳالهه وقت جي حڪمرانن ۽ سنڌ کان ٻاهر رهي، سنڌ خلاف سازشون ڪندڙن کي سمجهڻ گهرجي جيڪا هنن شايد هن وقت تائين نه سمجهي آهي. اها هيءَ آهي ته سنڌ جا ماڻهو

جيڪي پلي هڪ ٻئي خلاف هجن، هڪ ٻئي سان شادين ۽ غمين ۾ اٿندا ويهندا نه هجن. هڪ ٻئي جي مسجدن ۾ گڏ نمازون نه پڙهندا هجن. يعني هڪ ٻئي کان اتر ۽ ڏکڻ جيترا دور به هجن ۽ نالي ۾ مخدوم، پاڳارا، جيلاني، لڪياري، سيد، ٻروچ، مهر، جتوئي، چانڊيا، مگسي، پٽا، کهڙا مطلب ته ڪير به هجن پر سنڌ جي بنيادي مفادن ۽ مسئلن تي سڀ گڏ آهن. سنڌ جي ورهاڱي جو سوچيندڙن کي اها ڳالهه به سمجهڻ گهرجي ته سنڌ رڳو اها ناهي جيڪا اسيمبلين، بنگلن ۽ شهر جي ٽڏين گاڏين ۽ روڊن تي نظر اچي ٿي پر ان کان وڏيڪ وسيع ۽ وشال اهڙي سنڌ به آهي جيڪا جبلن، ريگستانن، ٻيلن، ٻهراڙين ۽ اونداهين ۾ سنڌ جي روشن مستقبل جون راهون ڳوليندي زندگي گذاري ٿي. ان کان سواءِ سنڌ اندر هڪ اهڙو روشن خيال، ترقي پسند ۽ اڳتي وڌندڙ وچون طبقو عرف مڊل ڪلاس به پيدا ٿي چڪو آهي جيڪو نون ڪمن ۽ ڪاروبارن ۾ يا ڊاڪٽرن، انجنيئرن، وڪيلن، استادن، اديبن ۽ صحافين ۽ سرڪاري ملازمن جي صورت ۾ نئين سنڌ جوڙي رهيو آهي ۽ سنڌ ۾ نيون ڪرڪيون ٻڌندڙ نوجوانن جو اهو وڏو ۽ وسيع حلقو پڻ پيدا ٿي چڪو آهي، جيڪو ڪتابن، ڪمپيوٽرن، اي ميلن ۽ موبائيل فون جي پيغامن ۽ نون نون ٽي وي چينلن ذريعي هڪ نئين ۽ جديد سنڌ جوڙڻ جي جستجو ۾ مصروف آهي. پوءِ اهڙي سنڌ جنهن کي ايترا گهڻا محافظ هجن، ان کي ڪير به ورهائي ڀاڱا ڪري ان تي قبضو ڪري نه ٿو سگهي.

صديون اڳ ڪنهن سنڌي ڏاهي چيو هو ته "سنڌ گدڙن نه کاڌي آهي." پر پنهنجي ان وڏڙي جي هڏڙن اڳيان سيس نوائيندي جيڪڏهن ان تاريخي پهاڪي ۾ تبديلي جي جرئت ڪجي ته حقيقت ته اها آهي سنڌ جي سرزمين ته پاڻ هڪ اهڙو ڪيهر شينهن آهي جنهن عربن، ايرانين، افغانين، مغلن، ارغونن، ترخانن ۽ ابدالين جي نالي ۾ جيڪي به حملي آور شينهن آيا انهن جو ماس چوسي انهن جا هڏا سيوهڻ ۽ مڪليءَ جي مٽيءَ ۾ اڇلائي ڇڏيا ۽ اڄ سنڌ ۾ ارغوني ۽ ترخاني ذات جي نالي ڪو به ماڻهو نٿو ملي.

اها ڳالهه تاريخ جي تناظر ۾ به ڏسڻ گهرجي ۽ ان کي زميني حقيقتن

جي اڪ سان به پرکڻ گهرجي ته سنڌ جي جاگرافيءَ جي جيڪا تاريخي وحدت آهي ان کي ورهائڻ جي سنڌ جو ڪوبه ماڻهو ڪابه پارٽي، ڪو به مڪتبه فڪر اجازت نه ڏيندو. سنڌ جي جاگرافيائي وحدت سان ۽ سنڌ جي تاريخي حدن جي حقيقت سان جيڪڏهن ڪنهن به ماڻهو پارٽيءَ يا ڌر هٿ چراند ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ته ان کي اهي ڏينهن ڏسڻا پوندا جيڪي شايد هنن جي وهمن، گمانن ۽ امڪانن ۾ به موجود نه هجن.

(22-اپريل 2010ع تي نشر ٿيل)

متحدا قومي موومينٽ جي خدمت ۾

متحدا جي پارلياماني اڳواڻ ڊاڪٽر فاروق ستار قومي اسيمبليءَ ۾ تقرير ڪندي ملڪ ۾ وڏيڪ صوبا ٺاهڻ ۽ ڪراچيءَ ۾ قومي اسيمبليءَ جون سيٽون وڌيون ڪرڻ جو مطالبو ڪيو آهي. قومي اسيمبليءَ ۾ ڊاڪٽر فاروق ستار کان جڏهن وڏيڪ صوبن بابت تفصيل معلوم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ته هن طنزيا انداز ۾ چيو ته هن اها ڳالهه پنجاب لاءِ چئي آهي.

متحدا جا ڪجهه مطالبا گذريل ڪجهه سالن کان سنڌ جي عوام جي نظرن ۾ نڙين ۾ ڪنڊي وانگي ڦاسندا رهيا آهن. اهوئي سبب آهي جو سنڌ جي قوم پرستن جي گهڻائي ايم ڪيو ايم کي پنهنجي صوبي جي عوام جو مخالف سمجهندي رهي آهي ۽ سنڌ دوست حلقن ۾ اڄ به اهو بحث عام آهي ته ايم ڪيو ايم سنڌ جي عوام جي سڄڻ آهي يا دشمن آهي؟ جيڪڏهن نه آهي ته ڪيئن نه آهي ۽ جيڪڏهن آهي ته اها ڪيتري آهي؟ ڊاڪٽر فاروق ستار جي ان مطالبي کي ته ملڪ ۾ وڏيڪ صوبا ٺاهيا وڃن، اسان شڪ جو فائدو ڏيندي ۽ سندس ڳالهه کي مان ڏيندي ڪٿي تسليم ٿا ڪيون ته هن وڏيڪ صوبا ٺاهڻ جي ڳالهه پنجاب لاءِ ڪئي آهي پر سندس مطالبي جو جيڪو ٻيو حصو آهي ته ڪراچيءَ ۾ قومي اسيمبليءَ جون سيٽون ويهن مان وڌائي چاليهه ڪيون وڃن، ان بابت ڪيترائي سوال اٿن ٿا ته آخرڪار ايم ڪيو ايم کي ڪراچيءَ جون سيٽون وڌيون ڪرائڻ جو خيال ۽ اونو ڪيئن ٿيو آهي ۽ ان جي پنيان سندن مقصد ۽ منشا ڪهڙي آهي؟

ايم ڪيو ايم جي پراڻي خواهش رهي آهي تہ هو پنهنجي مختصر ۽ ٿورڙي تعداد کي ڪهڙيءَ ريت گهڻو ۽ وڏو ڪري؟ ان لاءِ ايم ڪيو ايم جڏهن بہ ممڪن ٿيو آهي، تڏهن ڪوششون پئي ڪيون آهن. ملڪي تاريخ جي نهايت مڪار حڪمران جنرل پرويز مشرف جي دور ۾ سنڌ اسيمبليءَ جون ٽيهہ سيٽون وڌايون ويون هيون. انهن ٽيهن سيٽن جي سنڌ جي ٽي ڪروڙ عوام تي ورهاست هيئن ڪئي وئي تہ ڪراچيءَ کان سواءِ باقي سنڌ جي بہ ڪروڙ عوام لاءِ 16 سيٽون وڌايون ويون ۽ ڪراچيءَ جي هڪ ڪروڙ عوام لاءِ 14 سيٽون ورهايون ويون. اهڙيءَ ريت پرويز مشرف 2002ع جي اسيمبليءَ کان اڳ سنڌ جي ڀهراڙيءَ جون چار صوبائي اسيمبليءَ جون سيٽون ڪراچيءَ کي ڏئي ڇڏيون.

هينئر جڏهن هڪ ڀيرو ٻيهر ايم ڪيو ايم مطالبو ڪيو آهي تہ ڪراچيءَ جون سيٽون ٻيڻيون ڪيون وڃن، تڏهن ان جو مطلب هي آهي تہ ڪراچيءَ ۾ قومي اسيمبليءَ سان گڏوگڏ صوبائي اسيمبليءَ جون سيٽون بہ وڌنديون ۽ پوءِ ڪراچي جي 42 صوبائي ٽڪن کي وڌائي 84 ڪيو ويندو ۽ پوءِ سنڌ اسيمبليءَ جي صورتحال ڪجهہ هن ريت بيهندي تہ ڪراچيءَ جا ميمبر باقي بچيل سڄي سنڌ جي ميمبرن جي برابر هوندا ۽ پوءِ جيڪڏهن صرف ڪراچيءَ جا ميمبر چاهين تہ اهي سڄي صوبي تي آسانيءَ سان حڪومت ڪري سگهندا. 2002ع جي چونڊن کان اڳ ۾ سنڌ جي عوام جو مطالبو هو تہ ڪراچيءَ کي ڏنل وڌيڪ سيٽون گهٽائي سنڌ جي ڀهراڙين کي ڏنيون وڃن پر پرويز مشرف جي انهن چيلن سنڌي عوام جو اهو مطالبو منظور نہ ڪيو ۽ پوءِ ڪراچيءَ کي سيٽن ۾ وري بہ اُٿل يا ڪٿر رهي، ڏهن سالن کان پوءِ هڪ ڀيرو ٻيهر پيپلزپارٽي جي ڪمزور اعصابن واري سرڪار کان ايم ڪيو ايم مطالبو ڪري رهي آهي تہ ڪراچيءَ جون سيٽون ٻيڻيون ڪيون وڃن. اسان متحدا جي اڳواڻن ۽ دانشورن کي سنڌن ان سوال جو پس منظر ياد ڏيارڻ ضروري سمجهون ٿا تہ جنهن لاءِ اسان کي ٿورو تاريخ ۾ جهاتي پائڻ جي ضرورت آهي.

دانشورن ۽ تاريخدانن جو خيال آهي تہ هندستان جو ورهاڱو دراصل اقليت طرفان اڪثريت تي حڪومت ڪرڻ جي خواب ٽٽڻ جو نتيجو

هو. 1857ع جي آزاديءَ واري جنگ جي ناڪاميءَ کان پوءِ جڏهن هندستان ۾ مغل مسلمانن جي حڪومت جو سج لٿو ۽ سڄي هندستان تي انگريزن جي حڪومت قائم ٿي، تڏهن کان باغي مسلمانن جو دور ختم ٿيو ۽ سر سيد احمد خان جهڙن انگريز دوست عالمن انگريزن جي تعاون ۽ مهرباني سان هندستان اندر سياست شروع ڪئي. سر سيد احمد خان جو خيال هو ته هندستان ۾ مسلمانن جي حڪومت جي واپسي صرف انگريزن جي تعاون سان ئي ممڪن ٿي سگهي ٿي. پوءِ اڳتي هلي سر سيد احمد خان اهڙيون تقريرون به ڪيون ۽ تحريرون به لکيون ته هندستان ۾ حڪومت ڪرڻ جو ڏانءُ ۽ فن هڪ انگريزن کي اچي ٿو بيو مسلمانن کي. پر جڏهن انگريزن هندستان ۾ سڌارا آندا ۽ چونڊن جو نظام متعارف ڪرايو تڏهن هندستان تي حڪمراني ڪرڻ جو خواب ڏسندڙ مسلمانن سوچيو ته چونڊن ذريعي هو ان ڪري هندستان جا حاڪم نه بنجي سگهندا جو هو ٿورائي ۾ آهن. تنهن ڪري اڳتي هلي انهن مسلمانن هندستان اندر هڪ اهڙي ملڪ بنائڻ جو خاڪو تيار ڪيو جنهن ۾ هو پاڻ حاڪم بنجي سگهن، ان کان پوءِ ئي مسلم اڪثريت وارن علائقن تي هڪ نئون ملڪ ناهڻ جي خيال کي زور وٺرايو ويو.

اها وري هڪ ٻي تاريخي حقيقت آهي ته مسلم ليگ جا سڀ اهم اڳواڻ انهن علائقن جا هئا، جتي مسلمان ٿورائي ۾ هئا ۽ ٿورائي وارن علائقن مان آيل مسلم ليگ جا اڳواڻ، مسلمانن جي گهڻائي وارن علائقن ۾ وڃي تقريرون ڪندا هئا ته ”مسلمان ياٿرو اچو ته گڏجي هڪ نئون ملڪ ناهيون.“ اهڙي ريت ان وقت جي جذباتي حالتن سبب نئون ملڪ يعني پاڪستان ته ٺهي ويو پر ان نئين ملڪ جا مسلم ليگي اڳواڻ هندو اڪثريتي وارن علائقن مان لڏي آيل هئا. تنهن ڪري نئين ملڪ پاڪستان جي اڳواڻن جي گهڻائي هندستان جي هندو اڪثريت وارن علائقن مان لڏي اچي پاڪستان جي حڪمران بڻي. تنهن ڪري اها حقيقت آهي ته هندستان جو ورهاڱو انهن ماڻهن ڪرايو جيڪي سڄي هندستان تي حڪومت ڪرڻ جا تمنائي هئا ۽ جڏهن سندن اها تمنا گڏيل هندستان ۾ پوري نه ٿي ته هنن حڪومت ڪرڻ لاءِ محڪومن جو

هڪ نئون علائقو ڳوليو جنهنجو نالو پاڪستان رکيو ويو. پر پاڪستان ڪيئن ٺهيو ان جا به تاريخي سبب آهن. يارهين صدي عيسويءَ جي شروعات ۾ محمود غزنوي هندستان تي حملو ڪيو. جنهن کان پوءِ محمود جا پٽ ۽ پوٽا، مسعود غزنوي ۽ مودود غزنوي هندستان ۾ رهيا. غزنوين کان پوءِ غورين هندستان فتح ڪيو. جنهن کان پوءِ تغلقن، لوڌين ۽ مغلن هندستان تي حڪومتون جوڙيون. اهڙي ريت افغانستان ۽ وچ ايشيا مان ايندڙ مسلمانن اٺ سؤ سالن کان وڌيڪ عرصو هندستان تي حڪومت ڪئي ۽ جڏهن محمد شاهه رنگيلي ۽ بهادر شاهه ظفر جي وقت ۾ مغلن جو اقتدار ڪمزور ٿيو ته هندستان جي مسلمان اڪابرن نادر شاهه ايراني ۽ احمد شاهه ابداليءَ کي خط لکي هندستان تي حملي ڪرڻ جون دعوتون ڏنيون.

اها مسلمان اشرافيا يا بيورو ڪريسي جنهن غزنوين، غورين، تغلقن، لوڌين ۽ مغلن جي دربار ۾ اٺ سؤ سال حڪومت ڪئي هئي، ان انگريز سرڪار کان به ساڳيو مطالبو ڪيو هو ته هندستان جي حڪومت مسلمانن کان کسي وئي هئي، تنهن ڪري اها مسلمانن کي ئي موٽائي ڏني وڃي پر انگريزن اهو چئي انڪار ڪيو ته هندستان جي حڪومت هندستان جي چونڊيل نمائندن جي حوالي ڪئي ويندي. ان کان پوءِ ان اشرافيا هڪ نئون ملڪ پاڪستان ٺاهيو جنهن تي اڄ هنن حڪمراني ڪئي.

نئين ملڪ پاڪستان ۾ ان مسلم اشرافيا جي گهڻائي ڪراچي ۾ اچي آباد ٿي ۽ پاڪستان جي شروعاتي سالن ۾ ملڪ ۾ حڪومت جون واڳون ان اشرافيا جي هٿ ۾ ئي رهيون. پر وقت گذرڻ سان گڏوگڏ جيئن جيئن پنجابي، پٺاڻ ۽ سنڌي حاڪمن جي صفن ۾ شامل ٿيڻ لڳا ته هندستان مان لڏي آيل اشرافيا جو اقتدار ۾ حصو گهٽجڻ لڳو. پوءِ ان اشرافيا پاڪستان ۾ به اهوئي ڪردار ادا ڪرڻ شروع ڪيو جيڪو هُن ڻني صدي اڳ گڏيل هندستان ۾ ڪيو هو.

جنرل ضياءَ جي حڪومت کان پوءِ جڏهن کان متحدا وجود ۾ آئي آهي، تڏهن کان سنڌ اندر هڪ الڳ صوبي جي ڳالهه به شروع ٿي آهي ۽

پرويز مشرف جي دور ۾ ته اها به ڪوشش ڪئي ويئي ته سنڌ جو اقتدار اعليٰ ۾ سنڌ جا وسيلا متحدا جي حوالي ڪيا وڃن. شهري حڪومتن جي نالي ۾ ڪراچي جا پنج ضلعا گڏائي هڪ ضلعو بڻايو ويو ۽ حيدرآباد، ميرپور خاص، نواب شاهه ۽ سکر جي ضلعن ۽ تعلقن کي اهڙيءَ ريت ٽوڙيو ويو ته جيئن اتي متحدا جا ضلعي ۽ تعلقي ناظم چونڊرائي سگهجن. ايم ڪيو ايم جي سربراهيءَ ۾ هلندڙ ڪراچيءَ جي شهري سرڪار اهو مطالبو ڪندي رهي آهي ته ڪراچيءَ جا سڀ وسيلا ۽ اختيار سنڌ حڪومت کان کسي سندس حوالي ڪيا وڃن. هاڻي وري ڊاڪٽر فاروق ستار مطالبو ڪيو آهي ته ڪراچيءَ جون سيٽون وڌائي ٻيڻيون ڪيون وڃن. آخرڪار ائين ڇو آهي ته ايم ڪيو ايم ڪراچيءَ کي باقي سنڌ کان الڳ رکڻ تي چاهي؟ آخر ائين ڇو آهي ته ايم ڪيو ايم سنڌ جي ضلعن ۽ تعلقن تي حڪمرانيءَ جا اهي خواب ٿي ڏسي، جهڙا خواب، ايم ڪيو ايم جي اڳواڻن جي ابن ڏاڏن گڏيل هندستان تي حڪمراني ڪرڻ لاءِ ڏٺا هئا. ان موقعي تي اسين ايم ڪيو ايم جي اڳواڻن ۽ دانشورن کي ڪجهه گذارشون ڪرڻ چاهيون ٿا:

ته سنڌ جي عوام پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ نيڻ وڇائي ۽ مرڪون ونڊي سنڌ اندر اوهان جو استقبال ڪيو هو ۽ پنهنجا گهر ۽ در کولي توهان کي جيءَ ۾ جايون ڏنيون هيون ۽ توهان کي پنهنجو گهر تڙ ناهڻ تائين مانيون پچائي کارايون هيون. سنڌ جي عوام ائين سوچيو هو ته توهان ۽ هو گڏجي هن نئين ملڪ جي تعمير ڪندا ۽ ان ۾ گڏجي ترقي ڪندا ۽ ڀائرن وانگي گڏ رهندا. اڄ سٺ سال گذري وڃڻ کانپوءِ به سنڌ جي عوام جي وڏي اڪثريت ائين چاهي ٿي ته سنڌي ماڻهو ۽ سنڌ ۾ رهندڙ اردو ڳالهائيندڙ ڀائر پيار ۽ محبت سان گڏجي رهن. ڇاڪاڻ ته ٻنهي جو آئيندو سنڌ جي سرزمين سان ئي سلهاڙيل آهي. سنڌ جي عوام جي گهڻائي اڄ به اردو ڳالهائيندڙن کي پنهنجو ڀاءُ سمجهي ٿي ۽ انهن سان ڪنهن به اختلاف، ويڙهه يا دشمني کي سنڌ جي عظيم ۽ وسيع تر مفاد خلاف سمجهي ٿي. پر گڏوگڏ سنڌين جي تمام وڏي اڪثريت کي ايم ڪيو ايم جي انهن پاليسين تي سخت اعتراض ۽ خدشا آهن، جنهن

۾ ايم ڪيو ايم پنهنجي ووٽرن کي سنڌين کان الڳ ڪري رکي ٿي يا پنهنجي اثر وارن علائقن کي سنڌ کان الڳ ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ٿي. ان موقعي تي ايم ڪيو ايم جي اڳواڻن ۽ دانشورن کي اها ڳالهه سمجهڻ گهرجي تہ پرويز مشرف جهڙي آمر جي ڳٺ جوڙ ۽ ٽڪن جي گهٽ وڌائيءَ سان سنڌي جي آبادي جو توازن نہ ٿو بگاڙي سگهجي ۽ سنڌين کي ٿوراڻي ۾ بدلائي نہ ٿو سگهجي.

ايم ڪيو ايم جي اڳواڻن ۽ دانشورن کي اها ڳالهہ بہ سمجهڻ گهرجي تہ سنڌ رڳو اها نہ آهي، جيڪا انگريزن، رونيو جي ڊل اوڳاڙڻ لاءِ اوباوڙي، جيڪب آباد، ڪراچي ۽ بدين جي ڪورو ڦاٽ تائين نقشي ۾ جاڻائي هئي. اڄ جيڪا نقشي واري سنڌ سڌجي ٿي، ان کان سواءِ بہ سنڌ جون حدون هندستان، پنجاب، بلوچستان ۽ سرحد صوبي تائين پکڙيل آهن. تنهن ڪري سنڌ کي ايترو ننڍڙو ۽ ايترو سولو نہ سمجهڻ گهرجي. ايم ڪيو ايم جي اڳواڻن ۽ دانشورن کي اها ڳالهہ بہ سمجهڻ گهرجي تہ سنڌ تي ايرانين، يونانين، عربن، افغانين، ارغونن، ترخانن مغلن توڙي منگولن مختلف دورن ۾ حملا بہ ڪيا، حڪومتون بہ ڪيون پر سنڌ جي سرزمين ۽ ان جي سمونڊ پنهنجي لڙاٽيل پاڻي ۽ ڪاري لوڻ ۾ انهن سمورن کي ڳاري هضم ڪري ڇڏيو. تنهن ڪري اها سرزمين جيڪا چئني ڏسائن کان ايندڙ حملي ۽ آور هضم ڪرڻ جي صلاحيت رکي ٿي، ان کي ڪير بہ ڪنهن حاڪماڻي تل يا ٽرڪ (اتڪل) ذريعي هضم نہ ٿو ڪري سگهي. ايم ڪيو ايم ڪراچيءَ ۾ رهندڙ بنگالين کي ووٽ ۽ مستقل رهائش جو حق وٺي ڏيڻ لاءِ بہ ڪوشان آهي پر ڏهہ لک بنگالي بہ هن قديم قوم جي سڃاڻپ ختم نہ ڪري سگهندا. ايم ڪيو ايم جي اڳواڻن ۽ دانشورن کي اها ڳالهہ بہ سمجهڻ گهرجي تہ ڪراچيءَ کي ڪڏهن بہ سنڌ کان الڳ نہ ٿو ڪري سگهجي ڇو تہ رڳو ڪراچي جي اندر لکين سنڌي رهن ٿا پر ڪراچيءَ کي چوڌاري سنڌي ڳوٺن ۽ آبادين ۽ بيٺن تي قائم وسنڌين جو ڪڙو ڇڙهيل آهي. تنهن ڪري شهر جهڙو اهو بيٺ، جنهن جي چوڌاري سنڌي پاڻيءَ وانگي وڪوڙيل هجن، اهو بيٺ بہ پاڻي وارن ماڻهن جوئي هوندو ۽ سڀ کان آخر ۾ ايم ڪيو ايم جي اڳواڻن ۽

دانشورن کي سنڌين جي ٻڌيءَ جي اها ڳالهه ۽ ڳُوٺ به سمجهڻ گهرجي جيڪا هن وقت تائين شايد ئي ڪنهن سمجهي هجي. اها ڳالهه هي آهي ته سنڌ جا ماڻهو جيڪي يلي هڪ ٻئي جا مخالف هجن، هڪ ٻئي سان هٿ نه ملائيندا هجن، هڪ ٻئي جي شادين ۽ غمين ۾ شريڪ نہ ٿيندا هجن، هڪ ٻئي جي مسجدن ۾ نمازون نه پڙهندا هجن ۽ هڪ ٻئي جا منهن ڏسڻ لاءِ به تيار نه هجن ۽ نالي ۾ اهي ارباب هجن، مهر هجن، مخدوم هجن، پاڳارا هجن، پيتا هجن، کهڙا هجن، جتوئي هجن، شاهه هجن، چانڊيا هجن، مگسي هجن مطلب ته هو يلي هڪ ٻئي کان زمين آسمان جيترا پري محسوس ٿيندا هجن پر سنڌ جي بنيادي مسئلن تي سدائين گڏ هوندا. هو ڪڏهن به سنڌ جي ورهاڱي کي قبول نه ڪندا. هو ڪڏهن به سنڌ تي اقليت جي حڪومت قائم ٿيڻ نه ڏيندا ۽ هو ڪڏهن به سنڌ کي پنهنجي هٿن مان ويندو ڏسندي قبول نه ڪندا.

پر ايم ڪيو ايم جي اڳواڻن ۽ دانشورن کي اها ڳالهه به سمجهڻ گهرجي ته سنڌ رڳو اها ناهي جيڪا اسيمبلين، اخبارن، ٽي وي اسڪرينن، گاڏين ۽ بنگلن ۽ روڊن تي نظر اچي ٿي پر هڪ وڏي وشال ۽ ناقابل فتح سنڌ، ٻيلن، ٻهراڙين، جبلن ۽ ريگستانن ۾ راتين جو رڙهندي به گذاري ٿي ۽ لکين ماڻهن جي مڊل ڪلاس تي ٻڌل اها سنڌ به قائم ٿي چڪي آهي جيڪا اسڪولن، ڪاليجن، ڪورٽن، يونيورسٽين، دفترن، ڪاروبارن ڪتابن، ڪمپيوٽرن، ٽي وي ۽ موبائيل فون جي پيغامن ذريعي هڪ نئين خوشحال ۽ روشن خيال سنڌ ڳولڻ جي جستجو ۾ رات ڏينهن رڌل آهي. اها سنڌ جنهن کي ايترا ۽ مختلف قسمن جا محافظ ميسر هجن، ان کي ٽڪن جي گهٽ وڌائي ۽ پاليسين جي ٽڪ ساٽ سان ڪائي هضم نه ٿو ڪري سگهجي.

اسان ايم ڪيو ايم جي اڳواڻن ۽ دانشورن کي دعوت ٿا ڏيون ته اسين اڄ وري سٺ سالن کان پوءِ اوهان کي اهوئي پيار ۽ محبت ٿا آڇيون، جيڪو اسان جي وڏڙن توهان جي وڏڙن کي پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ سنڌ اندر اچڻ تي آڇيو هو. ”اچو ته پيائر ٿي رهون، اچو ته سنڌ کي گڏجي ترقي وٺرايون، اچو ته سنڌ کي ٽڪرا ڪرڻ بجاءِ ان کي جوڙيون، ان جي جڏن ۽

تاريخي نشانين جو احترام ڪيون. اچو تہ ان جو لوڻ ملهايون.“ ائين نہ ٿئي تہ سنڌ جي لوڻ سان وڙهندي اسان پاڻ لوڻ ٿي وڃون.

ايم ڪيو ايم جي اڳواڻن ۽ دانشورن کي اها ڳالهہ بہ سمجهڻ گهرجي تہ سنڌ سترهين صديءَ جي آمريڪا نہ آهي جنهن کي پهريائين يورپين ۽ پوءِ آفريڪين ۽ ايشيائين يعني ٻاهران آيلن قبضي ۾ ڪري ورتو هو ۽ کين اها ڳالهہ بہ سمجهڻ گهرجي تہ سنڌي ڪي ريڊ انڊين جهڙا ابوجهہ ۽ عقل کان وانجهيل ماڻهو نہ آهن جن کي ايتري تيزيءَ سان مات ڪري سگهجي.

(جنوري 2012ع ۾ نشر ٿيل)

اڇو تہ پنهنجي عوام دوستيءَ جي دعوا کي درست ڪريون

سنڌ جي انتظامي ورهاڱي واري فيصلي کان پوءِ سنڌ جي گهڻ گهرن جي سڏ تي پ پ سرڪار جي فيصلي خلاف 13 آگسٽ 2011ع تي جيڪا تاريخي هڙتال ٿي، ان هڙتال حڪمران حلقن جون اکيون کولي ڇڏيون آهن ۽ حاڪمن ڏانهن اهو پيغام پڻ موڪليو آهي تہ ستل شينهن جهڙو سنڌي عوام جيڪڏهن ڪر موڙي تہ ڪجهہ بہ ڪري سگهي ٿو.

سنڌي عوام جي اها ڪاميابي پنهنجي جاءِ تي پر ان ڪاميابيءَ تي سنڌ ۾ طرحين طرحين ڳالهيون ٿي رهيون آهن ۽ سنڌ جي قوم پرستن، گهڻ گهرن، ليکڪن، صحافين ۽ اديبن کان وٺندي ميڊيائي ادارن تائين سيڪو ائين چوڻ ۾ ڳڻائڻ ۾ مصروف آهي تہ اها هڙتال هنن ئي ڪامياب ڪرائي. جيتوڻيڪ پ پ سرڪار جي فيصلي خلاف سنڌ اندر اها پهرين هڙتال هئي جيڪا مڪمل طرح ڪامياب بہ ٿي ۽ عوام پهريون ڀيرو پ پ جي پارٽي توڙي سرڪار ڏانهن اهو پيغام موڪليو تہ جيڪڏهن سنڌي عوام جي مفادن خلاف پ سرڪار ڪو بہ فيصلو ڪيو تہ سنڌ جو عوام پ پ کان بہ پڇاڻو ڪندو ۽ ڪيس ڪا سزا ڏيڻ لاءِ بہ سوچيندو پر ان سان گڏوگڏ اها بہ اڻ وسرندڙ حقيقت آهي تہ 13 آگسٽ واري هڙتال ان ڪري ڪامياب ٿي جو سنڌ جا سيئي گهڻ گهرا ۽ سنڌ جو عوام سنڌ جي انتظامي ورهاڱي خلاف متحد هئا ۽ سنڌ جو عوام ان فيصلي جي ڪري پ پ سرڪار تي ڪاوڙيل هو تنهن ڪري 13 آگسٽ جي هڙتال جي

ڪاميابي پ پ سرڪار جي غلط فيصلي ۽ سنڌي عوام توڙي سنڌ جي گهڻ گهرن جي گڏ ٿيڻ واري درست فيصلي سبب ممڪن ٿي.

جيڪڏهن ان هڙتال جي ڪاميابيءَ کي ڪا هڪ ڌر ڪا هڪ پارٽي، ڪو هڪڙو شخص يا ادارو پنهنجي مقبوليت ۽ ڪاميابي قرار ڏئي ٿو ته هو سنڌي عوام جي اجتماعي شعور ۽ گڏيل محنت کي چورائڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. سڀ واري ڏهاڪي کان شروع ٿيل سنڌ جي گهڻ گهرن يعني سنڌ جي قوم پرست توڙي کاٻي ڌر جي هلچل جي اٽڪل پنجاهه سالن جي مسلسل جدوجهد کان پوءِ اهو پهريون پيرو ٿيو آهي جو سنڌ جي ماڻهن، سنڌ جي گهڻ گهرن ۽ قوم پرستن کي ڪا ڀرپور ۽ اجتماعي موٽ ڏني آهي. تنهن ڪري تاريخ جي هن اهم موڙ تي جڏهن سنڌي عوام به ڪر موڙي ٻئي پاسي ڏسڻ شروع ڪيو آهي تڏهن درست نموني سوچڻ، صحيح تجزيا ۽ فيصلا ڪرڻ ۽ سنيالي پير کڻڻ جي ضرورت آهي ۽ پنهنجي ماضيءَ جي سيني غلطين ۽ ڪوتاهين کي نه صرف درست ڪرڻ جي ضرورت آهي پر انهن غلطين ۽ ڪوتاهين لاءِ پنهنجي عوام کان معافيون تلافي وٺي، ايندڙ وقت ۾ اهڙيون غلطيون نه ڪرڻ جي وچن ۽ اقرار ڪرڻ جي به ضرورت آهي. اهو ان لاءِ به ضروري آهي ته جيئن عوام جي دلين ۽ تاريخ جي صفحن ۾ اها ڳالهه محسوس ۽ محفوظ ڪرائي وڃي ته اسان مان جيڪڏهن ڪنهن، ڪڏهن ۽ ڪٿي ڪي غلطيون ڪيون به آهن ته اسان کي پنهنجي غلطين ۽ ڪوتاهين جو احساس ۽ اعتراف آهي. هونئن به سياڻا چوندا آهن ته غلطيءَ جو اعتراف ئي ايندڙ وقت جي اعتماد ۽ سچائي جي تعلق جي ضمانت هوندو آهي.

سنڌ جي گهڻ گهرن جي گلدستي مان جيڪڏهن ڪا ڌر اُهو سمجهي ٿي ته سنڌ جي ماڻهن پ پ خلاف هڙتال ڪري ڪين پ پ حڪومت کي ختم ڪرڻ ۽ کين 1990، 1997 ۽ 2002 وانگي سنڌ اندر اقليتي گروهن ۽ لوٽن جو راڄ قائم ڪرڻ جوا ختيار ڏنو آهي ته اها به سندن غلط فهمي آهي. 13 آگسٽ جي هڙتال پ پ خلاف احتجاج ضرور آهي پر اها هڙتال پ پ حڪومت کي ختم ڪري سنڌ ۾ اقليتي گروهن جي گڏيل اقليت کي اڪثريت مٿان مڙهڻ جو مينڊيٽ هرگز نه آهي. تنهن ڪري ٻنهي ڳالهين ۾ فرق ڪرڻ گهرجي. سنڌ جون ڪي سياسي ڌريون جيڪي ڪراچيءَ

جي دهشتگرديءَ تي خاموش رهي، جڻ دهشتگردن جي حمايت ڪري رهيون آهن، ۽ اهي جيڪي ڪراچي جي سنڌي ڳوٺن، چڪرا ڳوٺ ۽ بلاول ڳوٺ وغيره تي ٿيل حملن جي مذمت ڪرڻ لاءِ تيار نه آهن ۽ اتان جي سنڌين جي صرف ان ڪري مالڪي ڪرڻ لاءِ تيار نه آهن ته متان ايندڙ چونڊن ۾ سنڌ ۾ پ پ مخالف حڪومت ٺاهڻ لاءِ ڪين ڪراچي مان گهربل اسيمبلي ميمبرن جا ووٽ حاصل نه ٿين. اهڙي موقعي پرستيءَ کي به سنڌ جو عوام معاف ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي.

سنڌ جي عوام جنرل ضياءُالحق جي ان ريفرنڊم کي به رد ڪيو هو، جنهن ۾ هن چيو هو ته "جيڪڏهن توهان ملڪ ۾ اسلامي نفاذ چاهيو ٿا ته ضياءُالحق کي ووٽ ڏيو." بلڪل اهڙيءَ ريت سنڌ جو عوام سنڌ جي يونٽيءَ جي نالي ۾، پ پ سرڪار کي هٽائي مارشلائي دورن ۾ "مشرف به اقتدار" ٿيل پارٽي جي اقليتي راڄ ۽ ٽڪ ساٽ کي به قبول نه ڪندو. سنڌ جو عوام اهڙي موقعي پرستيءَ کي به رد ڪري ٿو جنهن ۾ هڪ طرف سنڌ بچائڻ جي ڳالهه ڪئي ويجي ته ٻئي طرف ڪراچي جي قديم سنڌي ڳوٺن کي ننڌٽڪائي ۾ ڇڏيو وڃي ۽ هنن جي مالڪي ۽ وارثي نه ڪري جڻ هنن کي هٿ سان تباهه ڪيو وڃي.

سنڌ جو عوام سنڌ جي گهٽن گهرن کان محب وطنيءَ تي ٻڌل قوم پرستيءَ جي اميد ڪري ٿو. سنڌ جو عوام اهڙي قوم پرستيءَ جي سياست کي به رد ڪري ٿو جنهن ۾ نالو ۽ نعرو ته قوم پرستيءَ جو هجي پر ان سياست جا فيصلا ذاتي ۽ اقتداري مفادن لاءِ هجن ۽ ان سياست جا اتحاد مارشلائي قوتن، آمريت جي اتحادين ۽ سنڌي عوام جي دشمنن سان هجن. سنڌ جي عوام طرفان، سنڌ جي گهٽن گهرن ۽ قوم پرستن، اديبن ۽ صحافين کي 13 آگسٽ تي ڏنل موٽ تاريخي آهي. تنهن ڪري اسان سيني کي ايندڙ وقت جي للڪارن کي درست نموني منهن ڏيڻ لاءِ پنهنجي ماضي جي غلطين ۽ ڪوتاهين کي به درست ڪرڻ ضروري آهي. ايوبي مارشلا ۾ ون يونٽ خلاف ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي، جي ايم سيد، رسول بخش پليجي، ڪامريڊ غلام محمد لغاري، جام ساقي، يوسف لغاري، يوسف ٽالپر کان وٺي سنڌ جي هزارين، اديبن، ليکڪن، شاعرن، دانشورن ۽ سياسي ڪارڪنن توڙي اڳواڻن بي بها قربانيون ڏنيون، هنن

نيٺ پنهنجي لڳاتار محنتن ۽ قربانين سان ون يونٽ جو قهري ڪوٽ بہ ڪيرائي وڌو. پر ان وقت بہ ڪي اهڙا اديب، صحافي، سياستدان ۽ ڪامورا هئا جن ابن الوقتيءَ جو مظاهرو ڪندي وقت جي حاڪمن جو ساٿ ڏئي سنڌ جي ۽ ان جي عوام سان غداريون ڪيون. ان وقت جي آمرن جون دلاليون ڪيون، ۽ وقت جي حاڪمن سان گڏجي هڪ طرف پنهنجي لاءِ ذاتي ۽ مالي مفاد حاصل ڪيا تہ ٻئي طرف سنڌ جي گهڻ گهرن ۽ حقيقي عوامي نمائندن کي جيلن، ڪيسن ۽ اذيتن پهچائڻ ۾ ڪا ڪسر نہ ڇڏي ۽ وطن سان ٽيل ويساهہ گهاتين ۾ ڪا بہ وٿي نہ وڌي. سنڌ جي عوام سان ماضيءَ ۾ ويساهہ گهاتيون ۽ غداريون ڪرڻ وارن جي اڪثريت جيتوڻيڪ هاڻي مري کپي وئي آهي پر انهن جي عوام دشمن عملن جي تاريخ ۾ نشان اڃا زنده آهن.سنڌ سان غداريون ۽ ويساهہ گهاتيون ڪندڙ انهن سياستدانن، اديبن، صحافين ۽ ڪامورن جي پونئيرن کي هاڻي پنهنجي وڏن جي ويساهہ گهاتين تي عوام کان معافي جو طلبگار ٿيڻ گهرجي.

نہ رڳو ايترو پر اهي صحافي، اديب ۽ ڪامورا جيڪي مٿي تي پوڙهاپ جي پشم هڻي، عمر درازي کي ئي عظمت جي علامت سمجهيو ٿا وتن، انهن کي بہ پنهنجي دور ۾ ون يونٽ جي حمايت ۾ لکيل ايڊيٽوريلن، ايوب خان جي آمريت جي آنڪي پرڻ، فيلڊ مارشل جي مقابلي ۾ فاطمہ جناح کي ڊانڊلي سان ڪيرائڻ يا جي ايم سيد کي ڊانڊلي ذريعي شڪست ڏيارڻ تي بہ سنڌ جي عوام ۽ تاريخ جي رڪارڊ جي درستگيءَ لاءِ معافي وٺڻ گهرجي. جيڪڏهن سياستدانن، اديبن، صحافين ۽ ڪامورن جا اهي وڏا هيءَ جهان ڇڏي ويا آهن ۽ هاڻي سندن ڪو بہ پونئير يا وارث نہ بچيو آهي تہ سندن عزيزن، ويجهن دوستن يا شاگردن کي تاريخ جي رڪارڊ کي درست ڪرڻ لاءِ عوام اڳيان انهن جي معافين ۽ معذرتن جون اهي درخواستون داخل ڪرڻ گهرجن.

جيڪڏهن 1992ع ۾ وقت جو پوپ 360 سال اڳ، ان وقت جي پوپ طرفان عظيم سائنسدان گليلو کي ڏياريل سزا تي معافي وٺي سگهي ٿو ۽ جيڪڏهن 29 سالن کان پوءِ ترڪي جي چونڊيل وزيراعظم عدنان ميندريس کي فوجي جنتا طرف ڏنل ڦاسيءَ جي سزا تي ترڪيءَ جي پارليامينٽ معافي وٺي سگهي ٿي تہ پوءِ معافين جو اهو سلسلو سنڌ ۾ ڇو

شروع نہ ٿو ٿي سگهي؟

اهي سياستدان، اديب، ڪامورا ۽ صحافي جن جن مارشلائي آقائن جون خدمتون ۽ نوڪريون ڪيون، جيڪي جيڪي انهن آمرن جا وفادار رهيا، انهن کي پنهنجي پنهنجي طرفان پنهنجي عوام سان ڪيل غلطين ۽ غدارين لاءِ عوام کان معافي وٺڻ گهرجي. ارجنٽينا کان آمريڪا تائين ۽ سريلنڪا کان آفريڪا تائين دنيا جي ويهن ملڪن ۾ هن وقت تائين سچ ۽ سرچاءَ واريون ،ٽرٿ ڪميشن (Truth Commissions) ٺهي چڪيون آهن، جيڪي انساني حقن، گهرو جنگين ۽ نسلي فسادن جون حقيقتون ۽ انهن جا جوابدار ڳولڻ جو ڪم ڪنديون رهيون آهن. جيڪڏهن دنيا ۾ اهي ڪميشنون ٺهيون آهن ۽ ٺهنديون رهيون آهن تہ ڇا سنڌ ۾ اعتراف ۽ معافي تلافيءَ وارو اهو سلسلو شروع نہ ٿو ٿي سگهي؟

سنڌ جا اهي سڀ گهڻ گهرا جيڪي عوام لاءِ ڪجهہ ڪرڻ چاهين ٿا انهن کي پنهنجي پنهنجي ذات جي عشق، مفاد ۽ ايجنڊا مان مٿي نڪرڻو پوندو ۽ عوام جي مفاد کي سڀ کان اول رکڻو پوندو. اهي ڌريون، پارٽيون، فرد ۽ ادارا جيڪي عوام لاءِ ڪجهہ ڪرڻ چاهين ٿا انهن کي اها ڳالهہ مڃڻي پوندي تہ ايڪيهين صديءَ جي سنڌ ٻڌن ليکن ۽ ابن ڏاڏن جي رشتن ۽ وارثن مان نڪري رهي آهي ۽ هاڻي ماڻهو ڳالهہ ڳالهہ جو ليکو چاهين ٿا ۽ هر هڪ اشوءَ تي هر ڌر جو موقف ڄاڻڻ چاهين ٿا. سنڌ جي گهڻ گهرن ۽ عوام جو ڀلو چاهيندڙن کي اها ڳالهہ بہ سمجهڻي پوندي تہ هڪ هڙتال جي ڪاميابي مڪمل ڪاميابي نہ آهي، تنهن ڪري عوام جي دلين کٽڻ لاءِ سدائين سچا، کرا ۽ همت وارا قدم کڻڻا پوندا. عوام جو ڀلو چاهيندڙن کي اها ڳالهہ بہ سمجهڻي پوندي تہ سنڌ جو عوام جهڙيءَ طرح پنهنجا سڄڻ ۽ دشمن سڃاڻي ٿو سنڌ جي گهڻ گهرن کي بہ سڄڻن ۽ دشمنن بابت واضح ۽ کرو ٿيڻو پوندو. اهي ماڻهو جيڪي مڱڻهارڪي ٻار وانگي هر ڪنهن جي ڪاڄ ۾ نچڻ لاءِ آتا آهن ۽ هو ساڌن سان بہ سنمک ۽ ڀينچن سان بہ پورا آهن، انهن کي سنڌي ڀاڪو چڱي طرح سمجهڻ گهرجي تہ سنڌي عوام ڀلي چريو ڪريو نظر اچي پر هو پنهنجا يار چڱي طرح سڃاڻي ٿو. |

(سيپٽمبر 2011ع ۾ نشر ٿيل)

پيپلزپارٽيءَ طرفان اهليت تي ملندڙ روزگار

سنڌ جي اطلاعات واري صلاحڪار جميل سومري چيو آهي تہ سنڌ حڪومت بيروزگار نوجوانن کي اهليت جي بنياد تي نوڪريون ڏئي رهي آهي ۽ هن وقت تائين صوبي ۾ چاليهہ هزار بيروزگارن کي ميرٽ تي نوڪريون ڏنيون ويون آهن.

خبرناهي تہ جميل سومرو صاحب سنڌ ۾ ”اهليت“ جي بنياد تي 40 هزار نوڪرين ملڻ واري ڳالهہ ڪيئن ۽ ڪٿان جي پيو ڪري؟ اها سنڌ، جنهن ۾ اسين رهون ٿا ۽ اها ميرٽ يا اهليت جنهنجي صلاحڪار صاحب ڳالهہ ڪري ٿو ان سنڌ ۾ گذريل ڏهن سالن دوران پيپلزپارٽيءَ جي سرڪار ڪنهن بہ بيروزگار کي اهليت جي بنياد تي ڪابہ نوڪري نہ ڏني آهي. سواءِ صوبائي ۽ وفاقي پبلڪ سروس ڪميشن جي، جيڪي نوڪريون هر دور ۾ ملنديون رهنديون آهن. ها ائين ضرور آهي تہ پيپلزپارٽيءَ جي حڪومت نوڪريون ڏنيون آهن، جن جو تعداد هزارن ۾ ٿي سگهي ٿو بلڪ ائين بہ ممڪن آهي تہ اهو تعداد 40 هزار ٿي هجي، جنهن جي جميل سومرو صاحب ڳالهہ ڪري ٿو پر اهي سڀ نوڪريون ميرٽ جي اگهاڙي لتاڙ ڪندي پيپلزپارٽيءَ جي وڏيرن ۽ عهديدارن جي اوطاقن ۽ پارٽي دفترن تي ورهايون ويون آهن. سنڌ ۾ ڪنهن بہ کاتي ۾ نوڪرين لاءِ انٽرويو نہ ٿيا آهن پر جيڪڏهن ڪٿي نالي ماتر ٿيا بہ آهن تہ اتي ميرٽ کي ابتو ٽنگيو ويو آهي ۽ نوڪريون انٽرويو ۾ ويهندڙن بجاءِ انهن کي ڏنيون ويون آهن، جيڪي انٽرويو ۾ تہ شريڪ نہ ٿيا هئا، پر انهن درخواستون ئي نہ ڏنيون هيون.

"منزل انہیں ملی جو شریکِ سفر نہ تھے"

اها ڳالهہ سنڌ جو هر ماڻهو ڄاڻي ٿو. خاص ڪري سنڌ جا اهي لکين بيروزگار جيڪي ويچارا بي پهچ آهن، وڏيرن جا ڳيجهو ۽ چمچا نہ آهن، جيڪي وڏيرن جي اوطاقن ۽ آفيسن بجاءِ پنهنجي گهرن ۽ لائبريرن ۾ ويهي پڙهن ٿا، محنت ۽ مٿي ماري ڪن ٿا، اهليت جي بنياد تي اڳتي وڌڻ جي ولوڙ ۾ جاکوڙ ڪن ٿا، پنهنجي ضمير، پنهنجي انا ۽ پنهنجي خودي کي بلند رکڻ جي تمنا ڪن ٿا ۽ پنهنجي ضمير جو سودو نہ ٿا ڪن، انهن لکين نوجوانن کي اها خبر آهي تہ شهيدن جي يتيم ٻٽيل پارٽي ۽ عوامي سڏائيندڙ سرڪار هن پيري عوام سان ۽ عام ماڻهوءَ سان ڪهڙو حشر ڪيو آهي ۽ خاص ڪري ميرٽ جي ڪهڙي ڪهڙي ۽ ڪيتري لتاڙ ڪئي آهي؟

سنڌ جي لکين بيروزگارن اهي شڪايتون ڪيون آهن تہ پ پ سرڪار جي وزيرن ۽ نمائندن، پنهنجي خاص چمچن ۽ لاڻڙين کي پنهنجي اوطاقن تي گهرائي، نوڪرين جا خالي آرڊر ڏنا ۽ اهو اختيار بہ انهن چمچن کي ڏنو تہ هو جنهن جو بہ چاهين، ان آرڊر ۾ نالو لکي، ان کي نوڪريءَ تي چڙهڻ لاءِ موڪلي ڇڏين. اهڙيءَ ريت سنڌ ۾ گهٽيون نوڪريون، انهن ماڻهن کي مليون آهن جن نوڪرين لاءِ درخواستون ئي نہ ڏنيون هيون. ان کان پوءِ سوال اڀي ٿو وڏيرن ۽ پ پ عهديدارن ۾ نوڪرين ورهائڻ جي طريقي جو. سڄي سنڌ ۾ جيڪي بہ نوڪريون ورهايون ويون آهن انهن ۾ تہ پ پ وزيرن ۽ اسيمبلي ميمبرن هڪ ٻئي سان بہ ميرٽ نہ ڪيو آهي، جنهن جو مثال هي آهي تہ ڏيرا وزير ۽ ننڍڙڪا ايم پي اي اهي دانهون ڪندا ٿا وتن تہ سائين فلاڻي وزير کي بہ درجن آرڊر مليا، فلاڻي ايم پي اي کي هڪ درجن آرڊر مليا مون کي وري اڌ درجن بہ وڏين منٿن سان ڏنا ويا آهن. پيپلزپارٽيءَ جي صوبائي سرڪار پنهنجي وزيرن ۽ اسيمبلي ميمبرن ۾ بہ نوڪرين جي ورهاست "جيڪو ڏاڍو سو ڳابو" جي بنياد تي ڪئي آهي. طاقتور وزيرن پنهنجا تڪ مضبوط ڪرڻ لاءِ سوين نوڪريون ورهايون آهن پر ڪمزور وزيرن کي وري خيرات جيترو اولڙ ۾ بچيل مال مليو آهي. سئين ۽ سٽيين ۽ رشوت جي چاش ۾ بوڙيل نوڪريون سگهارا وزير کڻي ويا آهن ۽ سڪي پگهار واريون اٽيون

نوڪريون وري يتيم ۽ ڪوٽائي (ڪوٽا جي مقرر ٿيل) وزيرن کي مليون آهن. اهي دانهون ڪيترائي وزير ۽ ميمبر اڄ به ڪندا ٿا وتن. ان کان پوءِ سوال اڀري ٿو نوڪريون هيٺين سطح تي يعني اميدوارن ۾ ورهائڻ جو.

سنڌ ۾ پ پ عهديدارن ۽ ميمبرن پنهنجي تڪن ۾ جيڪي نوڪريون ورهايون آهن، انهن ۾ به ميرٽ جو ڪو خيال نه رکيو ويو آهي. وزيرن ۽ اسيمبلي ميمبرن، ننڍين شهرن ۽ ڳوٺن ۾ اميدوارن کي نوڪريون ڏيڻ بجاءِ ننڍين وڏيرن، ڳوٺن جي چڱن مڙسن ۽ پولنگن جو خرچ پريندڙن ۽ پولنگ ڪٽي ڏيندڙن جي هٿ ۾ خالي آرڊر ڏئي اهو اختيار کين ڏنو آهي ته هو جنهن کي به چاهين ان اميدوار جو خالي آرڊر ۾ نالو ڀري، ان کي نوڪري ڏين.

نوشهروفيروز ۾ هڪ صوبائي وزير ميرٽ جي جنازي ڪڍڻ جو ايوارڊ کٽڻ جهڙو مثال قائم ڪندي هڪ گهر ۾ ڇهه نوڪريون ڏنيون آهن جن ۾ چار سڳا ڀائر شامل آهن. هاڻي هڪ طرف ڇئن ڀائرن کي بنا انٽرويو جي هڪ ئي وقت گهر ويٺي چار نوڪريون مليون آهن، ٻئي طرف ديهن جون ديهون ۽ ڳوٺن جا ڳوٺ اهڙا آهن جنهن جي ڪنهن به اهل نوجوان کي روزگار نه مليو آهي.

نوشهروفيروز مان چونڊيل قومي اسيمبليءَ جي ميمبر ۽ پراڻي پارليامينٽيرين سيد ظفر علي شاهه سنڌ ۾ شايد سڀ کان اڳ ۾ اهو رواج وڌو هو ته جڏهن به ڪيس ڪا نوڪري ملندي هئي ته هو پنهنجي اوطاق تي اهل اميدوارن کي گهرائي سندن امتحان وٺندو هو ۽ پوءِ جيڪو اميدوار اهل ثابت ٿيندو هو ان کي نوڪري ڏياريندو هو. پر هاڻي ان گهراڻي اندر ئي ميرٽ جو جنازو ڪڍيو ويو آهي ۽ علائقي جي بيروزگار نوجوانن ايم پي اي احمد علي شاهه جي خلاف ڪيترا ڀيرا احتجاج ڪيا آهن ته هو ميرٽ جي لتاڙ ڪندي، من پسند ماڻهن کي گهر ويٺي نوڪريون ڏياري رهيو آهي. ياد رهي ته احمد علي شاهه اڳ ۾ ذڪر ڪيل ايم اين اي ظفر علي شاهه جو ڀاءُ آهي.

بينظير ڀٽو يوٿ ڊيولپمينٽ پروگرام جو به ساڳيو حال آهي پ پ وزير، اسيمبلي ميمبر ۽ عهديدار ان پروگرام جي چونڊ به ميرٽ بجاءِ پنهنجي مرضيءَ تي ڪري رهيا آهن. پروگرام جي اندرين ذريعن مؤجب

گهٽ ۾ گهٽ ٽيهه سيڪڙو اميدوار اهڙا آهن، جيڪي صرف وظيفو وٺندا آهن ڪيترن وزيرن جا ڊرائيور، بورچي، نوڪر، مئنيجر ۽ انهن جا پٽ، سالا، نياڻا، پيٽويا يوٿ ڊيولپمينٽ پروگرام جي وظيفن تي پلجي رهيا آهن.

ساڳيو حال بينظير وومين انڪم سپورٽ پروگرام جو آهي. شهيد راڻي جي نالي تي قائم انهن پروگرامن ۾ بدعنواني ۽ بدنظمي به چوٽيءَ تي چڙهيل آهي. صوبائي صلاحڪار جميل سومري جي ڳالهه درست آهي ته ان پروگرام جو تاريخ ۾ مثال نه ٿو ملي پر جناب سومري صاحب کي اهو به ياد رکڻ گهرجي ته ان پروگرام ۾ جيڪا ڪرپشن ٿي رهي آهي اها به تاريخ ۾ بي مثال آهي.

ڇا پيپلزپارٽيءَ جي سڄي تنظيم ۾ ڪوبه اهڙو ماڻهو نه آهي، جيڪو پنهنجي سرڪار کي غربت گهٽائڻ ۽ غريبن جي حقيقي طرح مدد ڪرڻ جي ڪا رٿا جوڙي ڏئي سگهي؟ جيڪڏهن پيپلزپارٽيءَ وٽ ڪي اهڙا ماڻهو نه آهن ته ان کي اهو ڪم ڪن ٻاهرين يا پروفيشنل ماڻهن کان ڪرائڻ گهرجي. جيڪڏهن صفا سچ تي وڃي آهي ته آفريڪا، بنگلاديش ۽ هندستان ۾ غربت گهٽائڻ جا جيڪي ڪامياب تجربا ڪيا ويا آهن، انهن مان فائدو حاصل ڪرڻ گهرجي.

هندستان ۾ غربت گهٽائڻ جا سوين پروگرام هلي رهيا آهن پر انهن ۾ بدعنواني نه هئڻ جي برابر آهي. انهن پروگرامن تحت غريبن کي 2 رپيا ڪلو چانور، مهيني جي چانورن ۽ اٽي جي ڪوٽا، بجلي اگهه ۾ سستائي ۽ ڇهن مهينن جي روزگار جي ضمانت شامل آهي، ڇا پيپلزپارٽي ائين نه ٿي ڪري سگهي. جنهن ۾ غريبن کي پوسٽ آفيسن ۽ وڏيرن جي اوطاقن اڳيان قطارون ناهڻ بجاءِ گهر ويٺي اهڙا غربت ڪارڊ جاري ڪيا وڃن، جنهن ۾ هو سستو اٽو گيهه ۽ ضروري راشن وٺي سگهن. پ پ جا پروگرام هڪ طرف بدعنواني وڌائي رهيا آهن ته ٻئي طرف ماڻهن کي غريب ۽ پينو بنائي، سندن عزت نفس کي تاراج ڪري رهيا آهن.

سنڌ ۾ جيڪي ڪجهه ٿئي پيو اهو عام ماڻهوءَ کي جناب جميل سومري صاحب ۽ ٻين وزيرن ڪبيرن کان وڌيڪ ۽ چٽو نظر اچي رهيو آهي. تنهن ڪري ڪنهن هڪ وزير جو بيان ۽ دعوا پنجن ڪروڙ ماڻهن جي اکين ۾ سرمو وجهي نٿو سگهي.

صوبائي صلاحڪار جنهن ميرٽ جي ڳالهه ڪئي آهي اُها اسان سيني جي ۽ اسان جي عوام جي اها شديد خواهش بلڪ خواب آهي ته شال سنڌ ۾ ميرٽ ٿئي ۽ شال سنڌ ۾ انصاف جا بند پيل دروازا کلن. سنڌ ۾ هينئر هڪڙو ڪڙو سچ اهو به آهي ۽ اها راءِ هاڻي عام ۽ ويساهه جوڳي بنجي وئي آهي ته پ پ سرڪار جي وزيرن جي اڪثريت، بدعنوانيءَ ۾ ارباب غلام رحيم جي ڪابينا کي به شرمندو ڪري ڇڏيو آهي.

جيستائين ميرٽ جو سوال آهي ته ڇا پ پ مٿين سطح تي ڪو ميرٽ ڪيو آهي جو اها هيٺين ۽ عوامي سطح تي ۽ عام ماڻهوءَ سان ميرٽ ڪندي؟ ڇا پيپلزپارٽيءَ جي سرڪار سنڌ ۾ سينيٽ جي ٽڪيٽن ورهائڻ وقت ڪو ميرٽ ڪيو هو؟ جو رحمان ملڪ، فاروق نائيڪ ۽ شوڪت ترين کي ٽڪيٽون ڏنيون ويون. اها خبر ته شايد جميل سومري صاحب کي به نه هوندي ته شوڪت ترين آندو ڪهڙي ميرٽ تي ويو هو ۽ وري جڏهن ڪيس چلتو ڪيو ويو ته ان وقت وري ڪهڙو ميرٽ ايجاد ڪيو ويو هو؟ ان کان پوءِ سينيٽ جي چيئرمين شپ وقت سينيٽر رضا رباني سان ڪهڙو ميرٽ ڪيو ويو؟ ۽ تاج حيدر جهڙي سينيئر پ پ اڳواڻ کي سينيٽر نه بنائڻ وقت ڪهڙو ميرٽ جو اصول اختيار ڪيو ويو. (نوٽ: بعد ۾ ٿيل سينيٽ چونڊ ۾ مٿي ڄاڻايل ٻنهي اڳواڻن کي گهربل عهدو ۽ سيٽ ڏني وئي.)

سنڌ ڪابينا جوڙڻ ۽ وڌائڻ وقت ڪهڙو ميرٽ ڪيو ويو؟ پهريون پيرو ايم پي اي چونڊجندڙن کي ڪهڙي ميرٽ تي وزارتون ڏنيون ويون ۽ پ پ سان وفادارين جا رڪارڊ قائم ڪندڙن کي ڪهڙي ميرٽ تي وزارتن جي ويجهو اچڻ ئي نه ڏنو ويو؟ پيو ته ٺهيو پر ميثاق جمهوريت جي هن دور ۾ جڏهن سنڌ اسيمبليءَ ۾ پ پ جا ايم پي اي هجن، انهن ايترن سارن چونڊيل ايم پي ايز جي موجودگيءَ باوجود جميل احمد سموري نالي هڪ اڻ چونڊيل شخص کي اطلاعات جو صلاحڪار مقرر ڪرڻ جو ڪهڙو ميرٽ آهي؟ ڪهڙي ميرٽ جي ڳالهه پيا ڪيو سومرا صاحب!

(مارچ 2010ع ۾ نشر ٿيل)

سنڌ جي مورن جي مالڪي ڪير ڪندو؟

مور! جنهنجي نالي ونڻ سان ذهن تي سونهن ۽ سندرتا جو تصور تري اچي ٿو ۽ مور جنهن جي ذڪر سان آڪين جي اڳيان هن جي سونهن ورنن ڪنين جي ڇانو ايري اچي ٿي، اهو مور اڄ ڪلهه موت سان منهن مقابل آهي. اسان جا سرڪاري ۽ غير سرڪاري ادارا هن موهڻي پکيءَ کي لڳل موتَ جي بيماريءَ جو ڪو به علاج نه ڪري سگهيا آهن، تنهن ڪري هن ناياب پکيءَ جي نسل کي خطرو لڳل آهي.ڪتي ائين نه ٿئي جو اياز جون هي سٽون ابتيون ٿي وڃن ته "اڄان رڃ مان رڙ اچي ٿي اچي ٿي، مٿان ايئن سمجهين، مئا مور سارا"

چون ٿا ته مور پکيءَ کي ترن ۽ ٿوهرن ۾ رهندي ڏهاڪو هزار سالن کان به مٿي جو عرصو گذري چڪو آهي. اڄ کان ڏهه هزار سال اڳي،جڏهن سرسوتي ندي، ٿر ۽ راجستان جي پٽن مان پالوٽ ڪندي پاري ننگر وٽان وڃي سمونڊ ۾ ساهه پٽيندي هئي، تڏهن ٿر ۽ راجستان جا ميدان، جنت نظير وادين جيان وڻندڙ هئا. ڏند ڪٿا ۾ته اهو به آيو آهي ته سنڌو ۽ سرسوتيءَ جي وچ واري ان .زمين جي زرخيزي ڏسي ايران جي آس پاس کان ايندڙ آرين کي ڏندن ۾ آڱريون اچي ويون هيون ۽ انهن آرين، سنڌو ۽ سرسو تي جي وچ واري پرڳڻي کي ديوتائن جو ديس سمجهيو هو ۽ پوءِ اتي ئي هنن جي ذهنن ۾ اها زرخيزي پيدا ٿي، جنهن مان دنيا جي قديم ترين ويدن جي تخليق ٿي.

جاگرافيائي ماهر چون ٿا ته ڇهه هزار سال اڳ زلزلن سبب آيل زميني ڦيرين گيرين سبب سرسوتي جا وهڪرا تبديل ٿي ويا ۽ ان جو

پيٽ خشڪ ٿي ويو جنهن ڪانپوءِ راجستان ۾ ٿر وارو علائقو ريج ۾ سچ ۾ تبديل ٿي ويو. هندو ڏند ڪٿا ۾ آهي ته سرسوتي نديءَ زمين جي هيٺان هلي وئي آهي. ڳالهه ڪيئن به هجي پر اهي مور پکي، جيڪي سرسوتي جي سرسبز ڪنارن تي پنهنجا پر پکيڙي ٿهوڪن جو راڳ ڳائيندا هئا، اهي ڇهه هزار سال گذري وڃڻ باوجود انهن ئي پٽن ۾ رهن ٿا جيڪي پٽ اڄ سرسبز ميدانن بجاءِ ويران ريگستانن ۾ تبديل ٿي ويا آهن. ممڪن آهي ته ٿر جي مورن جي من ۾ اها آس پيڙهين جي سيڙهين ذريعي اڄان به سانڍيل هجي ته سرسوتي هڪ ڏينهن هنن پٽن ۾ پنهنجو پاڻ ظاهر ڪندي ۽ پٽن جو وڃايل حسن هڪ ڀيرو ٻيهر بحال ٿيندو.

مور پکي سرسوتي واري زماني جي سنڌو ماتري ۾ سونهن ۽ سوڀيا جي سڃاڻپ رهيو آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ مور جو لفظ اهڙو ته مروج ٿي ويو آهي جو ماڻهو هن پکيءَ کي ملوڪائپ جي معيار طور ڪم آڻيندا آهن. " مڙس به آهين مور" "صفا مور ٿو لڳين" جهڙا ڪيئي اصطلاح ٻڌائين ٿا ته سنڌيءَ ۾ مور سونهن ۽ ملوڪائپ جي معنيٰ رکي ٿو. هندو مذهب ۾ مور جو تعلق سرسوتي ديويءَ سان ڏيکاريو ويو آهي، ۽ وڏيڪ اهو ته مور جو پرُ ڪرشن ڀڳوان جي تاج ۾ ڏيکاريل آهي. رڳو ايترو ئي نه پر مور ڪليسا ۾ شاهاڻي زندگيءَ جي علامت، تخت طائوس جي عقيدي ۾ ايمان جي علامت ۽ قديم بابل ۾ ايران جي حڪومتن ۾ بادشاهت جي حفاظت جي علامت طور پڻ ڄاتايل آهي. چون ٿا ته 327 قبل مسيح ۾ جڏهن سڪندر اعظم سنڌو ماتري تي ڪاهي آيو هو ته ڪيس سنڌ جي جن ٻن شين سڀ کان وڌيڪ متاثر ڪيو هو انهن ۾ هڪڙا سنڌ جا صوفي ۽ ٻيا سنڌ جا مور هئا. انهن صوفين مان ڪالانس نالي صوفيءَ کي هو پاڻ سان وٺي ويو هو ۽ مورن کي وري سڪندر اعظم پنهنجي ماءُ ڏانهن ڏياري موڪليو هو. سڪندر اعظم جي ماءُ سنڌو ماتري جا مور ڏسي امالڪ چيو هو ته "جنهن ديس جا پکي ايترا سهڻا آهن، ان ديس جا ماڻهو ڪيڏا نه سهڻا هوندا؟ " سڪندر سان گڏ سندس ويجهو جرنيل (جنرل) ٽالمي به سنڌ مان ڪيترائي جانور ۽ پکي ڪٺائي مصر ويو هو جتي هُن مورن تي خاص ڌيان ڏنو هو.

سرسوتي جي ٻجي زماني کان اڄ تائين مور نہ رڳو سونهن ۽ سوڀيا جي نشاني رهيا آهن، پر جڻ تہ عقيدي ۽ پاڪيزگيءَ جي علامت بہ رهيا آهن. اهوئي سبب آهي جو دنيا جي ذري گهٽ سمورن عقيدن جي مقدس جاين ۽ ڪتابن ۾ مور جا پر سونهن سرس ڪندي نظر ايندا آهن. مور پڪي پالڻ وارو اهو شوق جيڪو سڪندر اعظم جي جرنيل ٽالمي مصر ۾ جاري رکيو اهو ساڳيو ذوق سنڌ جا ڪيترائي باذوق ماڻهو هزارين سالن کان ڪندي نظر اچن ٿا ۽ سنڌ ۾ اڄ بہ سوين اوطاقون، فارم هائوس يا گهر اهڙا آهن جتي هن مور يا ملوڪ پکيءَ کي مهمان جيان تاتيو ۽ ترسايو ويجي ٿو. سنڌ جي فڪري امام شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ پڻ مور کي ملوڪ ۽ معتبر پکي طور ياد ڪيو آهي،

ويا مور مري- هنج نہ رهيو هيڪڙو
انهن آڪيرن تي- ويڻا چٻ چڙهي
وطن ٿيو وري- ڪوڙن ڪانگيرن جو

سرسوتي جي سڪي وڃڻ کي اڄ ڇهہ هزار سالن کان جو وڏيڪ عرصو گذري چڪو آهي ۽ ان وچ ۾ ٿر ۽ راجستان جا رستا ويران بيابانن ۾ تبديل ٿي ويا آهن، پر پوءِ بہ هن سخن پرور پنڇيءَ ڏک ۽ ڏڪار ڏسي پنهنجو ديس تبديل نہ ڪيو آهي ۽ پنهنجي ٺهوڪن جي موسيقي ترڪ نہ ڪئي آهي. اهي مور جيڪي سرسوتي جي ساون پنن جي مٺن ميون تي پلبا هئا، اهي اڄ ڪلهہ ڪارونجهر جي ڪنڪرين ۽ ٿر جي ٿوهرن سان پنهنجو پيٽ پري تہ گذر ڪن ٿا پر پنهنجي لات کي جهڪو ٿيڻ نہ ٿا ڏين.

"اسين گرورا مورلا. ڪنڪر پيٽ ڀرون
منڊ آئي نہ ٻولون. هنيئڙي ڦاٽ مرون"

(ترجمو اسان گرڙا مور پنهنجو پيٽ پٿرين سان ڀريون ٿا، پر جي ڪڏهن منڊ اچڻ تي نہ ٻوليون تہ اسان جو پيٽ ڦاٽي پوي ۽ مري وڃون)

پٿر کائي پيٽ ڀرڻ وارا، پنهنجي اصلوڪي ديس کي نہ ڇڏڻ وارا، پنهنجي ذات ۽ لات کي سدائين اوچو رکڻ وارا اهي سونهن ورنا مور اڄ ڪلهہ سنڌ ۾ موت جي منهن ۾ آهن، پر انهن کي بچائڻ وارو ڪو نہ بچيو.

آهي. سنڌ سرڪار جي جهنگلي جيوت کاتي جي پٽ تہ پهرئين ڏينهن واڪي تي پئي، پر ڪيڏانهن ويا آهن WWF وارا ؟ ڪٿي آهن تر ۾ ڪم ڪندڙ اهي اين جي اوز جن تر جي بک ۽ بدحالي تي پنهنجي پيٽن جي بک لاهي رڳو پنهنجي گهرن ۾ خوشحالي آندي آهي؟ ڪٿي آهن تر ۾ ديپ جلائڻ جون دعوي ڪندڙ اهي اين جي اوز جيڪي هن اونداهي ديس ۾ انڊوڪار پکيڙڻ ۾ جڻ پيشيور لڳن ٿيون؟ ڪٿي آهن ڳجهن، جهرڪين، ڪانون ۽ ڳُونهن (پاڏن) جي نسل بچائڻ جي نالي ۾ پنهنجي پيٽن جا نانگ پالڻ واريون اهي اين جي اوز جيڪي هن وقت تائين ڪروڙين رپين جا فنڊ ڪافور ڪري چڪيون آهن.

ڇا اسين مور پکين جي موت تي رڳو ماتم ڪري، انهن لاءِ تعزيتن جا تڏا وڇائي، مور جي ڳايل ٺهوڪن جي موسيقيءَ جو قرض يا مور جي عطا ڪيل سونهن جي رڳو مسواڙ بہ ادا ڪري سگهون ٿا؟ ڇا اها دعوي ڪجي تہ جيئڻ چيو ويندو آهي تہ ڏيکي جي سڱ تي دنيا بيٺل آهي بلڪل ائين مور جي پرن جي ڇانو ۾ هن سنسار جي سونهن آرامي آهي؟ سرسوتي جي زماني کان اڄ جي ڊجيٽل دور تائين، مور جي سهڻن پرن جي ڇانو ۽ ان جا رنگ اڄ دنيا جي هر ڪنڊ ۾ هر ڪنڊ ۾ پکڙيل آهن. مور جو هڪڙو پڙ سرسوتي جي دور سان ڳنڍيل آهي ۽ مور جو ٻيو پڙ اڄ سيٽلائيٽ چينلن سان جڙيل آهي. آمريڪا جي N.B.C ٽي وي چينل جو لوگو 1956 ۾ مور جي پکڙيل پرن ۽ رنگن تي ٺاهيو ويو ۽ پوءِ پاڪستان جي سرڪاري ٽيلي ويزن PTV جو لوگو بہ مور جي پرن پويان ٺاهيو ويو. ڏسو مور ڪيڏو نہ ملوڪ ۽ مقبول پکي آهي ۽ اسين سنڌن بچاءُ ۾ ڪيل غفلت جو ڪيڏو نہ وڏو ڏوهہ پيا ڪيون. اسان جي ادارن جي چوٽيءَ تي پهتل ڪرپشن ۽ نااهلي مور جي مستقل موت جو سبب بڻجي رهي آهي. ڇا اسان جي ملڪ ۽ سماج ۾ عروج تي پهتل ڪرپشن سنڌي ماڻهن وانگي، سنڌ جي پکين ۽ ٻي جيوت کي بہ ناس ڪندي رهندي ۽ اسين سڀ ان کي خاموشيءَ سان ڏسندا رهنداسين ؟؟؟ اهو سوچڻ جو سوال آهي.

(جولاءِ 2012ع ۾ نشر ٿيل)

ويلن ٽائين واري ڏهاڙي جي مناسبت سان
اڇو ته پٽائيءَ واري محبت ڪيون

14 فيبروري ڪي سڄي دنيا ۾ محبت جي ڏهاڙي طور ملهايو ويجي ٿو. هن ڏينهن تي ماڻهو پنهنجي محبوبن ڏانهن دل جي شڪل وارا خط، نياپا ۽ تحفا موڪلين ٿا. هن ڏينهن تي هڪ ٻئي کي چاهڻ وارا پنهنجي دل گهرئين کي قسمين قسمين سوکڙيون ارپين ٿا ۽ هڪ ٻئي سان وفائن ڪرڻ جا وچن ڪن ٿا.

ويلنٽائين واري ڏينهن جي شروعات جيتوڻيڪ ساڍا سترهن سؤ سال اڳي روم جي شهر ۾ هڪ عيسائي پادري کي آيل ڦاسي جي ياد ۾ ملهائجندڙ ڏينهن کان ٿي پر آهستي آهستي هي ڏينهن دنيا ۾ مذهبي رنگ مان بدلجي عاشقي ۽ رومانوي رنگ ۾ بدلجي ويو ۽ اڄ دنيا هن ڏينهن کي محبتن جي ڏينهن طور ملهائي ٿي.

اسين جيڪي سنڌوماتريءَ جي ملڪ جا ماڻهو آهيون، انهن ڪي هيءَ ڏينهن ڪيئن ملهائڻ گهرجي؟! ڪن ماڻهن جو خيال آهي ته هن ڏينهن کي پنهنجي وطن سان محبت جي ڏينهن طور ملهائڻ گهرجي. نوجوانن جي راءِ آهي ته هن ڏينهن کي محبوبن جي زلفن جي زنجير جو اسير بنائي گهارڻ گهرجي. ڪن وري هن ڏينهن کي محبت بجاءِ ماحوليات جو ڏينهن سمجهي ان ڏينهن تي وڻن پوکڻ جي اپيل ڪئي آهي. جنهن معاشري ۾ جڏهن ڪي نيون ڳالهيون يا ڪي نوان رجحان ايندا آهن ته سيڪو ان جي پنهنجي مقصد واري معنيٰ ڪيندو آهي ۽ اسان وٽ به ويلنٽائين جي ڏينهن سان اهوئي حشر ٿيو آهي.

سنڌ جي سمورن ساڃاهه وندن جي اها ڳڏيل راءِ آهي تہ ڀٽائي سنڌ جو اصل ۾ اڪيلو جامع رهبر ۽ مفڪر آهي تنهن ڪري اچو تہ ڏسون تہ ڀٽائي پنهنجي سڪ جا سڳا ڪنهن ڪنهن سان ۽ ڪيئن سوريا آهن ۽ سنڌ جي هن عظيم انسان جي محبتن جو مرڪز ڪير ۽ ڪٿي آهي؟

هونئن تہ جيڪڏهن ڀٽائي جي تشريح ڪرڻ تي اچجي تہ اها شرح ڪي وڏا عالم ۽ اها بہ ڪنهن ڊگهي عرصي ۾ ئي ڪري سگهن ٿا، پر جيڪڏهن ڀٽائي کي هڪ سٽ ۾ بيان ڪجي تہ هو پنهنجي وطن، پنهنجي محبوب، ان جي مسڪين مارووڙن ۽ انهن جي خوددار ريتن ۽ ريتن جي نياءِ لاءِ سر ڏيڻ جهڙي جاکوڙ ڪرڻ جو سبق ڏئي ٿو ۽ ان سچي نينهن جي نياءِ لاءِ ڀٽائي جي راهہ ۾ رسم زماني جي رسم کان ابتي آهي.

"لوڪ وهي لهوارو تون اوچو وهہُ اوڀار"

سنڌ جي عظيم مفڪر شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جو خيال آهي تہ وطن ۽ محبوب، ماڻهوءَ لاءِ سڀ کان وڏي وٿ ۽ وکر هئڻ گهرجي پر جيڪڏهن ڪنهن ماڻهوءَ ۾ انهن ٻنهي رسمن جي محبت گهٽ يا ۽ ماني آهي تہ پوءِ انهن کي سنو انسان نٿو چئي سگهجي ان ڪري هو چوي ٿو تہ،

"سڄڻ ۽ ساٿيهہ، ڪنهن اڻ ناسي وسري"

يعني جيڪڏهن ڪو پنهنجي سڄڻ کي ۽ پنهنجي ساٿيهہ کي وساري ويهي ٿو رهي تہ ان انسان کي اڻ ناسو يعني بنا ناس يا بنا نڪ وارو ماڻهو چئبو. سنڌي معاشري ۾ ڪنهن بہ ماڻهوءَ کي ويڻ ڏيڻ لاءِ اهين ئي چيو ويندو آهي تہ "ٻڌهان توکي تہ نڪ ئي ڪونهي. تون تہ بنهہ ڪو بي نڪو آهين." وغيرهہ.

ڀٽائي وٽ وطن سان محبت جو اهو عالم آهي جو چوي ٿو تہ جيڪڏهن وطن ڏکيو آهي ۽ ڏڪار ۾ آهي، سڪو سُڃو ۽ سڪڻو آهي تہ بہ ان کي ڇڏڻ نہ گهرجي. ساڳيءَ ريت جيڪڏهن محبوب ۾ ڪا وقتي ميراڻ بہ آهي تہ بہ ان کان الڳ نہ ٿيڻ گهرجي.

ڇيڇي ڇڏ ۾ سپرين، ڏليو ڇڏ ۾ ڏيهہ
سڪا وڻ ساٿيهہ جا، تہ بہ وڙڪيو اچي ويهہ

ويلنٽائين جي محبت پرئي ڏينهن تي اسان کي پنهنجي محبتن جي پيتا رڳو پنهنجي محبوب ئي کي نہ پر پنهنجي وطن کي بہ ڏيڻ گهرجي ۽ ڏسڻ گهرجي تہ اسان جي ديس کي درد ڪٿان ڪٿان لڳو آهي ۽ ان درد جي دوا ڪٿان ۽ ڪيئن ممڪن آهي؟

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جي محبتن جو ٽيون مرڪز پنهنجي وطن جا اهي مسڪين ماروئڙا ۽ انهن جون اهي ريتون رسمون آهن جيڪي هنن غريب هوندي بہ ڪڏهن تبديل نہ ڪيون آهن ۽ جن ڪڏهن بہ مسڪينيءَ جي ڪري پنهنجو مان نہ ڪيرايو آهي ۽ ڪڏهن بہ ڪنهن ضرورت يا لالچ جي ڪري پنهنجا اصول ۽ آدرش قربان نہ ڪيا آهن.

ايءَ نہ مارن ريت، جيئن سيڻ مٽائن سون تي
اچي امر ڪوٽ ۾، ڪنديس ڪا نہ ڪريت
پکن جي پريت، ماڙين سين نہ مٽيان

پنهنجي وطن جي ماروئڙن جون خوبيون بيان ڪندي ڀٽ جو ڌڻي چوي ٿو تہ منهنجي وطن جا ماڻهو ٿورو کائي ڏوَ تي رهڻ وارا ۽ صحت بخش زندگي گذارڻ وارا آهن. ٿورو کائي صحت مند رهڻ وارو انوکو فلسفو بہ ڀٽائي جهڙو آدرشي انسان ئي ڏئي سگهي ٿو.

ٿوري قوت قراريا، رهن سپر ست
پنهوارڪي پٽ، پيهي پيچ ملير ۾

پنهنجي روايتن سان ٻڌو رهڻ، ٻک ۾ بہ پنهنجا اصول ۽ آدرش نہ ڇڏڻ ۽ ڪنهن جي محتاجي نہ ڪرڻ جهڙن آفاقي اصولن کي ڀٽائي پنهنجي شاعريءَ ۾ گهڻو ساراهيو ۽ سينگاريو آهي. ويلنٽائين جي محبتن پرئي ڏينهن تي اسان کي پنهنجي محبتن جي ارپنا پنهنجي انهن انمول اصولن ۽ عظيم رسمن کي بہ ڏيڻ گهرجي، جيڪي رسمون مارئي جهڙي محب وطن ڪردار رکندڙ عورت عمر بادشاهہ جي قيد ۾ بہ زندهہ رکيون.

ڀٽائي جي محبت جا مرڪز تہ هن جي شاعريءَ ۾ جابجا موجود آهن پر هڪ شئي جنهن کي هن پنهنجي لفظن جي موسيقي ۾ بار بار ڳاتو آهي اها، جدوجهد جو اڻ کٽندڙ سفر آهي. هو جدوجهد کي تيستائين

هلائڻ چاهي ٿو جيستائين هن جي سسيءَ ۾ ساهه آهي.

جان جان هئي جيئري، ورچي نه ويٺي
وچي ڀونءِ پيئي، سڪندي کي سڄڻين

پر ڀٽائي جي جدوجهد جو تصور ايترو گهرو ۽ عميق آهي جو شايد ئي دنيا جي ڪنهن شاعر اهڙو تصور پيش ڪيو هجي.

سسئي جي سُرَ ۾ هو هڪ هنڌ چوي ٿو ته،

”جيڪڏهن هلندي هلندي، هن جو ساهه نڪري وڃي ۽ بيو سڀ ڪجهه ڳري وڃڻ کان پوءِ باقي رڳو منهنجي منڊي بچي ته ان کي به اڳتي اچلائجو ته جيئن منزل به ٿي وکون ويجهي اچي.“

”سسئي جي سسيءَ کي اوڏانهين اچلاءِ“

اڄ جڏهن اسان کي سست، ڪاهل ۽ مردود قوم جا مهڻا ملن ٿا ته اسان کي گهرجي ته اسان پنهنجي ماڻهن کي سهڻي لطيف جي محبت جو اهو محور به ڏيکاريون، جنهن ۾ ڀٽائي اڻ ڪٿ، اڻ ورچ ۽ بنا ساهيءَ واري جاکوڙ جو ڏس ڏئي ٿو: اڇو ته پنهنجي سڄڻ، پنهنجي ساٿيهه، پنهنجي مسڪين ماروئڙن، ماروئڙن جي اڻموٽ روايتن ۽ نه ختم ٿيندڙ ولوڙ ۽ جاکوڙ سان پاڻ به محبت ڪريون ۽ پنهنجي ماڻهن کي به اهي محبتون ڪرڻ سيکاريون.

(14 فيبروري 2011ع تي نشر ٿيل)

وزيرستان آپريشن ۾ سنڌ جو حصو

ڏکڻ وزيرستان ۽ اتر وزيرستان، وفاق جي انتظام هيٺ هلندڙ اهي قبائلي علائقا آهن جن کي عام ٻوليءَ ۾ قبائلي ايجنسي چيو ويجي ٿو. فاٽا جي انتظام هيٺ هلندڙ هي ايجنسيون افغانستان جي سرحد سان لڳندڙ آهن ۽ هنن ايجنسين ۾ گهڻو ڪري پشتون قبيلا آباد آهن. ستن ايجنسين ۾ باجوڙ ايجنسي، مهمند ايجنسي، خيبر ايجنسي، اورڪزئي ايجنسي، ڪرم ايجنسي، اتر وزيرستان ايجنسي ۽ ڏکڻ وزيرستان ايجنسي شامل آهن.

قبائلي ايجنسيون جاگرافيائي طرح بہ ملڪ جي ٻين حصن کان ٻاهر آهن تنهن ڪري انهن تي جيئن جو تيئن ملڪي قانون لاڳو نہ ٿو ٿئي ۽ انهن علائقن ۾ قانون توڙي انتظاميا مختلف قسم جي هوندي آهي. وزيرستان جو علائقو وزير قبيلي ۽ ان مان نڪرندڙ مختلف نکن جي قبيلن جو علائقو آهي، وزيرستان جي ٻنهي ايجنسين جي آبادي اٽڪل اٺن لکن جي قريب آهي. اتروزيرستان جو ضلعي هيڊڪوارٽر ميران شاهہ ۾ آهي جڏهن تہ ڏکڻ وزيرستان جو ضلعي هيڊڪوارٽر وانا ۾ آهي.

وزيرستان جو علائقو خشڪ پهاڙن، بنجر زمينن ۽ ويران وادين تي ٻڌل آهي، تنهن ڪري هتان جا ماڻهو بہ هتان جي پهاڙين وانگي مضبوط تہ ضرور آهن پر سنڌن دلين ۽ دماغ ۾ ويراني واڪا ڪندي نظر ايندي آهي. وزيرستان سان افغانستان جون سرحدون لڳن ٿيون ۽ افغانستان جو خوست صوبو اتر وزيرستان سان پنهنجي سرحد ڳنڍي ٿو. 1893ع تائين وزيرستان بہ هڪ آزاد علائقو هو جنهن کان پوءِ انگريزن وزيرستان کي

پنهنجي قبضي ۾ آندو. اهڙي طرح هي علائقو اڳتي هلي پاڪستان ۾ شامل ٿي ويو. وزيرستان ۾ وزير، داوڙ ۽ محسود قبيلا گهڻي تعداد ۾ رهن ٿا. هي قبيلا وزيرستان کان سواءِ پروارن افغان صوبن خوست، پڪتيا، وردڪ، غزني، قندوز ۽ ٻين صوبن ۾ پڻ رهن ٿا. صدين کان افغانستان جو پاڙيسري هئڻ ڪري ۽ هتان جي قبيلن جو سرحد جي ٻنهي پار وسڻ ڪري وزيرستان جي ماڻهن ۾ افغان معاشري جا اثر نمايان آهن، جن ۾ عورتن لاءِ برقعو پائڻ ۽ مرد لاءِ ڏاڙهيءَ جو رکرائڻ ضروري سمجهيو ويجي ٿو. ڏکين ڏنگين ٻهاڙين ۽ ويران وادين سبب هتي پاڻي، زراعت ۽ ساوڪ ڪا گهڻي نه آهي، تنهن ڪري جن علائقن ۾ کيت نه ڪڙندا هجن، گل نه ٽڙندا هجن ۽ سنگ نه سٽبا هجن، انهن علائقن ۾ عاشقي، شاعري، موسيقي ۽ مصوري به پيدا نه ٿيندي آهي.

وزيرستان جي ڪجهه پهاڙين مان ڪجهه ڌاتو ملن ٿا، جنهن مان هٿيار ۽ اوزار ٺهي سگهن ٿا شايد اهوئي سبب آهي جو وزيرستان جو نالو ٻڌندي ئي ذهن ۾ لڙائي ۽ خونخواريءَ جا تصور ابرن ٿا.

اجڪلهه ڏکڻ وزيرستان ۾ فوجي آپريشن هلندڙ آهي، هي آپريشن پاڪستان جي تاريخ جو سڀ کان وڏو آپريشن آهي، پر ڏکڻ وزيرستان جي آپريشن جو جائزو وٺڻ کان اڳ ڏکڻ وزيرستان جي تاريخ، جنگين، قبيلن ۽ ويڙهاڪن جي اصليت جو جائزو وٺڻ ضروري آهي. ڏکڻ وزيرستان ۾ وزير قبيلي جي احمدزئي شاخ ۽ محسود وڏي تعداد ۾ رهن ٿا. محسود قبيلو افغانستان جي ڪجهه صوبن ۾ پڻ ججهي تعداد ۾ آباد آهي جنهن ۾ لوگر، وردڪ، غزني، ۽ قندوز صوبا شامل آهن. پر لوگر صوبي ۾ محسود وڏي تعداد ۾ رهن ٿا. محسود قبيلو وري ٽن شاخن مان زئي، بهلول زئي ۽ شمان خيل ۾ ورهايل آهي.

اڻويهين ۽ ويهين صدي عيسويءَ ۾ جڏهن انگريز جو هندستان تي قبضو هو تڏهن برطانيا ۽ روس جي وڌندڙ طاقتن افغانستان کي فرنٽ لائين طور استعمال ڪرڻ پئي چاهيو. 1838ع واري پهرين انگريز ـ افغان جنگ به انگريزن ان ڪري شروع ڪئي هئي ته جيئن انگريزن جي آنڪي پريندڙ شاهه شجاع کي افغانستان جو ٻيهر حاڪم مقرر ڪيو

وڃي. 1878ع واري ٻي انگريز- افغان جنگ جو بہ اهوئي مقصد هو تہ ڪابل ۾ روس کي اهميت نہ ڏني وڃي. پهرين جنگ عظيم ۾ انگريز سرڪار جيئن ئي عالمگير جنگ وڙهي ٿڪجي پئي تہ 1919ع ۾ افغانستان جي بادشاهہ انگريز کي ٿڪل ڄاڻي ڪيرو سمجهي ڊيورنڊ لائين پار ڪري پنهنجون فوجون خيبرلڪ تائين پهچايون جنهن کان پوءِ انگريزن ٽين افغان جنگ جو اعلان ڪيو. افغانستان سان انگريزن جيڪي بہ جنگيون وڙهيون ان ۾ پشتون قبيلا سدائين افغان حڪومت سان گڏجي، انگريزن سان وڙهندا هئا. انهن قبيلن ۾ محسود قبيلو سدائين اڳرو هوندو هو. محسود ويڙهاڪن 1850، 1860ع ۽ 1897ع ۾ برطانوي فوجن تي وڏا حملا ڪري کين زبردست نقصان پهچايو هو. جيستائين انگريزن جي فوج ۾ هوائي جهاز شامل نہ ٿيو هو تيستائين انگريز فوج وزيرستان کي فتح نہ ڪري سگهي هئي. پر 1922ع ۾ انگريز سرڪار رزمڪ ۾ هوائي اڏو ناهي، رائل ايئرفورس جي جهازن ذريعي محسودن جي علائقن کي بمباري ذريعي ختم ڪري محسودن جي شورش کي ڪافور ڪيو هو.

وزيرستان گذريل ٻن سؤ سالن کان شورش جو مرڪز رهيو آهي، پاڪستان کان اڳ انگريزن، افغانستان تي قبضي کان پوءِ سوويت روسين ۽ هاڻي آمريڪين سان جنگ جي نالي ۾ وزيرستان جي انتها پسند ترارن کي سدائين ٽِڪ نصيب ٿيندي رهي آهي ۽ هاڻي اها حالت اچي پهتي آهي تہ هو پنهنجي ئي ملڪ جي فوج خلاف هٿيار تاڻي بيهي رهيا آهن. 1897ع ۾ وزيرستان ۾ مُلا پووندا محسود چترال کان ڪوئيٽا تائين انگريزن خلاف هٿياربند جدوجهد ڪئي ۽ هڪ سؤ سالن کان پوءِ ان ئي علائقي مان بيت الله محسود تحريڪ طالبان ناهي جيڪا اڄ ڪلهہ پنهنجي ملڪ ۽ ان جي فوجن ۽ شهرين کي نشانو بنائي رهي آهي.

شهيد ذوالفقار علي ڀٽي، پنهنجي ڪال ڪوٺڙيءَ ۾ لکيل تحرير، ”جيڪڏهن مون کي قتل ڪيو ويو“ ۾ خبردار ڪيو هو تہ جيڪڏهن ضياءَ جي مارشل لا کان پوءِ شروع ڪيل سياست جو سفر اڳتي وڌايو ويو تہ ملڪ انتهاپسنديءَ جو شڪار ٿيندو ۽ اها انتهاپسندي ملڪي سالميت جا

پلوَ پانڌُ ساڙي ڇڏيندي. ها اڄ هن ملڪ سان ائين ٿي ٿي رهيو آهي، جيڪو سنڌوماتريءَ جي شهيد بادشاهہ پنهنجي شهادت کان اڳ چيو هو.

هونئن تہ مولوي جلال الدين حقاني، پاڪستاني طالبان جو ابو سمجهيو وڃي ٿو. جلال الدين حقاني، سوويت روس سان جنگ واري زماني ۾ آمريڪي سي آءِ اي جي اکين جو تارو هو بعد ۾ هو افغانستان ۾ طالبان حڪومت جو وزير ٿيو ۽ پوءِ وزيرستان جي طالبان جو استاد بڻيو. جلال الدين حقاني خودڪش تحريڪ جو بہ باني سمجهيو وڃي ٿو پر پاڪستان جي طالبان تحريڪ کي اسٽيبلشمينٽ جو هڪڙو حصو داڻو پاڻي، تيل تماڪ سڀ ڪجهہ فراهم ڪندو رهيو آهي ۽ اڄ اسٽيبلشمينٽ جي ان غلطيءَ جو ڪِيتو سڄو ملڪ لوڙي رهيو آهي.

شهيد ڀٽي ٽيهہ سال اڳ ان بنياد پرستيءَ جي باهہ کان آگاهہ ڪيو هو ان کان اڳ ۽ پوءِ پاڪستان جا ترقي پسند ۽ روشن خيال، قوم پرست، مذهبي انتهاپسنديءَ خلاف واويلا ڪندا رهيا پر اسٽيبلشمينٽ سدائين ان آواز کي دٻائيندي رهي ۽ مذهبي انتهاپسندي جي پٺي ٺپيندي رهي. نتيجو اهو نڪتو آهي تہ انتهاپسند ٻي هر جاءِ ساڙڻ، ٻارڻ ۽ مارڻ کانپوءِ خود فوجي ادارن تي ڪاهي آيا آهن ۽ پوڙهن ٻارن ۽ عورتن مارڻ کان بہ نہ ٿا مڙن.

طالبان ۽ انهن جي سرپرستي ڪندڙ مذهبي انتهاپسندن هن پوئتي پيل ملڪ جي نالي ماتر ترقي کي جهڙي طرح تهس نهس ڪيو آهي، ان جي قيمت اسان جي ايندڙ نسلن کي نہ ڄاڻ ڪيتري عرصي تائين ادا ڪرڻي پوندي.

مارشل لائن جي ڪارين راتين ۾ ڄڻايل، مذهبي انتهاپسنديءَ جي داڻي ۾ آئڊيل ۽ غيرملڪي امداد جي ڏُڪي تي تاتيل اها جنون پسندي ڪڏهن بہ مهراڻ جي واديءَ جي ماڻهن يعني انڊس ويليءَ جي لوڪن جو شيوو نہ رهي آهي. اهو ئي سبب آهي جو مهراڻ جي واديءَ جي موجودهہ ملڪ جي باني قائداعظم محمد علي جناح پنهنجي جڳ مشهور 11 آگسٽ 1947ع واري تقرير ۾ نئين نهندڙ پاڪستان لاءِ چيو هو تہ ”هاڻي هن ملڪ اندر هر مذهب جي ماڻهوءَ کي پنهنجي ڌرمي عبادتگاهہ ڏانهن وڃڻ جي آزادي هوندي.“ قائداعظم کان پوءِ هن ملڪ جو سڀ کان مقبول

عوامي اڳواڻ شهيد ذوالفقار علي ڀٽو به سيڪيولر روش جو پرچارڪ هو. ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي، محترم جي ايم سيد، قاضي فيض محمد، سوڀوگيانچنداڻي، رسول بخش پليجو ۽ حفيظ قريشيءَ سميت سنڌ جا سوين سياستدان گذريل سٺ سالن کان سيڪيولرازم عرف غيرفرقيواريت جي ڳالهه ڪرڻ جي ڏوهه ۾ ڏهاڪن جا پاند جيلن ۾ ۽ نظربندين ۾ گهاريندا رهيا آهن. رڳو سنڌ جا ئي نه پر بلوچستان جا مري، مينگل ۽ بگٽي سردار، پنجاب ۽ سرحد جا ترقي پسند ۽ روشن خيال دانشور به ان انتهاپسنديءَ خلاف وڙهندا ۽ مرندا آيا آهن. سنڌ کي ته اهو اعزاز حاصل آهي ته ان جا صوفي، سنت، سالڪ، سگهڙ، شاعر، اديب، راڳي سازي، بلڪ سيئي ساڃاهه وند ماڻهو جنونيت خلاف لڙندا، وڙهندا ۽ مرندا رهيا آهن پر هنن ڪڏهن به هن ملڪ ۾ ان جي معاشرت ۾ جنونيت کي هٿي نه ڏني آهي. صوفي شاهه عنايت، لطيف ۽ سچل جي سنگ ۽ سلسلي ۾ ته هندو ۽ مسلم جو فرق ئي نه رهيو آهي. تنهي صوفين جي سنگت ۾ هندو فقير به هوندا هئا ۽ شاهه عنايت شهيد جي آخري آرام گاهه ۾ ته ڪيترا هندو فقير، ساڻس گڏ آرامي آهن. سنڌ جي شاعريءَ ۾ سامي چين راءِ لُنڊ کان سواءِ دلپت ۽ نانڪ جو به پنهنجو مقام آهي.

مطلب ته انڊس ويلي جو هي لڙيل پاسو جنهن ۾ خاص طرح موجوده جاگرافيائي حدن واري سنڌ اچي ٿي، اهو غيرفرقيوار ۽ جنونيت خلاف رهيو آهي. اهوئي سبب آهي جو سنڌي ڳالهائيندڙ آبادين مان ڪڏهن به ڪنهن مذهبي جماعت جو اميدوار چونڊن ۾ ڪامياب نه ٿيو آهي. حالانڪ ضياءَ جي دور ۾ سرڪاري ريڊيئي، ٽي ويءَ ۽ فنڊن ذريعي ماڻهن تي انتهاپسنديءَ جو روغن چاڙهڻ جي ڪوشش ڪئي وئي، پر پوءِ به سنڌ جا ماڻهو سيڪيولر ئي رهيا. پاڪستان جي ٻاهٺ سالن جي سفر کان پوءِ حالتن، وقت ۽ تاريخ ثابت ڪيو آهي ته قائداعظم محمد علي جناح جي 11 آگسٽ واري تقرير درست هئي، مذهبي انتهاپسندي غلط هئي ۽ ان انتهاپسنديءَ خلاف ڳالهائيندڙ لکندڙ ۽ وڙهندڙ قائداعظم کان جي ايم سيد ۽ ذوالفقار علي ڀٽي تائين، سوڀي گيانچنداڻيءَ کان رسول بخش پليجي ۽ جام ساقي تائين، شاهه عنايت کان، لطيف، سچل، سامي ۽ شيخ اياز تائين سنڌي درست هئا ۽ هن

ملڪ جا موجد ٿي ان جا حقيقي محافظ آهن.

سنڌ صدين کان مهراڻ جي وادي عرف انڊس ويليءَ جي ملڪ جي قيادت ڪندي ۽ ان جو تحفظ ڪندي رهي آهي. سڪندراعظم يونانيءَ سان به ماچڪي جي بادشاهه مهاڏو اتڪائي، وطن خاطر جان ڏني هئي. راءِ سهيرس به ايراني سلطنت جي نمروز جي بادشاهه سان وڙهندي جان قربان ڪئي، عربن جي دور ۾ به ائين ٿيو ۽ ويهين ۽ ايڪيهين صديءَ ۾ به لاڙڪاڻي جي ڀٽن سامري مخالفن سان مهاڏو اتڪائيندي شهادت ماڻي.

جيتوڻيڪ شهيد ذوالفقار علي ڀٽي ۽ شهيد راڻي محترما بينظير ڀٽو جي شهادت عالمي سازشون هيون پر پوءِ به بنهي شهادتن جا مقامي ساٿاري مذهبي انتهاپسند ٿي هئا. مذهبي جنونين اسفندريار وليءَ تي به حملو ڪيو ۽ بشير بلور کي به مارڻ جي ناڪام ڪوشش ڪئي (نوٽ: بشير بلوا ڳتي هلي انتهاپسندن هٿان مارجي ويو. ليڪڪ) پر قرباني پوءِ به سنڌ جي حصي ۾ آئي. شهيد راڻي جي خون سان انڊس ويلي سرخ ٿي. اها قرباني جيڪا شهيد ڀٽي ڏني ۽ جنهنجو تسلسل شهيد راڻي قائم رکيو قربانين ۽ شهادتن جي ان سلسلي کي سنڌ جا سپاهي به قائم رکيو ٿا اچن. مذهبي جنونيت خلاف مالاڪنڊ ۽ سوات واري آپريشن ۾ جن فوجي جوانن شهادت ماڻي ان ۾ وڏو تعداد نل، ڪنري، مٺياري، پڊعيدن، نوشهروفيروز ۽ نوابشاهه جي سپاهين جو هو. هينئر وزيرستان واري آپريشن ۾ به سنڌ جي فوجي جوانن جو وڏو تعداد انتهاپسنديءَ خلاف وڙهي جان ڏئي، قربانيون ڏئي رهيو آهي.

سياست جي ايوانن کان جنگ جي ميدانن تائين سنڌ هن ملڪ کي قائم ڪرڻ ۽ بچائڻ ۾ بنيادي ڪردار ادا ڪيو آهي. سنڌ هن ملڪ کي قائداعظم ڏنو قائد عوام ڏنو شهيد بادشاهه ۽ شهيد راڻيون ڏنيون ۽ هن ملڪ جي تحفظ ۽ جنوينت مان آجپي ماڻڻ لاءِ فوج ۾ قرباني ڏيندڙ سوين جانثار سپاهي ڏنا.

(مارچ 2009ع ۾ نشر ٿيل)

اعليٰ عدالت کي سلام

اين آر او جي مهرباني، پر ٿورو اڳتي به

پرويز مشرف سرڪار جي آخري نحوست اين آر او کي ننگو قانون قرار ڏيندي ملڪ جي اعليٰ ترين عدالت، سپريم ڪورٽ آف پاڪستان، آمر جي اڇلايل ان ڍونڍ کي دفن ڪرڻ جو حڪم ڏنو آهي ۽ چيو آهي ته 5 آڪٽوبر 2007 تي جاري ڪيل اهو آرڊيننس انصاف جي اصولن خلاف هو تنهن ڪري هن حڪم تحت ختم ڪيل سڀ ڪيس بحال ٿي ويا آهن.

جيستائين اين آر او جو صرف نالو ٻڌو ويو هو ۽ جيستائين هي قانون فائيلن جي پيٽ ۾ لڪل هو تيستائين ته ڪنهن کي خبر نه هئي ته هن ڪاري قانون تحت، ڪنهن ڪنهن جا ڪهڙا ڪهڙا ڏوهه هضم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي پر سپريم ڪورٽ جي هڪ ٿي نشتر اها اوجهري قاڙي وڌي آهي ۽ اندران سوين سفيد پوشن جا جيئرا جاڳندا ڏوهه نڪري پيا آهن. اين آر او جي اوجهه ڦاٽڻ کان پوءِ ظاهر ٿيل ملزمن جا نالا ۽ سندن گناهن جا تفصيل ڏسڻ کان پوءِ عجب ٿئي ٿو ۽ ويساهه ٿئي ٿو ته هن ملڪ جي هر سفيد پوش جي ڪالر جيتري چلڪيدار آهي سندس دامن اوترو ئي داغدار آهي.

جيتوڻيڪ اها خبر هاڻي خبر نه رهي آهي ته اسان جهڙي ملڪ ۾ سڀ کان وڏيڪ ڏوهه اهي ماڻهو ڪن ٿا جيڪي اسان کان ثوابن ۽ خدمتن جي وعدن تي ووٽ وٺي وڃن ٿا. جن جو نالو سياستدان آهي ۽ سياستدان سان ان ڏوهه ۾ پيائي چارو وري ان ڪاموري جو آهي، جيڪو علم ۽ عقل جي زور تي ڪامورو چونڊجي ٿو ۽ پوءِ اسان جي سياستدان

سان گڏجي، ٻئي هن ملڪ جي مسڪين ماڻهن جي ڀلائي لاءِ رکيل سڀ وسيلا هڙپ ڪري ويحن ٿا. پر سپريم ڪورٽ جي سترهن رڪني عدالت، حڪومت جي حمام ۾ بيٺل انهن سمورن ننگن کي ٻاهر قطار ۾ آڻي بيهاريو آهي ۽ عوام کي ڏيکاريو آهي تہ شرافت جا چوغا اوڍيندڙن، ايمانداريءَ جون دستارون ٻڌندڙن، جلسن جلوسن ۾ عوام جي درد ۾ روئڻ جون ڪوڙيون ڏکون ڪندڙن جو روئڻ، روداليءَ جي روڄ کان سواءِ ڪجهہ بہ نہ آهي.

پاڪستان ۾ سفيد پوش ملزمن جي ايڏي قطار اين آر او جي طفيلي اسان کي سپريم ڪورٽ ئي ڏيکاري آهي، تنهن ڪري عوام چيف جسٽس افتخار محمد چوڌري ۽ سندس ساٿي ججن جو ٿورائتو آهي.

اين آر او پنهنجي جاري ٿيڻ جي پهرئين ڏينهن کان ئي هڪ اهڙو قانون هو جنهن جي سماج جي هر انصاف پسند طبقي، شروع کان ئي مخالفت ڪئي هئي. چاڪاڻ تہ مصلحت جي ناليءَ ۾ وڏن ۽ سگهارن ملزمن جي الزامن کان جيڪا طوطا چشمي ڪئي وئي هئي ۽ انهن کي اين آر او جي آبِ زم زم سان وهنجاري جهڙي ريت پاڪ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي هئي، اها هن ملڪ جي انصاف ۽ عام ماڻهوءَ سان زيادتي هئي جيڪا بهرحال سپريم ڪورٽ واپس ڪرائي آهي.اين آر او جو قانون نامور فلسفي جو ناٿن سوِفٽ جي قانون بابت ان سمجهاڻيءَ سان بلڪل نهڪي بيهي ٿو تہ "قانون ڪوريئڙن جا اهي ڄار آهن، جنهن ۾ رڳو مکيون ڦاسنديون آهن ۽ ڍڳا انهن کي ڌوڻ هڻي ڊاهي نڪري ويندا آهن."

مشرف جي مهربانين جي وهندڙ گنگا مان هن ملڪ جي ذري گهٽ سمورن سياستدانن ۽ ڪامورن اشنان ڪيو آهي تنهن ڪري جيڪڏهن انهن کي قانون جي ڪٽهڙي ۾ آڻي پنهنجي صفائي پيش ڪرڻ لاءِ بيهاريو ويندو تہ عوام يقينن ان عمل کي ساراهيندو. نہ رڳو ايترو پر اين آر او ذريعي انهن سياستدانن بہ فائدو ورتو جن تي درجنين ڏوهاري قسم جا ڪيس داخل هئا. اين آر او رد ٿيڻ سان سمورن ملزمن کي پنهنجو پاڻ کي معصوم ثابت ڪرڻ جو موقعو ملندو. تنهن ڪري ملڪ جي مختلف حصن ۾ سياست جي ناليءَ ۾ قتل ٿيل شهرين جي وارثن کي بہ آٿت ٿيو آهي تہ سندن پيارن

جي قتل هيٺ آيل ملزم قانون کان مٿانهان ناهن.

اين آر او بابت سپريم ڪورٽ جو فيصلو هن معنيٰ ۾ به غير معمولي آهي جنهن ۾ ملڪ قيوم کي سزا ڏيڻ جو حڪم ڏنو ويو آهي. ملڪ قيوم ۽ شريف الدين پيرزادي جهڙا نامياري ڪنيا قانوندان، جيڪي وقت جي هر آمر جي استقبال ۽ آمد جون قانوني راهون ڳوليندڙ ۽ انهن جي راهه ۾ ڇٽڪيار ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. انهن کي به آمريت دوستيءَ جي سزا ملڻ گهرجي.

ملڪ قيوم نوي واري ڏهاڪي ۾ جڏهن لاهور هاءِ ڪورٽ جو جج هو، تڏهن هو محترما بينظير ڀٽو سميت ڪيترن سياستدانن کي وقت جي حاڪمن جي فرمائشن تي سزائون ڏيندو رهيو آهي. سپريم ڪورٽ جي فيصلي ملڪ قيوم جهڙن آمريت جي پروانن جا پر ساڙي وڌا آهن ۽ هاڻي ڪُسيل ڪنيڙاتين وارين ڪٻرين وانگي هو واٽڙا تي هيڏانهن هوڏانهن ڏسي رهيا آهن ته عدالتن جو هي منظرنامو ڪيئن تبديل ٿيو آهي؟ ڪنهن نامعلوم ڏاهي جو قول آهي ته جڏهن جج پاڻ چور بڻجي پون ته اهڙي حالت ۾ چورن کي قُر ڪرڻ جو اختيار حاصل هئڻ گهرجي. اهو قول ملڪ قيوم جهڙن ججن جي ڪِردار تي ٺهڪي اچي ٿو جن کي جج چوڻ به ”جج“ جي لفظ جي توهين آهي.

اين آر او کي رد ڪري سپريم ڪورٽ ملڪ جي هر ماڻهوءَ جي واهه واهه کٽي ورتي آهي ۽ ملڪ جي عوام کي عدالت مان اڳتي به بهتر اميدون آهن.

سپريم ڪورٽ مشرف جي باقيات جي ان قانون مان عوام جي جان آجي ڪرائي يقينن هڪ عظيم ڪم ڪيو آهي پر مشرف جي ڪيترن ۽ ڪردارن جو هڪ پٺو پاسو اڃا به بچيل آهي، اهو هي ته اهي ماڻهو جيڪي 12 آڪٽوبر 1999ع کان وٺي 18 فيبروري 2008ع تائين سڄا سارا ڏهه سال مشرف جي اڳيان پويان رهيا ۽ مشرف جي آمريتي اقتدار جون چلمون ڀريندا رهيا ۽ مشرف کي ڏهه ڏهه ڀيرا ورديءَ سان صدارتي چونڊ ويڙهائڻ جي ڳالهه ڪندا رهيا ۽ مشرف جي پاسي ۽ پاڇي ۾ ويهي گلم جي توبچين وانگي، آمر جي تعريف جا نڪاءَ چوڙيندا رهيا ۽ عوام جي نالي ۽ ترقياتي ڪمن جي آڙ ۾ ڪروڙين رپين جا فنڊ هر سال

رڙڪائيندا رهيا ۽ عوام جا پئسا ڪائي ڪائي هو ايترا مست ٿي پيا جو آخر ۾ سياست جي اخلاقيات بہ وساري ويهي رهيا ۽ پنهنجي همعصر پر مخالف سياستدانن کي گهٽ وڌ ڳالهائيندا رهيا۔ مشرف جي انهن دادلن ۽ دل گهرين جو حساب ڪتاب بہ ٿيڻ گهرجي.

اين آر او تہ پهرين جنوري 1986ع کان 12 آڪٽوبر 1999ع تائين ٿيل وڏن ماڻهن جي ڏوهن ۽ گناهن جي حساب ڪتاب بابت هو پر اهي ماڻهو جن 12 آڪٽوبر 1999 کان پوءِ ڏوهہ ڪيا، قانون ۽ آئين جا بکيا اديڙيا، ادارن جا بنياد کوٽيا، سياست جي اصولن جا ليڪا لتاڙيا، مخالفن کي جيلن ۾ وجهرائي سندن وفاداريون تبديل ڪرايون، عوام جي نالي ۾ آيل ڪروڙين رپيا ڪرٽي کاڌا ۽ سرڪاري مشينري کي ذاتي ملازمن جي دفتر ۾ تبديل ڪيو انهن جو بہ احتساب ٿيڻ گهرجي. احتساب تہ ان احتساب بيورو جو بہ ٿيڻ گهرجي جنهن احتساب جي ڏنڊي سان سياستدانن کي ماري مُچ ڪري ان مان قائداعظم مسلم ليگ جي ڇنل ڪنولي جا واڻ وترايا.

مشرف سرڪار جي دور ۾ ملڪ ۾ ڪرپشن جا جيڪي عالمي رڪارڊ قائم ٿيا آهن، انهن تي هڪ ڏار ڪميشن ويهارڻ جي ضرورت آهي. حبيب بئنڪ کي ڪيئن وڪيو ويو اسٽيل مل کي تين وال ڪرڻ جي ڪوشش ڪيئن ڪئي وئي؟ اسٽاڪ مارڪيٽ ۾ گهوٽالو پيدا ڪري ان مان اربين رپيا ڪيئن ڪمائڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي؟ زمينن ۽ پلاٽن جي ڪاروبار يعني ريئل اسٽيٽ جي سيڪٽر ۾ ڪيئن سٽا هنيا ويا؟ اهو سڀ ڪجهہ پرويز مشرف ۽ شوڪت عزيز جي ڳٽ جوڙواري دور ۾ ٿيو.

سپريم ڪورٽ آف پاڪستان کي اين آر او رد ڪرڻ تي سلام پيش ڪندي، گوش گذار ٿيندا سين تہ مشرف جي سڄي دور جي ڇهري ڪاروائين، ڪرپشن ۽ سياستدانن جو بہ احتساب ڪيو وڃي.

(18 ـ ڊسمبر 2009ع تي نشر ٿيل)

لاڙ کي ڏڪار کان بچايو

درياهه جي پڇاڙيءَ سنڌ جي لاڙواري علائقو پاڻيءَ جي کوٽ سبب ڏڪار جي ور چڙهي ويو آهي ۽ ڏڪار هڻ علائقي سان اها ڪار ڪئي آهي، جيڪا سوات سان دهشت گرديءَ ڪئي هئي. دهشتگرديءَ جي باهه سبب، سوات مان لکين ماڻهو لڏي محفوظ جاين ڏانهن هليا ويا ۽ بدين ۽ ٺٽي جي ساموندي پٽيءَ ۾ پيئڻ جو پاڻي نه ملڻ سبب لکين ماڻهو مٽن پاڻين جي ملڪ ڏانهن وڃڻ تي مجبور ٿيا آهن. اهڙي طرح چئي سگهجي ٿو ته بدين ۽ ٺٽي ۾ اندروني طور مهاجر بڻيل DPs اجو تعداد به لکن ۾ آهي پر حاڪمن ۽ حالتن جي دهشتگرديءَ جو شڪار بڻيل لاڙ جا ماڻهو نه ميڊيا کي متوجهه ڪري سگهيا آهن ۽ نه حاڪمن جو هڏ ڪرڪائي سگهيا آهن. جنهن ڪري لاڙ جي ڏڪار ستيل ماڻهن جي نه ڪو سياسي پارٽيون مدد ڪن ٿيون ۽ نه حڪومت سنڀال لهي ٿي. نه ئي ور عالمي برادريءَ جو ڌيان ڇڪجي ٿو. نتيجي طور ڏڪار جو وهندڙ گهاٽو هر روز لاڙ جي هزارين ماڻهن کي پيڙي سندن ساهه نپوڙي رهيو آهي.

اڳي جڏهن سنڌو درياهه ۽ ان جي ڇاڙهن تي ڪي بند ۽ بنڌ بڌل نه هئا ۽ درياهه سدائين جوان ۽ جالارو ٿي وَهندو هو. تڏهن لاڙ جا پٽ، ساوا ۽ سڪيا ستابا هوندا هئا. ان وقت لاڙ جون رڳو زمينون ئي زرخيز نه هيون پر لاڙ جا ساموندي بندر به موتين جي ڪاڻ جي ڏِڪَ ڏيندا هئا. سچو پرڏيهي واپار لاڙ جي بندرن معرفت هلندو هو ۽ سڄي دنيا جون سئيون شيون لاڙ جي انهن ساموندي بندرن معرفت سنڌ ۾ داخل ٿينديون هيون. سنڌ جي شاديءَ جي سِهرن عرف لاڏن، ڳيچن ۽ لوڪ شاعري ۾ لاڙ جو اهڙو ذڪر بار بار ڪيل آهي، "منڊي راٽل جي مان لاڙئون آٽايان" يا "منهنجو لڙي

آيو لاڙ مان، هو جمالو“ وغيره وغيره.

مهراڻ، پراڻ، پنيهل، سانگرو ۽ هاڪڙو جي اڪيچار نالن سان مشهور سنڌو جا اهي وهڪرا رڳو لاڙ جي خوشحالي جا ئي خالق نه هئا پر لاڙ جي خماريل موسمن ۾ ٿيندڙ شاعري ۽ موسيقي، مصوري، سنگتراشي ۽ رقاصيءَ جي به آبياري ڪندا هئا. لاڙ جي انهيءَ خماريل موسم جو ئي ڪمال هو جو ڀٽ جو لطيف سدائين لاڙ ڏانهن لڙيل هوندو هو ۽ سندس همعصرن جو وڏو تعداد هنن ئي پرڳڻن ۾ رهندڙ هو. ڀٽائي جا اهي پسنديده ماڳ خاص ڪري سنڌو درياهه جي ڪاپي ڪناري وارا لاڙ جا ياڳا، جنهن ۾ سجاول، بنورو، گولاڙچي، بدين ۽ ٽنڊو باگو اچي وڃن ٿا اهي اڄڪلهه پاڻيءَ جي کوٽ سبب سخت ڏڪار جو شڪار آهن ۽ ڀڳڙا ميمڻ، ڀهڊمي ۽ ڪيڏڻ جون اهي يونين ڪائونسلون جتي ٻڙ جي ڏوري جو اهو مقام آهي، جتي جي جتن وٽ، ڀٽائي مهينن جا پاند اچي ترسندو هو اتي ته لاش وهنجارڻ لاءِ به پاڻي نه ٿو ملي.

گذريل چئن مهينن کان حيدرآباد جي ڪوٽڙي ٻئراج مان ڪاپي طرف نڪرندڙ واهه بند آهن. جنهن ڪري هن علائقي جا فصل سڙي سڪي تباهه ٿي ويا آهن. فصلن جي سڪڻ ڪان پوءِ مال متاع به ايرو ٿي ويو آهي ۽ زمينن ۽ چوپاين جي ايرائيءَ کان پوءِ هتان جو عوام به سيرو نه رهيو آهي ۽ هن علائقي ۾ ڏڪار جهڙي حالت پيدا ٿي وئي آهي.

لاڙ جا ماڻهو ٻنيون، مڇيون، توڙي جانور مطلب ته سموريءَ جيوت درياهه مان ڪئنالن ذريعي ايندڙ پاڻي تي جيئي ٿي. لاڙ جي زمينن جا جر کارا ۽ ڪسارا ٿين ٿا تنهن ڪري هتي نه ٽيوب ويل هلن ٿا نه وري نلڪا مٺو پاڻي ڏين ٿا، ان ڪري درياهه جو مٺو پاڻي ئي سڄي جيوت جي زندگي جي ضمانت آهي. پر جيڪڏهن درياهه جو مٺو پاڻي بند ٿي وڃي ته ڀرپاسائين هتي جي جر جو پاڻي ۽ پوءِ سڄي زندگي کاري ۽ ڪساري بڻجڻ شروع ٿئي ٿي.

سڄو بدين ضلعو نئين ضلعي جو اوياريون پاسو ۽ ٽنڊي محمد خان ضلعي جا ڪجهه علائقا گذريل چئن مهينن کان پاڻي نه ملڻ ڪري ڏڪار ۽ سوڪهڙي جو شڪار آهن. جنهن ڪري فصل سڪي رهيا آهن تلاءَ ڍنڍون خشڪ ٿي رهيون آهن. جر جو پاڻي وڏيڪ ٻاڙو ٿي رهيو آهي

پکي پکڻ بہ اُجاڙا رهڻ لڳا آهن ۽ جَرتي جيئندڙ مخلوق مڇيون، ڪميون، ڏيڏر سيسر، سڀ موت جي واٽ وٺي هلڻ لڳا آهن. بدين جي ساموندي علائقي مان هزارين ماڻهو لڏا کڻي انهن علائقن ڏانهن پڏاري ويا آهن، جتي مال کي ڪو ڪنو يا گندو پاڻي ئي سهي پر ميسر ٿئي ٿو ۽ جتي کين اميد آهي تہ هو پاڻ ۽ سندن رزق ڏڪار جا ڪجهہ ڏينهن گذاري ويندا. لاڙ جون اهي مينهون جيڪي کير جون ٻاٽليون ڏهائيندڙيون هيون، اهي هاڻي پاڻي جي ٻاٽلي ڏسڻ لاءِ حيران آهن ۽ هتان جي ڪڪڪ، ڪمند ۽ سورج مکيءَ جهڙا جر ڪندڙ فصل هاڻي مري ۽ مرجهائجي رهيا آهن.

سوڪهڙي ۽ پاڻيءَ جي کوٽ سبب مظلوم بنايل لاڙ جو هي ماضيءَ جو شاهوڪار خطو وقت جي حڪومت، سياسي پارٽين ۽ ميڊيا جي توجهہ جو طالب آهي. هتان جا ماڻهو هتان جون زمينون، هتان جا فصل، هتان جا وڻ هتان جون ڍنڍيون هتان جا ڍورا، هتان جا جانور هتان جا پکي هتي جي مڇي، هتان جا جيت جڻيا مطلب تہ ڪل جيوت، سرڪار کان نہ نوڪريون طلبي ٿي نہ عهدا گهري ٿي نہ ئي وري ڪي ڏگها ويڪرا مطالبا ڪري ٿي، هتان جي ڪل مخلوق اسان کان صرف پاڻي گهري ٿي.

لاڙ وارو علائقو ڪنڊ جو ملڪ يعني شگر اسٽيٽ آهي. هن علائقي جا ماڻهو پيٽرول ۽ گئس جي ذخيرن جي مٿان رهن ٿا ۽ هاڻي هن علائقي مان اعليٰ قسم جو ڪوئلو بہ مليو آهي. پيٽرول، گئس ۽ ڪوئلي جي کوهن مٿان رهندڙهي ماڻهو هاڻي هيئن چون ٿا تہ ڪاش سندن زمين جا جَر پيٽرول بجاءِ مٺو پاڻي پيدا ڪن ها جيڪو کين پنهنجا اباڻا ڪک ڇڏڻ تي تہ مجبور نہ ڪري ها ۽ کين پنهنجي ان ضلعي اندر دربدر ٿيڻ تي مجبور نہ ڪري ها. لاڙ جي پيٽ مان نڪرندڙ تيل، گئس ۽ ڪوئلي جي جيڪڏهن ڪا نالي ماتر رائلٽي بہ هتان جي عوام جي ڀلائي لاءِ خرچ ڪئي وڃي تہ هن علائقي مان پاڻي جي کوٽ سدائين لاءِ ختم ٿي سگهي ٿي پر سوال اهو آهي تہ.

"آهي ڪو لاڙ جي مالڪي ڪرڻ وارو."

(جولاءِ 2011ع ۾ نشر ٿيل)

سنڌ اسيمبلي ميمبرن جي پگهارن وڌائڻ وارو مطالبو

سنڌ اسيمبليءَ جي ميمبرن جي پگهار وڌائڻ جو مطالبو ٿيو آهي. اسٽينڊنگ ڪميٽي چيو آهي تہ سنڌ اسيمبليءَ جي ميمبرن جي پگهار سؤ سيڪڙو وڌائي وڃي. ان کان بہ ٿي ڏينهن اڳ سنڌ اسيمبليءَ جي ميمبرن اليڪشن ڪميشن وٽ پنهنجي ملڪيتن جا جيڪي تفصيل جاري ڪيا انهن مان پتو پيو هو تہ سنڌ اسيمبليءَ جي ڪيترن وڏيرن، سردارن ۽ نواب ميمبرن وٽ پنهنجون ڪارون يا گاڏيون بہ نہ آهن ۽ هو جن گاڏين تي چڙهن ٿا، اهي وٽن اڌاريون، ونگارو يا ڏوهل گاڏيون آهن، سنڌ اسيمبليءَ جا اهي ميمبر جن وٽ پنهنجون گاڏيون نہ آهن، انهن ۾ ڪيترا ائي وزير، سردار يا نوابزادا شامل آهن.

سنڌ اسيمبلي هڪ چونڊيل ايوان آهي، جنهن ڪي سنڌ جا ماڻهو پنهنجي ووٽن ذريعي اهو اختيار ڏين ٿا تہ اهي ميمبر اسيمبليءَ ۾ پهچي سنڌن ڀلائي ۽ بهتر مستقبل لاءِ ڪم ڪن ۽ اهڙا قانون ناهين، جيڪي ووٽرن جي ذاتي ۽ اجتماعي زندگي ۾ ڪا خوشي ۽ خوشحالي آڻين. چاڪاڻ تہ سنڌ اسيمبليءَ سميت سمورا چونڊيل ايوان ۽ ادارا عوام جي ووٽ ذريعي وجود ۾ اچن ٿا تنهن ڪري اهي ايوان، عوامي راءِ جي ترجمان هئڻ سبب مقدس ۽ مانوارا ٿين ٿا. پر ڇا انهن ايوانن ۾ ويٺل نمائندا، پنهنجي ووٽرن سان ڪيل واعدا نڀائين ٿا؟ يا ڇا انهن ايوانن ۾ ويٺل نمائندن کي پنهنجي فرض ۽ عوام جي قرض جو پورو احساس آهي؟؟

سنڌ اسيمبليءَ سميت سمورن چونڊيل ايوانن جا سڀ ميمبر يقينن

هڪ جهڙا نہ آهن پڪ سان هڪڙا ميمبر اهڙا بہ آهن، جن جون دليون ڪليل ۽ جگر ڪشادا آهن. انهن ميمبرن جي گهرن، اوطاقن ۽ دفترن جا دروازا سدائين ڪليل آهن. انهن جا موبائيل نمبر بہ لڳندا آهن ۽ سندن ڪو بہ ووٽر ساڻن ڳالهائي بہ سگهي ٿو. اهڙا ميمبر سدائين هجومن ۾ گهيريل هجن ٿا ۽ سندن چهرا ۽ اکيون سدائين ٻهڪندي ۽ ماڻهن کي مرڪن جي پليڪار چونڊي نظر ايندين آهن. اهي عوامي نمائندا ماڻهن جا حقيقي نمائندا آهن ۽ علائقي جي عوام کي اهڙن نمائندن تي فخر هوندو آهي پر بدقسمتيءَ سان انهن نمائندن جو تعداد گهٽ نہ آهي.

سنڌ اسيمبليءَ جي اهڙن معزز ميمبرن کان معذرت ڪندي جيڪڏهن سچ ڳالهائجي ۽ ڪاٿن پڇجي تہ اوهان اليڪشن ڪميشن وٽ پنهنجي ملڪيت جا جيڪي تفصيل جمع ڪرايو ٿا ڇا اهي سچا آهن ۽ ايمانداريءَ سان بيان ڪيل آهن؟ ڇا توهان وٽ واقعي بہ چڙهڻ ۽ سفر ڪرڻ لاءِ پنهنجون ڪارون يا گاڏيون نہ آهن؟ اوهان ايترا غريب آهيو جو توهان اڌارين، ونگارو يا ڏوهل گاڏين تي چڙهو ٿا؟ عوام تہ سدائين توهان کي گاڏين جي هجوم ۽ جلوسن ۾ ڏسي ٿو پوءِ توهان جي گاڏين پٺيان "هٽو هٽو" جا هوڪا ڏيندڙ پواٽين شڪلين وارا اهي هٿيار بند ڪير آهن ۽ اهي ڪنهن جي گاڏين ۾ چڙهيل آهن؟ ڪٿي ائين تہ ناهي تہ توهان جي شان ۽ شخصيت مٿان ڪنهن ماڻهو جو پاڇو بہ نہ سهندڙ اُهي "غريب گارڊ" توهان لاءِ اهي گاڏيون بہ پنهنجي گهران ڪاهي آيا آهن؟ رڳو ايترو ئي نہ پر توهان جي گهرن ۽ بنگلن ۾، تڪن، ترن ۽ ڳوٺن ۾، سرڪاري دفترن ۾ توهان جا جيڪي سيڪريٽري، ڪمدار ۽ ڪاراوا گاڏين ۾ هلن ٿا، يا توهان جي شوقن ۽ شڪارن خاطر پاليل پکي ۽ جانور، ڪتا ۽ ڪڪڙ جن گاڏين ۾ ڊوئجن ٿا، اهي سڀ گاڏيون توهان جون نہ پر اڌاريون آهن.

سنڌ اسيمبليءَ جا بنا گاڏين وارا ميمبرو....! جيڪڏهن توهان کي پنهنجي ڪابہ گاڏي نہ آهي تہ اوهان کي هيتريون گاڏيون ڪنهن تحفي ۾ ڏنيون آهن؟ پوءِ توهان کي انهن تحفيدارن جو تفصيل بہ بيان ڪرڻ گهرجي تہ جيئن توهان جي تڪ جو ڪو غريب ۽ ويچارو ووٽر وقت اچڻ

تي اوهان جي انهيءَ مهربان ڪان پنهنجي بيماري لاءِ به ڪا مدد طلب ڪري سگهي. ڇا سنڌ اسيمبليءَ جا بنا گاڏين وارا ميمبر اهو سمجهن ٿا ته عوام سندن ڳالهين کي سچ ٿو سمجهي ۽ عوام مٿن مڪمل طرح اعتبار ڪري ٿو ته هو ايترائي غريب آهن ۽ وٽن چڙهڻ لاءِ ذاتي گاڏي به نه آهي؟!

اسان جو خيال آهي ته زمانو بدلجي چڪو آهي ۽ عوام هاڻي ايترو بيوقوف نه رهيو آهي. جيڪڏهن ڪو غريب پنهنجي ايم پي اي کي يا ڪنهن وڏي ماڻهوءَ کي مُنهن تي سچ چوڻ جي جرئت نه ٿو ڪري يا هو لحاظ ۽ مروت سبب خاموش ٿو رهي ته ان جو هرگز اهو مطلب نه آهي ته هو حقيقت کي نه ٿو سمجهي. اسان سنڌ اسيمبلي جي انهن ڪروڙپتي ”ڪنگلن“ کي گذارش ڪنداسين ته هو پاڻ ۾ سچ ڳالهائڻ جي جرئت پيدا ڪن ۽ غلط بياني جي عادت ڇڏي، عوام سان سچ ڳالهائڻ جي شروعات ڪن. اٿين نه ٿئي جو سياڻي توهان جي تڪ جو عوام توهان جي ڳالهه کي غلط چئي، توهان جي پاران سچ ڳالهائڻ جي شروعات ڪري ڇڏي.

جيستائين سنڌ اسيمبلي جي ميمبرن جي پگهارن وڌائڻ جي ڳالهه آهي تڏهن سوال پيدا ٿئي ٿو ته ڇا سنڌ اسيمبليءَ جي ميمبرن جو گذارو پگهارن تي آهي؟ هڪ محتاط اندازي موجب، سنڌ اسيمبليءَ جا ڏهه سيڪڙو به اهڙا ميمبر نه آهن، جن جو گذارو سندن پگهار تي هجي ۽ ڪين هر مهيني، بين پگهاردار ملازمن وانگي پگهار جو انتظار به هجي. ڪراچيءَ جي ڪجهه تڪن ڪان سواءِ باقي سڄي سنڌ ۾ 50 سيڪڙو ڪان وڌيڪ تڪ مختلف خاندان جي قبضي ۾ آهن. جيئن اڳ ۾ اباڻا قبرستان ڀڏيا هئا اٿين هاڻي اباڻا تڪ به سڏجن ٿا. هڪ محتاط جائزي مطابق سنڌ جا 50 سيڪڙو يعني اڌو اڌ تڪ اهڙا آهن جتي سنڌي وڏيرن جو گذريل مُني صديءَ ڪان قبضو آهي، 1936ع ڪان اڄ تائين وڏيرن جي ٽين پيڙهي انهن تڪن تي قابض آهي ۽ ٿوري ٿوري وقفي سان مسلسل چونڊون کٽندي ۽ حڪومت ۾ رهندي آئي آهي. باقي رهيل وڏيرا بعد ۾ سياست ۾ آيا ۽ هينئر سنڌ جا نوي سيڪڙو تڪ زميندارن ۽ وڏيرن جي قبضي ۾ آهن. قائم علي شاهه، خورشيد شاهه، منظور وساڻ، سيف الله ڌاريجي، اياز سومري، منور عباسي، ڊاڪٽر ستار راڄپر، غلام قادر چانڊئي، ڊاڪٽر سڪندر منڌري ۽ صادق ميمڻ ڪان سواءِ باقي سنڌ اسيمبلي جي

90 سيڪڙو ميمبرن وٽ هزارين ايڪڙ زمينن جو قبضو ۽ وڏيون ملڪيتون آهن، ڪروڙن جا ڪاروبار آهن ۽ هڪ درجن کان وڌيڪ نوڪر آهن. پاڻ کي مير چورائيندڙ يا سردار سڏائيندڙ سنڌ اسيمبليءَ جي ميمبرن جو ايوان ميرن ۽ سردارن کان سواءِ سيدن، رئيسن ۽ ڄامن سان به ڀريو پيو آهي ۽ هاڻي ان تي عام اتفاق آهي ته ايم پي اي جي سيٽ کٽڻ لاءِ چونڊ وڙهڻ تي هڪ ڪروڙ کان وڌيڪ خرچ اچي ٿو.

پوءِ اهڙن ميمبرن جَي گهٽائي، جيڪي ڪروڙ خرچ ڪري اسيمبليءَ ۾ پهچن، جن وٽ هڪ درجن کان وڌيڪ نوڪر هجن ۽ مهيني ۾ سندن خرچ جو ڪاٿو ٻن لکن کان 12 لکن تائين هجي، ان کي سنڌ اسيمبليءَ جي مجموعي سراسري پگهار 35 هزار مان وڌائي جيڪڏهن ستر هزار به ڏجي ته ڪهڙو فرق پوندو؟ جيڪڏهن سنڌ اسيمبليءَ جي ميمبرن جي پگهار ٻيڻي به ڪئي وڃي ته اها 90 سيڪڙو وڏيرن ۽ ميمبرن جي نوڪرن جو خرچ به نه لاهيندي. تنهن ڪري اسيمبلي ميمبرن جي پگهار وڌائڻ جو ڪوبہ تڪ يا دليل نه ٿو ٺهي.

بلڪ ائين ٿيڻ گهرجي ته سنڌ اسيمبليءَ جا اهي ميمبر جن وٽ هڪ درجن کان وڌيڪ نوڪر آهن هڪ هزار ايڪڙن کان وڌيڪ زرعي زمين آهي هڪ مهيني جو سندن ذاتي خرچ پنج لک روپين کان وڌيڪ آهي، انهن کي رضاڪارانا طور اسيمبليءَ مان پگهار نه وٺڻ گهرجي ۽ کين پنهنجي پگهار ايڌي، سيلاني، سنڌ مدرسي يا سول اسپتال جي يوورولاجي شعبي ۾ جمع ڪرائڻ جو اعلان ڪرڻ گهرجي.

باقي سنڌ اسيمبليءَ جي اندر جيڪي اهڙا ميمبر آهن، جيڪي اسيمبليءَ جو سڄو مدو خاموش گذارن ٿا ۽ هڪ لفظ به نه ڳالهائين ٿا ۽ "جهڙا آيا جڳ ۾ – تهڙا ويا موٽي" جي سٽ وانگي، ڳالهائڻ جي لحاظ کان پنج ٿي سال "ڪنوارو" گذارين ٿا، انهن کي ته اسيمبليءَ اندر ڪرسي سيڙائڻ جو ڪرايو ادا ڪرڻ گهرجي.

(آگسٽ 2012ع ۾ نشر ٿيل)

پ پ کي مشرف جو نظام قبولڻ نه گهرجي

سنڌ جي مڪاني ادارن جي چونڊن ۽ نظام بابت پيپلزپارٽي ۽ متحدا جا تفريحي اجلاس جاري آهن. گذريل ڇهن مهينن کان ڪور ڪميٽيءَ جي نالي ۽ نمبر پليٽ سان هلندڙ گاڏي هڪ درجن کان وڌيڪ اجلاس ڪرڻ باوجود پنهنجي منزل تي نه پهتي آهي. پيپلزپارٽيءَ جي اتحادي ڌر متحدا جو مطالبو آهي ته مشرف جي ناظمي واري نظام کي برقرار رکيو وڃي، ڪراچيءَ کي پنجن ضلعن ۾ بحال نه ڪيو وڃي ۽ سنڌ حڪومت جا روينيو پوليس، صحت ۽ تعليم جهڙا اهم کاتا شهري سرڪار جي ناظم جي حڪم هيٺ ڪيا وڃن. ٻئي طرف پيپلزپارٽي جي حڪومت ٻه واٽي تي بيٺل آهي، ان کان پنهنجي ووٽرن، چونڊيل نمائندن ۽ گذريل چونڊ مهم ۾ ڪيل واعدن جو مطالبو آهي ته سنڌ ۾ 1979 وارو بلدياتي نظام بحال ڪيو وڃي. ڪراچيءَ جي ڏيڍ ڪروڙ واري آباديءَ جي شهر کي اڳوڻن پنجن ضلعن ۾ بحال ڪيو وڃي ۽ ناظمن کي ڏنل اختيارن جي ڇڙواڳيءَ کي گهٽايو وڃي. ٻئي طرف پيپلزپارٽيءَ جي سرڪار متحدا کي به راضي ڪرڻ جي جتنن ۾ مصروف آهي. خبرناهي ته پ پ قيادت کي پنهنجي نمائندن کان وڌيڪ اتحادي نمائندن کي راضي رکڻ جو ڪهڙو لاچار آهي جو غلام حسين عمراڻي جي ڪلام وانگي پ پ اڳواڻ پاڻ کي "قنڌار" سمجهڻ باوجود اتحادي ڌر اڳيان ايترو "مجبور" آهن.

سنڌ جي عوام جنهن پ پ کي اميدن کان وڌيڪ ووٽ ڏئي اقتدار ۾

موڪليو آهي اهو عوام پ پ قيادت جي روين ۽ پاليسين تي پريشان آهي ته آخرڪار هن پيري پ پ پنهنجي پروگرام کان ايڏي پاسي مٽ چو ڪئي آهي ۽ پيپلزپارٽي ايتري بيوس ڇو آهي؟ ۽ پ پ کي پنهنجي گهرياتين کان وڌيڪ پاڙي وارن جو لاچار ڇا لاءِ آهي؟

سڀ کان اڳ ۾ پيپلزپارٽي جي قيادت کي مڪاني ادارن جي نظام ۽ بنياد کي سمجهڻ گهرجي. پاڪستان جي مختصر سياسي تاريخ اها رهي آهي ته هن ملڪ جي ٽن وڏن آمرن، جنرل ايوب، جنرل ضياءَ ۽ جنرل پرويز مشرف، ملڪ جي سياسي اقتدار تي قبضو ڪرڻ کان پوءِ هميشه غير جماعتي بلدياتي نظام متعارف ۽ مضبوط ڪرايو آهي. پاڪستان جي تنهي وقت جي آمرن، اهو سڀ ڪجهه ان لاءِ پئي ڪيو ته جيئن بلدياتي نظام ذريعي ملڪ ۾ نئين سياسي قيادت کي پيدا ڪيو وڃي ۽ پوءِ نون سياسي اڳواڻن کي اختيار ۽ پئسو ڏئي ڪين تجربيڪار عوامي اڳواڻن جي مقابلي ۾ لاٿو وڃي. نه رڳو ايترو پر پاڪستان جي ٽنهي وڏن آمرن، پنهنجي پنهنجي دور جي سياسي اڳواڻن کي بدعنوان ۽ عوام دشمن قرار ڏئي چوندن ۽ سياست کان پري رکڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ بلدياتي نظام جي پولٽري فارمن ذريعي اهي نوان سياسي اڳواڻ پيدا ڪيا، جيڪي ڏسڻ ۽ ڳالهائڻ ۾ ته سياستدان هئا پر منجهن سياست ۽ قيادت جون ڪي به بنيادي خوبيون ۽ صلاحيتون موجود نه هيون.

1973ع جي آئين ۾ آئين کي ٽوڙڻ وارن لاءِ موت جي سزا تجويز ڪيل آهي، تنهن ڪري 73ع کان پوءِ جيڪي به وڏيون مارشلا لائون آيون آهن، ان کان پوءِ آمرن، پنهنجي غداريءَ جهڙي مارشلا جي قدم کي آئيني تحفظ ڏياريو آهي. جنرل ضياءَ 73ع جي آئين ۾ ائين ترميم ذريعي پنهنجي غيرقانوني قدمن کي آئيني تحفظ جو ڪوٽ ڏياريو آهي. جيتوڻيڪ 1979ع وارو بلدياتي نظام به هڪ آمر جو ئي ڏنل آهي پر پرويز مشرف جو بلدياتي نظام سڀ کان وڌيڪ خطرناڪ آهي. پرويز مشرف کي اندازو هو ته 2001ع ايڪيهين صديءَ جو پهريون سال آهي. عوام سجاڳ آهي، ميڊيا نسبتن آزاد آهي، شهري ۽ انساني حقن لاءِ وڙهندڙ ڪارڪن ۽ تنظيمون موجود آهن، تنهن ڪري ڪيس پارليامينٽ

مان اقتدار تي قبضي جو سرٽيفڪيٽ سولائي سان نہ ملندو ان سبب جي ڪري پرويز مشرف هڪ تہ ملڪ جي ٻن وڏين پارٽين پ پ ۽ مسلم ليگ نواز کي قبول ڪرڻ کان انڪار ڪيو ۽ انهن جي قيادت يعني محترما بينظير ڀٽو ۽ ميان نواز شريف کي ملڪ کان ٻاهر رهڻ تي مجبور ڪيو ۽ ٻيو تہ بلدياتي نظام کي ايترو مضبوط بنايو جو صوبائي ٽوڙي مرڪزي حڪومتن جي اهميت گهٽجي وئي. اهو پرويز مشرف جي دٻاءَ جو ئي نتيجو هو جو پيپلزپارٽي کي پ پ پارليامينٽرين جو نالو رکڻو پئجي ويو ۽ مسلم ليگ نواز کي نواز شريف بجاءِ شهباز شريف کي پارٽي سربراهہ بڻائڻو پيو. جنرل پرويز مشرف، ملڪ جي سياسي ايوانن ۽ اقتدار کي اهڙيءَ ريت هيٺ مٿي ڪيو جو ماڻهو صوبائي- اسيمبلين ۽ قومي اسيمبلين جو ميمبريون ڇڏي لوڪل ڪائونسلن جا دفتر پڇڻ لڳا. جنرل پرويز مشرف ضلعي ناظمن کي ايترا اختيار ۽ پئسا ڏنا جو 2005ع جي بلدياتي چونڊن دوران ڪجهہ ايم اين ايز، قومي اسيمليءَ جي ميمبري ڇڏي ضلعي ناظم ٿيڻ لاءِ ميدان ۾ لٿا.

ناظمن جي بلدياتي نظام ذريعي، جنرل پرويز مشرف حقيقت ۾ ملڪ کي اندروني طرح ٽوڙي پرزا پرزا ڪيو ۽ ملڪ کي 110 ضلعي رياستن ۾ اهڙيءَ ريت ورهائي ڇڏيو آهي جو هينئر جڏهن تاريخ جو اهو بدترين آمر ملڪ مان ڀڄي چڪو آهي تڏهن، سنڌس تاتيل ۽ پاليل ناظم، سندس نظام مان هٿ ڪڍڻ لاءِ تيار نہ آهن ۽ هو ضد ٻڌي بيٺا آهن تہ اسين پرويز مشرف جي نظام کي تبديل ٿيڻ نہ ڏينداسين. ماضيءَ ۾ پيپلزپارٽيءَ جي اها خصوصيت رهي آهي تہ هن سدائين آمريت جون نشانيون ڍاهڻ ۽ تبديل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. هڪ عوامي ۽ جمهوري پارٽي کي ڪرڻ بہ ائين ئي گهرجي جيئن پ پ ماضيءَ ۾ ڪيو آهي. ڇا پيپلزپارٽيءَ سميت ڪنهن بہ جمهوري پارٽيءَ لاءِ اهو ممڪن آهي تہ هو هڪ آمر جي آئين ۽ ان جي متعارف ڪرايل نظام کي ڪنهن هڪ سياسي ڌر جي خواهش يا فرمائش تي برقرار رکي؟ ڇا اهو پيپلزپارٽيءَ لاءِ ممڪن آهي تہ هوءَ پرويز مشرف جي حامين ۽ ساٿارين کي بہ قبول ڪري ۽ انهن ۾ آمريتي دور وارين ريتن ۽ رواجن کي بہ برقرار

رکي؟ ان جو مطلب ته اهو ٿيو ته پ پ پنهنجو پروگرام ۽ اوليتون ڇڏي، پرويز مشرف جي پٺيان لڳي پئي...!!

ٻيو ڪير ڪهڙي سياست ٿو ڪري ان جو پنهنجو رستو آهي پر پ پ جهڙي جمهوري جدوجهد جو شاندار ماضي رکندڙ پارٽيءَ کي پنهنجو رستو نه ڇڏڻ گهرجي. پيپلزپارٽيءَ تاريخ ۾ هميشه رڳو آمريت ۽ ان جي نشانين کي للڪاريو آهي ۽ انهن سان ڪڏهن به ٺاهه نه ڪيو آهي. پيپلزپارٽي هميشه اقتدار جي وڏن وڏن ٽڙن کي ڪيرايو آهي؛ تنهن ڪري ڪيس انهن ٽڙن جي ڇانوَ ۾ پاڙمان نڪرندڙ گئونچن جي پرواهه نه ڪرڻ گهرجي.

سنڌ جي ماڻهن ۽ ملڪ جي عوام پ پ کي جيڪو ايترو وڏو ووٽ ڏنو آهي، ان جو مطلب به اهو ئي آهي ته ملڪ ۾ تبديلي اچي ۽ ملڪي سياست جي مُک تان آمريت جون سيئي رهڙون ۽ نشانيون ڊانيون وڃن. ناظمن وارو بلدياتي نظام رڳو پرويز مشرف جي آمريت جي هڪ نشاني نه آهي، پر اهو نظام پاڪستاني تاريخ جي ان مڪار جنرل جو جمهوري نظام خلاف سڀ کان وڏو هٿيار هو جيڪو اڄ ڏينهن تائين خاص ڪري سنڌ حڪومت سان وڙهي رهيو آهي. سياست ۾ مصلحت هڪ سٺي شيءِ آهي پر اصول مصلحت کان به وڌيڪ اهم هئڻ گهرجن. عوام سان ڪيل واعدن جو نياءُ ان کان به وڌيڪ اهم هئڻ گهرجي. پنهنجي عوام ۽ ووٽرن جي خواهشن جو احترام سڀ کان محترم ۽ مٿانهون هئڻ گهرجي.

پيپلزپارٽي جي سرڪار تي مخالفن جا اڳ ۾ به ڪيترائي الزام آهن ۽ انهن الزامن ۾ وزن به آهي ته پ پ حڪومت جا اتحادي مشرف سرڪار جا اتحادي آهن. پ پ حڪومت جا سڀ گورنر پرويز مشرف جا ئي مقرر ڪيل آهن. سنڌ جي چيف سيڪريٽري سميت ڪيترائي ڪامورا آمريت جو ئي تسلسل آهن. تنهن ڪري اسان پيپلزپارٽي کي تجويز ڪنداسين ته ڪيس پرويز مشرف ۽ پ پ وچ ۾ فرق جي ليڪ واضح ڪيڻ گهرجي. جيڪڏهن ڪا ننڍي ۽ شهري پارٽي پنهنجي مفادن خاطر پ پ سرڪار تي دٻاءُ وجهي سگهي ٿي ته پ پ کي وڏي جمهوري ۽ عوامي پارٽي هئڻ ناتي پنهنجو موقف به سگهاري انداز ۾

ڏيکاري ۾ محسوس ڪرائڻ گهرجي.

دنيا جون جمهوري پارٽيون اصولن خاطر حڪومتن کان الڳ ٿي ويندیون آهن، هندستان ۾ گذريل پارليامينٽ ۾ آمريڪا سان ائٽمي ناهه تي احتجاج ڪندي ڪميونسٽ پارٽيون ڪانگريس حڪومت کان الڳ ٿي ويون هيون. هندستان جي پارليامينٽ ۾ ته ڪميونسٽ ٿورائي ۾ هئا پر پوءِ به پنهنجي اصول جي سياست کي اتم رکيائون. اسان وٽ پ پ سرڪار اڪثريتي پارٽي آهي، اها جيڪڏهن چاهي ته ڪنهن پارٽيءَ جي دٻاءَ کان سواءِ به مشرف جي نشانين کي ختم ڪري سگهي ٿي. پيپلزپارٽيءَ کي هاڻي فيصلو ڪرڻو آهي ته اها پرويز مشرف جي نظام جي حامي بڻجي ٿي يا ان جي مخالف. خدا نه ڪري جيڪڏهن پيپلزپارٽي پرويز مشرف جي بلدياتي نظام کي بچائڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ پنهنجا اصول ۽ هٿيار هيٺ ڦٽا ڪيا ته ايندڙ چونڊن ۾ پ پ خلاف سڀ کان وڏو نعرو مشرف جي حمايت جو هوندو. پ پ قيادت کي سمجهڻ گهرجي ته پارٽي ماءُ وانگي آهي ۽ حڪومتون جنم وٺندڙ ٻارن وانگي آهن، تنهن ڪري اصولن تي قائم رهي، مشرف جي نظام کي ختم ڪري پارٽي ماءُ کي بچائڻ جي ضرورت آهي. ماءُ پارٽي زنده رهندي ته حڪومت جا ڪيئي ٻچا ڄڻيندي رهندي پر جيڪڏهن ماءُ جهڙي پارٽي مري وئي ته پوءِ اقتدار جو ٻيو ٻار ڪڏهن به جنم نه وٺي سگهندو.ها ائين ضرور آهي ته پيپلزپارٽيءَ جي اوچي عمارت ٿاهيندڙ مقبوليت جون منزلون هر صوبي ۾ آهن. پنجاب ۾ به آهن، بلوچستان ۾ به آهن، سرحد ۾ به آهن، گلگت، بلتستان، ڪشمير ۽ قبائلي علائقن ۾ به آهن پر پ پ جو مضبوط بنياد سنڌ جو ووٽر آهي ۽ جيڪڏهن اهو بنياد ڪمزور ٿيو ته سڄي عمارت پٽ اچي پوندي.

نه رڳو ايترو پر پيپلزپارٽي کي عظيم ۽ امرت پارٽي بنائيندڙ ايم آر ڊيءَ جي عظيم جدوجهد جو بنياد به سنڌ آهي. سنڌ جي ماڻهن نه رڳو ايم آر ڊي تحريڪ ۾ فوجي آپريشن ڀوڳيو. پر ان تحريڪ جي سزا ۾ بچايل ڌاڙيلن جي بگهڙ ٽولن جو عذاب به ڀوڳيو پر ان کان وڌيڪ ته سنڌ شهيد راڻي جي شهادت وقت پنهنجي پاڻ کي ساڙي جهڙيءَ ريت احتجاج ڪيو. اهو به تاريخ ۾ ڪڏهن، ڪنهن کان وسري نه سگهندو.

اهي سنڌ جنهن پ پ لاءِ ايڏيون وڏيون قربانيون ڏنيون آهن، اها سنڌ جنهن پ پ جي قيادت ۾ ايڏي ولوڙ ۾ جاکوڙ ڪئي آهي، اها سنڌ جنهن پ پ لاءِ هيترو رت ۾ ست ڏنو آهي، اها سنڌ جنهن جي ماڻهن دامين، ڏرمين، سخنين يعني هڙان وڙان ڏئي، سدائين پ پ جو منهن مٿي ڪيو آهي. ان پ پ کي سنڌ جي ماڻهن جي ويساهه کي قتل ڪرڻ نه گهرجي ۽ سنڌ جي ٻچيءَ مان مشرف جي نظام جو ڳٽ هر صورت ۾ پيچي لاهڻ گهرجي. پ پ کي ڪراچيءَ جا ضلعا بحال ڪرڻ گهرجن، مشرف جو بلدياتي نظام ختم ڪرڻ گهرجي. ڪراچي، حيدرآباد، ميرپورخاص، نواب شاهه ۽ سکر ۾ توڙيل تعلقا ۽ ضلعا بحال ڪرڻ گهرجن. پ پ کي سنڌ جي ماڻهن جو قرض واپس ڪرڻ گهرجي. جيڪڏهن ائين نه ٿيو ته سنڌ جا ماڻهو پ پ کان پنهنجيءَ حمايت ۽ محبت جو مُور واپس وٺڻ تي مجبور ٿيندا ۽ پ پ شاندار مستقبل واري پارٽي بنجڻ بجاءِ خراب ماضي واري پارٽي ليکي ويندي. خدا ڪري ائين نه ٿئي.

(جولاءِ 2012ع ۾ نشر ٿيل)

مڪاني ادارن کي بيت المال سمجهي نہ ورهايو

خبرون آيون آهن تہ پيپلزپارٽي ۽ ايم ڪيو ايم سنڌ ۾ مڪاني ادارن جي اينڌڙ چونڊن لاءِ پاڙ ۾ سيٽن جي گڏيل ورهاست ڪري رهيون آهن. مڪاني ادارن جي صوبائي وزير آغا سراج دراني، صدر آصف علي زرداريءَ جو حوالو ڏيندي ٻڌايو آهي تہ صدر کين هدايت ڪئي آهي تہ اينڌڙ مڪاني چونڊن ۾ اتحادي ڌر سان ٽڪن تي تفهيم يا سيٽ ايڊجسٽمينٽ ڪئي وڃي. مڪاني ادارن جي وزير اهو بہ چيو آهي تہ مڪاني ادارن جي مستقبل بابت جلد ئي سنڌ حڪومت جي اتحادي عرف جوڙيوالن ۾ اتفاق ٿي ويندو جنهن کان پوءِ مڪاني ادارن بابت فيصلو ڪيو ويندو. ٻئي طرف وري اهي بہ خبرون آهن تہ صدر ۽ وزيراعظم ان ڳالهہ تي اتفاق ڪيو آهي تہ چئن ئي صوبن ۾ هڪ جهڙو مڪاني ادارن جو نظام متعارف ڪرايو ويندو.

اڳوڻي آمر جنرل پرويز مشرف هن ملڪ جي جمهوريت کي جيڪي جيجو بچايا هئا انهن ۾ هڪڙو بلدياتي نظام جو جيجو بہ شامل هو. بلدياتي نظام ذريعي پرويز مشرف سڄي پاڪستان کي 110 ضلعن جي ننڍين ننڍين رياستن ۾ ورهائي، مقامي وڏيرن، چوڌرين، خانن ۽ سردارن کي ضلعي ترقياتي بجيٽ جي نالي ۾ ڪروڙين رپين جا فنڊ ڏئي، ڊي سي ۽ ايس پين سميت سمورن ڪامورن جون واڳون سندن هٿ ۾ ڏئي، کين ضلعن تائين محدود ڪري ڇڏيو هو. اهو سڀ ان ڪري ڪيو تہ جيئن وڏيرا چوڌري، خان ۽ سردار مقامي طور بادشاهہ ٿين ۽ ان جي موت ۾

هو پرويز مشرف جي آمراڻي وفاقي سرڪار جا ساٿاري بڻجن ۽ پرويز مشرف کي آئين ۽ ملڪ جي نظام کي ٽوڙڻ، ڦاڙڻ ۽ پنهنجي مرضيءَ سان اديڙڻ ۽ اکيڙڻ جا اختيار ڏين.

هاڻي جڏهن ملڪ ۾ حقيقي جمهوريت بحال ٿي آهي ته پرويز مشرف جي ترقياتي بجيٽن تي ٽاٽيل اهي سڀئي سڀئا ناظم مڪاني ادارن جي نظام کي سڪٽن ٻارن وانگي اهڙو زور سان قابوءَ ۾ جهلي ويٺا آهن جو جيڪڏهن ان نظام ۾ سڌارا آڻڻ جي ڳالهه ڪجي ٿي ته هو واويلا شروع ڪري ڇڏين ٿا ۽ مڪاني نظام جي آمراڻي حڪومت جو اهڙيءَ ريت تحفظ ڪن ٿا ۽ پرويز مشرف کي اهڙي ريت ساراهين ٿا جو ڄڻ پرويز مشرف ڪو قائداعظم ثاني هو ۽ سندس آندل نظام ڪا آسمان مان لٿل مَن و سلوا جهڙي نعمت هئي.

بلدياتي نظام مان مڇي مست ٿيل ڪراچيءَ جي شهري سرڪار ته اهڙي مستيءَ ۾ اچي وئي آهي جو اها مڪاني وزير ته ڇا پر سنڌ جي وڏي وزير کي به ڳاهه وجهڻ لاءِ تيار نه آهي ۽ شهري سرڪار جا عمل ٽوڙي ردعمل اهڙا آهن ڄڻ ڪراچي، سنڌ کان الڳ ۽ ملڪ جي حدن کان ٻاهر قائم ڪو اهڙو بيٽ يا شهر هجي جتي صوبي ۽ ملڪ جا قانون نه هلندا هجن. بلدياتي نظام بابت گڏريل ڪيترن مهينن کان سنڌ حڪومت جي چئن اتحادين مان ٻن اتحادين پاڻ ۾ درجنين اجلاس ڪوٺايا آهن پر اقتدار جي گهوڙي تي سوار ٻن شهسوارن جي "ڪور ڪميٽي" ڪڏهن به ڪنهن فيصلي تي نه پهچي سگهي آهي. ان وچ ۾ ميڊيا ۾ ڪجهه خبرون اينديون رهيون آهن، جنهن ۾ چيو ويو هو ته ايم ڪيو ايم پ پ کان ڪراچي، حيدرآباد، ميرپورخاص، نوابشاهه ۽ سکر ضلعا گهريا آهن، ان خبر جي ڪابه ترديد نه آئي آهي، جنهن مان اندازو ڪري سگهجي ٿو ته اهي مطالبا درست آهن. ايم ڪيو ايم جا اهي مبينا مطالبا ان ڪري به درست ٿا لڳن جو ان کان اڳ 2004ع ۾ ايم ڪيو ايم جي فرمائش تي حيدرآباد ضلعي کي چئن ضلعن ۾ ورهايو ويو هو ۽ حيدرآباد جي تاريخي ضلعي کي ڇانگهي باقي صرف ايترو بچايو ويو هو جنهن ۾ ايم ڪيو ايم آسانيءَ سان پنهنجو ضلعي ناظم چونڊرائي سگهي. نه رڳو ايترو پر

ميرپورخاص، نوابشاهہ ۽ سکر شهر جي تعلقن جي حدن جي بہ اهڙي وڏ ٽڪ ڪئي وئي جو ايم ڪيو ايم انهن تعلقن مان بہ پنهنجا ناظم آسانيءَ سان چونڊرايا هئا. اڄڪلهہ ميڊيا جي اندر جيڪي خبرون اچن پيون ان مان اندازو ٿئي ٿو تہ ايم ڪيو ايم پنهنجي اثر وارا اهي سڀ علائقا پاڻ وٽ رکڻ چاهي ٿي ۽ انهن علائقن مان پيپلزپارٽيءَ جي سرڪار ۽ پارٽيءَ کي پري رکڻ چاهي ٿي. ميڊيا ۾ اهي بہ خبرون اچي رهيون آهن تہ پ پ سرڪار گهڻي ڀاڱي ايم ڪيو ايم جا مطالبا منظور ڪري ورتا آهن ۽ امڪان آهي تہ حڪومت جا ٻئي جوڙيوال پاڻ ۾ انهن معاملن تي هڪ ٻئي سان ٻائر ٿي وڃن.

پيپلزپارٽي ۽ ايم ڪيو ايم کي اهو حق حاصل آهي تہ هو هڪ ٻئي سان ڪنهن بہ قسم جو اتحاد ڪن ۽ جڏهن بہ چاهين ۽ جيئن بہ چاهين، هڪ ٻئي سان ڪس ۽ ڪٽر ڪائين، پر پيپلزپارٽي ايم ڪيو ايم يا ڪنهن بہ ٻي حڪمران ڌر کي اهو حق حاصل نہ آهي تہ هو پنهنجي پارٽي مفادن خاطر اهڙا فيصلا ڪن، جيڪي جمهوريت ۽ سنڌن حڪمرانيءَ جي روح جي ابتڙ هجن. مثال طور ارباب غلام رحيم جي دور ۾ حيدرآباد کي چئن ٽڪرن ۾ اهو چئي ورهايو ويو هو تہ وڏي ضلعي جو انتظام سنڀالڻ ڏکيو ڪم آهي. جيڪڏهن اها ڳالهہ درست آهي تہ ان کان اڳ ڪراچيءَ جي پنجن ضلعن کي ختم ڪري هڪ ضلعو ڇو بنايو ويو هو؟ جيڪڏهن حيدرآباد جي پراڻي ضلعي جي ويهہ لک آبادي هڪ انتظام ۾ هلي نہ ٿي سگهي تہ پوءِ ڪراچيءَ جي ڏيڍ ڪروڙ کان وڌيڪ آبادي، هڪ ئي نظام هيٺ ڪيئن هلي رهي آهي؟

ساڳيءَ ريت ارباب غلام رحيم پنهنجي وڏ وزارت جي دور ۾ 2005ع جي بلدياتي چونڊن کان ٿورو اڳ ۾ ميرپورخاص، نوابشاهہ ۽ سکر جي تعلقن جي حدبندي ڪهڙي مقصد لاءِ ڪرائي هئي؟ صرف ان لاءِ تہ جيئن ايم ڪيو ايم کي سياسي فائدو ڏئي سگهجي، نہ رڳو ايترو پر ارباب غلام رحيم پنهنجي حڪمرانيءَ جي لٽ ۽ چٽ جي زور تي سنڌ جي 23 ضلعن مان 21 ضلعن جا ناظم پنهنجي پسند جا چونڊرايا هئا. ان وقت جي مخالف ڌر پاڪستان پيپلزپارٽي هئي. جنهن ارباب رحيم ۽ سندس

سرپرست اعليٰ جنرل پرويز مشرف جي انهن طريقن کي غيرقانوني قرار ڏنو هو ۽ متس سرعام تنقيد ڪندي زبردست احتجاج ڪيا هئا. ارباب رحيم جي دور ۾ به سنڌ حڪومت ۾ ان جون اتحادي ڌريون، سنڌ جي وسيلن، حڪومتي عهدن ۽ عملدارن جي ائين ئي ورهاست ڪنديون هيون، جيئن اڄڪلهه پ پ ۽ ان جون اتحادي ڌريون ڪور ڪميٽيءَ ۾ ويهي ڪن ٿيون. جيڪڏهن پ پ به ائين ئي ڪري جيئن ارباب رحيم ڪندو هو ته پوءِ جمهوريت ۽ آمريت ۾ ڪهڙو فرق ٿيندو؟ پيپلزپارٽي جي سرڪار کي 2005ع وارو ارباب رحيم جو انداز پنهنجائڻ نه گهرجي ۽ ڪيس ان وقت جي رڪارڊ جو شيشو ڪٽي، پنهنجي پاڻ کي ان ۾ ڏسڻ گهرجي.

جيڪا ڳالهه ارباب رحيم کي سمجهه ۾ نه آئي هئي ۽ پيپلزپارٽيءَ ان وقت کيس سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي هئي، اها ڳالهه پ پ کي هاڻي پاڻ به ياد رکڻ ۽ سمجهڻ گهرجي ته حڪومتون وسيلن ۽ صوبن توڙي ملڪن جون مالڪ نه پر رکوال ۽ واهي هونديون آهن. کين پنجن سالن لاءِ عوام ان ڪري چونڊيو آهي ته هو هن صوبي جي وسيلن ۽ انتظام کي انصاف پرٽي انداز ۾ قانون موجب هلائين. جيڪڏهن ڪالهه ارباب غلام رحيم سنڌ جو ڪهڙيءَ ريت به وڏو وزير بڻجي ويو هو ته ان جو اهو مطلب هرگز نه هو ته هو سنڌ جو مالڪ بڻجي ويو هو ۽ هن کي سنڌ جو اڇو ڪارو نيلام ڪرڻ جو اختيار هو. بلڪل ساڳيءَ ريت پيپلزپارٽيءَ جي سرڪار کي به اها ڳالهه سمجهڻ گهرجي ته هوءَ هن وقت سنڌ ۽ ان جي وسيلن ۽ اختيارن جي رکوال ۽ نگهبان آهي مالڪ نه آهي جو جيئن چاهي ائين ان کي ونڊي ورهائي ڇڏي. حڪومتون وسيلا ۽ اختيار بيت المال نه آهن جو ان کي گهرجائو ۽ منٿائو ماڻهن ۾ خيرات ڪيو وڃي. نه ئي اختيار ۽ اقتدار مال غنيمت آهي جو ان کي فاتح پارٽين ۾ تقسيم ڪجي. اهو اختيار نه ڪالهه ڪنهن وٽ هو نه اڄ ڪنهن وٽ آهي نه سڀاڻي ڪنهن وٽ اچڻو آهي. اختيار، اقتدار ۽ وسيلن جي ورهاست ڪيئن ڪرڻي آهي اهو سڀ دستور ۽ قانون ۾ درج ٿيل آهي، تنهن ڪري مفاهمت جي نالي ۾ ڪوبه اهڙو سودو نه ٿيڻ گهرجي، جيڪو آئين جي

ابتڙ ۾ قانون جي ضد ۾ هجي.

پيپلزپارٽي ۽ ايم ڪيو ايم کي پنهنجي جوڙيوالي قائم رکڻ دوران اها ڳالهه به چٽي طرح سمجهڻ گهرجي ته اڪثريت جي آمريت مڙهڻ جو نالو جمهوريت نه آهي. جمهوريت جو مطلب هر ڪنهن کي اڳتي اچڻ ۽ اختلاف راءِ رکڻ لاءِ مناسب جاءِ، وقت ۽ هنڌ فراهم ڪرڻ به آهي. سنڌ ۾ رڳو پ پ ۽ ايم ڪيو ايم ئي وجود نه ٿيون رکن پر سنڌي قوم پرست، قائداعظم مسلم ليگ، مسلم ليگ نون، ڪجهه مذهبي ڌريون ۽ ٻيون پارٽيون به پنهنجو وجود ۽ حيثيت رکن ٿيون. تنهن ڪري پ پ سرڪار کي جمهوريت جي نالي ۾ ننڍين ننڍين مخالفن جي راءِ ۽ وجود کي چيپاڻ جي ڪوشش کان پاسو ڪرڻ گهرجي. اسان سميت ڪنهن به فرد، اداري يا پارٽيءَ کي پ پ- ايم ڪيو ايم جي امڪاني مفاهمت تي اعتراض نه آهي ۽ نه ئي هئڻ گهرجي. پر ان مفاهمت کان اڳ اهو طئي ڪرڻ ضروري آهي ته پرويز مشرف جي آمريت جي دور ۾ ڏنڊي جي زور تي جيڪي تڪ متيا، ضلعا ٽٽا ۽ انتظامي توڙي انتخابي تبديليون آيون اهي غلط هيون يا درست هيون. جيڪڏهن آمر ۽ ان جي ڏالن جون ڪيل ڏانڌليون غلط هيون ته پهرياڻين آمريت جي انهن اذيتناڪ علامتن کي هٽائڻ ۽ متائڻ ضروري آهي پ پ سرڪار کي پنهنجي سياست ۽ مستقبل کي سنوارڻ جو حق ضرور هئڻ گهرجي پر کيس پنهنجي ماضيءَ جي جدوجهد ۽ اصولي سياست کي وساري ان تان هٿ به نه ڪڻڻ گهرجي.

(جون 2012ع ۾ نشر ٿيل)

قوم پرست سياست جو جمهوري انداز

جيئي سنڌ قومي محاذ 7 نومبر 2009ع تي ڪراچي ۾ هڪ عظيم الشان ريلي ڪڍي، نئين سياسي تاريخ رقم ڪئي آهي. 14- اپريل 1988ع تي سنڌي عوام جي قومي اتحاد جي شاندار جلسي کان پوءِ 21 سالن بعد، سنڌ جي گاديءَ واري شهر ۾، سنڌي قوم پرستن جو هي تاريخي ميڙ هو.

جسقم جي سڏ تي مورڙي جي شهر ڪراچيءَ ۾ سنڌين جو هي لهرون هڻندڙ ساگر جڏهن بندر روڊ تي ڇلڪي رهيو هو تڏهن ڪراچي، ڪنهن خواب جو منظر ڏيکاري رهي هئي. انقلابي گيتن تي رقص ڪندڙ اهي نوجوان، جنهن کي هالن وارو حفيظ قريشي، ڇتا ڇورا سڏيندو هو اهي جڏهن نعرن جي برسات ۾ تر جي مورن وانگي مست ٿي نچيا پئي، تڏهن ائين پئي لڳو ته سنڌ واسين کان رنل ۽ رنج ٿيل ڪراچي، حالتن جي جبري ڪات کان ڪٽل ۽ ڪوماٽيل ڪراچي، ڏارين جي ڏاڙن ۾ قريل ۽ لٽيل ڪراچي،وقت جي وڏي وٿي کان پوءِ پنهنجي پوٽن ۽ سپوتن سان اچي ملي هئي.

جيتوڻيڪ اهو انومان به هو ته ماڻهن جي سمونڊ جهڙي شهر ۾ مورڙي جي ماڻهن جي هن جلوس تي ڪو ڪانئر، ڪو قاتل اهڙو حملو به ڪري سگهي ٿو جهڙو جسقم چيئرمين بشير قريشيءَ تي هن سال 24 جولاءِ تي ڪراچيءَ ۾ ڪيو ويو هو پر پوءِ به سنڌ جا هي ارڏا ارجمند ڪُنن ۾ ڪاهي پيا ۽ ڪراچيءَ جو هر رستو هنن جي آجيان ۾ وڇائجڻ لڳو. ان موقعي تي سنڌ جي قوم پرست پارٽين جو رويو به اتساهه بخشيندڙ هو

جنهن ۾ سنڌ ترقي پسند پارٽي، سنڌ يونائيٽيڊ پارٽي، جيئي سنڌ محاذ، عوامي تحريڪ ۽ سنڌ نيشنل پارٽيءَ جسقم جي مارچ جي پانڌيئڙن لاءِ هر چونڪ تي آجياڻيون اکيون وڇائيون ۽ متانئن، "جيئو جيئو- سدا جيئو" جهڙا نعرا نڇاور ڪيا.

ان کان اڳ عوامي تحريڪ پاران ڪنڊڪوٽ کان ڪراچيءَ تائين شروع ڪيل لانگ مارچ کي به ذري گهٽ سنڌ جي سمورن قوم پرستن هر شهر ۾ اڳيان وڌي آڌرڀاءُ ڪيو ۽ عوامي تحريڪ جي ڪارڪنن ۽ اڳواڻن جي پٽون ٽيل پيرن مٿان ريٽن رنگن وارن ڳاڙهن گلن جي ورکا ڪئي آهي.

سنڌ جي قوم پرست سياست ۾ روئين ۽ سوچن جي اها غيرمعمولي تبديلي هڪ نسل جي وٿي يعني جنريشن گيپ کان پوءِ ڏٺي وڃي آهي، جنهن ۾ سنڌ جا قوم پرست هڪ ٻئي سان تعاون ڪرڻ لاءِ تيار ٿيا آهن. اڄ کان پنجويهه سال اڳ، اسيءَ واري ڏهاڪي ۾ سنڌ جا قوم پرست هڪ ٻئي جا جلسا ۽ پروگرام ڦٽائڻ جون ڪوششون ۽ سازشون ڪندا هئا پر هاڻي حالتون به تبديل ٿيون آهن ۽ زمانو به بدليو آهي تنهن ڪري، سنڌ جي قوم پرستن جي سياست ۾ به ارتقا نظر آئي آهي ۽ هو هڪ ٻئي جلسي ۾ هڪ اسٽيج تي گڏ ويهندي، گڏ ڳالهائيندي ۽ هٿ هٿ ۾ ڏئي تصويرون ڪيرائيندي نظر اچن ٿا ۽ ائين لڳن ٿا جڻ هڪ ٻئي راهه جا سيئي پانڌيئڙا آهن. ساڳيءَ ريت سنڌ جي قومپرستن هاڻي چونڊن ۾ حصو وٺڻ، عوامي مسئلن لاءِ احتجاج ڪرڻ ۽ بک هڙتالون ڪري عوام ۽ حڪومت جو ڌيان ڇڪرائڻ واري سياست ۾ جيڪو پيرپاتو آهي، اها به قوم پرست سياست اندر هڪ مثبت تبديلي آهي. پر انهن سمورين تبديلين کان پوءِ به سنڌ جي قوم پرست پارٽين کي نين حقيقتن جي روشنيءَ ۾ پنهنجي پاڻ کي تبديل ڪرڻ جي ضرورت آهي.

سنڌ جي قوم پرستن جو ڪراچيءَ ڏانهن گهڻي ڀاڱي اهوئي رويو رهيو آهي جيڪو اڍائي سو سال اڳ ڪلهوڙن ۽ پوءِ ٽالپرن جو ڪراچيءَ ڏانهن هو. 1795ع ۾ جڏهن ٽالپر حاڪمن، خان آف قلات کان ڪراچي واپس ورتي، تڏهن ڪراچي هڪ ننڍڙو ڳوٺ ۽ بندر يا مڇيرن جي مياڻي

هئي. ٽالپرن کان پوءِ جڏهن انگريزن جي حڪومت آئي تڏهن بہ ڪراچي هڪ ننڍڙو شهر هئي. 1843ع واري ڪراچيءَ ۾ پيئڻ ۽ وهنجڻ لاءِ مٺو پاڻي نہ هوندو هو. تنهن ڪري سنڌ جا ماڻهو ڪراچيءَ کي کارو شهر سمجهندا هئا ۽ ڪراچيءَ ۾ گهر ٺاهي رهڻ کي اوکو ۽ ناممڪن سمجهندا هئا پر انگريزن، جيئن ئي، ڪراچيءَ جي ڪياماڙي بندر کي ترقي وٺرائي، ڪراچيءَ کي مٺو پاڻي ڏنو ريل ۽ پڪو رستو ٺهرايو تڏهن کان ڪراچي هڪ کاري ۽ اونداهي ڳوٺڙي مان نڪري، سٺو مٺو ۽ روشنين جو شهر بنجي پيو آهي. ڪراچيءَ کي سهڻو شهر ٺهڻ ۾ بہ سوا سؤ سالن کان مٿي جو عرصو گذري چڪو آهي پر پوءِ بہ ڪراچيءَ کي سنڌي عام طرح ۽ سنڌ جا سياسي اڳواڻ خاص طرح نظر انداز ڪندا رهيا آهن ۽ ڪراچيءَ ڏانهن اچڻ کان ڪيٻائيندا رهيا آهن. سنڌين جي ان سستيءَ سبب ڪراچيءَ جو شهر جڻ ڌارين جي ڌرتي ۽ عالمي يتيمن جو مسافرخانو بنجي پئي آهي، جنهن ۾ ايرانين، افغانين، برمين ۽ بنگالين کان سواءِ پاڻت پاڻت جي ملڪن جا غيرقانوني شهري اچي آباد ٿيا آهن ۽ هاڻي انهن جو تعداد لکن ۾ آهي.

پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ وارن شروعاتي سالن ۾ يا ون يونٽ واري زماني ۾ جڏهن پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ڪراچيءَ ۾ قائم ڪيو ويو تڏهن کان وٺي ڄاڻي واڻي ڪراچيءَ کي سنڌ کان الڳ رکڻ ۽ محسوس ڪرائڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي. سنڌ يونيورسٽي ڪراچيءَ مان حيدرآباد منتقل ڪئي ويئي، سنڌي ادبي بورڊ، سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ ۽ سنڌ بورڊ آف روينيو سميت ڪيترين صوبائي آفيسون ۽ ادارا حيدرآباد ۾ قائم ڪيا ويا ۽ حيدرآباد جي ٿڌين هوائن جو ادب ۽ شاعريءَ ۾ ايڏو شور ۽ شوشو برپا ڪيو ويو جو سنڌي ڪراچيءَ کي وساري ويٺا ۽ حيدرآباد کي ئي سڀ ڪجهہ سمجهي اتي ئي گوڏو ڄيجي ويهي رهيا. سٽر واري ڏهاڪي ۾ شهيد ذوالفقار علي ڀٽي جي دور ۾ ڪراچيءَ ۾ سنڌين جي آمد ضرور وڌي پر افغانستان ۽ ايران جي انقلابن ۽ بنگلاديش ۽ برما جي فوجي حالتن سبب لکين غيرملڪي اچي ڪراچيءَ ۾ آباد ٿيا ۽ هاڻي هي شهر غيرقانوني باشندن جو شهر محسوس ٿئي ٿو. اڄ جڏهن

لکين ايراني، افغاني، برمي ۽ بنگالي ڪراچيءَ جي نوڪرين، ڪمن ۽ ڪاروبارتي قبضو ڪري ويا آهن. تڏهن وڃي اسان جي قوم پرستن کي سمجهه آئي آهي ته ڪراچي سنڌن هٿن مان کسڪي رهي آهي. ڏارين جي آبادڪاريءَ جو ئي نتيجو هو جو 1983ع واري جمهوري تحريڪ ۾ سڄي سنڌ مارشل لا مرده باد جا نعرا هڻي رهي هئي، پر ان ڪاري دور ۾ به ڪراچي خاموش هئي.

1983ع واري جمهوري تحريڪ کان پوءِ سنڌ جي قوم پرستن ۽ ترقي پسندن جا ڪپاٽ کلڻ کپن ها ۽ هنن کي پنهنجي جمهوريت ۽ محب وطن تحريڪن جو مرڪز ڪراچيءَ کي بنائڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻ گهرجي ها پر هنن ائين نه ڪيو ۽ هو حيدرآباد ۾ ئي پنهنجا دفتر کولي ويٺا رهيا.

جيئي سنڌ قومي محاذ ان سلسلي ۾ يقينن خراج جو مستحق آهي، جنهن جي سربراهه بشير خان قريشيءَ پنهنجو تڪاڻو ڪراچيءَ ۾ ٺاهي، پنهنجي ۽ پنهنجي پارٽيءَ جي سياست کي ملڪ ۽ دنيا سان ملائڻ لاءِ ڪراچي جي معرفت ورتي آهي. جسقم سربراهه بشير قريشيءَ جي اهڙي جرئت ڀري سياست جو رستو روڪڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ۽ هن تي ڪراچيءَ ۾ بزدلاڻو قاتلاڻو حملو ڪرائي، هن کي ڪنبائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي، پر سنڌ جو هي فرزند سنڌ جي شاعر جي ان ڪِرتا سان ڪلهو ملائيندي نظر آيو ته،

”هي ماڻهو وِهه جو ڍُڪ ٿيا
جيئن لڪ لڳي، تيئن رڪ ٿيا.“

ڪراچي ڏاتار شهر آهي. تنهن ڪري روزي ۽ روزگار جي مڱيندڙ سنڌين کي هن شهر ڏانهن اچڻ گهرجي ۽ هن شهر جي وارثيءَ ۽ مالڪي ڪرڻ گهرجي. سنڌ جي سمورن قوم پرستن کي پنهنجي سياست جي ننڍڙن دائرن مان نڪري پنهنجي پاڻ کي ملڪ گير ۽ جمهوري تحريڪ سان ڳنڍڻ گهرجي ۽ ان لاءِ کين ڪراچيءَ جي معرفت ۽ وسيلو اختيار ڪرڻ گهرجي. جيئن سرحد جي سمورن سياستدانن جو ڳڙهه پشاور

پنجاب جي سياستدانن جو مرڪز لاهور ۽ بلوچن جي سياست جو محور ڪوئيٽا آهي، بلڪل ائين سنڌ جي قوم پرستن کي بہ پنهنجي سياست ۽ سرگرمين جو مرڪز ڪراچيءَ کي بنائڻ گهرجي، ڪين پنهنجا گهر ۽ دفتر بہ ڪراچيءَ ۾ ناهڻ گهرجن تہ جيئن هو ملڪ جي قومي ۽ جمهوري سياستدانن سان تڪڙي واسطي ۽ رابطي ۾ رهن. ڪراچي رڳو روزگار ڏيڻ جو شهر نہ آهي پر ان جو شمار دنيا جي عظيم شهرن يعني "ميگا سٽيز" ۾ ٿئي ٿو. تنهن ڪري هي شهر عالمي واپار، سياست ۽ حڪمت عمليءَ جو مرڪز بہ آهي، هن شهر کي جيڪڏهن افغاني، ايراني، برمي ۽ بنگالي ان داتا طور تسليم ڪري، ان مان دان وٺي سکي زندگي گذاري سگهن ٿا تہ پوءِ هن شهر کي اسين پنهنجي علمي، جسماني ۽ انساني ضرورتن جي پورائي لاءِ پڻ استعمال ڪري سگهون ٿا.

افغانين، ايرانين، برمين ۽ بنگالين سميت غيرملڪي ماڻهو ڪراچيءَ سميت، سڄي ملڪ لاءِ سيڪيورٽي رسڪ آهن ۽ امن جي واديءَ جي هن ملڪ جو سڪون تباهہ ڪرڻ ۾ بہ گهڻي ڀاڱي غيرملڪي ئي ملوث آهن. تنهن ڪري هن ملڪ کي ٻيهر امن جو هندورو بنائڻ لاءِ بہ ضروري آهي تہ ڪراچيءَ کي غيرقانوني شهرين کان پاڪ ڪيو وڃي. ان مقصد لاءِ بہ ضروري آهي تہ سنڌ جا اصلوڪا باشندا، ڪراچيءَ ۾ پنهنجي موجودگيءَ کي يقيني بنائين تہ جيئن ڪراچيءَ مان عالمي يتيمن جو بار گهٽائي سگهجي.

اڄ کان ايڪيهہ سال اڳي 14 اپريل 1988ع تي ڪراچيءَ ۾ سنڌي عوام جي قومي اتحاد طرفان ڪالاباغ ڊئم خلاف ۽ سنڌ جي ٻين مطالبن جي حق ۾ هڪ عظيم الشان مارچ ڪيو ويو هو. لڪين ڌرتيءَ ڌڻين جي انهيءَ جلوس کي ڏسڻ کان پوءِ ڪراچيءَ ۾ آباد لکين غيرقانوني غيرملڪي ڏڪڻيءَ ۾ پئجي ويا هئا تہ وطن جا وارث پنهنجي محبوب شهر ۾ پهچي ويا آهن. اڄ ايڪيهين سالن کان پوءِ ان ڳالهہ جي وڌيڪ ضرورت آهي تہ سنڌ جي ان انمول شهر ۽ پاڪستان جي داتا ۽ دادلي شهر کي بچائڻ لاءِ سنڌ جا محب وطن، روشن خيال ۽ قوم پرست پنهنجو ڪردار ادا ڪن.

جسقم جي 7 نومبر واري ريلي هڪ تاريخي ڪاميابي آهي پر ڪاميابي جو اهو پهريون قدم آهي. هڪ ئي ڪاميابي کي سڀ ڪجهه ۽ ڪافي سمجهي ويهي نه رهڻ گهرجي. سنڌ جي قوم پرستن کي پنهنجي سياست ۽ حڪمت عمليءَ جا رخ ۽ طرف بهتر ۽ درست ڪرڻ گهرجن ۽ پنهنجي سياست کي ملڪي ۽ عالمي ڏارا سان ڳنڍڻ گهرجي. سنڌ جي قوم پرستن کي پنهنجي سياست ۽ حڪمت عملي جا بنياد، سائنسي بنيادن، زميني حقيقتن ۽ تحقيق جي روشنين ۾ رکڻ گهرجن. قوم پرستن کي پنهنجي انداز ۽ تعلقاتن ۾ لچڪ، رواداري ۽ جمهوريت پسندي ڏيکارڻ گهرجي. عوامي پلاٽي جا اهي نقطا ۽ مطالبا جنهن تي سنڌ جي قوم پرست ۽ ترقي پسندن جو موقف ساڳيو آهي، ان تي ڪين گڏ ويهڻ گهرجي ۽ ذاتي انائون، رنجشون يا اختلاف پاسيرا رکي، هڪ پائيدار ۽ گهڻو وقت هلندڙ اتحاد ناهڻ گهرجي. سنڌ کي اتحاد جي سياست جي جيڪا اڄ گهرج آهي، اها اڳ ۾ ڪڏهن به نه هئي.

سنڌ ۾ اتحادن جي سياست اڳ ۾ به ٿيندي رهي آهي، پر اها سهپ ۽ اعليٰ ظرفي جي کوٽ سبب سدائين ڪٽل نظر آئي آهي. سنڌ جي قوم پرستن کي سنڌ جي جمهوري ۽ آئيني حقن جي حاصلات لاءِ گڏ ٿيڻ گهرجي ۽ ڪين پنهنجي سياست کي ملڪ جي ٻين جمهوريت پسند عوام ۽ پارٽين سان ڳنڍڻ گهرجي ۽ ان مقصد جي لاءِ ڪين ڪراچيءَ کي پنهنجي واٽ ۽ وسيلو بنائڻ گهرجي، جيڪڏهن هو گڏجي ويٺا ته ڪاميابي يقينن سندن مقدر بڻبي.

محبتي ميڙي، ٻڌج هڪڙو ٻونڙو

تنين جي ويڙهي، پاڻهئي ايندو پاتشاهه (شاهه)

(8 نومبر 2009ع تي نشر ٿيل)

تبديلين جو مهينو ـ آگسٽ

هونئن تہ آگسٽ جو مهينو ڪيترين ئي سياسي تبديلين جي ڪري مشهور آهي جنهن ۾ 17 آگسٽ 1988ع تي جنرل ضياءَ جي موت ذريعي تبديلي، 6 آگسٽ 1990ع تي بينظير ڀٽو جي پهرين حڪومت جي برطرفي ۽ 18 آگسٽ 2008ع تي جنرل پرويز مشرف جي استعيفا ذريعي تبديلي شامل آهن، پر سنڌ جي تاريخ ۾ 7 آگسٽ 2010ع جو اهو ڏينهن تاريخ جي سياهہ ترين ڏينهن طور لکيو ۽ ليکيو ويندو جنهن ڏينهن تي ٽوڙي جو بند ٽٽو ۽ پوءِ سنڌ ۾ مهابوڏ ٻوڏ آئي، جنهن جي ڪري سنڌ ۾ اهڙي تباهي آئي، جيڪا سنڌ جي تاريخ ان کان اڳ ڪڏهن بہ نہ ڏٺي هئي.

جيتوڻيڪ تاريخ جي ڪتابن ۾ 962ع واري زلزلي جو بہ ذڪر آهي، جنهن سنڌ جي اروڙ واري علائقن جا ٽڪر بہ ٽاڪي ڇڏيا هئا ۽ درياهن جا وهڪرا بہ مٽائي ڇڏيا هئا. ساڳيءَ ريت تاريخ جا ورق 1819ع واري ان زلزلي جي بہ نشاندهي ڪن ٿا جن سنڌ جي سرزمين سان ڪڇ ۽ ڪانياواڙ کي ڳنڍيندڙ سنڌو نديءَ جي ڪونئرو واري ڦاٽ کي بہ لٽي ڇڏيو. گڏو گڏ تاريخ ۾ بين بہ ڪيترن ئي زلزلن، زميني تبديلين، واچوڙن، مينهن، طوفانن، وبائن، بيمارين ۽ اهڙن ٻاهرين حملن جو ذڪر آهي، جنهن جا سنڌ جي تاريخ ۽ تهذيب تي نهايت نہ مٽجندڙ نشان آهن پر 7 آگسٽ 2010ع واري مهابوڏ جي تباهين جا نشان، مٿي ڄاڻايل سڀني مصيبتن کان وڌيڪ ڳرا ۽ پيڙائيتا آهن ۽ هن مهابوڏ ذريعي آيل تباهيءَ جا گهاءَ نہ ڄاڻ ڪيترن سالن ۾ ڍڪجن تائين اسان کي گهائيندا ۽ ماريندا رهندا.

7 آگسٽ 2010ع تي سنڌو درياهه ۾ آيل ٻوڏ جي بچاءَ واري ٽوڙي بند ٽٽڻ ڪانپوءِ سنڌ ۾ تباهيءَ جا جڻ ڪيترائي بند ٽٽي پيا هئا. جنهن ڪانپوءِ پڪن پختن علائقن جا هزارين ڳوٺ ۽ شهر جڻ درياهه جي پيٽ ۾ اچي ويا ۽ سوين سالن جي پيار ۽ پورهئي سان جوڙيل ڪيترا جاڳندڙ جرڪندڙ تاريخي شهر ٽوڙي ڳوٺ ٻڏي تباهه ٿي ويا. ٽوڙي جي بند ٽٽڻ ڪان پوءِ سنڌ ۾ جيڪو نقصان ٿيو ان لاءِ هڪڙا ته سرڪاري انگ اکر يا اندازا آهن ته سنڌ ۾ ان ٻوڏ ڪان پوءِ 23 ضلعن مان 17 ضلعا متاثر ٿيا، جن مان اٺ ضلعا سڀ ڪان وڌيڪ متاثر ٿيا يعني 74٪ (سيڪڙو) سنڌ متاثر ٿي. جنهن مان 35 سيڪڙو ته جڻ مڪمل تباهه ٿي. 16 لک خاندانن جا هڪ ڪروڙ ڀاتي دربدر ٿيا. ساڍن اٺ سؤ ارب رپين جو نقصان ٿيو. پر ٽوڙي واري بند ٽٽڻ ڪان پوءِ سنڌ ۾ جيڪا زبردست تباهي آئي آهي، ان سنڌ جي معيشت، معاشرت ۽متاثر ٿيل ماڻهن جي ذهنن ۽ روحن تي جيڪي اثر ڇڏيا آهن ۽ ڪين جيڪي نقصان پهچايا آهن، انهن جو ازالو شايد ڪڏهن به نه ٿي سگهندو.

سرڪاري ڪاتن ۽ عملدارن ته مهاٻوڏ ۾ ٿيل نقصان جو ظاهري ڪاٿو لڳايو آهي. مثال طور ٻڏي ويل فصلن جي نقصان جو ڪاٿو ته لڳايو ويو آهي پر ڪاري ۽ ٻاڙي ٿي ويل جرن جي پاڻيءَ جي نقصان جو ڪاٿو ڪيئن لڳائبو؟ ساڳيءَ ريت لڙهيل گهرن ۽ تباهه ٿيل رستن جي نقصان جو ڪاٿو ته لڳايو ويو پر ماڻهن جي برباد ٿيل خوابن ۽ لڙهي ويل همٿن جي نقصان جو اندازو ڪيئن لڳائبو؟ اهي ڳوٺ ۽ پاڙا جيڪي مڪمل طرح ميسارجي ۽ متجي ويا ۽ انهن جا ڏٽي، ٽٽل ٻيڙيءَ جي تختن جيان ترندا، لڙهندا الائي ڪيڏانهن ڪيڏانهن هليا ويا، انهن جي لڙهي ويل ڳوٺن ۽ بچي ويل انسانن جي بحالي ڪيئن ٿيندي؟ ان جو اندازو ڪرڻ نهايت مشڪل آهي.

هونئن ته سنڌ جي هزارين سالن جي تاريخ ۾ سنڌو درياهه جي عطا ڪيل خوشحالي سبب لکين ماڻهو سنڌ ڏانهن لڏيندا رهيا آهن پر سنڌو درياهه جي ٻوڏ سبب سنڌ اندر جهڙي طرح هڪ ڪروڙ ماڻهو پنهنجي ئي ديس اندر لڏپلاڻ تي مجبور ٿيا، ان جو ويجهي ماضيءَ ۾ ڪو نشان نٿو ملي:

هونئن ته ايشيا کنڊ جي هيءَ ڪنڊ سدائين جوکائتي جُوءِ رهي آهي. پر ائين ڪڏهن به نه ٿيو آهي ته ان جي 35 سيڪٽرو ايراضي مڪمل طرح ٻڏي وئي هجي ۽ ان جي چوٿون حصو آبادي گهر ٻار ڇڏڻ تي مجبور ٿي هجي.

ٽوڙيءَ جي ٽتل بند اسان جي هزارين ڳوٺن ۽ شهرن جي بربادي، لکين ايڪڙ زمين جي تباهي، هڪ ڪروڙ ماڻهن جي دربدري کان سواءِ اسان جي سرڪاري ادارن جي اهليت جي لڄ تان به لٽو لاهي وڌو آهي ۽ اهو پڌرو ڪري ڇڏيو آهي ته آبپاشي، روينيو ۽ انتظامي کاتن وٽ ڪم ڪرڻ، مصيبتن کي مُنهن ڏيڻ ۽ بي گهر ماڻهن کي بحال ڪرڻ جي ڪيتري صلاحيت آهي؟ مهاٻوڏ جي تجربي، سنڌ ۾ ڪم ڪندڙ اين جي اوز جي اڪثريت جي پت ۽ ساک به وائکي ڪري وڌي آهي، جيڪي رڪارڊ ۽ اسٽيج تي عوام مٿان "قربان قربان" پيا ٿيندا آهن پر ٻوڏ ۾ هنن جهڙي طرح متاثرن جي بحالي جو مال ڪاڏي انهيءَ مان اندازو ٿيو ته پاڻ کي سول سوسائٽي جا نمائندا سڏائيندڙ بذات خود ڪيترا uncivilized يا غيرمهذب آهن.

مهاٻوڏ ۾ ڪراچيءَ وارن جي مهمانوازيءَ واري موٽ به پڌري ٿي پئي. جنهن ۾ هنن 1947ع ۾ پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ واري مهمانوازيءَ جي موٽ ۾ آگسٽ 2010ع ۾ ڪراچيءَ اندر عارضي طور آيل سنڌ جي ٻوڏ ستيلن لاءِ اعتراض ڪري ظاهر ڪئي. 7 آگسٽ 2010ع تي ٽوڙي واري بند ٽٽڻ کان پوءِ تباهي ته گهٽي ٿي پر ان ٻوڏ جي نتيجي ۾ اسان جي حڪومتي ادارن، اين جي اوز ۽ نانءَ ڪنين سنڌ دوست سڏائيندڙن جي پرمن جا به بند ٽوڙي وڌا آهن. ٽوڙي واري ٽتل بند جي نتيجي ۾ ٿيل نقصانن جي ڪيترن ئي نقصانن جو اندازو لڳايو ويو آهي پر اسان کي مجموعي طرح اهو اندازو به ٿي وڃڻ گهرجي ته اسان قدرتي مصيبتن ۾ نااهلين جي نقصانن جو مقابلو ڪرڻ جي ڪيتري اهليت رکون ٿا؟

(ڊسمبر 2010ع ۾ نشر ٿيل)

ڪراچي جو سدا بهار ـ ميري ويدر ٽاور

ڪراچي جو ٽاور جنهن کي رڪارڊ ۾ تاريخ ۾ ميري ويڌر ٽاور چيو ويچي ٿو اهو ڪراچيءَ جو اهو نڪ آهي، جتان هن شهر جا نقش ۽ نگار ايري نروار ٿين ٿا. ڪراچيءَ جو ٽاور اهو مرڪزي هنڌ آهي جتان ڪراچيءَ جا ٽي وڏا رستا ڦٽي نڪرن ٿا جن مان هڪ شاهراهه فيصل ۽ ٺٽي جي نيشنل هاءِ وي ڏانهن ويندڙ ميڪلوڊ روڊ، ٻيو سپر هاءِ وي ڏانهن ويندڙ بندر روڊ ۽ ٽيون بلوچستان ڏانهن ويندڙ روڊ شامل آهن. پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ جڏهن ڪراچيءَ جي ڪيترن رستن ۽ پارڪن جا نالا تبديل ٿيا، ته انهن ۾ ميڪلوڊ روڊ، بندر روڊ ۽ ڊرگ روڊ به شامل آهن، ميڪلوڊ روڊ کي اڄ ڪلهه آءِ آءِ چندريگر روڊ، بندر روڊ کي ايم اي جناح روڊ ۽ ڊرگ روڊ کي شاهراهه فيصل چيو ويچي ٿو.

ميري ويڌر ٽاور جنهن کي ڪراچيءَ جا ماڻهو عام طرح ٽاور ڪري ڪوٺين ٿا، اهو انگريز دور جي عمارتن جي سڀ کان وڏي ۽ يادگار نشاني آهي. جيتوڻيڪ فريئر هال، ايمپريس مارڪيٽ، هاءِ ڪورٽ جي عمارت، سنڌ اسيمبلي جي بلڊنگ سميت ڪيترائي چرچ ۽ عمارتون به انگريز دور جي يادگارن ۾ شامل آهن، پر ميري ويڌر ٽاور سڀ کان وڌيڪ مشهور ۽ گهڻي اڳڀاتي عمارت آهي. ميري ويڌر ٽاور ڪراچيءَ جي ٻارهين ڪمشنر جنرل سر وليم ايل ميري ويڌر جي خدمتن جي مڃتا لاءِ تعمير ڪرايو ويو هو. جيتوڻيڪ وليم ميري ويڌر 1877ـ 1868ع تائين ڏهه سال لاڳيتو سنڌ جو ڪمشنر رهيو پر سندس ياد ۾ جوڙايل ٽاور جو ڪم سندس وڃڻ کان 11 سال پوءِ شروع ڪيو ويو.

ڇاڪاڻ تہ انوقت سنڌ بمبئي پريزيڊنسيءَ ۾ شامل هئي ۽ سنڌ تي بمبئي جي گورنر جو مقرر ڪيل ڪمشنر حڪومت ڪندو هو تنهن ڪري ميري ويڊر ٽاور جي پيڙهہ جو پٿر بہ ان وقت جي بمبئي جي گورنر سر جيمس فرگوسن 1884ع ۾ رکيو. ميري ويڊر ٽاور تي اٺ سال لاڳيتو ڪم هلندو رهيو ۽ 1892ع ۾ جڏهن اهو جڙي راس ٿيو تہ ان کي ڪراچي ميونسپالٽي حوالي ڪيو ويو.

بارٽل فيريئر کان پوءِ ميري ويڊر سنڌ جو اهو ڪمشنر هو جنهن سنڌ صوبي جي ترقيءَ لاءِ تمام وڏي جاکوڙ ۽ دلچسپيءَ سان ڪم ڪيو اهڙين خدمتن کي ڀيٽا ڏيڻ لاءِ هي يادگار ٽاور تعمير ڪرايو ويو هو.

ميري ويڊر ٽاور جي ڊزائين ڪراچي ميونسپالٽيءَ جي انجنيئر جيمس اسٽريچن تيار ڪئي هئي. هي ئي اهو انجنيئر هو جنهن ان ئي سال ڪراچيءَ جي صدر واري علائقي جي مشهور ايمپريس مارڪيٽ جو نقشو تيار ڪيو هو. ايمپريس مارڪيٽ وارو ٽاور ۽ ميري ويڊر جيتوڻيڪ ساڳئي طرز جا ٽاور آهن پر ميري ويڊر وارو ٽاور، ايمپريس مارڪيٽ واري ٽاور کان گهٽو اوچو ۽ ويڪرو آهي. ميري ويڊر ٽاور جو بنياد 44 هم چورس فوٽن تي رکيل آهي ۽ سندس ڊيگهہ 102 فوٽ آهي. ٽاور کي هر پاسي کان هڪ دروازو ۽ هر پاسي کان بہ بہ دريون آهن اهڙي ريت ٽاور کي 4 دروازا ۽ 8 دريون لڳل آهن.

جڏهن ڪراچيءَ جي شاهہ رڳن جهڙن رستن عرف شاهراهن تي اوچيون عمارتون نہ ٿيون هيون، جڏهن اڃا حبيب بئنڪ پلازا نہ جُڙي هئي ۽ نہ ئي اڃا ميمڻ مسجد جا منارا تعمير ٿيا هئا، تڏهن ميڪلوڊ روڊ ۽ بندر روڊ جي ميلاپ واري ماڳ تي ٽاور، اڪيلي ۽ قداور عمارت طور اينڊڙ ويندڙ ماڻهن جو استقبال ڪندو هو.

ميري ويڊر ٽاور جي عمارت انگريز تاريخ جي وچين دور يا مڊل ايجز واري فن عمارت جي نموني تي ٺهيل آهي. ميري ويدر ٽاور برطانيا ۾ ايلي نر ڪراس (Eleanor corss) جي 12 ٽاور نموني تي ٺهيل آهي. ايلي نر ڪراس جا اهي ٽاور ڪنگ ايڊورڊ پهرئين ان وقت ٺهرايا هئا جڏهن سندس زال مري وئي هئي ۽ پوءِ سندس جنازو لنڊن ڏانهن آندو ويو هو.

جنازي جي ڪانڌين جتي جتي رات گذاري، اتي اهي ٽاور راڻيءَ جي موت جي سفر جي يادگار طور ٺهرايا ويا هئا. جيتوڻيڪ ڪنگ ايڊورڊ پهرئين کي 7 صدين کان وڌيڪ عرصو گذري ويو آهي، پر سندس عشق جي يادگار جا اهي ٽاور انگريز بينڪن وارن ملڪن ۾ اڃ بہ انگريز حڪومت جي ياد کي تازو ڪن ٿا.

ميري ويڌر ٽاور 1892ع ۾ جڏهن ڪراچي ميونسپالٽيءَ جي حوالي ٿيو هو تڏهن، ڪراچيءَ جي رستن تي رڳو اٺن ۽ گڏهن وارا گاڏا هلندا هئا. بعد ۾ ڪن ڪن اميرن گهوڙن تي هلندڙ چئن ڦيٿن واريون اهي بگيون بہ هنن روڊن تي هلايون، جن بگين تي راڻي وڪٽوريا هلندي هئي. بعد ۾ چئن ڦيٿن وارين انهن گهوڙي گاڏين کي وڪٽوريا گاڏيون چيو ويو.

جڏهن ڪراچيءَ جي رستن تي اٺ، گڏهہ ۽ گهوڙا هلندا هئا ۽ جڏهن اڃا ٽرام شروع نہ ٿي هئي، تڏهن ٽڏين ۽ سامونڊي هوائن وارو هي شهر دونهين جي دز کان پاڪ هو. انهيءَ زماني ۾ ڪراچيءَ جا رستا گلاب جي پاڻيءَ سان ڌوپجڻ ڪري خوشبوئي هوائن جي هڳاءَ ۾ پهڪندا هئا. ان وقت ميٽ جهڙي رنگ سان ٺهيل هي ٽاور هن سهڻي سامونڊي شهر جو نڪ محسوس ٿيندو هو.

ميري ويڌر ٽاور رڳو پنهنجي بيهڪ ۽ بناوت جي ڪري ئي سهڻو نہ هوندو هو پر ان جي اوچي عمارت ۾ لڳل گهڙيال جڏهن وڄندا هئا تہ ان وقت جي ڪراچيءَ جا ماڻهو هن بي جان عمارت مان وقت جي نڪتل پڪار کي نهايت غور سان ٻڌندا هئا. ميري ويڌر ٽاور جي عمارت جي گهڙيال ۾ هڪ وڏو گهنڊ ۽ ٻيا ننڍا گهنڊ لڳل هوندا هئا. وڏو گهنڊ هر ڪلاڪ کان پوءِ وڄندو هو ۽ ننڍا گهنڊ وري هر پندرهن منٽن کان پوءِ پنهنجو وارو وڄندا هئا. جڏهن ٽاور جي گهڙيال ۾ اهي گهنڊ لڳايا ويا هئا ان وقت وڏي گهڙيال جون وزن 153 ڪلو يعني 3 مڻ 33 ڪلوگرام هو ۽ ننڍين گهڙيالن مان هر هڪ جو وزن 51 ڪلو يعني هڪ مڻ 11 ڪلو هو. سوا صدي اڳ ۾ تعمير ٿيل هي ٽاور جو يادگار 1892ع ۾ 37,1,78 رپيين جي لاڳت سان تيار ٿيو ۽ ان جي تعمير ۾ انن سالن جي محنت ڪم آئي هئي.

1992ع ۾ جڏهن ميري ويڌر ٽاور جو هڪ سؤ سالا جشن ملهايو ويو تڏهن ان کي چنڊي ڦوڪي ۽ ٿوري مرمت ڪرائي انوقت جي ميئر ڊاڪٽر فاروق ستار پنهنجي تختي هٽائي هئي. بعد ۾ 2003ع ۾ ڪراچيءَ جي اڳوڻي ناظم نعمت الله خان وري ٽاور جو ڪجهه مرمتي ڪم ڪرائي ٽاور جي احاطي ۾ پنهنجي نالي جو بورڊ به چنبڙايو.

اڄ ڪراچي جڏهن گنجان آباديءَ وارو شهر بنجي چڪو آهي ۽ دونهين جو اڻ کٽ تهه هر وقت شهر کي ويڙهڻ ۾ مصروف آهي، تڏهن هڪ فرض شناس انگريز عملدار جي ياد ۾ ٺهرايل هي عظمت جو يادگار به پنهنجو اوج وڃائي ويٺو آهي. گاڏين جي دونهين ۽ ماڻهن جي رش ۾ لتاڙجندڙ ماضيءَ جي هن يادگار کي اڄڪلهه ڪير به اندران ڏسڻ لاءِ نه ٿو وڃي. جيتوڻيڪ ڪجهه سالن کان هن جي مرمت ۽ سارسنڀال جو ڪم ڪراچي اسٽاڪ ايڪسچينج جي حوالي ٿيل آهي پر پوءِ به ٽاور کي ڏسڻ ۽ سمجهڻ لاءِ ڪو به منٿ سيڙائي هن کي ڏسڻ نه ٿو اچي.

ماضيءَ ۾ گهوڙي، گڏهه ۽ اٺ گاڏيون رات جو ٻرندڙ ٽاور جي بتين ۽ گولن تي پنهنجي منزل جو رستو ڏسنديون هيون پر ڪراچيءَ جي انهن رستن تي هاڻي گڏهن، اٺن ۽ گهوڙن بجاءِ دونهيدار گاڏين جو قبضو آهي.

ڪراچيءَ ۾ هلندڙ هزارين گاڏين جا ڪنڊڪٽر، شهر جي هر ڪنڊ ۾ مسافرن کي منزل پڌائڻ لاءِ ”ٽاور ٽاور“ جو هوڪو ڏيندي پڌجن ٿا پر منجهانئن ڪير به نه ٿو ڄاڻي ته اهو ٽاور ڪيئن، ڪڏهن ۽ ڪنهن جي ياد جي تازگيءَ لاءِ ايڏين محنتن ۽ جاکوڙسان جوڙايو ويو هو؟

(سيپٽمبر 2011ع تي نشر ٿيل)

قاضي احمد ۾ بي حرمت ٿيل باگڙياڻيون

نوابشاهہ ضلعي جي قاضي احمد شهر لڳ ٻن نابالغ باگڙي نياڻين سان لڄالت ٿي آهي پر ڪمر ذات سمجهي ويندڙ قبيلي سان تعلق رکندڙ هنن نياڻين جون ڪيهون اوچي ذات وارن جيٰ ڪنهن بہ قانون ڪي جاڳائي نہ سگهيون آهن.

لڄ لٽايل نياڻين جون وارثياڻيون، باگڙياڻيون، دراوڙيون ۽ موهن جي دڙي جون مالڪاڻيون، احتجاج ڪري ڪري، وار پٽي پٽي ٿڪجي پيون آهن پر منصبي جا سپ مجسما چڻ پنڊپهڻ ٿي ويا آهن. دانهون ٻڌڻ لاءِ ڪوبہ تيار نہ آهي. هونئن تہ سنڌ ۾ لکين باگڙي آهن پر اهي ٻين قبيلن وانگي متحد نہ آهن، جهيڙيڪار ۽ قشري باز نہ آهن، چور ۽ ڌاڙيوال نہ آهن تنهن ڪري وڏيرن ڪي گهربل نہ آهن ۽ پوليس جي بہ ضرورت نہ آهن. سنڌ جا هي رولاڪ رهواسي، اڍائي هزار سالن کان جيئن موهن جي دڙي جي پڪن گهرن مان تڙيا ويا ۽ آرين طرفان ماريا ويا تہ ان کان پوءِ اڄ ڏينهن تائين ڪچن ۽ ڪکاون گهرن ۾ رهندا آيا آهن ۽ منهن گوڏن ۾ وجهي غربت سان گذاريندا آيا آهن. ڇاڪاڻ تہ هو معاشري جي ڪرت ۽ ڪاروبار مان بہ ڌڪاريل آهن، تنهن ڪري هاڻي وڏيرن جي ووٽن جي بہ ضرورت نہ آهن.

اهوئي سبب آهي جو هنن باگڙين جو فرياد ٻڌڻ لاءِ ڪير بہ تيار نہ آهي ۽ هنن جي نياڻين جي اگهاڙن مٿن تي هٿ رکڻ لاءِ بہ ڪو آمادهہ نہ آهي. قاضي احمد ۾ پوليس بہ آهي، چونڊيل ايم پي اي ۽ ايم اين اي بہ

آهن ۽ صحافي به آهن، اين جي اوز به آهن، ووٽن واريون توڙي قوم پرست پارٽيون به آهن پر هنن جي ڪير به مدد ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي ۽ اهو ڪيڏو نه وڏو الميو آهي ته ڇاڪاڻ ته باگڙي ڪنهن پارٽيءَ جي ڪم جا نه آهن، تنهن ڪري باگڙين کي ڪير به ڪم اچڻ لاءِ تيار نه آهي.

به هفتا اڳ قاضي احمد شهر ڀاهران ڳوٺ محمد چانڊيو ۾ به باگڙي ڇوڪريون، 14 سالن جي خاني ۽ 12 سالن جي، ميران، پنهنجي پاڙيسري چانڊين جي گهرن ۾ ڪپڙا سبرائڻ لاءِ ويون ته سنڌن چوڻ مطابق، هڪ عورت موبائيل فون تي پنهنجي گهر جي مردن کي سڏايو ۽ پوءِ ٻن ٻگهڙ صفت مردن کين ڪمري ۾ بند ڪري کين بي حرمت ڪيو ان دوران هنن ٻن خالي هٿين نينگرين، پنهنجي عزت بچائڻ لاءِ وڏي ويڙهاند ڪئي پر آخرڪار ڏاڍن مردن هنن کي ڏڪ هڻي ڪيرائي وڌو.

ظلم جو شڪار ٿيڻ کان پوءِ هي دراوڙيون پنهنجي وارثن وٽ آيون ۽ پوءِ ٿاڻي تي دانهين ٿيون ۽ ٿاڻي وارن هنن کي اسپتال ڏانهن به موڪليو پر ٻه هفتا گذري وڃڻ باوجود ٻنهي جوابدارن، جمعو چانڊيو ۽ منٺار چانڊيو مان ڪوبه گرفتار نه ٿيو آهي ۽ نياڻين سان ڪوبه انصاف نه ٿيو آهي.

هونئن ته ٿاڻو هر وقت ڪليل رهي ٿو ۽ پوليس چوويهه ئي ڪلاڪ جاڳي ٿي پر ٻن معصوم ۽ نالابغ باگڙي نياڻين جي ڏوهه جا جوابدار گرفتار ڪرائڻ لاءِ پوليس جڻ سالن کان ننڊ ستل آهي. هي سڀ ڪجهه ان شهر ۾ ٿيو آهي جتان جي ايم پي اي جو نالو ڄام تماچي انڙ آهي ۽ ظلم جو هيءَ داستان ان ضلعي جو آهي، جنهن ضلعي جو نالو شهيد راڻي محترما بينظير ڀٽو جي نالي پٺيان بينظير آباد رکيو ويو آهي ۽ قاضي احمد جو شهر اهو شهر آهي، جنهن کان صرف اٺن ڪلوميٽرن جي مفاصلي تي ڦتوهل زرداريءَ جو اهو ڳوٺ آهي جيڪو پاڪستان جي صدر جناب آصف علي زرداريءَ جي ابن ڏاڏن جو يعني اباڻو ڳوٺ آهي.

لچالٽ جو شڪار ٿيل نياڻيون، پنهنجي وارثن سميت روز احتجاج ڪن ٿيون، صحافين کي منٿون ڪن ٿيون، منهن مٿو مناڙن ٿيون پر سندن ڳالهه ٻڌڻ لاءِ ڪوبه تيار نه آهي. خبرناهي ته سنڌ جي پنج هزار

سالن جي تاريخ جي وارثي ڪرڻ وارا قوم پرست ڪٿي آهن؟ انساني حقن جا علمبردار ڪاڏي ويا آهن؟ اين جي اوز وارا بند دروازن وارن ٿڌن ڪمرن جي ڪهڙن سيمينارن ۾ مصروف آهن؟ ۽ عورتازاد جي نالي ۾ عورتن جي حقن جون نيڪي دار برفاني رنگت واريون سفيد جسم ۽ سفيد پوش عورتون ڪٿي آهن؟

سياست، صحافت، انساني حقن توڙي اين جي اوز وارن سنڌ اندر پنهنجي اوليتن جي جيڪا شارٽ لسٽنگ ڪئي آهي، ان ۾ شايد هي مسڪين ۽ ڪم ذات سڌجندڙ قبيلا نه ته اچن جو هنن جي امداد لاءِ به ڪير اڳتي اچي.

سنڌ ٽي وي نيوز طرفان پوليس سان جڏهن ڪيس جي نوعيت معلوم ڪرڻ لاءِ رابطو ڪيو ويو ته پوليس جو ڪوبه مقامي عملدار پنهنجو موقف ٻڌائڻ لاءِ تيار نه هو. چاڪاڻ ته پوليس عملدارن باگڙين بابت اجا ڪابه محڪماتي پاليسي مرتب نه ڪئي آهي. ٻن باگڙي نينگرين جي عزت جو سوال اسان سڀني اڳيان هڪ سواليا نشان بڻيل آهي ته اسان جا پارليامينٽيرين، اسان جا پ اڳواڻ جيڪي حڪومت ۾ آهن، اسان جا قوم پرست اڳواڻ جيڪي پنهنجي پاڻ کي سنڌ جي هزارها سالن جي تاريخ جو وارث سمجهن ٿا، اسان جون اين جي اوز جيڪي مسڪينن جي غربت تي مال ڪائين ٿيون، اسان جي انساني حقن جون تنظيمون ۽ اسان جي عورتن جي حقن لاءِ ٻٽا ڪيندڙ جڙتو "هوا جون سڌائيندڙ ڇاٽيون"، حوا جي هنن حقيقي نياڻين ۽ موهن جي دڙي مان نيڪالي ڏنل هن دراوڙين سان انصاف ڪرائڻ لاءِ ڪيترو لڇن پڇن ۽ پنهنجو حق ۽ فرض ادا ٿيون ڪن؟ اچو ته انتظار ڪريون.

(25 مارچ 2010ع تي نشر ٿيل)

قاضي احمد: ٻن پاڙيسرين جي جهيڙي ۾ ٽيل 8 قتل

قاضي احمد ۾ ٻن پاڙيسرين وچ ۾ ٿيل خونريز جهيڙي ۾ تازو اٺ ماڻهو قتل ٿيا آهن ۽ گذريل ڇهن مهينن دوران هن جهيڙي ۾ ڪل 11 انسان قتل جو ڪاڄ ٿيا آهن. هن خونريز جهيڙي جي شروعات ٽراليءَ طرفان چنگچيءَ کي رستي پار ڪرڻ لاءِ پاسو نه ڏيڻ تان ٿي. ڏرين ۾ ڦهرياڻين منهن ماري ٿي، ان ڪانپوءِ ٽراليءَ جي ڊرائيور کي مارڪٽ ڪئي وئي. ٽراليءَ جو زخمي ٿيل ڊرائيور ٿاڻي تي پهتو پر پوليس ڪوبه تدارڪ نه ڪيو جنهن ڪان پوءِ زخمي ٿيل ڊرائيور ڪجهه ڏينهن بعد هڪ حملي آور کي قتل ڪيو. قتل ٿي ويل ماڻهوءَ جا وارث ٿاڻي تي پهتا پر پوليس وري به ڪابه گرفتاري نه ڪئي. جنهن تي مقتول جي وارثن، مخالف ڌر جا به ماڻهو قتل ڪيا. قاضي احمد پوليس ان جو به ڪو تدارڪ نه ڪيو جنهن ڪانپوءِ ٻئي ڌريون هٿيار ڪٽي گهمنديون رهيون پر پوليس ڪابه ڪارروائي نه ڪئي ۽ آخرڪار به ڏينهن اڳ هڪ خونريز جهڙپ ٿي جنهن ۾ اٺ ماڻهو مارجي ويا. ماڻهن مارجي وڃڻ ڪان پوءِ به پوليس ڪارروائي نه ڪئي آهي ۽ هن وقت تائين ڪي به حقيقي جوابدار گرفتار نه ٿيا آهن.

قاضي احمد جو اهو شهر جتي هي خوني وارداتون ٿي آهي، ان جو تعارف ڪجهه هن ريت آهي ته هي شهر گيتن ۽ سنگيتن، باغن ٽوڙي بغاوتن جو شهر آهي. قاضي احمد شهر جي ڌري گهٽ هر چوڪ تي ڪنهن نه ڪنهن فنڪار جي اوطاق ۽ اوتارو آهي. انڙ، مري، زرداري،

بالادي، فنڪار ۽ شاعر هن شهر جي سونهن رهيا آهن، فنڪارن ڪان سواءِ هي شهر رئيس علي نواز انڙ جي سونهن پسنديءَ سبب پڻ مشهور آهي، جنهن جو قاضي احمد شهر ۾ قائم ڪيل ناز باغ جڻ سنڌ جو شالامار باغ آهي. ها هي اهوئي باغ آهي، جنهن ۾ ستر ۽ اسي واري ڏهاڪي ۾ ڪيترن ئي سنڌي فلمن جي شوٽنگ ڪئي وئي هئي. ان ڪانپوءِ قاضي احمد شهر جي ٻي سڃاڻپ ايم آر ڊي واري تحريڪ هئي، جنهن دوران هِن شهر ۾ ان جي مشهور ڳوٺ لاڪاٽ تي ضياءَ جي فوجي راڄ ۾ بمباري ڪئي وئي هئي. لاڪاٽ کي ايم آر ڊي تحريڪ کان پوءِ سنڌ جي ڪيترن شاعرن، پنهنجي گيتن ۾ ياد ڪيو آهي ۽ لاڪاٽ پ پ جي مثالي ڪارڪن ڪامريڊ خميسي يان جو ڳوٺ پڻ آهي.

شاندار پس منظر رکندڙ قاضي احمد جي شهر ۾ تازوئي جيڪا خوني وارڌات ٿي آهي، ان تي غور ۽ تحقيق کان پوءِ ان جهيڙي جون ٿي ڳالهيون سامهون آيون آهن. هڪ ته اسان مان سڀ ۾ رواداري ختم ٿي وئي آهي. ٻيو سنڌ ۾ ٿيندڙ هر جهيڙو قبيلائي رنگ ڇو ٿو اختيار ڪري؟ ٽيون ته پوليس جيڪڏهن نه ڪنهن فرياد جو داد ڪري، نه ڏوهن جا جوابدار گرفتار ڪري، نه هٿيار کڻي هلندڙن کي روڪي ته ڇا پوءِ پوليس رڳو جوارين، ڏوهارين ۽ موالين کان ڀتا وٺڻ لاءِ ويهاري وئي آهي؟

سنڌ جي دانشورن ۽ سوچيندڙ دماغن جي اها هاڻي پختي راءِ آهي ته جنرل ضياءَ جي فوجي ٽولي، سنڌ کان ايم آر ڊيءَ جي بغاوت جهڙي هلچل جو بدلو وٺڻ لاءِ سنڌ ۾ ذات پرستي ۽ قبائليت کي هٿي ونرائي ته جيئن نظرين ۽ پارٽين جي جهنڊي هيٺان گڏجندڙ سياسي ماڻهو ڇڙوڇڙ ٿي ذات پرست وڏيرن ۽ سردارن جي اثر ۾ اچي وڃن ۽ سنڌ مان جمهوريت پسند ۽ روشن خيال سياست جو خاتمو ٿئي.

اسيءَ وارو ڏهاڪو ان حساب سان مثالي وقت هو جڏهن سنڌ جي هر ڳوٺ ۾ ڪنهن نه ڪنهن پارٽيءَ جو جهنڊو ڦڙڪندي نظر ايندو هو ۽ سنڌ جون اوطاقون سياست، نظرين ۽ فڪري ڏارائن تي ٿيندڙن بحثن جو مرڪز هونديون هيون. ان دور ۾ سنڌ جا ڳوٺ توڙي شهر ذاتين ۽ قبيلن کي وساري نظرين ۽ پارٽين جي هارن ۾ پوئيل مٽين وانگي نظر ايندا هئا

۽ ذاتين ۽ قبيلن جا فرق،

"ذاتار ۽ مڱڻي، ڪو نه وسيلو وچ"

جي ست وانگي متجي ويندا هئا. ان وقت سنڌ ۾ نه ڪو بروچ هو نه سماٽ هو نه سيد هو نه اڇوت هو نه لاڙي هو ۽ نه اترادي هو نه شهري هو نه ٻهراڙي جو هو. هر ماڻهو ڪنهن فڪر، ڪنهن نظرئي، ڪنهن پارٽيءَ جي سڃاڻپ هو. ان وقت سنڌ ۾ جيڪڏهن ڪي ٻه ماڻهو وڙهندا هئا ته اهو ٻن فردن جو جهيڙو هوندو هو ۽ سڀ ماڻهو پاڙي وارا ۽ پوليس ان کي ٻن فردن جي جهيڙي طور وٺندي ۽ سهيڙيندي هئي. پر ايم آر ڊي تحريڪ کان پوءِ سنڌ جي ماڻهن جي شعوري سگهه ٽوڙڻ لاءِ ۽ کين نظرين ۽ پارٽين جي ڪڙم مان ڪڍي وڏيرن ۽ سردارن جي جهوليءَ ۾ اڇلائڻ لاءِ ذات پرستي ۽ قبائليت کي هٿي وٺرائي وئي.

اخبارن جي خبرن جو رڪارڊ کولي ڏسو ته ان ئي دور ۾ ضيائي ٽولي جي حاڪمن سنڌ ۾ سولنگين، سمن، چانڊين، چنن، رندن، لاشارين، سومرن، ميمڻن، جون تنظيمون ٺهرايون. جنرل ضياءَ جي دور ۾ ڀيو ته ٺهيو پر شيخن جهڙي شهري برادريءَ جون به شيخ تنظيمون ٺاهي، انهن جي اڳواڻن کي اليڪشن ۾ بيهاريو ويو. ضياءالحق جي دؤر ۾ ئي سنڌ سماٽ تنظيم، سنڌ سادات ايسو سيئيشن، سنڌ سولنگي ويلفيئر آرگنائيزيشن ۽ سنڌ چانڊيا ويلفيئر ايسوسيئيشن عرف سچوا جهڙين تنظيمن جون سرگرميون وڌيون ۽ پوءِ ڏسڻا وائسڻا ماڻهو سنڌي قوم جي سمونڊ جهڙي وجود مان نڪري ذاتين ۽ قبيلن جي ڏٻن ۽ ڪسين ۾ ترڳڻ لڳا.

اخبارن جو رڪارڊ شاهد آهي ته ان کان پوءِ ئي سنڌ ۾ ذات پرستيءَ جي بنياد تي جهيڙا ٿيڻ ۽ وڌڻ لڳا ۽ اهي جهيڙا اڄ پنجويهه سال گذري وڃڻ باوجود ختم نه ٿي سگهيا آهن. ان ڪانپوءِ قبائلي جهيڙن ۾ پوليس جي ڪردار جو سوال اڇي ٿو. قاضي احمد ۾ ٿيل جهيڙي ۾ جيڪڏهن ٻهرٿين خون جا جوابدار گرفتار ٿين ها ۽ پوليس ڏوهارين کي ٻهرٿين ڏينهن تي پڪڙي ها ته شايد وڌيڪ خونريزي نه ٿئي ها. پر اڄڪلهه اسان جي پوليس کي جيڪو وڏيرن جي اوطاقن جو ڳيجهو بنايو ويو آهي، ان

ڪري سنڌ جي ڌري گهٽ ڪنهن به ٿاڻي تي پوليس تيستائين قدم نه ٿي کڻي جيستائين، اتان جو حڪمران پارٽيءَ سان تعلق رکندڙ وڏيرو ان کي قدم کڻڻ جو حڪم نه ٿو ڏئي.

قاضي احمد ۾ ٿيل جهيڙي جي ٻنهين ڌرين گڏريل ڇهن مهينن کان دڪندڙ آهي. گڏريل ٻن مهينن کان ڪوسن ۽ جتوئين جا هٿياربند، شهر ۾ هٿيارن سميت گهمندا رهيا آهن پر پوليس ڪنهن جي به خلاف ڪا ڪارروائي نه ڪئي؟ قاضي احمد جي وچ شهر ۾ جهڙي ريت هڪ دڪان تي چڙهائي ڪري ستن ماڻهن کي هڪ هنڌ ماريو ويو ان مان اندازو ٿئي ٿو ته هاڻي هر حملي آور ڌرهاريءَ کي به ان ڳالهه جو يقين ٿي ويو آهي ته يلي ڪيترا به خون ڪري ڇڏيو، آخرڪار جرڳو ٿي ٿيڻو آهي ۽ پچاڙيءَ ۾ رڳو ڏنڊ ٿي ڀرڻو آهي. تنهن ڪري ڇو نه پنهنجي وحشي انا کي تسڪين ڏجي ۽ پنهنجي دشمن کي وڏ ۾ وڏ نقصان ڏجي. يقينن ان سوچ تحت ئي ست ماڻهو ماريا ويا آهن.اسان اها ڳالهه اڳ ۾ به چوندا آيا آهيون ته جڏهن کان جرڳا يا فيصلا وڌيا آهن، تڏهن کان ماڻهن مان قانون جو خوف ۽ احترام ختم ٿي ويو آهي. هرڪو ڌرهاري ٻي ڌر جا گهڻا ماڻهو هاڻي ان ڪري به ماري ٿو ته جيئن جرڳي لاءِ راهه هموار ٿئي؟

تاريخ کولي ڏسو ته اڄ کان سؤ سال اڳ جڏهن انگريزن جي حڪومت هئي تڏهن به سنڌ ۾ ايترا قبائلي جهيڙا نه ٿيندا هئا، جيترا اڄ ٿين ٿا. اڄ کان ڏيڍ سؤ سال اڳ، چارلس نيپئر جي دور ۾ به سنڌ ۾ ڪاروڪاريءَ جي نالي ۾ ايتريون عورتون نه مرنديون هيون جيتريون اڄڪلهه مرن ٿيون. پيو ته ڇڏيو پر ايوب خان جي مارشلائي دور ۾ به سنڌ ۾ ماڻهن جو ايترو ڪوس نه هو جيترو اڄڪلهه آهي. ان جو آخرڪار ڪهڙو سبب آهي؟ سبب هيءُ آهي ته اڄڪلهه پوليس ڌرهارين خلاف ڪوبه قدم نه ٿي کڻي ۽ ڌرهارين کي يقين ٿي ويو آهي ته هو ڪيترا به خون ڪن، ڪيترا به ڳوٺ ساڙين پر ٿيڻو آخر ۾ جرڳو يا فيصلو ئي آهي ۽ کين سزا رڳو ڏنڊ جي ئي ايندي!!

ان جي ڀيٽ ۾ انگريز جي دور ۾، تان جو ايوب خان جي مارشلا جي دور ۾ به هر ڌرهاريءَ کي يقين هوندو هو ته هن جيڪڏهن قتل ڪيو ته

ڪيس موت جي ٽي سزا ملندي ۽ هو قانون جي پڪڙ کان بچي نه سگهندو.
تنهن ڪري قانون جو ڊپ به هو ۽ احترام به هو ۽ قانون جي ڊپ توڙي
احترام سبب ڏوهه نه ٿيندا هئا يا ناليءِ ماتر ٿيندا هئا. جڏهن کان ٽاٽو
وڏيرن جو محتاج ٿيو آهي ۽ جڏهن کان ٽاٽا وڏيرن ۾ ورهائجڻ لڳا آهن،
تڏهن کان قانون نافذ ڪندڙ ادارن ۾ خاص ڪري پوليس جو خوف،
احترام توڙي ڪردار ختم ٿي ويو آهي.

قاضي احمد ۾ جيڪو ڪجهه ٿيو آهي، اهو پوليس کاتي جي ڪارڪردگي تي حيرت جون اکيون کولڻ لاءِ ڪافي آهي ته معمولي جهيڙي کان پوءِ هڪ ماڻهو خون ٿيو ان جا قاتل گرفتار نه ٿيا، ان کان پوءِ وري به ماڻهو قتل ٿيا پر انهن ٻن ماڻهن جا قاتل به گرفتار نه ٿيا ۽ ان کان پوءِ آخر ۾ اٺ ماڻهو ماريا ويا آهن پر انهن جو به ڪو حقيقي قاتل گرفتار نه ٿيو آهي. ان وچ ۾ اهي به خبرون آيون آهن ته هڪ پوليس عملدار جو پٽ، پنهنجي سرداري چمڪائڻ ۽ علائقي ۾ خونريزي وڌائڻ ۾ ڪردار ادا ڪري رهيو آهي، تنهن ڪري هڪ ڊر جي ان الزام جي به جاچ ٿيڻ گهرجي.

سنڌ ۾ قبائلي جهيڙن کي روڪرائڻ لاءِ پوليس کي سياست کان پاڪ ڪرڻ جي ضرورت آهي ۽ پوليس مان سفارشي ڪلچر کي روڪڻ جي ضرورت آهي. جيستائين قبائلي ۽ ذات پرستيءَ جو تعلق آهي ته اهو فرض سنڌ جي سياسي اڳواڻن، ڪارڪنن، دانشورن، اديبن، شاعرن، سماج سڌارڪن، انسان دوست آفيسرن، لکيل پڙهيل سمورن باضمير ماڻهن جو آهي ته هو پنهنجو ڪردار ادا ڪن ۽ قبائليت ۽ ذات پرستيءَ جي مرضن ۾ ورتل ماڻهن کي اها ڳالهه سمجهائين ته توهان جيڪي پاڻ کي ڪوسن ۽ جتوئين ۾ ورهايل. ٽا سمجهو يا مهرن ۽ جتوئين ۾ ورڇيل ٽا سمجهو يا اوڳاهي ۽ تيغاڻي ۾ تڪراريل ٽا سمجهو يا مارفاڻي ۽ قمبراڻي ۾ ڪاوڙيل ٽا سمجهو اهي صدين کان هڪ ٻئي سان گڏ رهيا آهيون. ساڳين رستن سان هليا آهيون، ساڳين وڻن جي ڇانئن ۾ ويٺا آهيون، ساڳين قبرستانن ۾ رنا آهيون. اهي ماضيءَ جا سيئي وقت ۽ ورق وساري هڪ ٻئي جا ويري ڪيئن بنيا آهيون؟ پاسو نه ڏيڻ، ڪلهو هٽڻ، سيٽ تي قبضو ڪرڻ، گهر اڳيان گند اڇلائڻ، ٻارن ۽ ڪتن کي مارڻ، مال جي پيل

ڪرڻ به ڪي اهڙا مامرا آهن جن تي اوهان هڪ ٻئي جا جنم ۽ جهان اجاڙي ڇڏيو ٿا؟ سنڌ ۾ هزارين ماڻهو اهڙا آهن ۽ يقينن جهيڙيندڙن ڌرين جي گهرن ۽ ڳوٺن ۾ به اهڙا انسان آهن، جن جي اندز جو انسان اڃان جيئرو آهي ۽ جن جي اکين ۾ اڃان سوئر جو اهو وار نه لٿو آهي، جيڪو پاڙي ۽ تر جي ماڻهن جون محبتون ڏسڻ کان انڌو ٿي وڃي.

اسين سڀ صدين کان گڏ رهيا آهيون، اسان جي وڏڙن گڏجي هاڙهه ۽ سيارا گذاريا آهن، اسان جي وڏڙن گڏجي ٻوڏون ۽ ڏڪار اڪاريا. آهن ۽ اسان جي وڏڙن گڏجي هڪ ٻئي جي گهوٽن کي گهورون ۽ مرندڙن کي ڪلها ڏنا آهن، ڇا اسان اهو سڀ ڪجهه پاسي ۾ رستي نه ڏيڻ تان وساري ڇڏيو آهي؟ اي ڪوسڻ اي جتوئيؤ حيف هجيوَ!!.

(9 مئي 2010ع تي نشر ٿيل)

پاڪستان ۾ انساني حقن بابت چرڪائيندڙ رپورٽ

انساني حقن جي تنظيم هيومن رائيٽس ڪميشن آف پاڪستان، گذريل سال جي انساني حقن جي حالت تي انگن اکرن جي مدد سان هڪ رپورٽ جاري ڪري، اهڙا انڪشاف ڪيا آهن جيڪي اسان جي ملڪ جي حڪمرانيءَ، عوام جي حالتن ۽ مجبورين تي ماتم ڪندي نظر اچن ٿا.

ملڪ جي نامياري دانشور ڊاڪٽر مهدي حسن جي سربراهيءَ ۾ هلندڙ انساني حقن جي تنظيم پنهنجي ان رپورٽ ۾ ٻڌايو آهي ته 2010 جو سال اقليتن لاءِ هڪ خراب سال رهيو. اقليتن جي حوالي سان رپورٽ ۾ ٻڌايو ويو آهي ته ملڪ ۾ مجموعي طرح فرقيوار جهيڙن يا حملن ۾ 418 مسلمان مارجي ويا، ۽ 628 زخمي ٿيا، مارجي ويلن توڙي زخم کائيندڙن ۾ وڌو تعداد بريلوي سنين ۽ شيعن جو آهي.

اقليتن بابت رپورٽ ۾ چيو ويو آهي ته مذهبي نفرت سبب 99 احمدي ماريا ويا جڏهن ته پنجاب جي گوجرا واري علائقي ۾ 2009ع دوران عيسائين تي ٿيل حملن جي جوابدارن خلاف ٻه ڪا جوڳي ڪارروائي نه ٿي. سرحد صوبي جي اورڪزئي ايجنسيءَ واري علائقي ۾ 102 سک خاندانن کي جزئي ڏيڻ لاءِ ڌمڪيون ڏنيون ويون هيون جنهن سبب 25 سيڪڙو سک خاندان پنهنجي ابن ڏاڏن جا گهر ۽ علائقا ڇڏي هليا ويا هئا، جيڪي آپريشن کان پوءِ واپس ٿيا آهن. رپورٽ ۾ ٻڌايو ويو آهي ته بلوچستان ۾ به اقليتن لاءِ سٺيون حالتون نه رهيون ۽ بلوچستان مان 27 هندو خاندان خوف سبب هندستان ڏانهن لڏي هليا ويا. انساني

حقن واري تنظيم جي سيڪريٽري آءِ اي رحمان ان تي تبصرو ڪندي چيو آهي تہ سياسي پارٽين بہ انساني حقن جي حالت کي بهتر بنائڻ لاءِ ڪو ڪردار ادا نہ ڪيو چاڪاڻ تہ يا تہ اهي دلال آهن يا وري مهرا ۽ گڏا آهن. رپورٽ ۾ ڄاڻايو ويو آهي. 2010 ۾ 64 ماڻهن تي توهين رسالت جا ڪيس داخل ڪيا ويا ۽ الزام هيٺ آيل ماڻهن مان ڪيترن کي جيل موڪليو ويو. توهين رسالت جي الزام هيٺ آيل ماڻهن مان هڪ مسلمان ۽ ٻن عيسائين کي پوليس جي پهري ۾ قتل ڪيو ويو ۽ ان ڪانسواءِ 99 احمدين کي پڻ قتل ڪيو ويو. رپورٽ ۾ چيو ويو آهي تہ قانون نافذ ڪندڙ ادارن جا ڪجهہ اهلڪار ماڻهن جو تحفظ ان ڪري نہ ٿا ڪن جو هنن مان ڪي پاڻ بہ ان نفرت جا حامي آهن. ساڳي ريت ڪيترن هنڌن تي پوليس پاڻ بہ اقليتي مذهب رکندڙ ماڻهن کي ڌمڪائي ٿي.نتيجي طور طالبان ۽ شدت پسند جنونين جي اثرائتي نموني رستا روڪ نہ ٿي ٿئي. آءِ اي رحمان ان معاملي ۾ حڪومت جي سرد مهري ۽ خاموشيءَ جي نشاندهي ڪئي آهي ۽ چيو آهي تہ توهين رسالت وارن قانونن ۾ تبديليءَ جون جيڪي ڳالهيون ٿي رهيون هيون، سرڪار ان تي بہ خاموشي اختيار ڪئي ۽ جيڪي ماڻهو ان نفرت ۽ شدت پسند سوچ سبب ماريا ويا، سرڪار انهن سان ٿلهيءَ همدرديءَ جو اظهار بہ نہ ڪيو. اهڙي صورتحال سبب ملڪ ۾ ڌڪين ڏينهن جي اچڻ جو خطرو موجود آهي. رپورٽ ۾ چيو ويو آهي تہ لاهور جي هڪ سرڪاري تعليمي اداري ۾ هڪ شاگرد کي مذهب جي ڪري M.Sc ۾ داخلا نہ ڏني وئي. مذهبي نفرت وڌائڻ ۾ اردو ميڊيا جي ڪردار تي رپورٽ ۾ ڄاڻايو ويو آهي تہ مک اردو اخبارن ۾ 1468 ـ اهڙا مضمون ۽ ايڊيٽوريل لکيا ويا جيڪي مذهبي نفرت جي باهہ کي وڌيڪ ڀڙڪائين ٿا.

انساني حقن جي تنظيم جي ان رپورٽ ۾ ملڪ ۾ امن امان جي صورتحال تي بہ انتهائي چرڪائيندڙ انگ اکر ڏنا ويا آهن ۽ ٻڌايو ويو آهي تہ گذريل سال دوران 12580 ماڻهن کي قتل ڪيو ويو ۽ ملڪ ۾ 16977 ـ اغوائن جا ڪيس رڪارڊ ٿيا جن مان 581 ماڻهن کي پينگ لاءِ اغوا ڪيو ويو هو. رپورٽ ۾ ٻڌايو ويو آهي تہ گذريل سال 67 آپگهاتي حملا ٿيا جن ۾

1159 بي گناهه ماڻهو مارجي ويا جن ۾ 1041 عام شهري هئا.

ڪراچيءَ جي ٽارگيٽ ڪلنگ جو حوالو ڏيندي رپورٽ ۾ ڄاڻايو ويو آهي تہ ڪراچي ۾ ڪل 538 ماڻهو ڳولي ڳولي نشانو بنائي يعني ٽارگيٽ ڪلنگ ذريعي ماريا ويا جن ۾ 237 سياسي ڪارڪن ۽ 301 عام شهري هئا. ساڳيءَ ريت لياري جي گينگ وار ۾ بہ 81 بي گناهه ماڻهو قتل ڪيا ويا. رپورٽ ۾ ڄاڻايو ويو آهي تہ بلوچستان ۾ بہ 118 بي گناهه ماڻهو ماريا ويا جن ۾ 117 ٽارگيٽ ڪلنگ ذريعي قتل ڪيا ويا ۽ 40 زخمي ڪيا ويا. چونڊي چونڊي مارڻ يعني ٽارگيٽ ڪلنگ ۾ مارجي ويل ماڻهن مان 29 غير بلوچ سيٽلر هئا ۽ 17 ماڻهو اهل تشيع سان تعلق رکندڙ هزارا برادريءَ جا ماڻهو هئا. رپورٽ ۾ ڄاڻايو ويو آهي تہ گذريل سال 59 گم ٿيل ماڻهن جا لاش هٿ آيا جن کي پراسرار نموني قتل ڪيو ويو هو.

رپورٽ ۾ ڄاڻايو ويو آهي تہ گذريل سال ملڪ جي تعليمي ادارن تي 163 حملا ٿيا جڏهن تہ بلوچستان ۾ 2008 جي جنوري مهيني کان 2010 جي آڪٽوبر مهيني تائين 33 مهينن ۾ 22 استاد قتل ڪيا ويا. انساني حقن جي ان رپورٽ ۾ پاڪستان ۾ بيماري ۽ ٻوڏ جي تباهيءَ جا بہ انتهائي دل ڏاريندڙ انگ اکر ٻڌايا ويا آهن.

ٻارن بابت ٻڌايو ويو آهي تہ گذريل سال جي ٻوڏ سبب ملڪ ۾ اٽڪل هڪ ڪروڙ ٻارڙا دربدر ٿيا جن ۾ 25 لک ٻارن جي عمر پنجن سالن کان گهٽ هئي. گذريل سال دوران 1154 ٻارن کي جيلن ۾ بند ڪيو ويو. گذريل سال دوران 170 ٻارن خودڪشي ڪئي ۽ 76 ٻارڙن پاڻ مارڻ جي ڪوشش ڪئي.

رپورٽ ۾ عورتن جي حقن جي لتاڙ جا بہ افسوس جا ڳوڙها آڻيندڙ انگ اکر پيش ڪيا ويا آهن جن ۾ ڄاڻايو ويو آهي تہ گذريل سال 791 عورتن کي ڪاري ڪري ماريو ويو. 2903 عورتن جي لڄن کي لٽيو ويو. رپورٽ ۾ لکيو ويو آهي تہ عورتن جي لڄالٽ جا سڀ کان وڌيڪ واقعا پنجاب ۾ ٿيا. رپورٽ ۾ بيان ڪيو ويو آهي تہ گذريل سال 719 عورتن خودڪشي ڪئي 414 عورتن پاڻ مارڻ جي ڪوشش ڪئي. هر اڌ ڪلاڪ کانپوءِ هڪ عورت ويم جي بيماريءَ ۾ مري وئي. رپورٽ ۾ ملڪ

۾ بيمار ماڻهن بابت لڳ ڀڳ اسٽينڊرڊائيزنگ ڪري پيش ڪيا ويا آهن، جنهن ۾ ٻڌايو ويو آهي ته ملڪ ۾ هڪ ڪروڙ رڳو رجسٽرڊ سائي جا مريض آهن، ٻيا لکين مريض جيڪي سائي جو مرض ڪنيو گهمندا ٿا وتن ۽ ڪين پنهنجي بيماري بابت اڃا ڄاڻ نه آهي، انهن جو تعداد ان کان سواءِ آهي. رپورٽ ۾ ٻڌايو ويو آهي ته هر سال سورهن لک ماڻهن کي مليريا ٿئي ٿي ۽ لڳ ڀڳ ساڍا ڏهه لک ٽي بي جا مريض رجسٽرڊ ٿيا آهن.

رپورٽ ۾ وڌيڪ چيو ويو آهي ته ملڪ ۾ 70 لک کان وڌيڪ ماڻهو شوگر جا مريض آهن ۽ 15 لک ماڻهو اکين جي نور کان محروم يعني نابين آهن ملڪ ۾ هڪ لک جي قريب HIV ايڊز جا مريض آهن ۽ 5000 (پنج هزار) ايڊز جا مريض ان کان سواءِ آهن. رپورٽ ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته ملڪ جا 34 سيڪڙو ماڻهو نفسياتي مريض آهن يا نفسياتي مونجهارن جو شڪار آهن. رپورٽ ۾ ڄاڻايل ويو آهي ته گذريل سال 2399 ماڻهن خودڪشي ڪئي جنهن جو سبب بک، بيروزگاري، بيماري ۽ ٻيا سماجي ۽ نفسياتي مسئلا ۽ مونجهارا آهن.

(فيبروري 2011 ۾ نشر ٿيل)

زينب پيو ڪيس: ڪپري ۾ انسانيت مٿان آيل امتحان

ڪپري ۾ انسانيت مٿان امتحان آيل آهي زينب نالي نائين ڪلاس ۾ پڙهندڙ هڪ معصوم نياڻي جي عزت کي چڪيا تي چاڙهيو ويو آهي ۽ سندس خانگي تصويرون ڪڍي، انٽرنيٽ تي چاڙهي، سڄي دنيا کي ڏيکاريون ويون آهن. نائين ڪلاس ۾ پڙهندڙ ٻارڙي اڃا ارڙهن سالن جي عمر تي به نه پهتي آهي. جنهن ڪري هو نه سڃاڻپ ڪارڊ ٺهرائڻ جي قابل آهي نه ووٽ ڏيڻ جي لائق آهي. ملڪي قانون ۽ سماجي رواج موجب هو اڃا ناسمجهه ۽ معصوم آهي پر هن کي بلوغت جي عمر تي پهچڻ کان اڳ اخلاقي طرح مارڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي ۽ ائين ڪٽي چٽجي ته هن کي مُڪڙيءَ جي مُنڊ ۾ ٽپي مروڙڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. متاثر ٿيل نياڻي جي اکين روئي روئي هاڻي ته نيرن جو پاڻي به پانو ڪري سڪائي ڇڏيو آهي ۽ سندن پيءُ ماءُ غمن جي ڳهر ۾ جڻ ته غرق ٿي ويا آهن. ڪپري جو اهو شهر جتي زينب پيو جو پيءُ مزدوري ڪري، ٽريڪٽر هلائي، پنهنجي گهر جو گاڏو گيڙڻ جي ڪوشش ڪندو هو اهو ڪپري جو سڄو شهر هنن مسڪين ماڻهن لاءِ جڻ ڪا گارءِ نٽولي بنجي ويو آهي ۽ ڪپري جو شهر، ان جا رستا، ان جون ماڙيون، ان جون گهٽيون ۽ ان جا واسي گويا ڪپري شهر جي هر چرندڙ پرندڙ شيءِ جڻ هنن مٿان کلندي هجي ۽ کين چوندي هجي ته اوهان اڃا تائين ڪيئن زنده آهيو ۽ ڇو زنده آهيو؟!

معصوم زينب پيو ۽ ان جي گهرياتين جي اڄ حالت اها آهي جو جيڪڏهن آسمان هنن کي راهه ڏئي يا زمين انهن کي جاءِ ڏئي يا زمانو انهن

ڪي رستو ڏئي ته هو رات جي اونداهه ۾ گم ٿي هليا وڃن ۽ باقي سڄي زندگي ڪپري شهر ۽ ان جي شهرين کي ڏسن ته ڇا پر هوند ياد به نه ڪن. پر وقت ۽ حالتن جون مجبوريون هنن کي ان ئي شهر جي هر چوڪ تي ٽنگيو بيٺيون آهن ۽ ڪين ڇٽي رهيون آهن ته "وقت جو امتحان پاس ڪيو!!"

ڪپري شهر جي معصوم نياڻي زينب پيو سان ٿيل زيادتي جا جوابدار ان ئي شهر جا ڪجهه اوباش نوجوان ڇورا آهن جن ڪن ڇوڪرين کي استعمال ڪري، پنهنجا ذليل مطلب پورا ڪيا آهن.

شهر جي ڪجهه ناسمجهه ماڻهن ان نج انساني ۽ اخلاقي مسئلي کي لساني ۽ گروهي رنگ ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ قبائلي سردار سڏائيندڙ هڪ پوتار ان تي قبيلائي پلاند جو بيان به جاري ڪيو. پر ڪپري شهر جي باشعور ماڻهن ۽ متاثر توڙي جوابدار ڌر جي معزز شهرين نهايت معتبري ۽ اعليٰ ظرفيءَ جو مظاهرو ڪندي چيو ته سيني جون عورتون عزت لائق آهن ۽ سيڪو نياڻين وارو آهي تنهن ڪري زينب پيو جي عزت هر نياڻي واري پيءَ جي عزت آهي، ان ڪري زينب پيو سان ٿيل حادثي کي پنهنجي نياڻيءَ سان ٿيل زيادتي سمجهي ان جو ازالو ڪيو وڃي ۽ جوابدارن کي سزائون ڏنيون وڃن ۽ زينب جي خاندان سان ڏک اهڙي طرح ونڊيو ۽ ورهايو وڃي جيئن زينب، ان جي والدين، چاچي ۽ مائٽن توڙي دوستن کي جيڪو صدمو پهتو آهي، ان صدمي جو بار ۽ زخم ٿورو گهٽ ٿئي ۽ ڪپري جو اوپرو بڻيل شهر هنن لاءِ پنهنجو ٿئي ۽ زينب جو خاندان ان ئي شهر ۾ عزت واري زندگي گذاري.

زينب پيو وارو واقعو انٽرنيٽ ۽ اليڪٽرانڪ ميڊيا جي غلط استعمال جو هڪ نمونو آهي. اها ته زينب پيو جي والدين ۽ وارثن جي بهادري آهي جو هو هن دل ڏاريندڙ ڏاڍائي کان پوءِ به ميدان تي نڪري پيا ۽ شايد سڄي ملڪ کي ان ڪري آگاهه ڪيائون ته جيئن آئيندي، ٻين جون نياڻيون ان بيهودگيءَ کان بچي سگهن. تنهن ڪري زينب پيو ۽ ان جي والدين ۽ وارثن کي زماني جي رواجن جو مقابلو ڪرڻ تي سلام پيش ڪرڻ گهرجي ۽ ڪين اهڙي همت ٻڌڻ ۽ جرئت ڪرڻ تي شاباش ڇوڙڻ گهرجي. پر ڪپري جو واقعو اهو ضرور ٻڌائي ٿو ته اسان جي ملڪ ۾

معاشري ۾ هاڻي ان قسم جا ڏوهہ ۽ بليڪ ميلون وڌي رهيون آهن. ان ڪري حڪومت کي سائيبر ڪرائيم جا رستا روڪڻ لاءِ اپاءَ وٺڻ گهرجن ۽ جوابدارن لاءِ سخت سزائون رکڻ گهرجن تہ جيئن اهڙن ڏوهن کي قابوءَ ۾ رکي سگهجي.

جيستائين ڪپري جي واقعي جو تعلق آهي تہ سڀ کان وڏي اخلاقي ذميواري جوابدارن جي والدين تي اچي ٿي تہ هنن پنهنجي اولاد کي ايترو ڏکھو رسو ڇو ڏنو جو هنن نهايت خصيص پٽي ۽ ڪميٽاٽپ جو مظاهرو ڪندي هڪ نياڻي جون خانگي تصويرون انٽرنيٽ تي جاري ڪيون؟ جڏهن بہ ڪنهن انساني قدر جي لتاڙ ٿئي يا جڏهن بہ ڪو اخلاقي ڏوهہ ٿئي تہ ان کي ذات، قبيلي، زبان ۽ علائقي جي عينڪ سان ڏسڻ بجاءِ ان کي انساني ۽ اخلاقي ماڻ سان ماپڻ ۽ پرکڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي. ڪپري جو سانحو قائم خاني ۽ پيا برادريءَ وچ ۾ ٿيل تڪرار نہ آهي پر اهو هڪ نج انساني ۽ اخلاقي مسئلو آهي تنهن ڪري ان ڏوهہ جي سزا، ان جو ڏنڊ ۽ ان جو حل بہ انساني ۽ اخلاقي معيارن مطابق ڳولڻ گهرجي.

دنيا جي ڪنهن بہ قانون ۽ مهذب ريت ۽ رواج ۾ اهو چاٽايل نہ آهي تہ جيڪڏهن ڪو فرد يا .گروهہ ڏوهہ ڪري تہ فردن ۽ ٽولن جي ڏوهہ کي برادريءَ يا ڪنهن ٻولي ڳالهائيندڙ سموري برادريءَ جو ڏوهہ سمجهيو وڃي ۽ پوءِ ان جي سزا بہ سڄي برادريءَ کي ڏني وڃي. ساڳيءَ ريت هر مهذب برادري ۽ والدين جو بہ اهو فرض آهي تہ جيڪڏهن سندن.خاندان يا برادريءَ جو ڪو بہ ماڻهو اهڙو ڏوهہ ڪري ٿو جيڪو اخلاقيات ۽ انسانيت جي قدرن کان عاري آهي تہ ان ڏوهي ماڻهو کي خاندان ۽ برادريءَ کي لڄائڻ جي سڀ کان پهرين سزا ڪيس گهر ۽ برادريءَ ۾ ملڻ گهرجي. ڪپري ۾ زينب پيو سان ٿيل زيادتي تي جيتوڻيڪ جوابدارن جي والدين افسوس جو اظهار ڪيو آهي ۽ ان واقعي جي مذمت ڪئي آهي پر قائم خاني برادريءَ جي اڳواڻن کي گڏجي ڪري متاثر نياڻيءَ جي وارثن وٽ ميڙ تي وڃڻ گهرجي ۽ کين پاڙي، پائپي ۽ برادريءَ جو فيصلو ۽ ڏنڊ ڏوهہ ڏيڻ جي آڇ ڪرڻ گهرجي ۽ متاثر خاندان جي ڏک، صدمي ۽ عزت جي نقصان جو ازالو ڪرڻ لاءِ کين منٿ ميڙ ۽ راجوٽي ڪرڻ گهرجي.

ڪپري شهر جو هي واقعو تہ هڪ ننڍڙو مثال آهي، پر اهڙي قسم جا واقعا جڏهن بہ ۽ جتي بہ ٿين ٿا، اتي ناسمجهہ، جذباتي ۽ مختلف مفاد رکندڙ ماڻهو انهن ڏوهن کي بهانو بنائي خاندان، ذات ۽ قبيلي جي عزت جي آڙ ۾ فساد ڪرائي، درجنين ماڻهو مارائي، ويڙها ويران ڪرائي، ڪيترن ئي خاندانن ڳوٺن، شهرن ۽ علائقن کي تباهہ ڪري ڇڏين ٿا. شڪر آهي جو ڪپري شهر جي باشعور ۽ غيرت مند ماڻهن انهيءَ فساد کي روڪي ورتو آهي ۽ خاص ڪري جوابدار ڌر جي ماڻهن ۽ پيپلزپارٽيءَ جي اڳواڻن ان سلسلي ۾ پنهنجو اخلاقي ۽ انساني ڪردار ادا ڪيو آهي.

زينب ۽ ان جو خاندان اسان سڀني کان انصاف ۽ ڏک ونڊڻ جي همدردي جي گهر ڪري ٿو. اسان سڀني کي هن رئندڙ خاندان جي اکين جا ڳوڙها اگهڻ گهرجن ۽ خاص ڪري جوابدار ڌر کي اعليٰ انساني ۽ اخلاقي قدرن جو مظاهرو ڪري، متاثرن جو ڏک مٽائڻ لاءِ ڪين هر قسم جو حساب ڪتاب ڏيڻ گهرجي.

(آڪٽوبر 2010ع ۾ نشر ٿيل)

شخصيتون

ڪنور ڀڳت: سنڌ جي رواداريءَ جي مالها مان ٽٽل مڻيو

ڪنور ڀڳت سنڌ جو اهو راڳي هو جيڪو راڳ کي عبادت سمجهي ادا ڪندو هو ۽ هو جڏهن چيرون پائي ۽ اکيون بوٽي ڳائڻ شروع ڪندو هو ته نه رڳو پاڻ سرن جي ساغر ۾ ٻڏي ويندو هو پر سندس آفاقي آواز جتي جتي به پهچندو هو اتي هر شي جامد ۽ ساڪن ٿي خاموشيءَ ۾ هن جي ڪلام کي ٻڌڻ شروع ڪندي هئي. ڳائڻ جي ڳهر جون اهي ڪهاڻيون پڻائي بابت به مشهور آهن ته جڏهن هو هالا کان به ڪوهه پري هڪ ويران پٽ تي ويهي سانجهيءَ جو سرن کي سوجهيندو هو ته جهنگ جا سيئي خوفائتا جانور اچي هن جي راڳ کي ٻڌندا هئا.

ڪنور ڀڳت هونئن ته گهوٽڪي ضلعي جي هيڊڪواٽر واري شهر ميرپورماٿيلو کان اوير طرف جروارن جي ڳوٺ ۾ تارا چند نالي هڪ دڪاندار جي گهر ۾ پيدا ٿيو پر جيئن ئي هو وڏو ٿيو ۽ ڪيس پتو پيو ته هو پنهنجي مرشد سچي سترام داس جي دعا کان پوءِ هن دنيا ۾ آيو ته هن پنهنجو ڳوٺ ڇڏي اچي ڏهرڪيءَ کان پنج ڪلوميٽر اتر طرف رهڙڪيءَ ۾ مرشد جي دربار جي در- ٻاٽي ڪئي.

رهڙڪيءَ جي هندو دربار جو باني سچو سترام داس پاڻ به وڏو سنت ۽ ڀڳت هو ۽ هو جڏهن ڳائيندو هو تڏهن سندس چيلو ڀڳت ڪنور رام هن جي پنيان لاڳ ڏئي ڳائيندو هو. 1917ع ۾ جڏهن سنت سترام داس هن دنيا مان چولو مٽايو ته ڀڳت ڪنور رام رهڙڪيءَ جي دربار جو گاديسر ٿيو.

ڀڳت ڪنور رام ۽ سندس گرو سترام داس سنڌ ۾ انهيءَ ريت جا

رهگذر هئا، جنهن ريت موجب ڳائڻ عبادت آهي. هند ۽ سنڌ ۾ هزارين سالن کان هلندڙ مختلف روپن ۾ اندازن واري ڀڳتي تحريڪ ٻہ اهائي هئي، جنهن موجب خلقٽهار جي ساراهہ ۾ ڪيل شاعريءَ کي ڳايو ۽ رچايو ويندو آهي. هونئن بہ ڀڳت جي لفظي يا لغوي معنيٰ پالڻهار جي شان ۾ ڳائيندڙ گائڪ آهي، ڀڳت ڪبير جهڙا ڪيترائي ڀڳت راڳ ذريعي عبادت ڪرڻ واري سلسلي کي اڳتي سوريندڙ سمجهيا وڃن ٿا، سنڌ جو فڪري امام شاهہ عبداللطيف ڀٽائي بہ ان وات جو واٽهڙو هو ۽ هو بہ راڳ کي عبادت وانگي ڪندو ۽ ڳائيندو هو

جي تو بيت ڀانئيا، سي آيتون آهين .
نيو من لائين، پريان سندي پار ڏي
يا
تان نہ آهي تند جو رُون رُون ڪري راز
هٽندڙ سندا هتڙا، سيڪو چئي ساز
سٽ ڏٺي شهباز ٿيءَ تہ ٿوڪ پرائيين

ڀڳت ڪنور رام ويدانتي صوفي سلسلي جي مالها جو جڻ سنڌ ۾ پوئيل اهو مٽيو هو جيڪو ويهين صديءَ جي سنڌ جي اوائلي سالن ۾ ظاهر ٿيو. هن پنهنجي روحاني رهبر کان اهو سکيو هو تہ رکيو رک ٿي ويندو آهي، تنهن ڪري دنياوي ڌن ۾ ملڪيت ميڙي رکڻ جو ڪوبہ فائدو نہ ٿيندو. ڇو تہ سانڍي رکيل هر شيءَ کي آخر ۾ خاڪ ٿيڻو آهي. هن کي پنهنجي مرشد اها ڳالهہ بہ سمجهائي هئي تہ ڪفن کي کيسا نہ ٿيندا آهن يعني انسان جي دنيا ڇڏڻ وارو لباس ڪفن هوندو آهي ۽ ڪفن ۾ کيسو نہ هئڻ ڪري، دنيا مان ڪا بہ شيءَ کڻي نہ وڃبي آهي.

اهوئي سبب هو جو ڀڳت ڪنور رام بنا کيسن وارو ڪڙتو پائيندو ۽ مرشد جي ڳاڙهي چولي جي رنگت واري ڀڳتي پڳ پائيندو هو. هو پنهنجي هر محفل کي ڀڳت يعني ڌڻيءَ جي ساراهہ واري عبادت ڪوٺيندو هو. ڀڳت ڪنور رام، ڀڳتي واري جاءِ کي عبادت گاهہ سمجهندو هو تنهن ڪري پير اگهاڙا ڪري ڳائيندو هو. پيرن ۾ ڇيريون

ٻڌي، هو جڏهن "الا" چوڻ شروع ڪندو هو تڏهن سندس آواز اهڙو تہ پڙلاءُ ڪندو هو جڻ اهو آسمانن سان لڳي واپس ٿيو هجي. ڪنور ڀڳت کي رويرو ٻڌڻ وارا ٻڌائين ٿا تہ ڪنور ڀڳت جي چيرن جي چم چم ۾ نند آڻيندڙ ردم هوندي هئي ۽ هن جي آلاپن مان خمار جا احساس ڦولارجي نڪرندا هئا. جيڪي ماڻهو جي ٻاهر جي چرپر کي خاموش ڪرائي، اندرين احساسن ۾ طلاتم پيدا ڪندا هئا. هو پاڻ اکيون ٻوٽي "آ" ڪري ڳائڻ شروع ڪندو هو ۽ جيستائين هڪ وائي يا ٻاٽي ختم نہ ڪندو هو تيستائين اکيون پٽي ڪنهن ٻئي لقاءَ ڏانهن نہ ڏسندو هو. ڳائڻ دوران سندس سڄو ڌيان ان ڏوٽي ۾ هوندو هو جيڪا سندس مرشد کيس ڳارائي ۽ سيکاري هئي، ڳائڻ دوران هو هڪ پل لاءِ بہ ٻئي پاسي نهار نہ ڪندو هو ڇاڪاڻ تہ هو حق باهو جي ان قول کي سچو سمجهندو هو تہ،

"جو دم غافل، سو دم ڪافر"

ڀڳت ڪنور رام پنهنجي ئي سرن جي ساگر ۾ ايڏو ٻڏي ويندو هو جو کيس پنهنجي هئڻ جو احساس بہ نہ رهندو هو. هو هندستان جي سورهين صديءَ جي عظيم گائڪ سورداس وانگي اکين کان وڌو تہ نہ هو پر ڳائڻ مهل هن جون اکيون سدائين ٻوٽيل هونديون هيون. پنهنجي سرن ۾ سمائجي ۽ وڃائجي ويل هي ڪلاڪار ٻيجل جو ٻيهار ٻنجي، پنهنجي سرن اڳيان پنهنجو سِر اڇي رکندو هو ۽ سندس اها ڪيفيت "آپ هي ناگن آپ هي جوگي" جي محاوري وانگي لڳندي هئي. ڪنور ڀڳت لاءِ اهڙا ڪيترائي مثال موجود آهن تہ سندس ڀڳت دوران، سندس محفل جي ٻاهران رات جو جهنگ جا ڪيترائي جانور بہ اچي ديرو ڪندا ۽ هن جون لوليون ٻڌندا هئا.

ڪنور ڀڳت لاءِ مشهور آهي تہ هو امڙين جون لوليون اهڙي تہ درديلي آواز ۾ ڳائيندو هو جو بيمار ٻار بہ سمهي پوندا هئا ۽ جيستائين سندس لوليءَ جو هندورو هلندو رهندو هو تيستائين روڳ ۾ ورتل بيمار ٻار سک جي ننڊ سمهندا هئا. چيٽ جون چانڊوڪيون هجن يا ڪتيءَ جون اماس راتيون، ڪنور ڀڳت جيئن ئي ڳائڻ شروع ڪندو هو تہ تيستائين خاموش نہ ٿيندو هو جيستائين پريات پنهنجا پلوَ نہ ڏيکاريندي هئي. هو گهٽي

ياڳي رات جو يارهين وڳي ڪانپوءِ راڳ شروع ڪندو هو ۽ سندس آخري ڪلام پرياتي راڳ مان هوندو هو. تنهن ڪري هو جڏهن آخري ڪلام ۾ سڄي رات جي دردن جا ڳايل ڳوڙها نپوڙيندو هو تڏهن هن جي ڳايل سٽ سٽ مان سوز ٽمڻ لڳندو هو ۽ پوءِ راڳ جا ماهر چوندا هئا تہ ڀڳت ڪنور جهڙي پرياتي ٻيو ڪو بہ ڳائي نہ ٿو سگهي.

ڀڳت دوران ڪنور تي جيڪا بہ گهور پوندي هئي، اها هو نہ وٺندو هو ۽ نہ رکندو هو. ڇو تہ مرشد کيس ڪجهہ بہ رکڻ ۽ کيسي وجهرائڻ کان منع ڪئي هئي. تنهن ڪري هو جيڪو رات جو گهور مان ڪمائيندو هو اهو صبح جو سوير اتي ئي غريبن ۾ ورهائي ڇڏيندو هو.

ڪيچي ڪاچو ٿي، نانگن ٻڏي نينهن جي
جهڙا آيا جڳ ۾ تهڙا ويا موٽي
انهن جي چوٽي، پورب ٽيندي پڌري

ڪنور ڀڳت سنڌ ۾ مذهبي رواداريءَ جو سڀ کان وڏو ۽ زندهہ مثال هو. سندس ڳاتل شاعري گهڻي ڀاڳي مسلمان صوفي شاعرن جي آهي. هن ڀڻائي کي تمام گهڻو ڳاتو آهي، سندس هڪ مشهور ڪلام "ڪيئن ريجهايان توکي ڪيئن پرچايان؟ ڏس ڪو ڏان- ڏس ڪو ڏانءُ." سليمان شاهہ بودلي واري جو آهي، جنهن جو تعلق پيرڳوٺ واري راشدي درگاهہ سان هو. سندس هڪ ٻيو مشهور ڪلام "آءُ ڪانگا ڪر ڳالهہ- مون کي تن ماروئڙن جي" دريا خان فقير ڪنڊڙي واري جو آهي جنهن جو تعلق جهوڪ واري صوفي سلسلي سان آهي. ان کان سواءِ سنڌ جا ٻيا صوفي شاعر بہ ڪنور ڀڳت جي ڀڳتي مالهائن ۾ پوئيل ۽ پروئيل آهن.

سنڌ جي صوفي مزاج جو اهو ڪيڏو نہ ڪمال ۽ عجب ۾ وجهڻ جهڙو سنگم آهي تہ سنڌ ۾ ڀڻائي تي سڀ کان گهڻو ڪم هندو عالمن ۽ اڪابرن ڪيو آهي جڏهن تہ ڀڳت ڪنور رام جي زندگي ۽ ڪردار تي وري مسلمان عالمن، اديبن، شاعرن ۽ فنڪارن لکيو ڳايو ۽ ڳالهايو آهي.

ڪنور ڀڳت رهڙڪي جي دربار جو ٻيو گادي نشين هو. ڪنور ڀڳت جو روحاني رهبر سائين سترام داس هو. جيتوڻيڪ ڪنور رام پنهنجي مرشد جو ڪو مٽ يا عزيز بہ نہ هو ۽ ڪنور ڀڳت جي مرشد، سائين سترام

داس کي پنهنجي پٽن جو اولاد بہ هو پر هن پنهنجي گاديءَ جو ڏٽي پنهنجي هڪ شش، شاگرد يا چيلي کي ڪيو. رهڙڪي جي دربار جو موجوده يعني ڇهون گادي نشين سائين ساڌرام صاحب بہ گاديءَ جي باني سچي سترام داس جو ڪو عزيز نہ آهي. هي گادي سنڌ جي هندن جي شايد واحد گادي آهي جتي جي جانشيني لاءِ اولاد کي اوليت نہ تي ڏني وڃي.

ان ڪان اڳ سنڌ جي فڪري امام شاه عبداللطيف ڀٽائي جي راڳ واري گاديءَ ۾ بہ ڀٽائي پنهنجي ڪلام جو ڏٽي، ڪنهن سيد کي ڪرڻ بجاءِ پنهنجي تمراڻي فقيرن کي ڪيو. اهي تمراڻي فقير اڄ بہ شاه عبداللطيف ڀٽائي جي عرس جي موقعي تي شاه جي راڳ جي پاڙ ٽي اڳواڻي ڪندا آهن.

ڪنور ڀڳت جيڪو سنڌ ۾ مذهبي رواداريءَ جي مالها جو مٽيو هو ان جي ڇير کي رڪ جي ريلوي اسٽيشن تي گولي لڳي ۽ ان ڪانپوءِ سنڌ ۾ مذهبي رواداري واري مالها اڃا تائين بہ ٽٽل آهي. جيڪڏهن اسين سنڌ ۾ ڪٽرپڻي جي پاڙ ڪيدي ان ۾ رواداريءَ جو رواج ٻيهر قائم ڪرڻ گهرون ٿا تہ اسان کي اهو ڏيئو ٻيهر ٻارڻو پوندو. جنهن ۾ ڪنور ڀڳت رڪ جي ريلوي اسٽيشن تي پنهنجي رت جو آخري تيل بہ وجهي سنڌ جي صوفي مت جي لاٽ کي سدائين روشن رکڻ لاءِ جان ڏئي ويو.

جوڳيئڙا جهان ۾، نوري ۽ ناري
ٻري جن ٻاري، آءَ نہ جيئندي ان ري
(شاه)

(10 اپريل 2011ع تي نشر ٿيل)

موهن جي دڙي جو دراوڙ- انور پيرزادو

انور پيرزادو سنڌ جي انهن ٿورن ماڻهن منجهان هڪ آهي، جنهن کي سيئين پارٽيين، سيئين سخنين هڪ ڪامل، هڪ مڪمل سنڌي چئي سگهجي ٿو. ها، هن جي قداور شخصيت کي ڏسڻ سان هن جي ڪا آريائي اصليت ضرور پاسندي هئي. پر پنهنجي سياءُ ۾ هو موهن جي دڙي جو دراوڙ لڳندو هو. تڏي مزاج ۽ مٺي گفتار واري هن دراوڙ ان ڳوٺ ۾ جنم ورتو جيڪو موهن جي دڙي جي پر ۾ آباد آهي، جنهن کي ماڻهو ٻلهڙيجي جي نالي سان سڃاڻن ٿا ۽ ان ئي ڳوٺ کي ساڃي ڏر جا قربان بگٽي جهڙا ليڪڪ "لٽل ماسڪو" يعني ننڍو ماسڪو سڏيندا هئا.

انور پيرزادو لاڙڪاڻي ضلعي جي ڏوڪري تعلقي جي ٻلهڙيجي ڳوٺ ۾ پيدا ٿيو. هن جو ننڍپڻ لاڙڪاڻي جي هاڙهه ۽ سنڌو درياهه جي چاڙهه کي ڏسندي گذريو. هن ان ماحول ۾ اکيون کوليون جڏهن دنيا جا ناليوارا عالم، اڪابر ۽ ماهر، موهن جي دڙي جي مٽيءَ کي ماٿي تي لڳائي ان کي انساني تاريخ جي هڪ وڏي تيرٿ جهڙو مهان سمجهندا هئا. هن جي علمي، ادبي ۽ سياسي پرورش، سوڀي گيانچنداڻيءَ جهڙي گياني شخص جي چوگرد ٿي. هن جي دوستي گلاب پيرزادي جهڙن اڻ پڙهيل انقلابين سان هئي، جيڪي جوڙ ڪري رکڻ جو علم سمجهڻ بجاءِ انقلاب جي آخري نتيجن تي ڏيان ڏيندا هئا. سنڌو درياهه، موهن جي دڙي ۽ سوڀي گيانچنداڻيءَ جهڙن ٽن عظيم وجودن جي وچ مان سلي وانگي سرجيل انور پيرزادو جڏهن جوان ٿيو ته هن جي شخصيت ۾ هڪ محب وطن سنڌي، هڪ سچي انقلابي ۽ هڪ عظيم انسان جون سيئي خوبيون موجود هيون.

25 جنوري 1945 تي ٻلهڙيجي ۾ پيدا ٿيل انور پيرزادي جو اصلي نالو محمد پريل هو جيڪو اڳتي ادبي ذوق ۾ انور ۾ تبديل ٿيو. انور پيرزادي 1962ع ۾ ڏوڪري هاءِ اسڪول مان مئٽرڪ جو امتحان پاس ڪيو ۽ 1963ع ۾ پرائمري ماسٽر ٿيو. 1965ع ۾ جڏهن قديم آثارن جي مشهور ماهر پروفيسر ڊاڪٽر جارج ايف ڊيلس موهن جي دڙي تي تحقيق جو ڪم شروع ڪيو تہ انور پيرزادي ان سان گڏجي ڪم ڪيو.

انور پيرزادي ان کان پوءِ سنڌ يونيورسٽيءَ جو رخ ڪيو ۽ 1969ع ڌاري سنڌ يونيورسٽيءَ مان انگريزي ادب ۾ ايم اي ڪرڻ کان پوءِ پاڪستان جي هوائي فوج ۾ پائليٽ طور شموليت اختيار ڪئي. 1971ع ۾ بنگال تي ڪيل فوج ڪشيءَ جي مخالفت ۾ لکيل هڪ خط جي پڪڙجڻ کان پوءِ هن کي ڪورٽ مارشل ڪيو ويو ۽ کيس سرڪاري نوڪريءَ لاءِ سدائين نااهل ڪرڻ جي هڪ اهڙي سزا ڏني وئي جيڪا هن اعزاز سمجهي سدائين اکين تي رکي قبول ڪئي.

انورپيرزادي جو ننڍپڻ ڪچي ۽ درياهہ جي ڪنارن تي گذريو جنهن سبب هو ننڍپڻ کان ئي درياهہ جو ديوانو هو. ٿورو وڏو ٿيڻ کان پوءِ هن کي ڪامريڊ سوڀي گيانچندڻيءَ جون ڪچهريون نصيب ٿيون، جنهن هن جي اندر ۾ انقلاب جي دونهين دکائي. مئٽرڪ کان پوءِ هن ڊاڪٽر جارج ايف ڊيلس سان گڏجي موهن جي دڙي جي مٽي ڇاڻي، جنهن هن جي اندر ۾ سنڌو جي تهذيب جي عظمت جا نقش چٽيا ۽ ان کان پوءِ هن سنڌ يونيورسٽيءَ مان انگريزي ادب ۾ ايم اي ڪئي جنهن بعد هن اڳيان لطيف جي شاعري جو شان آشڪار ٿيو. پنهنجي علم ۽ عرفان جون اهي سڀ منزلون ماڻڻ کان پوءِ باقي سڄي زندگي انور پيرزادو سنڌو درياهہ، موهن جي دڙي، لطيف ۽ انقلاب جي چئن نالن يا اربع عناصرن جي عشق ۾ سرگردان رهيو.

زندگيءَ جي ضرورتن جي پورائي لاءِ انور پيرازدي صحافت کي ذريعو بنايو ۽ انگريزي توڙي سنڌي اخبارن ۾ ڪم ڪندو رهيو صحافت ۾ هن جي تحريرن ۾ سنڌو درياهہ، موهن جي دڙي، لطيف ۽ انقلاب جا اثر سدائين نمايان نظر ايندا هئا. انور پيرزادي جي لکڻين ۾ سنڌو درياهہ جهڙي وسعت، موهن جي دڙي جهڙي عظمت، لطيف جهڙي لطافت ۽

انقلاب جهڙي رومانويت نظر ايندي هئي. هو سنڌ جي نهايت ٿورن ماڻهن مان هڪ هو جيڪي هڪ ئي جنم ۾ هيڪاندا ڪم ڪري سگهندا آهن. هو هڪ ئي وقت درياهه، موهن جي دڙي، لطيف توڙي انقلاب سان ايترو پيار ڪندو هو جو اهو سمجهڻ اوکو ٿي پوندو هو ته هو لطيف جي عشق کان پوءِ انقلابي ٿيو آهي يا انقلاب جي خمارن هن جي سوچ ۾ لطيف جي محبت جو مڏ اوتيو آهي. ساڳيءَ ريت اهو به سمجهه ۾ نه ايندو آهي ته موهن جي دڙي جي محبت هن کي درياهه سان دل لڳرائي يا سنڌو درياهه جون سيرون هن کي ماضيءَ جي موهن جي دڙي ڏانهن لوڙهي ويون. جيڪڏهن اٺين چئجي ته درياهه، موهن جي دڙي، انقلاب ۽ لطيف جو عشق هن جي چت تي سال جي چئن موسمن وانگي چڙهندو هو تڏهن به غلط نه ٿيندو. انور جي ڪابه تحرير پڙهو ۽ ڪابه تقرير ٻڌو پر اظهار جي سيني اندازن ۾ هن جي پسند جا اهي مکيه موضوع سدائين نمايان نظر ايندا. هن جو شايد ئي ڪو اهڙو شعر هجي، جنهن ۾ سنڌوءَ جي امرت لهرن جهڙيون چوليون، چلڪندي نظر نه اچن ۽ هن جو شايد ئي ڪو نظم اهڙو هجي، جنهن ۾ موهن جي دڙي جي ناچڻي وارو رقص نه هجي. هن جي شايد ئي ڪا اهڙي تحرير هجي، جنهن ۾ ڀٽائي جون تشبيهون ترندي نظر نه اچن ۽ يا جنهن ۾ انقلاب جهڙي تک ۽ تيزي نه جهلڪندي هجي.

انور پيرزادي ڪڏهن به خانا پوريءَ لاءِ نه لکيو. هن جي هر تحرير، هن جي انقلابي اندر جي آگ مان اُبري نڪرندي هئي. اهوئي سبب هو جو هن جي هر تحرير شاهڪار ۽ هن جي هر لکڻي فن پاري جيان لڳندي هئي. روزاني عوامي آواز ۾ هن "متان وساريو" جي عنوان سان مختصر ترين ڪالم لکيا. جنهن ۾ پنجن سٽن اندر هو ڪنهن وڏي ڪالم کان به وڏي ڳالهه چئي وجهندو هو. هن جون تفصيلي تحريرون گهڻي ڀاڱي تحقيقي مواد تي مشتمل هونديون هيون، جن جا موضوع سنڌ ۽ سنڌ جو لطيف، موهن جو دڙو يا انقلاب هوندا هئا.

ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي ۽ سوڀي گيانچنداڻيءَ جي پاڙي ۽ صحبت ۾ وڏو ٿيندڙ انور پيرزادي جي رڳ رڳ ۾ انقلاب رچيل هو. انقلاب جي سرخ رنگ سان هن جي ايڏي ته سچيتائي هئي جو هن ان

رنگ ۾ پنهنجو سڄو ڳوٺ رڱي ڇڏيو هو ۽ ڀلهڙيجي جو ٻار ٻڍو ٽوڙي جوان جتي بہ موجود هوندو هو ان مان بغاوت جي باهہ پڙڪندي نظر ايندي هئي. اهوئي سبب هو جو قربان ٻگٽيءَ جهڙا بنياد پرست ليڪڪ ڀلهڙيجي جي ڳوٺ کي لٽل ماسڪو يعني ڪميونسٽن جو ننڍڙو شهر سڏيندا هئا. اٿين ضررو آهي تہ ڀلهڙيجي ۾ بغاوت جو ٻج ڪامريڊ سوڀي گيانچنداڻي جي ليڪچرن پوکيو پر انور پيرزادو ان انقلابي فڪر جي اها پهرين اوڏ هو جتان وري اڪيچار انقلابي پيدا ٿيا.

سوڀي گيانچنداڻي ۽ انور پيرزادي جي ڪچهرين مان فيضياب ٿيل مزدور اڳواڻ گلاب پيرزادو جڏهن فلسفي تي ڳالهائيندو هو تہ ٿلها ڪتاب پڙهندڙن جا هوش نڪاڻي اڇي ويندا هئا. اهو انور پيرزادي جي محنتن جو ڪمال هو جو ڀلهڙيجي شاعرن، اديبن ۽ انقلابين جي هڪ اهڙي نرسري بنجي پئي جيڪي اڳتي هلي گهڻي ڀاڱي صحافي ٿيا. صحافت کي ويهن سالن کان وڌيڪ عرصو ڏيندڙ ناميارو صحافي زلف پيرزادو بہ ڀلهڙيجي ۾ ئي پيدا ٿيو ۽ اهو بہ هڪ رڪارڊ آهي تہ ضياءَ جي مارشل لا واري دور ۾ آمريت خلاف ڀتين تي نعرا لکندي جڏهن زلف پيرزادي کي گرفتار ڪيو ويو هو تہ زلف پيرزادي ناليے ڀلهڙيجي جي هن ٻار جي عمر صرف سورهن سال هئي. هونئن تہ اها ڳالهہ بہ عام ۽ مشهور آهي تہ لطيف جي شاعريءَ کي لاڙ جا ماڻهو وڌيڪ سمجهن ٿا ڇو تہ لطيف جي ٻوليءَ تي لاڙ جو وڌيڪ اثر آهي پر انور پيرزادي ڀلهڙيجي ۾ لطيف کي ايترو پڙهيو ۽ پکيڙيو جو محسوس ٿيندو هو تہ هن لاڙڪاڻي ۾ لاڙ – ڪٺو آندو آهي يا اتي هڪ ننڍڙو لاڙ برپا ڪيو آهي. ڀلهڙيجي ۾ ڀٽائي کي سمجهندڙ رڳو اڪيلو انور پيرزادو نہ هو پر هن لطف ۽ زلف پيرزادي سميت ڪيترائي اهڙا ماڻهو پيدا ڪيا هئا، جيڪي هن سان لطيفيات جي سير ۾ گڏ هوندا هئا. انور پيرزادي جو ڀٽائي سان عشق ان حد تائين پهتل هو جو شايد ئي ڪو اهڙو مهينو هجي، جنهن ۾ هن ڀٽائي جي مزار جي مٽي پنهنجي مٿي تي نہ لڳائي هجي. سندس سالن جي انهيءَ سفر جو ئي نتيجو هو جو هن ”اي چنڊ ڀٽائيءَ کي چئجان“ جهڙو شاهڪار گيت لکيو.

انور پيرزادو جيتوڻيڪ آرڪيالاجسٽ نہ هو پر موهن جي دڙي جي محبت هن کي جڻ قديم آثارن جو ابو بڻائي ڇڏيو هو. 1965ع ۾ مشهور آرڪيالاجسٽ ڊاڪٽر جارج ايف ڊيلس سان هن جڏهن موهن جي دڙي جي مختلف علائقن جي مٿي کوٽڻ ۽ تورڻ شروع ڪئي تہ ان پرڏيهي ماهر جي موٽي وڃڻ کان پوءِ بہ هن اها ڪرت جاري رکي ۽ هو جيستائين بہ جيئرو رهيو تيستائين موهن جي مٽيءَ سان سندس موهہ برقرار رهيو.

انور پيرزادي جي زندگيءَ جا سيئي چاهہ انوکا هئا پر هن جو سنڌو درياهہ سان عشق سڀ کان اتامرو هو. هن سڄي زندگي انگريز سياحن جا سنڌوءَ جا سفر پڙهيا هئا تنهن ڪري هن کي جيءَ ۾ جاڳيو تہ هو پنهنجي عظيم درياهہ کي سرحد صوبي جي اٽڪ کان، نٽي جي جنگي سر واري پٽڻ تائين گهمي ڏسي ۽ درياهہ جي وڇاءَ ۽ وهڪري کي ويجهي کان ڏسي. ان سڪ ۽ سبب کي ساڻ ڪري انور پيروزادو بدر ابڙي، انتخاب شاهہ سميت 14 دوستن سان گڏجي سنڌوءَ جي سفر۔ اٽڪ کان جنگي سر۔ تائين نڪتو.

سنڌو درياهہ جي 22 ڏينهن جي سفر کان پوءِ جڏهن انور پيرزادو عظيم درياهہ جو شان بيان ڪندو هو تڏهن هو ويدڪ دور جو ڪو رشي لڳندو هو ۽ هو دادلي درياهہ جي تعريف ڪندي نہ ڪڻندو هو. پنهنجي ان تاريخي سفر کان پوءِ انور پيرزادو ان راءِ تي پهتو هو تہ موجوده سنڌ، سرائڪي علائقو ۽ هزارا وارو علائقو جتان جتان سنڌو درياهہ گذري ٿو، اهو سڄو هڪڙي ئي سنڌو ماٿريءَ جي تهذيب جو ديس آهي ۽ هنن سڀني علائقن جون ٻوليون، سنڌي ٻوليءَ جا مختلف لهجا آهن. انور پيرزادي اهو پڻ ٻڌايو هو تہ هندڪو دراصل سنڌڪو آهي. انور پيرازدو اسان کان پلي وڃڙي ويو هجي پر هن جا سپت سنڌو جي درياهن جيترا ست ڪتاب سنڌ، موهن جو دڙو، جديد سنڌي ادب، اي چنڊ پڇائي کي ڇئجان، متان وساريو ۽ بمبئي جو سفرنامو اسان وٽ سدائين هن جي ياد کي تازو ڪندا رهندا.

(7 جنوري 2010ع تي نشر ٿيل)

جڳ کي جيتيندڙ ـ جڳجيت سنگهه

پنهنجي غزل جي انوکي گائيڪيءَ ذريعي جڳ کي جيتيندڙ جڳجيت سنگهه جي ساهه جي سريلي تار وڄندي وڄندي نيٺ ٽٽي پئي ۽ "هونٽون سي ڇهولو تمر ميرا گيت امر ڪر دو" جهڙي غزل کي امر ڪندڙ ڪالهه پاڻ مري پنهنجي فن کي امرتا بخشي ويو. ليکي جي لحاظ سان ته جڳجيت سنگهه هڪ سک خاندان ۾ ۽ هندستان جي راجستان واري گنگانگر شهر ۾ هڪ غريب سرڪاري ملازم جي گهر ۾ جنم ورتو ۽ پوءِ ڳائڻ جو ذوق هن کي بمبئيءَ جي فلمي دنيا جي سنگيت جي ساگر ۾ وٺي آيو. هن جي ڪروڙين پرستارن مان ڪنهن کي به انهن ڳالهين سان ڪا دلچسپي نه هئي ته هو ڪٿي ڄائو ڪٿي وڏو ٿيو ۽ ڪٿي رهي ٿو يا هن جو ديس ۽ ڌرم ڪهڙو هو؟ هن جي سڄي سڃاڻپ هن جا اهي سوزيلا ۽ سُريلا آوازا هئا جيڪي هوائن ۾ هُڳاءَ پري، سيمائن ۽ سرحدن جا ڏنگ لتاڙي، سڄي دنيا ۾ گونجندا ۽ محضوض ٿيندڙ ماڻهن کي اهو محسوس ڪرائيندا هئا ته جيئڻ خوشي، غم ۽ تخليق جا احساس عالمگير آهن بلڪل ائين انهن احساسن کي سُرن ۽ سازن ۾ اوتيندڙ فن جي به ڪا سرحد نه ٿيندي آهي.

جڳجيت سنگهه هندستان جي ٿر واري علائقي راجستان جي هڪ پنجابي سک گهراڻي ۾ جنم ورتو ۽ اسڪول ۾ هندي ۽ اردو ڳالهائيندڙن سان وڏو ٿيو. راجستان جون سرحدون سنڌ ذريعي پاڪستان سان لڳن ٿيون. تنهنڪري راجستان ۾ ڪن سنڌين سان به هن جو اٿڻ ويهڻ ٿيو. بعد ۾ هو بمبئيءَ ويو ۽ لڳ ڀڳ زندگيءَ جا پنجاهه سال اتي رهيو. هن جي شادي بنگال جي هڪ نامور ڪلاڪارا چترا سان ٿي. زندگيءَ جي ايترن

گهڻن رنگن ۾ رڱجڻ سبب ئي هن کي اهو اعزاز حاصل آهي جو هو ستن کان وڌيڪ زبانن ۾ ڳائيندو هو جن ۾ پنجابي، اردو، هندي، سنڌي، بنگالي، گجراتي ۽ نيپالي خاص طرح شامل آهن. جيتوڻيڪ هفت زبان ڳائيڪي پنهنجي لحاظ کان هڪ ڪمال هئي پر هن کي ان کان به وڌو ڪمال سندس زال چترا سان گڏجي ڳائڻ ڪانپوءِ نصيب ٿيو. جڳجيت ۽ چترا جي جوڙي جڏهن غزل ڳائڻ ويهندي هئي تڏهن ائين محسوس ٿيندو هو ڄڻ موسيقي، ڪمان جي بن چيڙن ۾ قيد ٿي، ردم جي بند ۾ ٻڌجي وئي آهي.

جيتوڻيڪ جڳجيت جو تعلق هندستاني موسيقيءَ تي صدين کان راڄ ڪندڙ گواليار ڪرانا يا پٽيالا جهڙن گهراڻن سان نه هو پر پوءِ به هن جي غزل جي ڳائيڪيءَ تي ڇاپ ڪنهن ٿانوَ تي پڪي ٿيل ڪنهن ڪنيار جي اُڪار جهڙي هئي. هن موسيقيءَ جي دنيا ۾ جڏهن پير پاتو ته نور جهان، ملڪا پکراج، بيگم اختر، طلعت محمود ۽ مهدي حسن جهڙا شاهڪار فنڪار غزل جي ڳائيڪيءَ جا بادشاهه ٿيل هئا. غزل جي بادشاهن جي دربار ۾ هو هڪ راجستاني پٽ وانگي سينَ هٺي داخل ٿيو ۽ پوءِ آهستي آهستي ان جاءِ تي پهتو جو وڏا وڏا فنڪار هن کي احترام مان اڳيان جاءِ ڏيڻ لڳا.

جڳجيت پهريون ڀيرو چترا سان گڏجي 1969ع ۾ ڳايو ۽ ٻن سالن کانپوءِ هن سان شادي به ڪئي. جڳجيت جو عروج حقيقت ۾ تڏهن ئي ٿيو جڏهن چترا هن سان ڳائڻ ۾ به جوڙيوالي ڪئي. 1976ع ۾ هن جو پهريون البم جاري ٿيو ۽ هن کي سڀ کان وڌيڪ مقبوليت انهن ئي گيتن ڏني جن ۾ هن قدرتي محسوس ٿيندڙ جوڙي گڏجي ڳايو. جڳجيت سنگهه هندستان جي ڪيترين ئي مشهور فلمن لاءِ پڻ ڳاتو جن ۾ ارٿ، ساٿ ساٿ ۽ پريم گيت گهڻيون مشهور آهن. ۽ هن مرزا غالب، فراق گورکپوري ۽ قتيل شفائي کان وٺي هندستان جي اڳوڻي وزيراعظم اٽل بهاري واجپائيءَ تائين ڪيترن ئي شاعرن جي شاعريءَ کي پنهنجي گيتن جي مالا ۾ پوئيو هو. جڳجيت سنگهه پاڪستان جي غزل جي بادشاهه سمجهيو ويندڙ ڪلاڪار مهدي حسن سان گڏجي ڳائڻ پئي چاهيو. پر هن جي اها

خواهش مهدي حسن جي بيمار هئڻ سبب پوري ٿي نہ سگهي. ساڳيءَ ريت پاڪستان جي غزل جي ايريل نالي غلام علي خان کي بہ زندگي جو ڏاڍو ذوق رهيو تہ هو جڳجيت سان گڏجي ڳائي. پر گذريل مهيني جي 23 سيپٽمبر جي تاريخ تي جڏهن پاڪستان ڄاتو غلام علي جڳجيت سنگهہ سان گڏ ڳائڻ لاءِ بمبئيءَ پهتو تہ محفل شروع ٿيڻ کان اڳ ئي جڳجيت جي دماغ جي رڳ ڦاٽڪي ۽ ڦاٽي پئي جنهن ڪانپوءِ غزل گو غلام علي جي اها خواهش بہ پوري نہ ٿي سگهي. مهدي حسن ۽ غلام علي سان نہ ڳائي سگهندڙ جڳجيت سنگهہ رڳو پنهنجي ونی چترا ۽ برصغير جي ڪوئل لتا منگيشڪر سان گڏ ڳائي سگهيو.

جڳجيت سنگهہ ۽ چترا جو اڪيلو پٽ وويڪ جڏهن 1990 ۾ ڀرپور جوانيءَ ۾ هڪ روڊ حادثي ۾ مري ويو تڏهن پٽ جي وڇوڙي ڪانپوءِ چترا کان ڳائڻ بہ وڇڙي ويو. جڳجيت ۽ چترا جي چاهيندڙن جو خيال آهي تہ جڳجيت جي زال چترا پنهنجي پٽ جي وڇوڙي ۾ ايترو رني هئي جو سندس سرن ۽ آوازن جا پنڌ ۽ پيچرا ئي تبديل ٿي ويا هئا. درد جي ڪٿائن کي فن طور ڳائيندڙ چترا پٽ جي وڇوڙي ڪانپوءِ جڏهن جيئري ئي جهري پئي ۽ هن جي فن ۾ نظر ايندڙ درد جڏهن هن جي ذاتي ۽ دائمي درد ۾ تبديل ٿيو تڏهن ان المئي جڻ هن جي فن کي فنا ڪري ڇڏيو ۽ پٽ جي لاڏاڻي ڪانپوءِ چترا ڪڏهن بہ ٻيهر اسٽيج تي ڳائيندي نظر نہ آئي. چترا جي فنڪار طور الڳ ٿيڻ ڪانپوءِ جڳجيت لتا منگيشڪر سان گڏجي ڳايو.

راجستان جي واريا سن پٽن ۾ هڪ غريب گهراڻي ۾ جنم وٺندڙ جڳجيت سنگهہ زندگيءَ جو گهڻو عرصو غربت سان جهيڙيندي گذاريو هو. جنهنڪري هن کي غريبن سان بي پناهہ محبت پڻ هئي. فنڪارن ۽ ڪلارڪارن جي سمونڊ جهڙي شهر بمبئي ۾ جڏهن هو سڀ وانگي سري سري داخل ٿيو تڏهن هن کي ڪائڻ، رهڻ ۽ اچڻ وڃڻ لاءِ بہ پيسن جي اڻهوند هوندي هئي ۽ پوءِ ڪاري جي ڪناري تي آباد بمبئي جي شهر ۾ سيني ۾ سُرن جا سوين موتي سهيڙيندڙ هي سڀ جهڙو سهڻو فنڪار پاڻيءَ جا بہ قطرا پي بک تي سمهي پوندو هو. هڪ وقت ڪانپوءِ بچايل ماني هو

جڏهن ٻئي وقت لاءِ سانڍي رکندو هو ته هن جي غريباڻي ڪمري ۾ رهندڙ ڪوئا هن جي اها ماني به کائي ويندا هئا. هن هڪ ڀيري ٻڌايو هو ته بمبئي کان جالنڌر وڃڻ لاءِ هن وٽ ريل جو ڀاڙو به نه هوندو هو. ۽ هو گهڻو ڪري ريل ۾ بنا ٽڪيٽ سفر ڪندو هو. ۽ سفر دوران ريل گاڏي جي ٽوائلٽ ۾ ويهي وقت گذاريندو هو. ها پر ايترو ضرور آهي ته غربت جا اهي حملا جڳجيت سنگهه جي ذوق کي ڪڏهن به جهڪائي نه سگهيا. راجستان جي جي ريت ۾ چاول ۽ هندستان جي غربت جي چڪي جي پيٺل هن ڪلاڪار کي جڏهن بمبئيءَ جي هوا ۽ فلمن جي فضا ميسر ٿي ته ان مان هڪ عظيم ڪلاڪار ايري پيو. ۽ پوءِ فن جي دنيا ۾ فقير طور داخل ٿيل هي فنڪار غزل جي ڳائيڪيءَ جو بادشاهه سڏجڻ لڳو. فن جي عروج تي پهچڻ کانپوءِ جڳجيت سنگهه جي جتيءَ تي جڏهن دولت جي سلامي ٿيڻ لڳي ته هو هڪ مالدار شخص بڻجڻ لڳو پر پوءِ به هن پنهنجي ڏکويل ڏينهن ۽ ڏيهه کي نه وساريو. سنڌ جي ڪنور ڀڳت ۽ مصر جي امِ ڪلثوم وانگي هي به پنهنجي ان ڪمايل پئسن مان غريبن جي اسڪولن، لائبريرين ۽ غريب ٽوڙي يتيم ٻارڙن جي سهائتا لاءِ قائم ڪيل ادارن کي دل کولي امداد ڏيندو هو.

جڳجيت پنهنجي سُرن ۽ سازن سان دنيا جي ڪيترن ئي ملڪن جا دورا ڪيا جن ۾ ايشيا، يورپ ۽ آفريڪا جا ڪيترائي ملڪ شامل آهن. پر هن کي اهو اعزاز به حاصل آهي ته هو واحد هندستاني فنڪار آهي جيڪو پاڪستان ڏانهن اچڻ ۾ دلچسپي رکندو هو. جڳجيت جا پنجابي، اردو ۽ هندي ۾ ڪيترائي غزل مشهور آهن ۽ هن بمبئي ۾ 2007ع ۾ جاري ٿيل هڪ سنڌي فلم "پيار ڪري ڏس " لاءِ پڻ ڳايو. هي فلم بمبئي جي هڪ سنڌي "ڪمار نٿاڻيءَ " جي ڊائريڪٽ ڪيل هئي. جيتوڻيڪ جڳجيت جي هر محفل هڪ يادگار محفل هئي پر 2007ع جي مئي مهيني ۾ جڏهن دهلي ۾ 1857ع جي جنگ آزادي جي 150 هين سالگرهه ملهائي وئي تڏهن آخري مغل بادشاهه بهادر شاهه ظفر جو ڪلام " لگتا نهين هي دل ميرا، اجڙي ديار مين " جڏهن هن ڳاتو هو تڏهن سڄي محفل جهومي پئي هئي. ان محفل ۾ هندستان جي صدر اي پي جي

ابوالڪلام، وزيراعظم من موهن سنگهه، سونيا گانڌيءَ سميت هندستان جا چوٽيءَ جا سياستدان ۽ مهمان ويٺل هئا. هندستاني موسيقيءَ جي پهرين غزل گو جوڙي ڪي پٽ جي وڇوڙي ڌار ڪري وڌو هو. وويڪ جي موت ڪانپوءِ چترا ته ڳائڻ ئي ڇڏي ويئي، پر پٽ جي وڇوڙي جڳجيت سنگهه کي به جهور ۽ جهيڻو ڪري وڌو. اڪيلي پٽ جي وڇوڙي ڪانپوءِ جڳجيت سنگهه گهڻو ڪري صوفي، سنتي ۽ ويدانتي شاعري ڳائيندو هو ۽ سندس هر محفل ۾ سنتن جا دوها، ڀڄن ۽ گُرباڻيون ضرور ٻڌبيون هيون. راجستان ۾ جنم وٺندڙ هن فنڪار جي ديس جو سنڌ جي سرحد ذريعي پاڪستان سان به هڪ پاڙيسري ناتو هو. تنهنڪري هن جي ڳائيڪي ٻن پاڙيسري تهذيبن وچ ۾ دشمنيون وساري دوستيءَ جو پيغام پڻ ٻڌجي سگهن ٿيون.

(13 آڪٽوبر 2011ع تي نشر ٿيل)

غلام مصطفيٰ جتوئي جو وڇوڙو

غلام مصطفيٰ جتوئي جي جسد خاڪيءَ کي خاڪ جي حوالي ڪيو ويو آهي ۽ اهڙي طرح نون جتوئين جو هي خاڪسار خاڪساريءَ جي سفر جي آخرين منزل ڏانهن پهچي چڪو آهي.

غلام مصطفيٰ جتوئي جنهن کي اڄ ڪان پوءِ مرحوم ليکيو ويندو، 78 سالن جي عمر ۾ پنهنجو دم ڏٽيءَ جي حوالي ڪيو. هن جي آخرين نماز ۾ علائقي، سنڌ ۽ سنڌ کان ٻاهر جيٰ ماڻهن جي ايتري انگ ۾ شرڪت ڪئي جو هن جي لاءِ پڙهي ويندڙ ان نماز کي ملڪي تاريخ جي وڏين نمازن ۾ شريڪ ڪري سگهجي ٿو. 78 سالن جي عمر مان سٺ سالن کان وڌيڪ سياسي زندگي گذاريندڙ غلام مصطفيٰ جتوئي جي زندگي جا هوئڻ تہ ڪيترائي پهلو لکڻ ۽ ليکي ۾ آڻڻ جهڙا آهن پر سندس زندگيءَ جو سڀ کان قداور پاسو سياستدانن کي گڏائي ويهارڻ ۽ گڏائي هلائڻ وارو يعني "سيمينٽنگ فورس" وارو هو.

پنهنجي ٿڌي مٺي ۽ مانيٽي مزاج سبب هو پنهنجي دوستن ۽ رفيقن ۾ ايترو تہ مقبول هو جو جيڪڏهن هو ڪنهن وٽ هلي ويندو هو ۽ ڪنهن کي ڪرڻ لاءِ ڪو ڪم چوندو هو تہ ڪانئس ڪوبہ ڪنڌ ڪيرائي نہ سگهندو هو. هو پنهنجي سياسي رفيقن کي راڄائتي انداز ۾ گڏ ڪٺي هلندو هو ۽ اهو سندس طبيعت ۽ شخصيت جو ئي ڪمال هو جو هو پاڪستاني سياست جي ڏار ڏار مڪتبہ فڪر جي ڌرائن جي اڳواڻن يعني سرخ پرچمن ۽ ساون جهنڊن کي هڪ ئي پليٽ فارم تي گڏ ڪٺي هلندو هو. ايم آر ڊي تحريڪ ان جو وڏو مثال آهي.

ولي خان، اصغر خان ۽ مولانا فضل الرحمان جهڙن سياستدانن، جن

جي پارٽين شهيد ڀٽي جي حڪومت جو تختو اونڌو ڪرڻ واري تحريڪ ۾ڀرپور ۽ بنيادي ڪردار ادا ڪيو هو اهي ڀٽي جي شهادت کان صرف 18 مهينا پوءِ ايم آر ڊي تحريڪ ۾ گڏ ٿيڻ لاءِ راضي ٿيا ۽ ان راضپي جون ڪوششون جتوئي صاحب جي محنتن جو نتيجو آهن.

ايم آر ڊي تحريڪ جي ڪاميابيءَ ۾ جتوئي خاندان جو ڪيترو حصو آهي، ان لاءِ هڪ ايمانداراڻي تجزئي جي ضرورت آهي. جمهوريت جي بحاليءَ واري ان تحريڪ جون چڻنگون جيتوڻيڪ سڄي سنڌ ۾ ٻري رهيون هيون پر نوشهري، نوابشاهه ۽ دادو ۾ جيڪي ڀيڙ پئي پڙڪيا، انهن کي ڏنو ڏيڻ وارو غلام مصطفيٰ جتوئي ئي هو. ايم آر ڊيءَ جي ان تحريڪ ۾ جتوئي صاحب ۽ ان جي ڀائرن، پٽن ۽ ڀاڻٽين ايترو ته زور ۽ سنجيدگي سان پئي حصو ورتو جڻ ته اها تحريڪ سندن ذاتي مسئلو هجي. غلام مصطفيٰ جتوئي، سندس ننڍو ڀاءُ غلام مجتبيٰ جتوئي ڪراچيءَ ۽ مڇ جي جيلن ۾ بند هئا، پنيان وري جتوئي صاحب جي وڏي فرزند غلام مرتضيٰ جتوئي نوشهري، موري، نوابشاهه ۽ دادوءَ ۾ وڏن احتجاجن جا انتظام ڪيا. ان سبب جي ڪري موري شهر واري تاريخي احتجاج ۾ ويڙهه دوران قتل ٿيل اٺن پوليس عملدارن جي قتل جي ايف آءِ آر جتوئي صاحب جي فرزند غلام مرتضيٰ جتوئي جي خلاف داخل ڪئي وئي هئي.

ايم آر ڊي تحريڪ جو ڪو به ڏهاڙو اهڙو نه هوندو هو جنهن ۾ پاڪستان جي شاهه رڳ سمجهيو ويندڙ نيشنل هاءِ وي ڪنهن نه ڪنهن هنڌ تان بند نه هوندو هو ۽ ڪابه اهڙي شام نه هوندي هئي، جنهن ۾ بي بي سي جو جڳ مشهور رپورٽر مارڪ ٽلي موري، دادو ۽ نوابشاهه جي ڪا وڏي واردات رپورٽ نه ڪندو هو. ايم آر ڊي تحريڪ ۾ سرگرم ڪردار ادا ڪرڻ سبب جتوئي صاحب جي خاندان جي ڪاروبار کي ڪروڙين رپين جو نقصان پهچايو ويو ۽ سندس فرزند غلام مرتضيٰ جتوئي کي ڏسندي ئي گولي هڻڻ جو حڪم صادر ڪيو ويو. ان دوران وقت جي آمرجنرل ضياءَ جتوئي صاحب کي وزيراعظم بنجڻ جي آڇ ته ڪئي پر ساهتيءَ جي هن سخن ور انوقت پ پ سان بيوفائي ڪري وزرات عظميٰ جي ڪرسي وٺڻ کان انڪار ڪيو. ڇڙن سالن جي وڏ وزارت ۽ پوءِ مارشل لا

جي دور ۾ ايم آر ڊي جهڙي شاندار تحريڪ هلائڻ سبب جتوئي صاحب جو ملڪ ۾ مجموعي طرح ۽ سنڌ ۾ خاص طرح قدڪاٺ ايترو وڌيل هو جو ڀ ڀ جي ڪجهه ڪوتاهه نظر ۽ ٻئي درجي جي اڳواڻن شهيد راڻي محترما بينظير ڀٽو کي اهو باور ڪرائڻ شروع ڪيو ته جتوئي صاحب پارٽيءَ تي قبضو ڪرڻ چاهي ٿو. جنهن کان پوءِ جتوئي صاحب ۽ محترما ۾ اختلاف وڌيا جيڪي اڳتي هلي نيشنل پيپلزپارٽي ٺهڻ جي صورت ۾ ختم ٿيا. جتوئي صاحب کي شڪايت هئي ته هن ايم آر ڊي تحريڪ کي جهڙيءَ ريت هلايو وزارت عظميٰ جي ڪرسيءَ کي جهڙي ريت ڏڏيو ۽ ڀٽي خاندان سان جهڙيءَ ريت نڀايو ان مناسبت سان سندس قدر نه ڪيو ويو. بي قدريءَ جي انهيءَ غم ۾ جتوئي صاحب، جيئن ٿي ذڪارو ٿي، ڀ ڀ کان الڳ ٿيو ته ڪڏهن به ٻيهر واپس نه ويو. ڀ ڀ کان جدائي ۽ بي وفائي ته ڪيترن ئي جيلانين، بخارين، جمالين ۽ بجاراڻين به ڪئي پر هو ڪڏهن به پنهنجي ڪاوڙ جي قيمت ادا نه ڪري سگهيا ۽ سدائين توبهه تائب ٿي ڀ ڀ ۾ بار بار داخل ٿيا. ان جي ابتڙ جتوئي صاحب ڏک وچان ڀ ڀ کي ڏهاڳ ڏئي جيئن ئي رٺو ته ڪڏهن به واپس نه آيو ڏک جي اها ڏِک به سندس همت ۽ جرئت جو ثبوت هئي.

1990ع ۾ صدر غلام اسحاق خان طرفان پنهنجو پهريون اقتدار وڃائڻ کان پوءِ ۽ 1990ع ۾ ڄام صادق جا تيور ڏسڻ بعد محترما بينظير ڀٽو چاچن يعني انڪلز ڏانهن پاليسي تبديل ڪئي ۽ جتوئي صاحب کي پرچائڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ 1993ع واري حڪومت ۾ جتوئي صاحب جي نيشنل پيپلزپارٽيءَ کي سنڌ حڪومت ۾ ڀائيوار بنايو. ان ئي حڪومت ۾ ملڪ غلام مصطفيٰ کر به پيپلزپارٽيءَ ۾ ٻيهر شامل ٿيو هو ۽ وفاقي وزير بڻيو.

جتوئي صاحب زندگيءَ ۾ رڳو هڪ ئي چونڊ هارائي ۽ اها چونڊ 1988ع واري اها پهرين چونڊ هئي، جيڪا ڀٽي جي شهادت کان پوءِ پيپلزپارٽي پهريون ڀيرو وڙهي رهي هئي. 1988ع تائين جتوئي صاحب جي سياست جو انداز ملڪ گير هوندو هو. هن جو وقت مختلف پارٽين ۽ انهن جي اڳواڻن سان گڏجاڻين ۾ مصروف گذرندو هو. پر 88 واري چونڊن

۾ شڪست کاڻ پوءِ جتوئي صاحب جڏهن پنهنجي تڪ، تر ۽ ضلعي تي ڌيان ڏيڻ شروع ڪيو تڏهن کان علائقي جو عوام کيس سدائين کٽائيندو آيو ۽ هن توڙي هن جي پٽن ۽ پاڻ نوشهرو فيروز ضلعي مان ڪڏهن به مجموعي طور شڪست نه کاڌي آهي.

جتوئي صاحب پنهنجي سياست ۽ سرگرميءَ جي جوانيءَ وارا سال پيپلزپارٽيءَ ۾ ئي گهاريا هئا. پٽي صاحب سان گهڻو گڏ رهڻ ڪري سندس سياست توڙي سخاوت جا انداز به پٽي جهڙائي هوندا هئا. وقت جي ويرن ۽ زماني جي امتحانن گذرڻ ۽ گذارڻ کان پوءِ هو جڏهن اڪيلو ٿي ويو تڏهن به نه همت هاريائين ۽ نه ئي پنهنجا انداز ۽ سخن بدلايائين، سندس اوطاق ۽ گهرتي، نوان جتوئي، ڪراچي يا اسلام آباد ۾ جتي به ڪو ماڻهو وٽس هلي ويندو هو ۽ کيس ڪنهن ڪم ڪار سانگي خط، فون يا سفارش لاءِ چوندو هو.تہ هو ڪڏهن به ڪنهن کان اهو نہ پڇندو هو ته "تون ڪنهن جو ووٽر آهين، ڪهڙي تڪ جو آهين اسان جو حامي آهين يا مخالف آهين؟" تڏي تي آيل ڪڏهن ڪڏهن جيڪڏهن ڪنهن مخالف ڌر واري ماڻهوءَ جي نشاندهي ٿيندي هئي تڏهن به جتوئي صاحب چوندو هو ته "اسان وٽ هلي آيو آهي، اسان ۾ اميد ڪري آيو آهي، اسان ان کي نه موٽائينداسون، اڳتي سندس نيت جاڻي."

جتوئي صاحب جي دل ساهتيءَ جي مٽيءَ جهڙي باذوق ۽ زرخيز هئي. اهوئي سبب هو جو سندس ذاتي دوستن جو حلقو نهايت وسيع هو ۽ سندس دوستيءَ جي دنيا ۾ هڪ پيرو ڪهي آيل ڪڏهن به جيئري هن کان جدا نه ٿي سگهندو هو. پارٽيون ڪهڙيون به هجن، سياست ڪهڙي به هجي، پر جيڪڏهن ڪو ماڻهو جتوئي صاحب سان هڪ پيرو به دوستيءَ جا به قدم پريندو هو ته جتوئي صاحب ان سان چار قدم اڳتي وڌي هلندو هو ۽ اهو تعلق مرڻ کان پوءِ پونئيرن سان به جاري رکندو هو.

ماڻهن کي روزگار ڏيڻ ۽ علائقي ۾ ترقياتي ڪمن جي تارازيءَ ۾ جتوئي صاحب کي تورڻ، ان جي شخصيت سان زيادتي ٿيندي. جيتوڻيڪ سندس دور ۾ سڀ کان وڌيڪ پڪا رستا نوابشاهہ ۽ نوشهري ضلعن ۾ نهيا پر هن جي سياست ۽ شخصيت جو قد سدائين ملڪ گير

سطح تي ماپيو ويو آهي. اهوئي سبب هو جو نوابزادي نصرالله، خان ولي خان، شيرباز مزاري، غوث بخش بزنجي ۽ عطاءُالله مينگل جهڙا سياستدان سدائين، جتوئي صاحب جي جوڙ ۾ ڏٺا ۽ ٻڌا ويندا هئا ۽ هاڻ اها ڳالهه سچي ثابت ٿي لڳي ته نوابزادي نصرالله خان کان پوءِ مخالف ڌر جي سياست ختم ٿي وئي ۽ جتوئي صاحب جي جدائي کان پوءِ اتحادي سياست جو مستقبل اونداهو نظر اچي رهيو آهي.

حيدرآباد جي مشهور صحافي ايم اي لغاري هڪ ڀيري لکيو هو ته غلام مصطفيٰ جتوئي واحد سياستدان آهي، جنهن جا اچا وار به سهڻا لڳندا آهن. جتوئي صاحب جي سياست سان ڪو ڀلي اختلاف ڪري پر هن جي اڇن وارن جهڙي سفيد سيرت، سياءَ ۽ وضع داريءَ سان ڪير به اختلاف نه ڪري سگهندو.

جتوئي صاحب جو وڇوڙو سنڌ مان خدمت ۽ روايتن جي امين سياست جو وڇوڙو آهي، جيڪو سنڌ ۾ شايد ئي ڪو سياستدان پري سگهي.

(22 نومبر 2009ع تي نشر ٿيل)

ڪرين ۽ کھرين ڳالھين وارو سياستدان- پيرپاڳارو

ڪرين ۽ کھرين ڳالهين جي حوالي سان مشهور سياستدان ۽ پير، پير صاحب پاڳارو 83 سالن جي عمر ۾ لاڏاڻو ڪري ويو آهي. پير پاڳارو پاڪستان جي سياست جو اهو اڪيلو هو جيڪو هڪ پيراڻي گاديءَ کي سياست ۾ وٺي آيو ۽ پوءِ هن پنهنجي سياست ڪي.وري اڳڪتين وارو پيراڻو رنگ ڏئي ڇڏيو اهو ثابت ڪيو ته پيري مريدي به سياست جو هڪ قسم آهي.

رڪارڊ جي حساب سان پير پاڳارو 22 فيبروري 1928 ۾ خيرپور ضلعي جي پيرجوڳوٺ ۾ پيدا ٿيو ۽ پنهنجي شروعاتي تعليم اتي ئي حاصل ڪيائين. انگريزن خلاف حرن جي هلايل هلچل جي اڳواڻيءَ ڪرڻ جي "ڏوهه" ۾ پير پاڳاري جي والد پير صبغت الله عرف سورهيه بادشاهه کي 1943ع ۾ ڦاسي ڏئي سندس مڙهه کي نامعلوم جاءِ تي دفن ڪيو ويو. 1943ع کان 1946ع تائين پير پاڳاري علي ڳڙهه ۾ تعليم حاصل ڪئي ۽ جڏهن 1946ع ۾ ٻيهر ڪراچي موٽيو ته انگريز سرڪار کيس گرفتار ڪري پاڻيءَ جي جهاز ذريعي کيس ۽ سندس ڀاءُ نادر شاهه کي برطانيا روانو ڪيو ۽ کيس ميجر ڊيوس نالي هڪ اهڙي اسڪول ۾ داخل ڪيو ويو جتي برطانوي سرڪار جي مخالفن جي ٻارن کي پڙهايو ويندو هو.

پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ 1949ع ۾ پاڪستان جي پهرئين وزيراعظم لياقت علي خان برطانيا ۾ پيرپاڳاري سان ملاقات ڪري کيس وطن واپس وڃڻ تي آماده ڪيو. وطن واپس ورڻ کان پوءِ پير پاڳاري فيبروري 1952ع

۾ پيگ ٻڌي ستين پاڳاري طور گادي سنڀالڻ شروع ڪئي. 1952ع جي فيبروري کان 2012ع جي جنوري تائين ملڪي سياست جي سٺ سالن جا چاڙها ڏسندڙ پيرپاڳارو هوندن ته ٻين پيرن وانگي سياست ۾ ڪو گهڻو اثر رسوخ رکندڙ نه هو پر پئي جي ڪلم ڪلا مخالفت سبب هو سنڌ ۾ پ پ مخالف سياست جو وڏي ۾ وڏو مرڪز بنجي ويو هو.

پير پاڳاري سياست جي شروعات, ذوالفقار علي ڀٽي وانگي جنرل ايوب جي ڇانو ۾ شروع ڪئي هئي ۽ سٺ واري ڏهاڪي ۾ ڀٽو توڙي پاڳارو جنرل ايوبِ جا سڄا ۽ کٻا هٿ هئا پر اڳتي هلي جڏهن ذوالفقار علي ڀٽي ايوب خان خلاف تحريڪ هلائي ته ڀٽي ۽ پاڳاري جون راهون الڳ ٿيون. ايوب خان جي دور کان جدا ٿيل ڀٽي ۽ پاڳاري خاندان جون راهون 40 سالن تائين تيستائين الڳ رهيون, جيستائين سڄو ڀٽو خاندان مارجي (شهيد ٿي) نه ويو. مذهبي طرح قادري صوفي مسلڪ سان تعلق رکندڙ پيرپاڳارو سنڌ ۾ پيرن, گادين ۽ صوفي مسلڪن کان وڌيڪ سياست ۾ سرگرم هوندو هو ۽ هو سنڌ ۾ خاص ڪري ڀٽو مخالف يا پ پ مخالف سياست جو وڏي ۾ وڏو مرڪز هو. تنهن ڪري جڏهن به سنڌ ۾ پ پ مخالف سرڪار ٺهندي هئي ته پيرپاڳارو به ان ۾ ضرور شامل هوندو هو. پيرپاڳاري جي اها سياسي جرئت هوندي هئي ته هو ڀٽي جهڙي عوامي مقبوليت رکندڙ سياستدان جي نه رڳو مخالفت ڪندو هو پر پاڻ لاءِ ڪلم ڪلا ائين به چوندو هو ته هو جي ايڇ ڪيو جو ماڻهو آهي. هن ۾ اها جرئت هوندي هئي ته هو پنهنجي سوچ, فيصلا ۽ اتحادي بنا ڪنهن هٻڪ يا حجاب جي پڌرا ڪري ٻڌائيندو هو. پيرپاڳارو نه رڳو سدائين طاقتور ڌرين جي پاسي هوندو هو پر انهن جي ڪلم ڪلا وڪالت ۽ حمايت به ڪندو هو.

جيتوڻيڪ سنڌ جا ڪجهه قوم پرست پيرپاڳاري کي سندس والد جي تاريخ ياد ڏيارينڌي اهڙا بيان ڏيندا هئا ته پيرپاڳارو سنڌ جي نجات واري تحريڪ ۾ هڪ ڏينهن ضرور پنهنجو ڪردار ادا ڪندو پر پيرپاڳارو موت ۾ سدائين قومپرستن تي ڀٽي خوريءَ جو الزام هڻي کين مايوس ڪندو هو.

طاقتور ڏرين جي سياست جي حامي پيرپاڳاري آخرڪار پيپلزپارٽي کي بہ اها ملهہ ماري ۽ آخر ۾ 2008ع جي چونڊن کان پوءِ پ پ چاليهہ سالن جي مخالفت ڇڏي، پيرپاڳاري جي پارٽيءَ کي پنهنجو اتحادي بنايو. پيرپاڳاري، پنهنجي سياسي هوشياريءَ سان حر جماعت کي متحد ڪيو ۽ 1965ع ۽ 1971ع وارين پاڪ انڊيا جنگين ۾ شريڪ ٿي، حر جماعت کي ملڪ جي دفاع واري قوت ۾ شامل ڪرايو. حر جماعت جي اهڙي ڪردار پير پاڳاري کي فوج جي ويجهو ڪيو جنهن جي ڪري فوج سدائين پاڳاري تي مهربان رهي. پيرپاڳاري پنهنجي هوشياري ۽ وقت شناسائي سان حرجماعت کي سانگهڙ ضلعي مان ڪڍي سڄي سنڌ ۾ پکيڙيو ۽ 2005ع جي مڪاني چونڊن ۾ سنڌ جي 23 مان ڇهن ضلعن ۾ پنهنجا ضلعي ناظم چونڊرائڻ ۾ ڪامياب ٿيو.

پيرپاڳارو پنهنجي ذاتي زندگيءَ ۾ هڪ لبرل ۽ نئين سوچ رکندڙ ۽ اولهہ جا شغل ڪندڙ ماڊرن پير هو. ڪرسيءَ تي ابتو ويهي، پائڻ فون اٽينڊ ڪندڙ پيرپاڳارو سگار ڇڪيندو ۽ انگريزي جا پل ٽرو جهڙا محاورا استعمال ڪندو هو جنهن کي ماڻهو وري قلترو سمجهندا هئا.

گهوڙن پڄائڻ جو شوقين پيرپاڳارو سدائين لڪل لفظن ۽ محاورن ۾ ڳالهائي سياسي ڳجهارتون ڏيندو هو جنهن کي ملڪي سياست جا ڏاها ۽ هوشيار ماڻهو مس سمجهي سگهندا هئا. هو نياڻين کي تعليم ڏيڻ، راضپي سان شاديون ڪرائڻ ۽ ڏوهن کان پري رهڻ واري هدايت ڪرڻ وارو پير ۽ گادي نشين هو. ايوب خان ۽ فاطمہ جناح واري صدارتي چونڊ مقابلي وقت پير پاڳارو ايوب خان جي پاسي هو. ذوالفقار علي ڀٽي جي حڪومت خلاف ٺهيل محاذ يو ڊي ايف جو پيرپاڳارو صدر هو ۽ بعد ۾ ڀٽي کي لاهڻ واري پي اين اي جي تحريڪ ۾ پيرپاڳارو سدائين اڳرو رهيو. پر پنهنجي ان سياست بابت هن کي ڪڏهن بہ ڪا ندامت يا پشيماني نہ رهي.

جيتوڻيڪ پيرپاڳارو پرويز مشرف جي سرڪار مان وڏ ۾ وڏ فائدا حاصل ڪندڙن مان هڪ هو پر هن ۾ اها بہ جرئت هئي تہ هن پرويز مشرف جهڙي طاقتور فوجي حڪمران کي سندس حڪومت جي اوج

وارن ڏينهن ۾ ”دهليءَ جو ٺڳ“ ڪوٺيو هو. پيرپاڳارو 1985ع جي چونڊن ۾ محمد خان جوڻيجي کي وزيراعظم ۽ سيد غوث علي شاهه کي سنڌ جو وڏو وزير چونڊرائڻ کان پوءِ محاورتن هڪ ڳالهه ڪندو هو ۽ چوندو هو ته ”مون ڪان منهنجو لنگور رسي ويو آهي“ اهو لنگور ڪير هو ان جو پتو پئجي نه سگهيو. پيرپاڳارو پنهنجي گفتگو جي ان نرالي انداز ۾ ارباب غلام رحيم کي ”ڪارو ڪانؤ“، ڳجهين ايجنسين کي ”فرشتا“ ۽ ايم ڪيو ايم کي ”ماما“ جي مخصوص نالن سان سڏيندو هو. پيرپاڳارو سدائين بلاول ڀٽو زرداري لاءِ اها ڳالهه به چوندو رهيو آهي ته ”بلاول سنڌن آهي ۽ سنڌس پارٽي ۾ شامل ٿيندو.“ ان دعويٰ مان سنڌس ڇا مراد هئي، اها اڃا تائين ڳجهارت آهي. پيرپاڳاري جي اسٽيبلشمينٽ نواز سياست جيتوڻيڪ ڪيترن ئي ماڻهن لاءِ قابل اعتراض ٿي سگهي ٿي پر هن جي سياست جو ڪرو انداز هن جا بيباڪ تبصرا ۽ هن جون اڻ تجزياتي ۽ اڻ معلوماتي پيشن گويون ايندڙ وقت ۾ ڪيترن ڏينهن تائين سياست ۾ ياد رکيون وينديون.

(جنوري 2012ع ۾ نشر ٿيل)

مذهبي جنون هٿان ماريل
پنجاب جو گورنر۔ سلمان تاثير

ملڪ جي سڀ کان وڌيڪ محفوظ سمجهي ويندڙ شهر اسلام آباد ۾ پنجاب جي گورنر سلمان تاثير کي قتل ڪيو ويو آهي ۽ سندس قتل کي مذهبي جنون جي چادر ۾ لڪائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. ڪجهه انتهاپسند خيال رکندڙ حلقن چيو آهي ته سلمان تاثير کي توهين رسالت جي قانون خلاف ڳالهائڻ تي قتل ڪيو ويو آهي. ڪن وري هن قتل کي جائز قرار ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ۽ ڪن ماڻهن وري سلمان تاثير جي قاتل کي سورمو قرار ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. اسلام آباد ۾ ڪجهه وڪيلن ۽ مذهبي جماعتن جي ڪارڪنن، جهڙيءَ ريت سلمان تاثير جي قتل جي آجيان ڪئي آهي ان مان اندازو ٿئي ٿو ته اسان جي ملڪ ۽ معاشري ۾ شدت پسندي ڪيتري نه وڌي وئي آهي ۽ ماڻهن ۾ موت ڪيترو نه مقبول ٿي رهيو آهي. ان کان اڳ، اسان جي تاريخ، تهذيب ۽ ثقافت ۾ موت هڪ اٽل ۽ اڻ ٽِرندڙ حقيقت ته ضرور رهيو آهي پر موت ڪڏهن به خوشي ۽ اتساهه جو ذريعو نه رهيو آهي. اسان جي روايتن ۾ ته اهڙين به رهيو آهي ته دشمن جي موت تي به ڪڏهن سرهائيءَ جو اظهار نه ڪبو آهي. پنجابيءَ جو اهو مشهور پهاڪو ان جو چٽو اظهار آهي جنهن ۾ چيو ويو آهي ته،

”دشمن مري ته خوشي نه ڪريئي. سڄڻان ٻي مرجاسن“

سلمان تاثير جو قتل، اسان جي سياست ۾ آيل انتهاپسنديءَ جي ان لهر جي نشاندهي ڪري ٿو جنهن لهر ۾ اسان جا ڪيترائي للنگهه مڙس لڙهي ويا آهن.

سنڌوماترياِ جو اهو ملڪ جنهن ۾ اڄڪلهه گهڻي ڀاڱي پاڪستان قائم آهي، ان سنڌ توڙي هند جي تاريخ، سماج ۽ سيپتا ته ان ڳالهه جون شاهد آهن ته اسان جو ملڪ ۾ ماڻهو درگذر ڪرڻ، مخالف يا مختلف راءِ جو احترام ڪرڻ ۽ ٻئي کي پنهنجي راءِ رکڻ جو حق ڏيڻ جا حامي رهيا آهن. قديم سنڌ جو معاشرو پنهنجي انهن گڻن ۽ لڇڻن سبب جڻ ته فطري طور آزاد ۽ روشن خيال رهيو آهي ۽ موجوده دور جي جديد جمهوريت جي اچڻ کان به اڳ جمهوري رهيو آهي.

اهوئي سبب آهي جو هنن تهذيبن ۾ مختلف انساني نسلن، ٻولين ۽ مذهبن جا ماڻهو هزارين سالن کان گڏ رهندا آيا آهن ۽ اهي به اهڙي ريت رهندا آيا آهن جڻ هو هڪڙي پيڙهي، ٻولي ۽ ڌرم سان واسطو رکندڙ هجن.

هندستان ۾ خواجا معين الدين چشتي اجميريءَ جي آسڻ تي جڏهن قواليون ڳائجن ٿيون ته ان جي سرود ۾ هندو ۽ مسلمان گڏجي جهومن ٿا. ساڳي ريت حضرت بختيار ڪاڪيءَ ۽ نظام الدين اولياءَ جي مزارن تي جيڪي مٿيون پرجن ۽ مِٺيون چمجن ٿيون، انهيءَ ۾ هندن توڙي مسلمانن ٻنهي جا هٿ ۽ چپ شامل آهن. انهيءَ صوفي سلسلي جي بزرگ حضرت فريدالدين شڪرگنج جي پاڪستان جي پنجاب جي پاڪ پٽڻ واري علائقي ۾ جيڪا درگاهه آهي اتي به مڙني مذهبن جا ماڻهو عقيدت جي هڪ ئي انداز سان اچن ٿا ۽ حاضري ڀرين ٿا. پاڪ پٽڻ جي هن بزرگ کي ته سک مذهب جا پوئلڳ پنهنجي پندرهن وڏن ڀڳتن مان هڪ ڳڻين ٿا.

لاهور کي نئون نانءُ ڏيندڙ داتا گنج بخش ۽ لاهور ۾ حضرت ميان مير سيوهاڻيءَ جي درگاهه مسلمانن سان گڏوگڏ هندن ۽ سکن جي عقيدتن ۽ محبتن جو مرڪز به رهي آهي، ان کان سواءِ سنڌ ۽ پنجاب جا سوين بزرگ هتان جي سمورن مذهبن جي ماڻهن لاءِ هڪ جهڙي احترام ۽ عقيدي جو مرڪز رهيا آهن جن ۾ قصور وارو بابا بلي شاهه، هير رانجهي وارو وارث شاهه، ماڌولال وارو شاهه حسين، حق ۽ هوءَ وارو سلطان باهو، سيوهڻ وارو لال شهباز پٽ وارو شاهه عبداللطيف ڀٽائي، جهوڪ وارو شاهه عنايت شهيد، درازن وارو سچل سرمست، ڪنڊڙيءَ وارو روحل ۽ ٻيا ڪيترائي صوفي بزرگ شامل آهن.

ڀڳت ڪبير، گرونانڪ، فريدالدين شڪرگنج، قلندر لال، اڏيري لال ۽ شاهہ عنايت شهيد واري صوفي سلسلي جي صوفين سميت سنڌ ۽ هند جا ڪيترائي صوفي، سنت ۽ شاعر اهڙا آهن جن تي هندن، سکن ۽ مسلمانن جي هڪ جيتري دعويٰ آهي. تنهن ڪري ڏکڻ ايشيا جي سڄي خطي ۾ ۽ ان ۾ وري خاص ڪري سنڌوماتريءَ جي ملڪ ۾ ڪڏهن بہ مذهبي منافرت يا جهيڙو رهيو ئي نہ آهي. ويهين صديءَ جي سياسي مقصدن لاءِ ڪرايل جهيڙن کان سواءِ باقي سپت سنڌوءَ جي ڏارائن واري هن ديس ۾ ڪڏهن بہ مذهبي جهيڙو نہ رهيو آهي. هتي تہ هندن ۽ مسلمانن جي ٻارڙن جا ڪيترائي ساڳيا نالا پڻ رکيا ويندا آهن ۽ منجهن ڪيترين ئي اهڙين رسمون ۽ سنؤڻ ساٺ بہ آهن، جيڪي هو هڪ جهڙي نموني ملهائن ٿا. پوءِ جڏهن مختلف مذهبن وچ ۾ ئي ڪو جهيڙو نہ رهيو آهي تڏهن هڪ ئي مذهب جي اندر مختلف خيال رکندڙ ماڻهن جي وچ ۾ ڪنهن تڪرار جو بہ ڪو سبب نہ آهي. جيتوڻيڪ شيعن، بريلوين ۽ ديوبندين جا عقيدا هڪ ٻئي کان ٿورا مختلف بہ رهيا آهن پر اهي عقيدا سوين سالن کان موجود رهيا آهن، جيڪڏهن ڪو ماڻهو پنهنجي خاص عقيدي جي مڃتا لاءِ ٻئي عقيدي جي مڃيندڙ کي قتل ڪري تہ ان جي رستا روڪ ٿيڻ گهرجي.

انتهاپسندي سياست ۾ هجي، معاشرت ۾ هجي، يا مذهب ۾ هجي اها جتي بہ آهي، خراب آهي ۽ ان کي ڪهڙيءَ ريت بہ درست نہ ڪوٺيو وڃي ۽ ان جي ڪهڙيءَ ريت بہ حمايت نہ ڪرڻ گهرجي. انتهاپسنديءَ جي لاڙن سبب اسان جي سماج ۾ هر روز ڪيترائي ماڻهو قتل ٿين ٿا. سياست ۾ انتهاپسنديءَ سبب هندستان ۾ نٿو رام هٿان مهاتما گانڌي،محافظ ست ونت سنگهہ هٿان اندرا گانڌي ۽ ملهي نالي نوجوان تامل ڇوڪريءَ هٿان راجيو گانڌي قتل ٿي چڪا آهن. ساڳيءَ ريت پاڪستان ۾ اڪبر نالي پٺاڻ هٿان پاڪستان جي پهرئين وزيراعظم لياقت علي خان جو قتل پڻ انتهاپسنديءَ جا ڏنل "تحفا" آهن.

شدت پسنديءَ جي سياست جو سڀ کان وڏو شڪار تہ اهي جماعتون بہ رهيون آهن، جيڪي اڄ سڏي يا اڻ سڏي طرح اهڙي موت ۽

سياست جي حمايت ڪن ٿيون جنهن جو شڪار سلمان تاثير ٿيو آهي. اهل حديث جو مشهور عالم علاما احسان الاهي ظهير لاهور ۾ بم حملي ۾ ماريو ويو هو. علامه حسن ترابيءَ سميت ڪيترائي شيعا عالم اهڙي قسم جي انتهاپسنديءَ جو شڪار ٿيا آهن. سلمان تاثير جي قاتل جو تعلق جنهن تنظيم سان ٻڌايو وڃي ٿو اها سني تحريڪ پاڻ به ان انتهاپسنديءَ جو سڀ کان وڏو شڪار رهي آهي. ۽ اپريل 2006ع ۾ ڪراچيءَ جي نشترپارڪ ۾ بم حملي ذريعي ان تنظيم جي 50 کان وڌيڪ اڳواڻن کي هڪ ئي هنڌ قتل ڪيو ويو هو. شدت پسنديءَ جي اها سياست، جنهن هن ملڪ جي ڪيترين سياسي ۽ مذهبي پارٽين جا اڳواڻ اسان کان کسيا هجن، ان شدت پسنديءَ جي سياست کان اسان کي، پنهنجي اڳواڻن جي خون جي صدقي، علحدگي ۽ بيزاريءَ جو اعلان ڪرڻ گهرجي. اسان کي اها ڳالهه چڱيءَ طرح سمجهڻي پوندي ته اسين جيڪڏهن پنهنجي مخالفن لاءِجيڪي اوڙاهه ٻاريندا اسين.اهي خود اسان کي به ٻاري ۽ ماري سگهن ٿا ۽ جيڪي ڪڏون، اسين پنهنجي مخالفن لاءِ کوٽيون آهن، ان ۾ اسين پاڻ به ڪري سگهون ٿا.

سلمان تاثير جو قتل انتهاپسندي ۽ اڻ سهپ جي سياست جي سلسلي ۾ ان زنجير جي ڪڙي آهي، جنهن انتهاپسنديءَ جي زنجير ۾ اسان جي ملڪ جي سياست، معاشرت ۽ مذهبي فرقا سڀ جڪڙيا ۽ پڪڙيا پيا آهن. اچو ته انتهاپسنديءَ کان لاتعلقيءَ جو اعلان ڪريون ۽ پنهنجي پنهنجي اڳواڻن ۽ ڪارڪنن کي انتهاپسند حملن ذريعي موت کان بچائڻ لاءِ ڪوشش ۾ هٿ ونڊايون. اچو ته ٻين لاءِ خير گهرون ته جيئن پاڻ به ان خير ۽ سلامتيءَ مان ونڊ وٺڻ جهڙا ٿيون.

(6 جنوري 2011 تي نشر ٿيل)

اقبال ترين جي ڪتاب جي مهورت

ڪالهه ڪراچيءَ ۾ سنڌ لاءِ سوچيندڙن جو هڪ اهڙو ميڙ ٿيو جنهن کي سنڌ جي ويجهي تاريخ جو مقدار جي نسبت سان هڪ ننڍڙو ٿي سهي پر معيار ۽ مرتبي جي حساب سان هڪ معتبر ميڙ سڏي سگهجي ٿو. هي ميڙ ان ڪري معتبر هو جو هن ۾ نئين سنڌ لاءِ سوچيندڙن ۽ سنڌ جي نئين جنم جي جاکوڙ وارن ٿنهي ڏهاڪن يعني سٺ،ستر ۽ اسي وارن ڏهاڪن ۾ شاگرد جدوجهد ذريعي سنڌ ۾ نئون ساهه ڦوڪڻ وارا ماضيءَ جا اهي سڀ نوجوان موجود هئا، جيڪي ڪي پوڙها ۽ ڪي اڌڙوٽ پئي ڏٺا پر پنهنجي جذبات ۾ هواج بہ اٿمٽ پئي لڳا.

سنڌ جي سرت ۽ ساڃاهہ رکندڙ محبتين جيٰ ان ميڙ کي انڊس پيپلز فورم نالي نئين جڙيل فورم ڪراچي پريس ڪلب ۾ گڏ ڪيو هو. هونئن تہ هي ميڙ ماضيءَ جي ٽهڪندڙ ۽ هاڻي ٽرندڙ ۽ آتر جندڙ دماغ جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن جي پهرين صدر اقبال ترين جي انگريزي جي ڪتاب ”هارويسٽ ول ڪم“ يعنيٰ ”چيٽ ضرور ايندو“ جي رونمائي يا منهن ڏيکاريءَ لاءِ ڪوٺايو ويو هو پر هن ميڙ جي خصوصيت اها هئي تہ هن ۾ نئين سنڌ جي جدوجهد جي ٽنهي ڏهاڪن جا مشهور شاگرد اڳواڻ ۽ نمائندا موجود هئا ۽ هنن پنهنجي پنهنجي تقريرن ذريعي پنهنجي ماضيءَ تي روشني پئي وڌي ۽ پنهنجي تجربن جو نچوڙ ٻڌائي، پنهنجي خوبين ۽ خامين کي ڳڻائي سوچ ۽ سياست جو هڪ نئون رستو تلاش ڪرڻ جي ڪوشش پئي ڪئي. اڳوڻن شاگردن ۽ هاڻوڪن دانشورن جي خطابن جون اکيون هڪ ٻي راهہ جي تلاش ۾ هيون ۽ سيني جي اظهار ڪيل خيالن ۾ هڪ نئون خواب سرجندي پئي نظر آيو تہ ڪجهہ ڪجي

پر ڪيئن ڪجي؟

"خواب ڪجهہ تون اڏار ڏي مون کي
ننڊ خالي آ ڪوڙ سالن کان"

انڊس پيپلزفورم طرفان ڪوٽايل هن انوکي تقريب جي صدارت اروڙ جي مست ۽ سنڌ جي صوفياڻي مزاج جي مجسمي امر جليل ڪئي ۽ خاص مهمان سنڌ اسيمبليءَ جو اسپيڪر نثار کهڙو هو. مهمانن جي مرحبائي ۽ انڊس پيپلز فورم جي آشنائي ڪرائيندي ڊاڪٽر ڪريم راڄپر چيو تہ انڊس پيپلز فورم سنڌو ماتريءَ جي ملڪ جي ماڻهن کي ايڪيهين صديءَ جي اها سوچ ڏيڻ چاهي ٿو جيڪا سرچاءَ، سچائي ۽ دوراندیشيءَ جي پيرن تي بيٺل هجي ۽ جنهن ۾ ماڻهن کي حقيقي خوشحالي، امن ۽ آسودگي حاصل ٿئي. هن چيو تہ انڊس پيپلز فورم سنڌو ماتريءَ جي ملڪ جي سمورن صوبن جي ماڻهن وچ ۾ قائم فطري رشتن کي وڌيڪ اجاگر ۽ روشناس ڪرائيندو. نانءَ ڪنين ۽ نالي ۾ نهال ٿيندڙ دانشور سڏرائيندڙن ۽ شهرت جي جنت جي گلمانن تي تنقيد ڪندي ڊاڪٽر ڪريم راڄپر چيو تہ هي دور سنڌو درياهہ جي مٽي مٽي ۾ وجهي ڦوٽو ڪيرائڻ ۽ نمائشي يا فرمائشي سرگرمين ۾ رڌل رهڻ جو نہ پر عوام کي اهڙي سوچ ڏيڻ جو آهي جيڪو خيالن جي هوا ۾ اڏڻ بجاءِ سائنسي سچائين جي پيرن تي بيٺل هجي ۽ عوام جي زندگيءَ ۾ ڪنهن بهتر تبديلي جو سبب بنجي، هن چيو تہ عوام جي دردن جي صرف علامتن جو ٿي علاج نہ ٿيڻ گهرجي، پر ان کي هڪ مستقل مسيحائي ۽ دائمي دوا جي ضرورت آهي. ڊاڪٽر ڪريم راڄپر اعلان ڪيو تہ انڊس پيپلزفورم جو باقاعده افتتاح 30 جنوري (2009ع) تي ڪيو ويندو.

قوم پرست سياست جي ساڪاري نالي ۽ اقبال ترين جي پراڻي دانشور دوست امان الله شيخ چيو تہ محترم جي ايم سيد، شهيد ڀٽي ۽ مرحوم غوث بخش بزنجي جو هن جي شخصيت تي نهايت گهرو اثر رهيو آهي. ساڳيءَ طرح اقبال ترين بہ سيد، ڀٽي ۽ محترما شهيد کان متاثر آهي. ان ڪري اقبال ترين ۽ هن جو ماضي ۽ حال ڪيترين ڳالهين ۾ مشترڪ آهي. اقبال ترين کي ڏنڊ پيل ماضي ياد ڏياريندي امان شيخ چيو تہ تون اسان کي ڇڏي

هليو وئين پر لاڙڪاڻي جو اهو لاڪپ ۽ مان جتي اسين ٽئي گڏجي ملندا هئاسين- اهي اڄ تائين قائم آهن. امان شيخ نهايت ماڻاري، محبت ڀرئي ۽ جذباتي انداز ۾ اقبال ترين کي اپيل ڪندي چيو ته تون اسان ڏانهن موٽي آ. اسين تنهنجو اڪيون وڇائي وطن ۾ آڏرياءُ ڪنداسين

”موٽي آ- موٽي آ- ٻانهون آءُ ٻڌانءِ
اکڙين جي ڳوڙهن سان ڏوڙيل پير ڌٽانءِ“

اروڙ جي ڪالڪا جي ڪنڪرين جي ڪک مان جنم وٺندڙ جوڳين جهڙو جيءُ ۽ جسم رکندڙ سنڌ جو صوفي منش امر جليل جڏهن ٻانهون ٻڌي اسٽيج تي آيو تڏهن سيني آيلن هٿ وڄائي هن جو استقبال ڪيو. پنهنجي صدارتي تقرير ۾ امر جليل چيو ته اقبال ترين کي هو تڏهن کان سڃاڻي ٿو جڏهن سٺ وارڙي ڏهاڪي ۾ هو ريڊيو پاڪستان حيدرآباد تي ڪم ڪندو هو ۽ اقبال ترين هڪ خوبصورت ۽ پرجوش شاگرد اڳواڻ هو. امر جليل چيو ته اڳوڻي شاگرد سياست ۽ هاڻوڪي شاگرد سياست ۾ تمام گهڻو فرق اچي ويو آهي، اڳي شاگرد اڳواڻ پڙهڻ ۾ هوشيار ۽ قابل هوندا هئا ۽ هاڻي جيڪو به شاگرد اڳواڻ ٿئي ٿو اهو پڙهڻ کان انڪار ڪري ٿو ڪلاسن ۾ ويهڻ کان نابري واري ٿو. انساني مجبورين جي جبر جو اعتراف ڪندي امر جليل چيو ته انسان کي قدرت جيڪو پيٽ جو دوزخ ڏنو آهي، اهو هن کان الائي ڪهڙا ڪهڙا ڪم ڪرائي ٿو. امر جليل چيو ته هو سٺ واري ڏهاڪي ۾ ڏينهن جو جنرل ايوب خلاف رستن تي نعرا هڻندا هئا ۽ شام جو ريڊيئي تي وري ايوب خان جي تعريف ۾ لکڻ تي مجبور هوندا هئا. هن اقبال ترين کي بهترين جو خطاب ڏيندي چيو ته آءُ اقبال ترين جي ڪتاب تي ڪو تبصرو نه ڪندس ڇاڪاڻ ته هر ليکڪ جا پنهنجا پنهنجا ويچار آهن.

نوجوان دانشور انعام شيخ پنهنجا ويچار ونڊيندي پنهنجي ماضيءَ جو اهو باب کوليو جڏهن هن سنڌ يونيورسٽيءَ جي انٽرنيشنل هاسٽل جي ڪمري نمبر 13 تي، اقبال ترين کي پهريون ڀيرو ڏٺو هو. انعام شيخ جو چوڻ هو ته سنڌ جي سياست جي سفر جي ٿوڙين ٿورين رڪاوٽن ۽ هلڪن هلڪن مونجهارن سنڌ جي نجات جي منزل کي دور ڪيو آهي. هن

چيو تہ جيڪڏهن اسين هڪ ٻئي کي ٿورو برداشت ڪيون ها، ٿوري تنظيم ناهيون ها، ٿوري وڏيڪ محنت ڪيون ها تہ ڪيئي شهري تنظيمن کان وڏيڪ منظم ۽ مضبوط ۽ نتيجا ڏيندڙ هجون ها. هن چيو تہ سنڌ جو الميو اهو آهي تہ سنڌ کي گانڌي تہ ڪيئي مليا پر سنڌ کي ڪوبہ نهرو نصيب نہ ٿيو.

نثار کهڙو جي خاص مهمان واري تقرير کان اڳ ثقافت ۽ اطلاعات کاتن جي ٻن وزيرياڻين، سسئي پليجو ۽ شازيہ مريءَ پڻ خطاب ڪيو. سسئي پليجو امر جليل جي "پليجي خاندان" سان ويجھڙائي ڳڻائيندي موجودہ سياسي صورتحال تي پنهنجي خيالن جو اظهار ڪيو ۽ جرئت جو مظاهرو ڪندي لياري آپريشن جي مخالفت ڪئي. سسئي پليجو چيو تہ هر پختون طالبان ناهي، هر بلوچ منشيات فروش ناهي، هر سنڌي علحدگي پسند ۽ قبضي خور ناهي ۽ اسان جي نظر ۾ هر اردو ڳالهائيندڙ لسانيت پسند بہ نہ آهي. تنهن ڪري اهو تاثر مذمت جي لائق آهي. ان موقعي تي سڏسماءَ کاتي جي صوبائي وزير شازيا عطا مري دبيل ۽ اٽسڏن لفظن ۾ اقبال ترين جي تصور سان اختلاف ڪندي چيو تہ اڄ هر سياسي ماڻهو نئين سياسي پارٽي ناهڻ جي ڳالهہ ڪري ٿو پر سچي جذبي وارا ماڻهو وڏين جمهوري پارٽين ۾ چونہ ٿا وڃن. هن چيو تہ هن جو پيءُ ۽ ڏاڏو ٻئي سنڌي ڳالهائيندڙ هئا پر هو ملڪ گير سياست جو حصو هئا. شازيا عطا مري انگريزي ۽ اردو جي گاڏڙ پر متاثر ڪندڙ تقرير ۾ چيو تہ عورت هن ملڪ جي سڀ کان وڌي ۽ وڏيڪ مجبور مخلوق آهي. ان کان اڳ ليکڪ نصير ميمڻ، قاضي فضل الحق، امتياز فاران ۽ جامي چانڊئي پڻ خطاب ڪيو.

جامي چانڊئي پنهنجي خطاب ۾ آمريڪا ۾ رهڻ دوران اقبال ترين سان ٿيل تفصيلي بحثن ۽ علمي معرڪن جو ذڪر ڪيو. تقريب کي سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن جي باني ڊاڪٽر سليمان شيخ پڻ خطاب ڪيو. سليمان شيخ کي پنهنجي شاگرديءَ جي زماني وارا مهر حسين شاهہ، قاضي فضل حق، امان شيخ ۽ اقبال ترين جهڙا دوست ڏسي پنهنجا اهي رومانوي جملا ضرور ياد آيا هوندا جڏهن جنرل ايوب جي آمريت ۾ سنڌ لفظ لکڻ بہ ڏوهہ هو ۽ آمريت جا چاڙتا سچو ڏينهن ملت ۽

مذهب جا نالا وٺي پنهنجي آمريت پسند حاڪمن جون پگهارون حلال ڪندا هئا. ڊاڪٽر سليمان شيخ تڏهن هي تاريخي جملو چيو هو ته ”مان پنج هزار سالن کان سنڌي، 13 سؤ سالن کان مسلمان ۽ ويهن سالن کان پاڪستاني آهيان.“ ڊاڪٽر سليمان شيخ سنڌ ۾ ڪنهن به طبقي، ننڍي يا وڏي طبقي جي وجود کان انڪار ڪندي چيو ته سنڌ ۾ ڪوبه طبقو نه آهي سنڌ ڪلاس ليس سوسائٽي آهي.

آخري مهمان کان اڳ سنڌ اسيمبليءَ جي اسپيڪر نثار کهڙي اقبال ترين سان پنهنجي ساروڻين کي سارينديءَ ٻڌايو ته هو ننڍي هوندي لاڙڪاڻي ۾ اقبال ترين ۽ سندس دوستن کي سرگرم ڏسندو هو. آخري مقرر طور ۽ ڪتاب جي محرر طور تقريب جي ميزبان فياض نائچ اقبال ترين کي سڏ ڪيو ۽ ترين جڏهن ڳالهائڻ شروع ڪيو ته ائين پئي محسوس ٿيو ته هن جي لفظن، لهجن ۽ جذبن ۾ ماضيءَ جي ڪا مڌ اوتجي آئي هئي. پر ائين ضرور هو ته پنهنجي ان پرڪيف تقرير ۾ هو هوش ۽ جوش جي بنهي پڙين تي نهايت ڪڙڪيدار آواز ۾ ڳالهائي رهيو هو. شازيه مري ۽ سسئي پليجو جي تقريب کان اڳ اتي ويڇڻ جي نشاندهي ڪندي ماضيءَ جي بهترين اداڪار اقبال ترين اهو لطيفو به ٻڌايو ته هڪڙو ماڻهو ٻئي جي پٺيان ڊوڙي رهيو هو جڏهن ڪانئس سبب پڇيو ويو ته هن وراڻيو ”ته هي شاعر آهي. پنهنجو شعر ٻڌائي پٺيان پيو رهيو آهي ۽ منهنجو شعر ٻڌڻ لاءِ تيار نه آهي. مان تنهنڪري هن کي پڪڙي رهيو آهيان.“ سنڌ جي باري ۾ تاريخي تناظر ۾ ڳالهائيندي اقبال ترين چيو ته سنڌو ماتريءَ جو هي ملڪ ڏاهر جي دور ۾ به اهوئي هو جيڪو هاڻي آهي. هن چيو ته ملڪ کي مٿان کان لاٿل جمهوريت جي نه پر هيٺان کان مٿي ابرندڙ جمهوريت جي ضرورت آهي. ساڳيءَ ريت ملڪ کي خاص نه پر عام ۽ مجموعي انصاف جي ضرورت آهي. هن چيو ته سنڌ پاڪستان جي ماءُ آهي ۽ ڪابه ماءُ پنهنجي اولاد جي خلاف نه ٿي ٿي سگهي پر کهرا ڀار پنهنجي ماءُ جي پريشاني جو سبب بڻجندا آهن.

اقبال ترين پاڻ کان اڳ ڪيل تقرير ۾ ڪيترن ئي دوستن طرفان موٽي اچڻ جي درخواستن جو ڪو سڌو جواب ته نه ڏنو پر وطن ۽

ويڙهيچن سان وچن ڪي وري وري ورجائيو. پروگرام ۾ اجيت آهوجا، ڊاڪٽر ايوب شيخ، مشتاق راڄپر، ذوالفقار هاليپوٽي، شهاب اوستي جاويد قاضي، هدايت بلوچ، سنڌ ٽي وي جي نيوز ڊائريڪٽر عبدالرزاق سروهي، آواز ٽي ويءَ جي نيوز ڊائريڪٽر الطاف ميمڻ، سنڌ ٽي وي جي بيورو چيف گلشن شيخ، اڪبر جعفري، مشتاق سرڪي، ڪانتيش ڪمار، ڊاڪٽر عبدالواحد پنهور، ذوالفقار واهوچي ۽ ذوالفقار راڄپر سميت پرنٽ توڙي اليڪٽرانڪ ميڊيا جا سينئر صحافي ۽ رپورٽر به موجود هئا. پروگرام ۾ صنم راڄپر، زبيده بروهي سميت عورتن جي وڏي انگ پڻ شرڪت ڪئي.

آخر ۾ آيل مهمانن کي ڪراچي پريس ڪلب جي سيڪريٽري اي ايڇ خانزادي، خورشيد تنوير، يوسف خان، ايوب خان سرهندي ۽ بين اقبال ترين، نثار کهڙي، ڊاڪٽر ڪريم راڄپر ۽ ٻين ڪي اجرڪون پارائي مان ڏنو.

(جنوري 2009ع ۾ نشر ٿيل)

لبيا جي آمر، باغي ۽ انقلابيءَ
ڪرنل قذافيءَ جي پڄاڻي

69 سالن جيٰ عمر مان 42 سال لبيا تي حڪومت ڪندڙ ڪرنل قذافي کي قتل ڪري سندس اقتدار تي اهڙي ئي طريقي سان قبضو ڪيو ويو آهي، جنهن طريقي سان هو پاڻ اقتدار تي قابض ٿيو هو. 1969 ۾ هن جڏهن لبيا جي بادشاهہ شاهہ ادريس جو تختو اونڌو ڪيو هو تہ ستر باغي فوجي آفيسرن جي ڪائونسل کي بہ انقلابي ڪائونسل جو نالو ڏنو ويو هو ۽ جڏهن بہ ڏينهن اڳ هن کي قتل ڪيو ويو تہ ان عمل کي بہ انقلاب جو نالو ڏنو ويو آهي. مغربي ۽ جمهوري دنيا قذافي کي ڊڪٽيٽر يا آمر قرار ڏئي ٿي، ٽين دنيا جا ڪجهہ ملڪ ۽ ماڻهو هن کي انقلابي سمجهن ٿا ۽ ڪن ماڻهن جي وري اها راءِ آهي تہ هو جيڪڏهن انقلابي نہ هو تہ بہ باغي ضرور هو.

لبيا، جنهن جي نوي سيڪڙو سرزمين واريا سن پٽن تي پکڙيل آهي ان جي هڪ واريا سي علائقي سرت ۾ پيدا ٿيل ڪرنل قذافي جو نسلي تعلق بربر قبيلي سان هو (لفظ بربريت جنهن جي معنيٰ ظلم يا وحشت آهي، اهو بہ بربر قبيلي جي نالي مان نڪتل آهي) بربر قبيلو هاڻي لبيا ۾ عربن سان گڏجي، بربر ۽ عرب جو ميلاپ بنجي ويو آهي. لبيا ۽ مصر جيتوڻيڪ آفريڪا جي اتر ۾ واقع آهن پر عرب دنيا سان ڳنڍيل هئڻ ڪري، هي ٻئي ملڪ عربي ۽ آفريڪي نسلن جو ميلاپ لڳندا آهن. اهوئي سبب آهي جو هتان جي حاڪمن جي جيڪڏهن رنگت عربن جهڙي گوري ٿيندي آهي تہ جسامت ۽ وارن جي بناوت وري آفريڪي شيدين جهڙي لڳندي آهي، ان ڪري ڪرنل قذافي بہ پنهنجي شڪل ۾

قدڪاٺ مان عرب ۽ آفريڪي ٻئي لڳندو هو. ڪرنل قذافي سيپٽمبر 1969ع ۾ هڪ فوجي بغاوت ذريعي اقتدار ۾ آيو ۽ 42 سال فوجي انداز ۾ حڪومت ڪرڻ کان پوءِ بغاوت ذريعي ئي ماريو ويو. سندس 42 سالا آمريت جهڙي فوجي حڪومت ڪيترن ئي لاهن چاڙهن ۽ علائقائي توڙي عالمي تبديلين جو سبب ۽ ٻارڻ فراهم ڪندي رهي، جنهن جو تفصيل ڪجهه هن ريت آهي.

ڪرنل قذافي جي حڪومت کي مهذب دنيا بهرحال هڪ آمر يا ڊڪٽيٽر طور ياد ڪري ٿي، ڇاڪاڻ ته سندس طويل ترين حڪومتي دور جمهوريت کان وانجهيل ۽ سياست توڙي صحافت تي سخت پابندين وارو دور هو. هو پنهنجي مخالفن کي نه رڳو پنهنجي وطن ۾ ڪچلڻ جي ڪوشش ڪندو هو پر دنيا جي ڪنهن به ڪنڊ تي هنن کي ناس ڪرڻ ۾ به ڪا ڪسر نه ڇڏيندو هو. لبيا جي عزيزيا وارو علائقو دنيا جي گرم ترين خطن ۾ شامل آهي جتي 1922ع ۾ 57 ڊگري سينٽي گريڊ گرمي رڪارڊ ٿي هئي. دنيا ۾ ايتري گرمي ڪٿي به نه ٿيندي آهي تنهن ڪري ان علائقي کي جهنم يا موت جي وادي به چيو ويجي ٿو.

شايد عزيزيا جي تتل واريءَ جو اثر قذافيءَ جي دماغ ۽ مزاج تي به هو تنهن ڪري عمر جي آخري حصي ۾ 69 سالن جو ٿيڻ باوجود هو سدائين تتل ديڳ جيان، ٿهڪندڙ محسوس ٿيندو هو. جيتوڻيڪ هو انگلينڊ مان فوجي ٽريننگ به وٺي آيو هو ۽ ملڪ جو سربراهه ٿيڻ کان پوءِ هن کي ڪيترين ئي آسائشون ۽ آرام جا سامان به ميسر ٿي ويا هئا پر هو مزاج، سياءَ، سياست توڙي حڪومت ۾ سدائين هڪ صحرائي، جنگجو بدو ۽ باغي ٿي رهيو. هن کي خيمن ۾ رهڻ پسند ايندو هو هن کي سدائين جنگ لاءِ ڪونه ڪو محاذ کپندو هو هو دشمن کي عبرتناڪ انجام تائين پهچائڻ جو تمنائي هوندو هو ۽ سدائين دنيا جي ڪنهن نه ڪنهن ڪنڊ ۾ ڪي باغي ڳولڻ ۽ سندن مدد ڪرڻ ۾ مصروف هوندو هو. مزاج ۾ باغي هئڻ ڪري ڪرنل قذافي سڄي دنيا جي باغين کي پڙڪائيندو ۽ امداد ڏيندو هو هو فلسطينن جي تحريڪ جو وڏو ساٿاري هو ۽ سڄي دنيا ۾ لبيا جي سفارتخانن کي هدايت ڪيل هئائين ته جتي

بہ ڪو ماڻهو فلسطينن جي حمايت لاءِ فوجي سکيا وٺڻ چاهي، ان کي لبيا ڏانهن موڪليو ويچي.

رڳو ايترو ئي نہ پر هو فلپائين جي مسلمان باغين ۽ آئرش ريپلڪن آرمي جي ويڙهاڪن کي بہ امداد ۽ سکيا جون سهولتون فراهم ڪندو هو. هن تي يورپ جي ڪيترن ئي هنڌن تي بم ڌماڪا ۽ جهازن ڪيرائڻ جا الزام پڻ هئا.

1969ع ۾ لبيا جي اقتدار تي قبضي ڪرڻ وقت هو فوج ۾ ڪيپٽن هو جنهن بعد کيس ترقي ڏئي ڪرنل بنائي لبيا جي فوج جو سربراه بنايو ويو. ان وقت سڄي دنيا جي باغين ۽ انقلابين تي سوويت يونين جو هٿ هوندو هو تنهن ڪري ڪرنل قذافي بہ روس جي ويجهو آيو ۽ ٿورڙي عرصي ۾ روس جو ايترو دوست بنجي ويو جو روس پنهنجا مگ جهاز پنهنجي ملڪ کان ٻاهر سڀ کان پهريائين لبيا کي ڏنا. پر ٿوري عرصي کان پوءِ هن جا سوويت يونين سان گرم تعلقات بہ سرد مهريءَ جو شڪار ٿي ويا. ان کان پوءِ هن تي وري مسلمان سياست جو اثر چڙهڻ لڳو ۽ هي اسلامي سربراهي ڪانفرنس سميت دنيا ۾ مسلمانن جي سياست ۽ اتحاد کي همٿائڻ لڳو. ڪجهہ عرصي کان پوءِ وري هن تي عرب قوم پرستيءَ جو رنگ چڙهڻ لڳو ۽ هو عرب ليگ ذريعي عرب رياستن جي اتحاد لاءِ ڪوشان رهيو ۽ آخر ۾ وري هن تي آفريڪا جي جاگرافيائي اتحاد جو اثر غالب ٿيو ۽ هن يونائيٽيڊ اسٽيٽس آف آفريڪا جوڙڻ جو فارمولو پيش ڪيو. ٽنل اڏندڙ واريءَ جيان هن جا خواب ۽ ترجيحون بہ سدائين هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ ڊوڙنديون رهيون ۽ هو گهڻو ڪجهہ ڪرڻ جي شوق ۾ ڪجهہ بہ نہ ڪري سگهيو.

ڪرنل قذافي پنهنجي ملڪ کي ائٽمي طاقت بنائڻ لاءِ بہ ڪيتريون ئي ڪوششون ڪيون پر هو ان ۾ بہ ڪامياب نہ ٿي سگهيو. 1972ع ۾ هن چين کان نيوڪليئر بم خريد ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي هئي ۽ 1978ع ۾ هن هندستان سان لاڳاپا وڌائي، هندستان کان نيوڪليئر ٽيڪنالاجي وٺڻ جي ڪوشش ڪئي. 1991ع ۾ ان وقت جي پاڪستان جي وزيراعظم ميان نواز شريف واپاري تعلقات وڌائڻ لاءِ جڏهن لبيا جو دورو ڪيو هو

تڏهن ڪرنل قذافي نواز شريف تي زور ڏنو هو تہ پاڪستان لبيا کي ائٽمي هٿيار وڪرو ڪري ڏئي. جڏهن نواز شريف ان سودي کان معذرت ڪئي تہ ڪرنل قذافيءَ ميان نواز شريف کي گهٽ وڌ ڳالهايو. بعد ۾ ان جي ردعمل ۾ پاڪستان، لبيا جي سفير کي ملڪ بدر ڪيو هو. قذافي کي باغي يا انقلابي سمجهڻ وارن جو دليل آهي تہ لبيا جي اسي سيڪڙو تعليم ۽ ٻي ترقي هن جي اعتراضن پرئي اقتدار جو بهرحال هڪ بهتر ورثو آهي.

لبيا جي پاڙيسري ملڪ تيونس ۽ مصر کان شروع ٿيل هاٺوڪين تحريڪن پٺيان جيتوڻيڪ آمريڪا ۽ اولهہ جو هٿ ۽ حمايت پڻ آهي پر عرب ملڪن جو عوام بادشاهتن جي ڍهندڙ آمريتي نظام جون دل ۽ اکيون کولي استقبال ڪري رهيو آهي، هڪ دانشور طرفان حڪومت تي تنقيد ڪرڻ کان پوءِ کيس گرفتار ڪرڻ بعد عوامي باهہ ڀڙڪي اٿي، جيڪا بعد ۾ سڄي ملڪ ۾ پکڙجي وئي ۽ نون مهينن جي لڳاتار بغاوت ۽ نيٽوجي سهڪار سان هن کي ماري لبيا جو سياسي مهانڊو تبديل ڪيو ويو.

لبيا جيتوڻيڪ هڪ وارياسن پٽن وارو ملڪ آهي ۽ تيل نڪرڻ کان اڳ هو هڪ غريب ملڪ هو جتي اڄ تائين 75 سيڪڙو ڪاڏي جون شيون ٻاهران اچن ٿيون، پر هاڻي تيل جي ملڪيت سبب اهو هڪ خوشحال ملڪ آهن ۽ ان جي تيل جا ذخيرا دنيا ۾ ڏهين نمبر تي آهن، جنهن ڪري مٿس سدائين پابنديون بہ لڳيون. 2003ع ۾ صدام جي تختي اونڌي ٿيڻ کانپوءِ هن کي بہ خطرو محسوس ٿيو ۽ هن پويان پير ڪيا. لاڪربي جهاز واري حادثي بابت ٽربيونل جو فيصلو قبول ڪندي هن متاثرن جي پونئيرن لاءِ اربين ڊالرن جو معاوضو بہ ڀريو. آمريڪا ۽ اولهہ سان تعلقات بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪئي، پر اولهہ هن کي چاليهہ سالن جون دشمنيون معاف ڪرڻ لاءِ تيار نہ هو. هڪ طرف اولهہ جا ملڪ هن سان هٿ ملائيندا رهيا تہ ٻئي طرف باغين کي اڳتي اچڻ جا گس ڏيندا رهيا. آخرڪار هن سال جي فيبروري مهيني ۾ قذافيءَ خلاف هڪ تحريڪ جنم ورتو جنهن جي نتيجي ۾ هن جي حڪومت ڪمزور ٿيڻ

لڳي. قذافيءَ خلاف سنڌس ملڪ جا ماڻهو تہ اُٿي پيا پر ٻاهران ٿي ٻريل هٿيا پر هن پيري عالمي سياست جي صوبيدارن هن خلاف هلندڙ بغاوت جي مدد ۽ رهنمائي ڪئي..21 مارچ 2011ع تي نيٽو ميدان تي آيو. 27 جون 2011 ع تي انٽرنيشنل ڪرمنل ڪورٽ هن خلاف وارنٽ جاري ڪيا ۽ 20 آگسٽ تي ٽريپولي ۾ عالمي قوّتن جي فتح ڪان پوءِ ڪرنل قذافيءَ جي اقتدار جو خاتمو آيو.

ڪرنل قذافيءَ جو موت بهرحال هڪ دور، هڪ سوچ ۽ هڪ رويي جو موت آهي ۽ ايندڙ وقت ۾ هن کي دنيا جا مختلف ماڻهو مختلف لقبن سان ياد ڪندا رهندا جن ۾ آمر، باغي توڙي انقلابي جا لقب شامل هوندا.

(22 آگسٽ 2011 ع تي نشر ٿيل)

ڄام نظام الدين عرفِ ڄام نندي جو ڏهاڙو

سنڌ جي تاريخ جي عظيم ۽ عادل بادشاهہ ڄام نظام الدين سمي کي سندس وفات کان 500 سال پوءِ، سماڏات جي ماڻهن ياد ڪري، سنڌواسين ۽ سنڌ جي شعور وند قوم پرستن ۽ محب وطنن کي ميار ڏيڻ واري انداز ۾ ياد ڪرايو آهي تہ توهان کان سنڌ جا هي سورما ڪيئن ٿا وسرن؟

ڄام نظام الدين عرف ڄام نندي جو عرس مڪليءَ جي انهيءَ ڪنڊ ۾ ٿيو جتي سنڌ جو هي سلطان ابدي آرام ۾ آهي. مڪليءَ جو قبرستان، ان معنيٰ ۾ هڪ دنيا لڳندو آهي. جتي سنڌ جي تاريخ جا هزارين حاڪم، وزير، ڪبير ۽ ايلچي مڪليءَ جي پٿر جي چادر چاڙهيو ستا پيا آهن. ڄام نظام الدين مڪليءَ جي ان قديم قبرستان جي اتر ۽ اوڀر واري ڪنڊ ۾ مائي مڪليءَ جي قبر جي پرسان پنهنجي مقبري ۾ آرامي آهي. ڄام نظام الدين سمي جو مقبرو جيتوڻيڪ عمارت سازيءَ جي اڏاوت ۽ مهارت جو هڪ اعليٰ نمونو آهي پر تمام گهٽ ماڻهن کي خبر آهي تہ ڄام نظام الدين اولياءَ جي مزار جي چوڌاري رڳو پٿيون تعمير ٿيل آهن ۽ ان مٿان ڪوبہ مقبرو چونهيل نہ آهي؟ چون ٿا تہ قدرت جي حسين نظارن کي ڏسڻ جي هن هيراڪ حاڪم، وصيعت ڪئي هئي تہ مرڻ کان پوءِ سندس قبر مٿان ڪوبہ مقبرو نہ اڏايو وڃي تہ جيئن آسمانن مان ڪرندڙ تازي ماڪ، سندس مزار تي سدائين وسندي رهي. ممڪن آهي تہ دنيا ۾ ان ذوق جا ٻيا بہ ڪي اهڙا ماڻهو هجن، جيڪي مرڻ کانپوءِ بہ فطرت جي نظارن تان فدا ٿيڻ جا تمنائي هجن پر سنڌ ۾ ڄام نظام الدين سمي وانگي پنجاب جي مشهور عشقيا داستان واري جوڙي هير رانجهي بہ اهائي تمنا

ڪئي هئي تہ سندن مزار مٿان ڪوبہ مقبرو نہ اڏايو وڃي تہ جيئن سندن قبرن مٿان سدائين ماڪ وسندي رهي. پنجاب جي جهنگ شهر سان لڳولڳ چناب نديءَ جي ڪناري تي اڄ بہ هير ۽ رانجهي جي اها مزار موجود آهي جنهن جي ٻاهران "مائي هير- ميان رانجها" جي تختي لڳل آهي. اتي جي ماڻهن جو چوڻ آهي تہ هير ۽ رانجهي جي قبرن جي جوڙي مٿان ڪيترائي ڀيرا مقبرو اڏڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي پر سدائين اهو مقبرو ڪري پوي ٿو.

جام نظام الدين عرف ڄام نندو سُنڌ جي تاريخ جو اهو سياڻو ۽ سڀاجهو حاڪم هو جنهن کي "سما ڄام سلطان" چوندي ان وقت بہ ۽ اڄ بہ ماڻهوءَ جي دل نري ٿي.

ڄام نظام الدين سمي سنڌ تي 48 سال حڪومت ڪئي ۽ سندس وفات جو سال 1508 عيسوي سن آهي. سنڌ جي تاريخ ۾ ڄام نظام الدين جي دور کي امن ۽ خوشحالي جي عظيم دور طور ياد ڪيو وڃي ٿو جيتوڻيڪ ڄام نظام جي حڪومت وقت سنڌ جي پرپاسي وارن ملڪن ۽ پرڳڻن تي بہ موچارا حاڪم حڪومتون ڪندا هئا پر ڄام نظام انهن سمورن جو سرتاج حڪمران سونهندو ۽ محسوس ٿيندو هو. سنڌ جي ڪيترن ئي شاعرن سنڌ ۾ ڄام نظام الدين سمي جي دور واري خوشحالي ڀيهر موٽي اچڻ جي تمنا ڪئي آهي. سندن ذهانت، ديانت ۽ شرافت جا ڪيترائي قصا مشهور آهن ۽ انهن مان ڪجهہ تہ ضرب المثل يعني بار بار مثال طور پيش ڪيا ويندا آهن.

ڄام نظام الدين سنڌ ۾ انوقت حاڪم ٿيو جڏهن يورپ اندروني طرح نئين سجاڳيءَ جي دور ۾ داخل ٿي رهيو هو ۽ دنيا جي ٻين ڪنڊن لاءِ يورپ هڪ قبضي مافيا طور اُڀري رهيو هو. سورهين صديءَ جي شروعاتي سالن ۾ جڏهن يورپ جا حاڪم سڄي دنيا ۾ گهوڙا ڊوڙائي ماڻهن کي قتل ڪري ۽ ملڪن تي قبضا ڪندا هئا تڏهن ڄام نظام الدين پنهنجي ڪڙهہ ۾ بيٺل گهوڙن جي پٺين تي هٿ رکي گهوڙن کي هيئن مخاطب ٿيندو هو تہ "خدا نہ ڪري تہ مان ڪڏهن بہ ناحق جنگ وڙهڻ لاءِ توهان تي سواري ڪيان، شال ڪنهن بي گناهہ جو منهنجي هٿان ڪو رت نہ

وهي.“ رڳو ايتروئي نه پر ڄام نظام الدين سمون، اعليٰ حاڪمائين خوبين جو مالڪ هو. هڪ لاوارث پڙ اڙٻنگ نينگر ۾ ڄام نظام جڏهن سنا گڻ ڏٺا ته هن کيس پنهنجي فوجن جو سپهه سالار ۽ وزيراعظم مقرر ڪيو. ان سپهه سالار جو نالو دولهه دريا خان لاشاري آهي. دولهه دريا خان جي چونڊ ڄام نظام الدين جي انسان شناس اک جو ڪمال آهي.

ڄام نظام الدين جي دور ۾ سندس صلاحيتن ۽ سخاوتن جو چرچو عام ڄام هو تنهن، ڪري ڪنهن به پرواري حاڪم کي اها جرئت نه هئي ته هو ڄام نظام جي ملڪ سنڌ تي حملو ڪري.

ذاتي شرافت ۽ پرهيزگاريءَ ۾ ڄام نظام جي شخصيت جو اهو ڪمال هو ته هو سدائين وضوءَ ۾ رهندو هو. سندس دور جي مشهور بزرگن قاضي عبدالله ۽ سيد مراد شاهه شيرازيءَ جون جنازي نمازون پڻ ڄام نظام الدين پڙهايون هيون، ڇاڪاڻ ته انهن بزرگن وصيعت ڪئي هئي ته سندن جنازي نماز اهو شخص پڙهائي جيڪو ڪڏهن به بنا وضوءَ جي نه رهيو هجي.

ڄام نظام الدين جهڙي مثالي حڪمران کي اڄ سنڌ ۾ ڪير به ياد نه ٿو ڪري. اسان جون سياسي پارٽيون رڳو پنهنجي پارٽي اڳواڻن جا ڏينهن، سالگرهه يا ورسيون ملهائن ٿيون. نتيجي طور دولهه دريا خان جي ورسي لاشاري تنظيم ملهائي ٿي، دودي سومري ۽ شهيد هوش محمد عرف هوشو شيديءَ جا ڏهاڙا وري سومرا تنظيم يا شيدين جي تنظيم ملهائي ٿي. يقينن آل سنڌ سما ويلفيئر ايسوسيئيشن پنهنجي ان ڪوشش تي جس لهڻي، جنهن جي اڳواڻن غلام رسول سمي، حاجي هاشم سمي، ايڊووڪيٽ محمد اشرف سمي، گل محمد سمي ۽ وڏيري احمد سمي، پنهنجي هڙان وڙان خرچ ڪري، ڄام نظام الدين سمي جو عرس ۽ ميلو لڳرايو.

(نومبر 2008ع ۾ نشر ٿيل)

سنڌيڪا جا ڇپايل ڪتاب

سنڌ شناسي	
سنڌ جي تاريخ جو جديد مطالعو	300/=
قديم سنڌ جي تاريخ	800
سنڌو شينهن درياهه	400
سنڌ جي فتح	400
سڪاري سنڌ ڏڪارا ماڻهو	200
جنت السنڌ	600
تاريخ سنڌ	450
تصوير سنڌ	600/=
سنڌ منهنجي نظر ۾	500/=
سنڌ جا ڪوٽ ۽ قلعا _1	500
سنڌ جا ڪوٽ ۽ قلعا _2	500
سنڌوءَ ڪناري وساريل شهر	550
سنڌوءَ جو سفر 1989	600
حر گوريلا تحريڪ	180
سنڌ جيئڻ مون ڏٺي	300/=
مهاڀوڙ 11_2010	600/=
سنڌ سياسي ۽ سماجي ترقيءَ جي واٽ	300
تاريخ سنڌ (مڪمل ٣ جلد)	1000
آمريڪا جا سنڌي	400
لطيفيات	
شاهه جو رسالو (شاهواڻي)	500/=
شاهه جو رسالو (نبي بخش بلوچ)	700
شاهه لطيف جو تصور ڪائنات	400
رسالہ شاهه لطيف ڀٽائي (اردو)	300/=
شاهه جو رسالو (گربخشاڻي)	500
شاهه جو رسالو (ڪلياڻ)	340
شاهه جو رسالو	250
شاهه جو رسالو الف ب وار	500
ڀٽ جو شاهه	500/=
عشق جا 10 اصول	300
شاهه لطيف عظيم مفڪر	350
شاهه عبداللطيف ڀٽائي: احوال عرفان ۽ فڪر	400
سرتاج شاعر شاهه عبداللطيف	200
شاهه عبداللطيف حيات و افڪار	400/=
شاهه جا سُر (سمجهاڻي سان)	120/=
بايو گرافي ۽ يادگيريون	
سوچ جو سفر	450
تاريخ جون ڪجهه نراليون شخصيتون	250
تاريخ جا اڏيندڙ	500
شهنشاهه اڪبر اعظم	150/=
مولانا عبيدالله سنڌي (تقريرون تحريرون)	200/=
مولانا عبيدالله سنڌي ۽ سندس همعصر	150/=
ڪجهه يادون ڪجهه ڳالهيون	400/=
گوندر ويا گذري	550
هيرا تہ ڏسو!	300/=
وتائي فقير جا رنگ هزار	300
وتايو شخصيت ۽ چرچا	50/=
صوفي شاهه عنايت شهيد	350/=
آزاديءَ جو امام	300/=
محمد ايوب کهڙو	550/=
انسانيت موت جي دروازي تي	200
علامه آءِ آءِ قاضي (شخصيت)	50/=
علامه علي خان ابڙو: علمي خدمتون	700/=
Bhurgri Life and Works	990/=
Benzir Bhutto Political Thinker	600/=
حيات عمر فاروق رضي الله	500/=
حيات علي المرتضيٰ رضي الله	300/=
حيات عثمان غني رضي الله	200/=
حياتيون اصحابن جون	350
سياسي ادب	
سياسي نظريا ۽ سنڌ جي سياست	250
تاريخ جو مقتل گاهه	200
چين جو انقلاب	300/=
ريشمي رومال تحريڪ ۽ سنڌ	250/=
نئين سنڌ جو سفر	250/=
اسان جي آزادي	300/=
آزاد هند فوج ۽ سڀاش چندر بوس	100/=
ننڍي کنڊ جا وڏا سياسي قتل	150/=
اقتداري سازشون	700/=
بلوچ پارليامينٽ کان ڀاڙن تائين	300/=
حماس	100/=
قول فيصل	80/=
جيل جا ڏينهن جيل جون راتيون 2	350/=
قيدياڻي جي ڊائري	150/=
سماجيات	
جڏهن ماڻهو بغاوت ڪن ٿا	300
انقلاب مڪ	400
سماج کي نئين سر اڏڻ جا اصول	160
موسيٰ کان مارڪس تائين	400

ڪتب ذاتي ملڪيت ۽ رياست جي شروعات	500
تبديلي پسندن جو ڪتاب	400/=
عالمي تاريخ / تهذيب	
قومن جي عالمي تاريخ	590/=
تهذيبن جي عالمي تاريخ	590
اسلامي تهذيب جي تاريخ	400
ملڪن ۽ قومن جي انسائيڪلوپيڊيا	400/=
عالمي عجائبات	490/=
قومن جي تباهيءَ جي تاريخ	150/=
دنيا جا مشهور شهر	490/=
دنيا جي تاريخ	150/=
انسانذات جي ڪهاڻي	350
انساني تهذيب جي ارتقا	100
اسلامي تهذيب جي تاريخ	400
ڏاهپ/ اخلاقيات	
مثنوي رومي (ڇهه جلد مڪمل)	800/=
فڪري تحريرون	550
انسان ۽ عشق	150
ماڻهوءَ جو اصل امتحان	200
مثنوي رومي (اختصار)	250/=
صدين جون صدائون	250/=
ازدواجي اخلاقيات	100/=
روميءَ جون رهاڻيون	300
سعديءَ جون رهاڻيون (بوستان)	130
سعديءَ جون رهاڻيون (گلستان)	120
ڀڪندڙ ٻول	300
تهذيب اخلاق	60/=
شاعري جو سجدو	150
غير سامي مذهبن جا باني	175/=
ڪبير جي چونڊ شاعري	150
ڏاتر ڏني ذات	300/=
گيتانجلي	100
ڪلام گرهوڙي	100
تخليق خالق ڪانسواءِ؟	200
فلسفو	
فلسفو: اصول، حدون تاريخ ۽ ارتقا	200
تصوف جي تاريخ	550
تصوف جون تجليون	300
تصوف جو ٽيڪسٽ بوڪ	150
دنيا جا وڏا مذهب	350
صوفيءَ جي دنيا	600/=

اسلامي فلسفو ۽ تصوف	250/=
تصوف جي تاريخ	350/=
شاهه ولي الله جي تعليم	150/=
خدا، سائنس ۽ فلسفو	150/=
تحقيق ۽ تنقيد	
اوڏ متيءَ جا ڪوڏ	400
لسانيات	
سنڌي ٻوليءَ جو بڻ بنياد	350
سيلف ڊولپمينٽ	
ٻارن کي سٺا ڳڻ ڪيئن سيکارجن؟	300
شاهراهه زندگيءَ تي ڪاميابي جو سفر	350
ذهن جي ڪرشماتي طاقت	200
تعليمي ڪاميابي ڪيئن حاصل ڪجي؟	200
ڏال مڙس جي رشتي کي ڪيئن ڪامياب بڻائجي؟	200
ڪامياب زندگي ڪيئن گذارجي؟	120
پنهنجون صلاحيتون ڪتب آڻڻ جو ڏانءُ	140
ڪاميابيءَ جا سنهري اصول	400
زندگيءَ جا ويهه عظيم سبق	160
جيڏي وڏي سوچ تيڏي وڏي ڪاميابي	180
وقت جي طاقت	240
انتظامي معاملن جا رهنما اصول	250
سوچ سڌاريو زندگي سنواريو	140/=
ڪاميابي قدم چمندي	160/=
عمليءَ زندگيءَ ۾ ناڪامين کان بچجي	100/=
اوهان ڏاڻهن (اي سنڌ جا سنڌيو)	80
روحاني خوشيون ۽ ڪاميابي	200/=
زندگيءَ کي خوبصورت بڻايو	50/=
ڪاروباري زندگيءَ جا 365 اصول	80/=
ڪاميابي ماڻڻ جا 10 اصول	130/=
خوش رهڻ جا 10 اصول	130/=
پنهنجي مقصدن ۾ ڪاميابي	300/=
صحت	
ماڻهوءَ جا عمل ۽ ذهني پريشانيون	100
جنس جي سائنسي ڄاڻ	60/=
ڇاتين جي سائنسي ڄاڻ	100/=
150 بيمارين جو آسان علاج	180
صحت تنهنجي صلاح منهنجي	110
عورتاڻي صحت	250
صحت لاءِ صلاح	70/=
تعليم	
استادن لاءِ 180 رهنما تدريسي گر	200/=

جديد تعليمي طريقن جي سکيا	550
نفسيات ۽ تعليم	200/=
ابتدائي تعليم جي سکيا	200/=
جديد تدريسي طريقو	150/=
گريجوئيٽس جون گهرجون	200

ڊڪشنري/ گرامر

Sindhica Dictionary (Eng to Sin)	700/=
Sindhica Learners' Dictionary	450
سنڌيڪا لغت	800
اردو سنڌي لغت	1000
Sindhica Dictionary (Sin to Eng)	300
Sindhica Student Dictionary	250
Sindhica Student Dictionary	120/=
Pocket Dictionary	80/=
Sindhica Pictorial Dictionary	100/=
Sindhica Basic Grammar	100/=
Sindhica Practice Grammar	200
Sindhica Grammar for Student	200
Sindhica Forms of Verbs	200/=
Sindhica Phrasal Verbs	100
Sindhica Standard English	350
Sindhica Applied Grammar_1	85/=
Sindhica Applied Grammar_2	130/=
Sindhica Applied Grammar_3	130/=
Sindhica School Thesaurus	240
Self Letter Drafting	500
Sindhica Scientific Dictionary	140/=
Sindhica Eng_ Speak Course	340/=
Sindhica Spoken English	300
Sindhica Tenses	40/=
Sindhica 1000 Words	40/=
Sindhica Model Essays & Letters	180
Sindhica Applied Preposition	100
سنڌيڪا سنڌي گرامر	50/=

فڪشن

اندر جو اُهاءُ	200
ڪيمياگر	170
اڪيلائي جا هڪ سو سال	350/=
ناتح مرڪ (MRD تحريڪ بابت ناول)	150/=
چونڊ سنڌي لوڪ ڪهاڻيون	350
پاويهہ سو پاويهہ (ناول)	300/=
جڏهن زندگي شروع ٿيندي (ناول)	100/=

متفرقات

ڊيٽا ڊيٽا لاٽ اسان	400
ساري سنڌ پرينءَ جو پاڇو	250
ڪتوري ڪيپ ڪيتر ۾	300
عجيب دنيا عجيب خلقت	120/=
ٻارهن دلچسپ ڪوڙ	150/=
ڪائنات جي گولا	200/=
عورت جي نفسيات	80/=
خواب ۽ انهن جو تعبير	280
سچ جي گولا	180
Protection of Women	500/=

ٻارن لاءِ ڪتاب

ٻارن جو پيٽائي	150
وتايو فقير ۽ خيرات جي ماني	80
احسان جو بدلو	80
قدرت جا نظارا	80
ڪانءَ جا مت مائٽ	80
سائنس ڇا آهي؟	150
شيون ڪيئن ٿيون ڪم ڪن؟	150
اوهانجو جسم ڪيئن ٿو ڪم ڪري؟	150
ٻوٽن جي زندگي	150
روشن تارا گيت	60
ماحوليات بابت ٻاراڻو ڪتاب	50
ٻارن لاءِ لوڪ ڪهاڻيون	120/=
جونيئر نالیج بينڪ	600/=
ڪائنات جو مطالعو	50
بنيادي سائنس	50
سائنسي ايجادون	50
ٻاراڻا ٻول (ڇهہ حصا)	360
ٽپندڙ ڏرتي متجندڙ مندون	60/=

پاڪيٽ سيريز

اندر تون اجار	50
ڊپريشن ۽ ان جو علاج	50/=
شيخ عطار جون نصيحتون	30
پيٽائي جون رهاڻيون	50
پڙهائي ڪيئن ڪجي	50
عظيم ترين هيرو (محمد ﷺ)	50
اسلامي تاريخ جو معروضي مطالعو	30/=
حرف حرف هڳاءُ	30/=

سيرت النبي صہ

حضرت محمد ﷺ	300
حيات محمد ﷺ	500/=
محمد رسول الله ﷺ	130/=
جڏهن ڌرتي جاڳي پئي	300
سرور ڪائنات	200
ائين چيو محمد ﷺ	150

اسلام

قرآني آيتون ۽ سائنسي حقيقتون	300
انسانيت جي تعمير	250
اسلامي روشن فڪري	200
اسلام جو عقلي مطالعو	100/=
ڪيمياءِ سعادت	600/=
اسلام جي اشاعت جي تاريخ	300/=
اسلام انسانيت جو دين	120/=
اسلام جو تواريخي ڪردار	60/=
اسلام جي تاريخ	200/=
تاريخ ارض القرآن	250/=
عظمتِ قرآن	130/=
ملائڪن جي عجيب دنيا	350
ڪامياب زندگي قرآن جي روشني ۾	120
مذهب جو فلسفو	70/=
قرآني الاهيات	100/=
قصص الانبياءَ	230/=
قصص الانبياءَ ابن ڪثير (490)	700
قصص القرآن (چار حصا)	700/=
ام القرآن	175/=
اسلامي فقه جو تاريخي پسمنظر	200/=
منبهات ابن حجر عسقلاني	50
شريعت جا اسرار	250
نماز جي حقيقت	80
توحيد جي حقيقت	50
زڪوات جي حقيقت	50

رسول الله جون وصيتون	50/=
رسول الله جي نظر ۾ سنا ماڻهو	50/=
اسلام ۽ جديد مغرب	30/=
مڪافات عمل	50
قرآن ڪيئن پڙهجي	50
قرآني قاعدو	40
تفسير المدثر، العصر، الجمعہ والمنافقون	60/=
تحفته الحرمين	60/=
اسلام ڪيئن پکڙيو؟	60
اسلام ڪيئن شروع ٿيو؟	60
نبي پاڪ صہ جن ڪير هئا؟	60
قرآن پاڪ ڇا آهي؟	60

قرآنيات (فڪس پرائس)

قرآن مجيد (علي خان ابڙو)	200/=
تفسير المنير (ترجمو ۽ تفسير)	400/=
تفسير عثماني	500/=
تفسير تنوير الايمان (5 جلد)	2000/=
قرآن مجيد (مولانا مدني)	250/=
نور القرآن (منظوم ترجمو)	300/=
القرآن الڪريم (پير وارو)	250/=
تفسير سهل البيان (جامع تفسير)	800
تفسير الهام الرحمان	300/=
ائين چيو الله (قرآن جي سمجهاڻي)	300/=
عم پاره (ٻن رنگن ۾)	50/=

ڪجهه ڪتاب

سنڌوءَ جون سلطنتون	400/=
حسين بن منصور حلاج	300/=
سنڌ ۾ رهندڙ ذاتيون قومون ۽ قبيلا	700/=
نيلسن منڊيلا	200/=
گذري ويا سي زمانا ياد پيا	700
ڄام نظام الدين سمون	200
تهذيبن جو ٽڪراءُ ۽ وچ اوڀر	60

خط و ڪتابت لاءِ:

سنڌيڪا اڪيڊمي آفيس نمبر B-24، نيشنل آٽو پلازه مارسٽن روڊ، ڪراچي -74400 فون: 021-32737290

اي ميل sindhicaacademy@gmail.com ، ويب: www.sindhica.org

سنڌيڪا بوڪ شاپ: شاپ نمبر 5، ميزنائين فلور، حيدرآباد ٽريڊ سينٽر، حيدر چوڪ، -03133692150

سنڌيڪا بوڪ شاپ، 13 بلديه پلازه گهنٽا گهر چوڪ سکر فون: 03352233803-03013431537

Sindhica سنڌيڪا
سنڌ جي علمي ۽ شعوري ترقيءَ ۾ ڀاڱي ڀائيوار

ڌاهپ / اخلاقيات

صدين جو صدائون

مولانا ابوالڪلام آزاد/ عبدالرزاق ڏکڻ

دين اسلام جي مسخ ٿيل تصور ۽ اوريجنل تصور جون چٽايون، قومن جي عروج ۽ زوال جي سببن ۽ اعليٰ انساني سوسائٽي جي قيام لاءِ لوازمات تي ننڍي ڪتب جي يڪتا ڏاهي مولانا ابوالڪلام آزاد جون چونڊ تحريرون.

صفحا: 328 ملهه:-/130 رپيا

فڪري تحريرون

سهيڙيندڙ: نور احمد ميمڻ

آفاقي افڪار ۽ انساني سوچ ۽ ڌاهپ جي تاريخي تسلسل مان چونڊيل شاهڪار مضمون. سياست، سماج، ڪائنات، انسان، مذهب ۽ اخلاق بابت سائنسي ۽ رياضياتي استدلال تي ٻڌل ڪتاب صفحا: 462 ملهه: -/550

نظرن ڪان اوجهل جهان

محمد فتح الله گولن/ احمد الدين شر بلوچ

لڪل وجودن، روح، موت، تقدير، لوح محفوظ ۽ انسانذات جي آزاد خودمختياري ۽ مرڻ ڪانپوءِ جيئري ٿيڻ جي حقيقتن جو فلسفياڻو، سائنسي ۽ ٿاڪلاجيڪل مطالعو.

صفحا: 220 ملهه: 200 رپيا

مثنوي رومي (مڪمل ڇهه دفتر)

مولانا جلال الدين رومي/ مولانا محمد رمضان مهيري

مشرق جي ڌاهپ، اخلاقيات ۽ سڌارڪ ڌارا جو شهپارو، انساني نفس جي اصلاح ۽ اخلاقن جي سڌاري جي باري ۾ جيڪو ڪهاڻين جو طريقو مثنوي ۾ اختيار ڪيو، سو اڄ به اثرائتو ۽ مؤثر آهي. صفحا: 832 ملهه: -/800 رپيا

ڪبير جي چونڊ شاعري

سهيڙيندڙ: استاد نبي بخش منگي

هندستاني فڪر جي صوفياڻي پسمنظر ۾ ڌاهپ ڀري تعليم جو اهڃاڻ ۽ پنڌار جنهن جي سٽ سٽ ۾ انسان جي داخلي ۽ خارجي ڪيفيتن جي لاءِ رهنمائي موجود آهي.

صفحا: 96 ملهه:-/100

روميءَ جون رهاڻيون

احمد خان آصف مصراڻي

مثنوي روميءَ ۾ بيان ڪيل مڪمل ڪهاڻيون جن جي هڪ هڪ سٽ اخلاقي هدايتن جون سرچشمو ۽ صوفياڻي سرمستين جو ڀنڊار آهي، نامياري ليکڪ احمد خان آصف مصراڻي جو نهايت سهڻي سنڌي ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪيل. صفحا: 260 ملهه: 300 رپيا

سعديءَ جون رهاڻيون / بوستان

شيخ سعدي شيرازي/ محمد عثمان عباسي

شيخ سعديءَ جي ڪتاب بوستان ۾ آيل حڪمت ڀريل ڪهاڻين جو سولو سنڌي ترجمو مشرقي ڌاهپ جو شاهڪار دستاويز. صفحا: 150 ملهه: 130 رپيا

سعديءَ جون رهاڻيون / گلستان

شيخ سعدي شيرازي/ محمد عثمان عباسي

شيخ سعديءَ جي ڪتاب گلستان ۾ آيل حڪمت ڀريل ڪهاڻين جو سولو سنڌي ترجمو مشرقي ڌاهپ جو شاهڪار دستاويز. صفحا: 150 ملهه: 120 رپيا

شاعريءَ جو سجدو

سرجڻهار: شيخ اياز سهيڙيندڙ: نور احمد ميمڻ

عظيم شاعر شيخ اياز، جون فطرت، حسن ۽ زندگيءَ جي نفاستن بابت لفظن جون حسين ۽ روح ڪي تراوت بخشيندڙ تصوير ڪشيون. ملهه: 100 رپيا

ماڻهوءَ جو اصل امتحان

ليکڪ: نور احمد ميمڻ

اوهان ماڻهن کي ڇا ڏئي سگهو ٿا؟ انسانذات جي اعليٰ آدرش، گڻن، اخلاقي قدرن مان اوهان وٽ ماڻهن کي ڏيڻ لاءِ گهڻو ڪجهه موجود آهي. پوءِ نفرتون، بغض ۽ ڪروڌ آخر ماڻهن کي ڇو ڏيو ٿا؟ صفحا: 166 ملهه: 200 ۽ 100 رپيا

خط و ڪتابت لاءِ:

سنڌيڪا اڪيڊمي آفيس نمبر B-24، نيشنل آٽو پلازه مارسٽن روڊ ڪراچي -74400 فون: 021-32737290

اي ميل sindhicaacademy@gmail.com، ويب: www.sindhica.org

سنڌيڪا بوڪ شاپ: شاپ نمبر 5، ميزنائين فلور، حيدرآباد ٽريڊ سينٽر، حيدر چوڪ، -03133692150

سنڌيڪا بوڪ شاپ، 13 بلديه پلازه گهنٽا گهر چوڪ سکر فون: 03352233803-03013431537

Sindhica سنڌيڪا سنڌ جي علمي ۽ شعوري ترقيءَ ۾ ڀاڱي ڀائيوار

فلسفو / تصوف

فلسفو: اصول، حدون، تاريخ ۽ ارتقا

مولانا ابوالڪلام آزاد / نواز خان زئور

فلسفو ۽ عملي زندگي، فلسفي جو مقصد، فلسفي جي تاريخ، پرک، حدون ۽ ارتقا، تصوف ۽ مذهب ۽ جديد افلاطونيت جهڙن موضوعن تي نندي ڪنڊ جي تمام وڏي ڏاهي جو ڪتاب.

صفحا:208 ملهہ:=/200 رپيا

تصوف جي تاريخ

پروفيسر يوسف سليم چشتي/ عبدالجبار "عبد"

تصوف ڇا آهي؟ تصوف جو انساني زندگيءَ تي اثر، تصوف جا مڪتب ۽ دنيا جي وڏن صوفين جي تفصيل ۽ تاريخ تي شاهڪار ڪتاب جو ترجمو.

صفحا:472 ملهہ:=/350

تصوف جو ٽيڪسٽ بوڪ

محمد فتح الله گيولن/ مظفر بخاري

تصوف جي بنيادي تصورن جو تعارف، ان جون گهرجون ڇا آهن؟ ۽ هو نتيجا ڪهڙا ڏئي ٿو؟ دنيا جي مشهور صوفين ۽ صوفي نظرين جي روشنيءَ ۾ ترڪي جي مشهور عالم جو تحقيقي نچوڙ:320 ملهہ:150 رپيا

تصوف جون تجليون

محمد فتح الله گيولن/ڊاڪٽر عاشق حسين البدوي

تصوف جي ٽيڪسٽ بوڪ جنهن ۾ تصوف جي بنيادي تصورن جو تعارف، ان جون گهرجون ڇا آهن؟ ۽ هو نتيجا ڪهڙا ڏئي ٿو؟ دنيا جي مشهور صوفين ۽ صوفي نظرين جي روشنيءَ ۾. صفحا 320 ملهہ:-/250 رپيا

شاهه ولي اللهؒ جي تعليم

پروفيسر غلام حسين جلباڻي

قرآن ۽ حديث، فقهہ ۽ تصوف، نبوت ۽ شريعت، فلسفو ۽ سياست، سماجي درجن ۽ موت کان پوءِ جي زندگيءَ متعلق حجة الاسلام امام شاهہ ولي الله جي حڪمت پري تعليم جو بنيادي تعارف ۽ تفصيل صفحا:320 ملهہ: 150/=

اسلامي فلسفو ۽ تصوف

ليکڪ: ابوبڪر خان مگسي

فلسفي جي عالمي افڪار جي روشنيءَ ۾ اسلامي فلسفي جي اوسر جو عالماڻو مطالعو ۽ تصوف سميت اسلامي فڪر جو تفصيلي تعارف ملهہ:=/150 رپيا

سوفيءَ جي دنيا

جوسٽين گارڊر/ ممتاز بخاري

ڪائنات، فلسفي ۽ سائنس جي وڏين باريڪ بينين کي ناول جي صورت ۾ سولو ڪري سمجهائيندڙ ويهين صديءَ جي آخر جو شاهڪار ڪتاب. ملهہ:=/600 رپيا

دنيا جا وڏا مذهب

سنڌيڪار: محمد انس راڄپر

عالمي مذهب جي حيثيت حاصل ڪندڙ مذهبن انسانيت کي ڇا ڏنو ۽ اهي مذهب ايندڙ دور ۾ انسانيت کي ڇا ڏئي سگهندا؟ صفحا:250 ملهہ:=/300 رپيا

غير سامي مذهبن جا باني

الطاف جاويد/ جاويد ميمڻ

اوڀارين وڏن مذهبن جي باني رهنمائن جون حياتيون، افڪار ۽ انساني سڌاري لاءِ سندن ورتل ڪوششون. صفحا:96 ملهہ:=/175 رپيا

خدا، سائنس ۽ فلسفو

سنڌيڪار ۽ سهيڙيندڙ: عبدالموءِ من ميمڻ

دنيا جي وڏن فلسفين، سائنسدانن خدا، ڪائنات ۽ انسان جي باري ۾ ڇا سوچيو ۽ محسوس ڪيو؟ صفحا 206، ملهہ:=/150 رپيا

خط و ڪتابت لاءِ:

سنڌيڪا اڪيڊمي آفيس نمبر B-24، نيشنل آٽو پلازه مارسٽن روڊ، ڪراچي -74400 فون: 021-32737290

اي ميل sindhicaacademy@gmail.com ، ويب: www.sindhica.org

سنڌيڪا بوڪ شاپ: شاپ نمبر5، ميزنائين فلور، حيدرآباد ٽريڊ سينٽر، حيدر چوڪ، -03133692150

سنڌيڪا بوڪ شاپ، 13 بلديہ پلازه گهنٽا گهر چوڪ سکر فون: 03352233803-03013431537

Sindhica سنڌيڪا سنڌ جي علمي ۽ شعوري ترقيءَ ۾ پاڪي پائيوار

سنڌ هڪ درد ڪهاڻي آهي

منظور سولنگي

405

Sindhica سنڌيڪا

سنڌ ۾ توهان کي ناناءَ ڳُڻيا صحافي، اديب، دانشور، عالم، فاضل ۽ شاعر ته هر گهٽيءَ ۾ ملي ويندا، پر خلق جي روح ۾ رلجي سندس آسن ۽ اُميدن کي سادي سلوڻي انداز ۾ چٽي چيتي ۾ ويهاريندڙ قلمڪار نه جي برابر ڏسڻ ۾ ايندا. چاڪاڻ جو انهن مان هر ڪو پنهنجي لفظن جي مخصوص ذخيري (Vocabulary) ۾ لفظن جي صنعت گري ڪندي حالتن کي بيان ڪرڻ جي صلاحيت ته رکي ٿو، پر اُها خداداد ڏات نه ٿو رکي، جنهن سان عوامي اُڌمن، احساسن ۽ جذبن کي ٺڙ طريقي سان بيان ڪري سگهجي. عوامي سوچ ۽ محسوسات جيڪا بظاهر ڏاڍي سادي ۽ آسان نظر ايندي آهي پر اُن جو جيڪڏهن دُرست ترين ادراڪ ڪري اُنهن کي بيان ڪرڻ جي ڪوشش ڪبي، ته اهي آسان بنهه نه لڳندا. پر منظور سولنگيءَ وٽ اها ڏات اُتم حد تائين موجود آهي، ان ڪري جو قدرت سندس اندر ۾ لوڪ ڏاهپ جا اُهي اڻ- ميا خزانا اوتي ڇڏيا آهن، جيڪي صدين کان سنڌ جي علم ۽ ادراڪ جي سُڄاڻپ سمجهيا وڃن ٿا. منظور جي ٿهيءَ ۾ ڪائنس وڌيڪ ذهين، زماني ساز، مشهور ۽ معروف دانشور شاعر ۽ اديب هوندا، پر پنهنجي سياويڪ انداز جو ليکڪ هُو فقط اڪيلو شخص آهي. ان ڪري جو منظور سنڌ ۽ اُن جي ماڻهن کي رڳو مطالعاتي، مشاهداتي ۽ تجزياتي تجربيگاهه ۾ ويهي دُوربين نگاهه سان نه ڏٺو آهي، پر هُن زندگيءَ جي مڙني حُسناڪين ۽ عذابن کي به پنهنجي اکين سان نه رڳو پسيو، پر بذات خود بيشمار وارتائن جو حصو پڻ رهيو آهي....۽ پوءِ هُن زندگيءَ کي ايئن بيان نه ڪيو آهي، جيئن سندس پڙهندڙ/ ڏسندڙ ڏسڻ چاهين ٿا، يا هُو پاڻ پنهنجي انداز ۾ سمجهڻ چاهي ٿو. سندس تحريرن جو ڪمال اهو آهي ته اُهي زندگيءَ جي اهڙي ئي منظر ڪشي ڪن ٿيون، جهڙي زندگي پنهنجي جوهر ۾ آهي. يعني خوشين، غمن، صدمن، اُميدن، مايوسين، محرومين، حاصلات، دوکن، ويساهن، انتقامن ۽ احسانن سان ٽمٽار ٽيل زندگي!

منظور هڪ شاعر، ڪالم نگار، مزاح نگار، مترجم، ميڊيا پرسن، سياسي ڪارڪن، راڳي، رولاڪ ۽ خبر ناهي ڇا ڇا آهي؟ پر جيڪڏهن ڳالهه کي ڪُٺائيندي مختصر بيان ڪجي ته مان ڪيس پنهنجي ”وطن جو چارڻ“ سڏيندس. جيڪو نه رڳو عقل جي عصا سان لفظن جي ٽڙيل پکڙيلن ڏٽن کي هڪلي هڪ رُخ ۾ بيهارڻ ۾ مهارت رکي ٿو، پر ساڳئي وقت انساني احساساتي ڪشمڪش کي ٺڙ ۽ جامع انداز ۾ بيان ڪري، سنڌي سماج آڏو اُها آرسي به رکي ٿو، جنهن ۾ اسان پنهنجي شبيهه چٽي ۽ واضح ڏسي سگهون ٿا.... ”سنڌ هڪ درد ڪهاڻي آهي“ ان حقيقت جو هڪ پڌرو مثال آهي. جيڪي ڊاڪومينٽريز، رپورٽن ۽ مسودن جي صورت ۾ لکيا ويا آهن، پر اهي ڇڻ ته هلندڙ دور جا اوسارا ۽ آهون به آهن، ته ترياق پڻ!

انعام شيخ

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ ”لُڙهندَڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڄُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙُ، ياڙي، ڪائُو، ياجوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنى e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾ پَنَ کا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَبِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَن پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڌِ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکَڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران کين بہ رُڪاوٽ ڪي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، جاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڏي تي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،

جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رِڻ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ-

اِن حسابَ سان اڄڪلهہ جي تعليمي نظام کي پاڻ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ "هاٿي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو" ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَڙهڻ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڄڪلهہ ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَڙهڻ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ بين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چـوِ، چـالاءِ ۽ ڪـيـئـن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽـتر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻَ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪِي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَـنَ پَـنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)